

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 2456
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 1428

TÜRKİYE'DE FELSEFENİN GELİŞİMİ-I

Yazar

Prof.Dr. Ayhan BIÇAK (Ünite 1-6)

Editör

Prof.Dr. Osman Faruk AKYOL

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
“Uzaktan Öğretim” tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt
veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2012 by Anadolu University

All rights reserved

No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted
in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic, tape or otherwise, without
permission in writing from the University.

UZAKTAN ÖĞRETİM TASARIM BİRİMİ

Genel Koordinatör

Doç.Dr. Müjgan Bozkaya

Genel Koordinatör Yardımcısı

Arş.Gör.Dr. İrem Erdem Aydın

Öğretim Tasarımcısı

Doç.Dr. T. Volkan Yüzer

Grafik Tasarım Yönetmenleri

Prof. Tevfik Fikret Uçar

Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Öğr.Gör. Nilgün Salur

Ölçme Değerlendirme Sorumlusu

Öğr.Gör. İbrahim Sarı

Dil Yazım Danışmanı

Okt. Nurdan Söker

Kitap Koordinasyon Birimi

Uzm. Nermin Özgür

Kapak Düzeni

Prof. Tevfik Fikret Uçar

Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Dizgi

Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi

Türkiye’de Felsefenin Gelişimi-I

ISBN

978-975-06-1125-4

1. Baskı

Bu kitap ANADOLU ÜNİVERSİTESİ Web-Ofset Tesislerinde 7.000 adet basılmıştır.

ESKİŞEHİR, Nisan 2012

İçindekiler

Önsöz	v
-------------	---

Türk Düşüncesinde Felsefe Anlayışının Seyri.....	2
FELSEFE HAKKINDA TARTIŞMALAR	3
İSLAM MEDENİYETİNDE FELSEFE ALGISI	5
OSMANLI DÖNEMİNDE FELSEFE	10
MODERN FELSEFE VE TÜRKİYE'YE GİRİŞİ	14
FELSEFE BÖLÜMLERİ	17
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ FELSEFE BÖLÜMÜ	17
Felsefe Bölümü'nün Üç Dönemi.....	20
Reform Öncesi Dönem	20
Reform Sonrası Dönem	25
İLK KURULAN FELSEFE BÖLÜMLERİ	27
Ankara Üniversitesi DTCF Felsefe Bölümü	27
Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü.....	28
Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü	28
ODTÜ Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü	28
Özet.....	30
Kendimizi Sınayalım.....	32
Okuma Parçası	33
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	33
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	34
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	35

1. ÜNİTE

Ahmet Mithat Efendi-Filibeli Ahmet Hilmi-Ziya	
Gökalp-Hilmi Ziya Ülken	38
AHMET MİTHAT EFENDİ.....	39
FİLİBELİ AHMET HİLMİ	44
ZİYA GÖKALP	49
Eserleri	50
Felsefe Anlayışı	51
HİLMİ ZİYA ÜLKEN	57
Eserleri	57
Felsefe Anlayışı.....	59
Özet	60
Kendimizi Sınayalım	62
Okuma Parçası	63
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	64
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	64
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	65

2. ÜNİTE

Macit Gökberk-Takiyettin Mengüşoğlu-Nermi	
Uygur-İsmail Tunalı	68
MACİT GÖKBERK.....	69
Eserleri	70
Felsefe Anlayışı	71
TAKİYETTİN MENGÜŞOĞLU	77
Eserleri	77
Felsefe Anlayışı.....	79
NERMİ UYGUR.....	83
Eserleri	83

3. ÜNİTE

Felsefe Anlayışı	86
İSMAİL TUNALI	90
Eserleri	90
Felsefe Anlayışı.....	93
Özet.....	95
Kendimizi Sınayalım.....	97
Okuma Parçası	98
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	99
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	99
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	100

4. ÜNİTE

Aydın Sayılı-Cemal Yıldırım-Teo Grünberg-Nihat Keklik... 102

AYDIN SAYILI	103
CEMAL YILDIRIM	109
TEO GRÜNBERG.....	112
Eserleri	112
Felsefe Anlayışı	114
NİHAT KEKLİK.....	116
Özet	122
Kendimizi Sınayalım	124
Okuma Parçası	125
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	125
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	126
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	126

5. ÜNİTE

Felsefeci Olmayan Düşünürler..... 128

ADNAN ADIVAR	129
Eserleri	130
Din ve Bilim Anlayışı	132
FUAD KÖPRÜLÜ	134
Eserleri	135
Tarih Felsefesi Anlayışı	135
ALAEDDİN ŞENEL	139
Özet	142
Kendimizi Sınayalım	143
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	144
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	144
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	145

6. ÜNİTE

Türkiye’de Etkili Olan Felsefe Akımları..... 146

AYDINLANMACILIK.....	147
POZİTİVİZM	150
MATERYALİZM.....	152
SOSYAL DARWİNİZM	152
SPIRİTUALİZM (RUHÇULUK).....	153
FENOMENOLOJİ	154
YENİ ONTOLOJİ	154
ANALİTİK FELSEFE	154
Özet.....	156
Kendimizi Sınayalım.....	157
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	158
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	158
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	159

Önsöz

Türkiye’de felsefe eğitimin yeterli olma şartlarından biri felsefeciler ve felsefe alanında yapılan çalışmalara ilişkin bilinçtir. Herhangi bir konuda yapıp edilenler bilinmeden, yeni kuşakların o konuda yapacakları da çoğunlukla bulanık kalır. Bu nedenle Türkiye’de felsefe çevrelerinde yapılanlar, felsefenin ülkede gelişmesine katkı sağlamaktadır.

Bu çerçevede Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi’nde Türkiye’de Felsefenin Gelişimi adlı bir dersin programda olması sevindirici bir durumdur. İki sömestri olarak düşünülen bu dersle ilgili kitap da Türkiye’de Felsefenin Gelişimi 1 ve Türkiye’de Felsefenin Gelişimi 2 olmak üzere iki cilt olarak planlanmıştır. İlk ciltte kurumlaşma ve felsefe hocaları tanıtılmakta, ikinci ciltte de felsefe sorunları hakkında ileri sürülen düşünceler incelenmektedir.

Adı geçen dersle ilgili olarak hazırlanan Türkiye’de Felsefenin Gelişimi 1 başlıklı bu kitap, felsefe alanında yapılan çalışmalardan hareketle, Türkiye’de felsefenin gelişimini tanıtmayı amaçlamaktadır. Söz konusu amaca uygun olarak şu konular ele alınmıştır: 1- İslam medeniyeti ve Osmanlı döneminde felsefenin nasıl algılandığı, modern felsefenin özellikleri, modern felsefenin Türkiye’ye girişi. 2- Modern dönemde felsefe öğreten kurumlar olarak felsefe bölümleri. 3- 1900-1990 arasında felsefe bölümlerinde ders veren önde gelen hocaların (12 kişi) eserleri ve felsefe anlayışları. 4- Felsefeci olmayıp ve felsefe bölümlerinde ders vermeyen ancak felsefeye katkı sağlayan çalışmalar yapan (3 kişi) düşünürler. 5- Türkiye’de etkili olan felsefe akımları. Bu konu bölümlenmesi, Türkiye’de felsefenin algılanışı, felsefe hocalarına göre felsefenin ne olduğu, öne çıkan felsefe yayınlarını tanıma imkanı vermektedir. Böylelikle felsefenin Türkiye’deki gelişiminin genel bir çerçevesi çizilmiş olmaktadır.

Kitabı hazırlayan Sayın Prof.Dr. Ayhan Bıçak’a ülkemizde bazı bakımlardan bir ilk olan bu geniş kapsamlı ve titiz çalışmasını öğrencileriyle buluşturduğu için içtenlikle teşekkür ederim.

Editör

Prof.Dr. Osman Faruk Akyol

TÜRKİYE'DE FELSEFENİN GELİŞİMİ-I

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- İslam medeniyetinde felsefenin nasıl algılandığını tartışabilecek,
- Osmanlı dönemindeki felsefe anlayışlarını ifade edebilecek,
- Modern felsefe ve Türkiye'ye giriş konularını anlatabilecek,
- İÜ. Felsefe Bölümü'nün çerçevesinde Türkiye'de felsefe öğretiminin nasıl geliştiğini özetleyebilecek,
- İÜ. Felsefe Bölümü'nün dönemsel özelliklerini betimleyebilecek,
- Türkiye'de felsefe eğitimi veren ilk felsefe bölümlerini tanıyabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Felsefe
- Yunan Toplumu
- İslam Toplumu
- Reddiye
- Felsefenin Sakıncaları
- Modernlik
- Aydınlanma
- Eleştiri
- Darülfünun
- Doktora
- Dersler
- Hocalar
- Üniversite Reformu
- Reform Öncesi
- Yabancı Hocalar
- Kürsüler

İçindekiler

Türkiye'de Felsefenin
Gelişimi-I

Türk Düşüncesinde
Felsefe Anlayışının
Seyri

- FELSEFE HAKKINDA TARTIŞMALAR
- İSLAM DÜNYASINDA FELSEFE
- OSMANLI DÖNEMİNDE FELSEFE
- MODERN FELSEFE VE TÜRKİYE'YE GİRİŞİ
- İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ FELSEFE BÖLÜMÜ
- İLK KURULAN FELSEFE BÖLÜMLERİ

Türk Düşüncesinde Felsefe Anlayışının Seyri

FELSEFE HAKKINDA TARTIŞMALAR

Türklerde felsefenin olup olmadığı çeşitli yönleriyle tartışılmaktadır. Son iki yüzyılda Batılı ve yerli bazı kesimler özellikle de Aydınlanmacılar, İslam düşüncesinde felsefenin yasaklanmış olduğu, İslam devleti olarak tanınan Osmanlılarda da yasağın geçerli olduğunu ileri sürmektedirler. Macit Gökberk'e göre 10. ve 11 yüzyılda İslam medeniyetinin Farabi örneğine karşı, felsefe bağımsız değil, dinin emrinde olmuştur. Söz konusu dönemde, felsefe ne konusunu seçebiliyor ne de araştırabiliyor, ne de yöntemini seçebiliyor. Din, felsefeye, dini dogmaları desteklemesini buyurmaktadır (Gökberk 1983, 11). H. Ziya Ülken'e göre, genel olarak felsefi düşünce, Gazali- İbni Rüşt tartışmasının bıraktığı yerdedir (Ülken 1979, 45). Taner Timur'a göre İslam dünya görüşünün Osmanlı Devleti'nde aldığı şekli incelemek için felsefe anlayışlarına bakmak gerekir. Ancak "felsefe" sözcüğünü teknik anlamının sınırlarından çıkarıp, dünya görüşü ve ansiklopedi boyutları içinde ele alınmalıdır. Gerçek anlamıyla Osmanlılarda felsefi düşünce yoktu. Çünkü özgür düşünce yoktu. Felsefenin varlık ve bilgi teorileri ile ilgili sorunları, Osmanlı kültüründe ilahiyat bilimleri çerçevesinde yer alıyorlardı (Timur 1986, 35-36). Osmanlı esprisi kritik akla değil, nakilciliğe ve "kalb"e dayanıyordu. (Timur 1986, 44). Bu ve benzeri görüşler, İslam ve Osmanlı düşünceleri için yaygındır. Diğer yandan, modern dönemdekilere benzeyen felsefe ve bilimin olduğu iddiaları da çok zayıftır. Her iki yaklaşım tarzı da önyargılara dayandıklarından hatalıdır. Bu sorunları tartışmak bu kitabın sınırlarını aşacağından, bu bölümde, İslam dünyası ile Osmanlılarda felsefenin nasıl anlaşıldığı üzerinde durulmaktadır.

Her toplum kendi gündelik sorunlarını çözmek ve evrendeki konumunu anlamlandırmak için kendi teorik düşünce sistemini oluşturur. Teorik düşünce yapıları, en geniş anlamıyla toplumun **evren tasavvurunda** kendini göstermektedir. Evren tasavvuru, evrenin nasıl kurulduğu, dünyanın yaşanılır hale nasıl geldiği, insanın dünyada nasıl olduğu, dünyada nasıl yaşaması gerektiği, öldükten sonra nereye gideceği sorunlarını içeren düşüncelerden oluşan bir yapıdır. Evren tasavvuru, bilimsel teori gibi bir yapıya sahip olmaktan çok, esnek bağlarla konuları birbirine bağlayarak, toplumun değer sistemlerini bütünlüklü bir biçimde ortaya koymak anlamında teorik olma özelliği göstermektedir. Bu bağlamda evren tasavvurları, toplumların düşünce yapılarını anlamak açısından büyük öneme sahiptirler. Bununla birlikte, değerler, kurumlar, zanaatlar başta olmak üzere, gündelik hayatın her alanına ilişkin üretilen bilgiler o toplumun düşünce yapısının temel unsur-

Evren Tasavvuru, insanın evrendeki konumunu açıklamak için, her kültürde geliştirilen ve kültürün temel değerleri ile kurumları çerçevesinde oluşturulan en geniş kapsamlı teorik yapıdır.

larını sergilerler. Dolayısıyla herhangi bir toplumun düşünce yapısını anlamak için, o toplumun kendi değerlerini, kurumlarını, geleneklerini nasıl algıladıklarını ve tanımladıklarını kavramak önceliklidir. Aynı zamanda, toplumun evren tasavvurunun genel özelliklerinin tespiti ve değer, kurum ile geleneklerin evren tasavvurundaki rollerinin incelenmesi toplumun düşüncesini anlamak için gereklidir. Toplumun düşünürleri evren tasavvurunu oluşturan değer ve kurumların yapılarını, sorunlar çıkmasına bağlı olarak yeniden yorumlar ve konuya ilişkin düşüncelerini sergilerler. Evren tasavvurları, tarih boyunca sırasıyla, efsaneler, dinler, felsefe, bilim ve siyaset tarafından kurulmuşlardır (Bıçak 2006, 60-77). Başka bir deyişle evren tasavvurunun teorik yapılandırılmasında sıralanan bu unsurlar tarihin belli dönemlerinde ağırlıklı olarak kullanılmışlardır.

Felsefe, evren tasavvurunun temel konularını, yani evren, dünya, insan ve bunların dayandıkları değer dizileri ile kurumsal yapıları eleştirel bir tutumla inceleme ve tutarlılık ilkesiyle temellendirme özellikleriyle diğer düşünce biçimlerinden ayrılır.

Felsefenin evren tasavvuru kurma teşebbüsü, ilkin Eskiçağ Yunan medeniyetinde gerçekleşmiştir. Bu teşebbüs, aynı zamanda felsefenin yeni bir düşünce yapısı olarak kurulmasını da sağlamıştır. Felsefenin ortaya çıkış şartları yakından incelendiğinde, bir yandan iktisadi ve siyasi sorunlar diğer yandan evren tasavvuruna ilişkin değerlerle ilgili sorunların yoğun bir şekilde tartışıldığı görülmektedir. Evren tasavvuru değerlerini yeni bir tarzla tartışılıp teorik olarak düzenlenmesi, felsefi düşüncenin yapısını oluşturmuştur. Felsefe, varlık, varolanlar, evren, düzen, insan, bilgi, ahlâk gibi değerleri mantıksal bir zeminde bütünlüklü bir şekilde kurma çabasıdır. Kurma süreci, konuyla ilgili değerler ile değerlerden üretilen düşüncelerin şüphesi ve eleştirel bir tarzda sorgulanmasını gerektirmektedir. Kısacası, felsefe yönteminin belirleyici nitelikleri arasında, şüphe, eleştiri ve tutarlılık öncelikli bir yere sahiptirler. Şüphe ve eleştiri temeline dayanan felsefe, inanç temeline dayanan evren tasavvurunu nasıl kurabilir? Bu soru felsefenin kendi iç yapısıyla yakından ilişkili olduğu gibi, İslam’la felsefe arasındaki ilişkiyi anlamamızda da belirleyici olmaktadır.

Felsefenin kendine has konuları, yani evren tasavvurundaki sorunlar olan insan, varlık, Tanrı, ruh farklılıkların bir yanını oluştururken, felsefenin kullandığı yöntem de diğer yanını oluşturmaktadır. Konu ortaklığı olmakla birlikte felsefe ile din arasındaki ayırım, esas olarak yöntem açısından ortaya çıkar. Din, evren tasavvurundaki değerlere iman edilmesini isterken, felsefi düşüncenin temel ilkeleri arasında yer alan şüphe iman etmenin önündeki en önemli etmendir. Şüphe, felsefe yönetiminin temel ilkeleri arasında olduğu sürece, sorunların giderilmesinde başarılı olamamaktadır. Şüphe, sürekli başka şüpheler doğurduğundan, iman temelli din ile felsefe arasında sürekli bir uyumsuzluk olmuştur. Yapı itibarıyla felsefe, bir düşünürün sorunlara yaklaşımı ve onları mantıksal olarak temellendirmesiyle ilişkilidir. Bir bakıma, düşünür sorunlar hakkında kendi görüşlerini, kamuya beyan eder. Dolayısıyla felsefe, bireysel bir yapı ya da uğraştır. Dinin temelleri, her ne kadar bir kurucu kişi tarafından atılmış olsa da, toplumsal bir olgudur. Kişiselliğini kaybetmiş ve süreç içinde farklılaşarak toplumsallaşmıştır. Öte yandan filozofun önerdiği çözümler kabul edilip, evren tasavvuru öneriler doğrultusunda yeniden yapılandırıldığında, felsefe, ya dinileşerek ya da siyasileşerek, felsefe olmaktan çıkmaktadır. Bu temel sürtüşmeler çerçevesinde İslam medeniyetinde felsefenin nasıl algılandığına bakmak gerekir.

İSLAM MEDENİYETİNDE FELSEFE ALGISI

Evren tasavvuru, din ve felsefe ilişkilerinin İslam düşüncesinde nasıl seyrettiği konusunda felsefe anlayışları ve felsefe tartışmaları yeterli ipuçları vermektedir. Felsefenin oluşma şartları ve felsefenin kaynağı, İslam Medeniyeti düşünürlerinin nasıl bir felsefe anlayışına sahip olacaklarını belirlemiştir. Felsefenin İslam medeniyetinde meşrulaştırılmanın yollarından biri, felsefenin (hikmet) İdris Peygamber tarafından kurulduğunun kabul edilmesidir. *Kur'an*'da (Meryem, 65-67), doğruluğu nedeniyle yüksek bir mevkie getirildiği bildirilen İdris Peygamber, hikmetin kurucusu olarak benimsenmiştir (Kutluer 2001, 32-33). Bu kabule dayanarak El Kindi ve Farabî gibi filozoflar, hikmetin felsefenin ilkin Irak'ta yaşayan Keldaniler arasında ortaya çıktığını, sonra Mısır'a götürüldüğü, oradan da Yunanistan'a geçtiği, Yunanlılardan da Süryanilerin aldığı ve sonunda Araplara vardığını kabul ederler (Farabî 1974, 51; Arslan 2004, 11). Bu tarihsel süreç felsefenin (hikmet), bir bakıma evine döndüğünü gösterdiğinden, felsefeyi yabancı bir unsur olarak değil, kendi özgün ürünü olarak görme eğilimini oluşturmuştur. Felsefenin, hikmet olarak İdris Peygamber'e bağlanması, felsefe ile din arasında bir çelişkinin olmadığına inandıklarını da göstermektedir.

Yunanlılar tarafından yapılan ve hikmet anlayışıyla örtüşen bazı felsefe tanımları, İslam düşünürleri tarafından benimsenmiştir. Söz konusu tanımlardan bazıları şunlardır: Felsefe, mevcut olmaları itibarıyla mevcut olan her şeyin bilgisidir. "Felsefe, ilahi ve insani olan şeylerin bilgisidir. Felsefe, ölüme sığınmaktır, yani ölümü sevmektir. Felsefe, insanın gücü yettiği ölçüde Tanrı'ya benzemesidir. Felsefe, sanatların sanatı, ilimlerin ilimidir. Felsefe, hikmetin tercih edilmesidir (Seyid Hüseyin Nasr 2007/1, 42). İlk İslam filozofu kabul edilen Kindi'ye göre felsefe, insanın gücü ölçüsünde varlığın hakikatini bilmesidir. Çünkü, filozofun bilgideki amacı gerçeğin bilgisini yakalamak, davranışının amacı ise sürekli fiile değil, gerçeğe göre davranmaktır. Gerçeğe ulaşıncı o yöndeki fiilimiz sona erer (Kindi 2003, 7). İbni Sina, *Mantığa Giriş* adlı kitabında, felsefenin amacının, insanın bilme gücü ölçüsünce bütün şeylerin hakikatlerine vakıf olması şeklinde tanımlamıştır. Ona göre varolan şeyler, varlığı insanın seçimine ve eylemine bağlı olmayan ile varlığı insanın seçimine ve eylemine bağlı olarak ikiye ayrılmaktadır. İlk kısımdaki şeylerin bilgisine teorik felsefe, ikinci kısımdaki şeylerin bilgisine pratik felsefe denir. Teorik felsefenin amacı, yalnız bilmek amacıyla nefsi yetkinleştirmektir. Pratik felsefenin amacı yalnızca bilmek suretiyle değil, aksine yapılacak şeyleri bilmek ve yapmak suretiyle nefsi yetkinleştirmektir. Şu halde teorik felsefenin amacı, amel olmayan bir düşünceye inanılmasıdır (düşüncenin bilinmesidir). Pratik felsefenin amacı ise bir amel hakkındaki düşünceyi bilmektir (İbni Sina 2006/1, 5). Nasirüddin Tusî'ye göre pratik felsefe, insan türünün iradi davranış ve fiillerindeki faydaların, kişinin yönelmiş olduğu yetkinlik derecesine ulaşmayı gerekli kılp dünya ve ahiret hayatının hallerini düzenlemeye götürecek bir açıdan bilinmesidir (N. Tusî 2007, 17).

İlk İslam filozoflarının felsefenin kökenine ve tanımlarına ilişkin bu kabulleri, yeni yaklaşım tarzını kendi evren tasavvuru içine yerleştirmelerini kolaylaştırmıştır. Ayrıca felsefe (hikmet) tanımları, onların soruna nasıl bir yaklaşım içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Hikmet, işleri gereği gibi sağlam ve kusursuz yapmak; mahlûkaları idrak etmek; en değerli varlıklar hakkındaki en üstün bilgiye ulaşmak; insanın gücü ölçüsünde nesnelerin mahiyetini ve hakikatini bilmek; anlamlarında kullanılmıştır (Kutluer 1998, 503). Terime yüklenen anlamlar, terimin felsefe yerine

kullanıldığını göstermektedir. Hikmetin bir boyutu, nebeviliği içerdiğinden (Kutluer 2001, 182) dinle ilişkileri daha sıkı olmuştur. Felsefenin genel geçer bilgilere ulaşma çabası, evrensellik iddiası, hakikatin kökünde olduğu düşüncesiyle kökendeki ilke ya da ilkeleri keşfetme çabası gibi temel nitelikleri, onu, İslam’ın Tanrı tarafından bildirildiğine inanılan bilgi anlayışına yaklaştırmıştır.

SIRA SİZDE

2

Hikmet, hangi gerekçelerle felsefe karşılığı kullanılmıştır?

İslam düşüncesinde önemli bir yere sahip olmakla birlikte, felsefe, genellikle zan altında tutulmuştur. Bunun çeşitli nedenleri (Kaya 1995, 316) bilinmektedir. Söz konusu nedenleri de göz önünde bulundurarak, asıl sorunun felsefenin yapısından kaynaklandığı gerçeğiyle yüzleşmek gerekmektedir. Ayrıca, felsefeyi üreten Eskiçağ Yunan toplumunun yapısı ile, Müslüman toplumların yapısı arasındaki çok büyük farklılıklar da felsefeye karşı tutumun oluşmasında etkili olmuştur. Felsefenin yapısı ile Yunan ve İslam toplumlarının farklılıklarından hareketle İslam medeniyetinde felsefenin zan altında tutulmasının çeşitli nedenleri sıralanabilir:

Felsefenin kurucusu olan Yunan toplumundan kaynaklanan sorunlar. Eskiçağ Yunan toplumu, çok tanrılı bir yapıya sahiptir. Çok tanrılık inancı çerçevesinde oluşan evren tasavvuru, MÖ. 6.yüzyıldan itibaren çok çeşitli tartışmalara neden olmuştur. MÖ. 5. yüzyılda Sofistler ile trajedi yazarları tarafından sorgulanarak etkisizleştirilen değer dizilerinin yetersizlikleri, yeni arayışları başlatmıştır. Toplumu değer bunalımlarından kurtarmak ve yeni bir evren tasavvuru oluşturmak için çeşitli düşünürler çaba göstermişlerdir. Sokrates, Platon ve Aristoteles’in kaygıları, Yunan toplumunu özellikle de Atina’yı değer bunalımlarından çıkarmak olmuştur. Bu amaçla, toplumun evren tasavvurunu oluşturan temel değerlerini, felsefe aracılığıyla yeniden tanımlamak ve kurmak istemişlerdir. Adı geçen düşünürler, varlık, insan, bilgi, yöntem, ahlak, devlet gibi konuları, mantıksal tutarlılığa dayanan bir model çerçevesinde, teorik olarak yeniden temellendirmişlerdir. Bu modelde öne çıkan önemli unsurlardan biri, çok tanrıcılıktan uzaklaşarak yetkin bir varlığın, hem evreni hem de insanı ve dolayısıyla kültürel dünyayı düzenleyip koruduğu sonucuna ulaşmalarıdır. Böylelikle evren tasavvurunu yetkin gücün belirlediğini temellendirmeye çalışmışlardır. Yunan düşüncesinde, *yaratıcılık* anlayışı olmadığından, varlık, ezeli ve ebedi olarak kabul edilmiştir. Kabile esaslı şehir devleti şeklinde yönetilen Yunanlılar sınıflı bir toplumdur. Şehir devleti, kendi kendine yeterli, topraklarını genişletmek şeklinde değil, koloniler şeklinde yayılan, sürekli birbirlerini yağmaladıklarından aralarında savaşın hiç eksik olmadığı siyasi yapılanmadır. Atina’da olduğu gibi aristokrasi, tiranlık, krallık, demokrasi gibi siyasal sistemlerin yarattığı sorunlar, Atina’daki iç savaşların başlıca nedenleri arasındadır. Sınıf ve kölecilik esaslı bir toplumda oluşan insan anlayışı, hukuk açısından eşitsizliğin de kaynağı olarak öne çıkmıştır. Sınıflı yapı, siyasal sistem tartışmalarını canlı tutmuştur.

İslam Ümmetinin Yunanlılardan Farkı. İslam inancı çerçevesinde oluşan evren tasavvuru ve toplumsal yapı, Yunan evren tasavvuru ile toplumsal yapısından kökten farklıdır. İslam evren tasavvuru, mutlak yaratıcı bir Tanrı tarafından belirlenmektedir. Dolayısıyla hem evren hem de insan ve onun eylemleri, Tanrı tarafından biçimlendirilmiştir. İslam, ilkeleri doğrultusunda, eskiden gelen tüm değer dizilerini ya kökten değiştirmiş ya da yeniden tanımlayarak benimsemiştir. Yunan dünyasında çok tanrılıktan kaynaklanan sorunların hiçbirisi İslam dünyasında görülmemektedir. İslam’da insan, Tanrı tarafından yaratılmış ve belli ödevler yük-

nerek sınırlı bir zaman için bu dünyaya gönderilmiştir. Bu anlamda insanlık fikri, bütün insanların aynı atadan türediği belirtilerek açık seçik bir şekilde ortaya konmuştur. Bu dünyadaki yaşama tarzının ilkeleri de sıkı bir şekilde belirlenmiş ve ölüm sonrasında da eylemlerinden sorumlu tutularak yargılanacağı belirtilmiştir. İnsanların ilkece doğuştan eşit oldukları, insanlar arasındaki esas farkın takvadan kaynaklandığına inanılmıştır. İktisadi, siyasi ve soy farklılıklarını reddetmek, köleliğin olumsuzlanması, teorik açıdan eşitlik temeline dayalı sınıfsız bir toplum oluşturmayı amacı gütmüşlerdir. Devlet, Müslümanların varoluşlarını güvenceye almak, İslamî değerleri yaymak ödevleri çerçevesinde, imparatorluk şeklinde teşkilatlanmıştır. Siyasi sistem tartışmaları yapılmamış, belli bir hukuk çerçevesinde en iyi nasıl yönetilir soruları üzerinde durulmuştur. Devletin imparatorluk olması, farklı kavimleri, inanç dizilerini, etnik yapıları içinde barındırmasına neden olmuştur. İki medeniyet arasındaki köklü farklılıklar, Yunan medeniyetini temsil eden felsefenin içselleştirilmesini zorlaştıran unsurlardan biri olmuştur.

Eskiçağ Yunanlılarla İslam toplumları arasında ne türden farklar vardır?

Felsefeye yüklenen anlam ile felsefenin yapısı arasındaki uyumsuzluk. Felsefe, Yunan medeniyetinin teorik sorunlarını çözmek için geliştirilmiş bir yöntem olarak ortaya çıkmıştır. Medeniyetlerin farklı yapılarından dolayı, Yunan düşüncesi, toplumsal şartları da göz önüne alınarak, tarihsel gelişim içinde İslam dünyasına aktarılamamıştır. Bunun başlıca nedenleri arasında, Yunan tarihi ve toplumu hakkında yeterli bilginin olmaması yanında, Rosenthal'in belirttiği gibi, Yunan ve Arap terimlerinin dağlar kadar birbirinden farklı şeylere işaret etmesidir (Rosenthal 2004, 227). İzutsu'nun benzer bir görüşü vardır. Aktarılan kavramlar şeffaflıklarını kaybeder yarı şeffaf olurlar ve bu nedenle de istenilen sonuçlar elde edilmez (İzutsu, 84). Bu temel gerekçeler göz önünde bulundurulduğunda, Yunan felsefesi İslam dünyasında istenilen sonuçları veremezdi. Başka bir deyişle **fıkıh**, **kelam** gibi çok yaygın ve makbul disiplin haline gelemeydi. Ayrıca, her sorunun cevabının İslam'da olduğu inancı hakimken, eski çağın pagan inancına sahip gayrimüslimler nasıl olur da Müslümanların bilmediklerini bilebilirlerdi (Leaman 2005, 49-50), türünden yaklaşımlar da söz konusu olmuştur.

Yunanlılar tarafından bilgelik sevgisi olarak tanımlanan felsefe, dönüşme halinde olan Yunan (özellikle Atina) değer dizilerini tanımlayarak, evren tasavvurunu yeniden kurmanın aracı olarak kullanıldığı söylenebilir. Böylelikle genel olarak dinin yapmış olduğu evren tasavvuru oluşturma işini, felsefe üstlenmeyi denemiştir. Üstlendiği görevi yerine getirirken izlemesi gereken yol (yöntem), felsefenin en önemli özelliğidir. Felsefenin yöntemi, şüphe, eleştiri, tanımlama, tutarlılık, sınıflama, ilkelere varma ve genelleştirme gibi özelliklere sahiptir. Felsefî yöntem çerçevesinde ele alınan herhangi bir düşünce, kendisine yöneltilen sorulara cevap veremiyorsa, açıklamalarda çelişkiler varsa, tanımlarla çıkarımlar arasında tutarsızlıklar oluşmuşsa, yetersiz bulunmaktadır. Ancak felsefe dahil her türden düşüncede, tutarsızlıklar, yanlışlıklar, eksiklikler görülmekle birlikte, yeni bir felsefe yapabilmenin şartı, temel konulara ilişkin açıklamalarda, şüpheli noktalar bulmak, hakim düşüncenin cevaplayamayacağı zorlukta sorular ortaya koymak, tutarsızlıkları ve eksiklikleri göstermektir. Hakim ya da rakip düşünceyi sıkıştıran sorulara cevap veren, yine aynı düşüncenin eksikliklerini ve yanlışlıklarını gideren yeni bir düşünce sistemi ortaya koymak da, felsefenin yöntemi gereğidir. Ortaya çıkan düşünceler sürekli şüphe ve eleştiri altında olduklarında toplum tarafından benimsenip evren tasavvuruna dönüşmemiştir.

Kelam ve Fıkıh, İslam bilgi anlayışı çerçevesinde gelişen en önemli ilimlerden ikisidirler. Kelam, Allah'ın varlığı, sıfatlarını teorik çerçevelerde inceleyen felsefeyle de çok yakından ilişkili teorik bir disiplindir. Fıkıh, bir yaniyla inancın ilkelerini temellendirmek ve ibadetlerin şartlarını belirleyen, diğer yaniyla İslam hukuku olan teorik ve aynı zamanda pratik yanlarının ağır basan disiplindir.

Felsefenin hakikati kavramaya yönelik bir çalışma olduğu, genellikle kabul edilmiştir. Hakikatten kasıt, Tanrı, varlık ve insanın sahip oldukları öznelilikleri kavramaktır. Bu felsefe anlayışı önemli soruna neden olmaktadır: Dinin ortaya koyduğu hakikat iddialarının yeterli olmadığı, hakikate felsefeyle de varılabileceği, dolayısıyla evren tasavvurunun felsefeyle kurulacağıdır. Filozofların din temelli evren tasavvurunun yerine felsefe temelli bir evren tasavvurunu geçirme çabaları olduğu söylenebilir. Evren tasavvurunun temel sorunları olan Tanrı, varlık ve insan konularında, filozofların dinî inancın dışına çıkmaları, bunun en açık göstergesidir. Felsefede ortaya çıkan evren anlayışının dini anlamı, insan aklını saflaştırırsa bu alemin en üst aşamalarına çıkar ve vahdete kavuşur şeklinde yorumlanmıştır. Bu yaklaşım tarzı felsefi hayatı meşru temellere oturtmak için kullanılmıştır. Evrensel hakikati anlama çabası ve rasyonel gözlem, nefsin arınması idealine yöneliktir. Tanrı’ya hürmetin ve O’na ibadetin en hakiki yolu, felsefi arayıştır (Hodgson 1995/1, 397). Hatta El Kindi, peygamberlere vahyedilen gerçeklerin, metafizik bilgiler olduklarını ileri sürerek felsefe ile vahiy arasında çatışmanın olmadığını belirtmiştir. Ona göre felsefe, öyle bir yolda gelişebilir ki hem kendi doğasına uygun düşer, hem de vahiyle çatışmaz. Sudur anlayışına, “yoktan yaratma” inancını ekleyerek (Watt 2004, 79), yaratma sorunun felsefe bağlamında ele alınmış ve böylelikle felsefe ile din arasındaki ortaklıkları artırmaya çalışmıştır. Filozoflar kendilerini iyi Müslümanlar olarak kabul etmelerine rağmen, şer’i ulemanın anlayışına bilinçli olarak ters düşmüşler ve debdebeli ve despotik saray hayatını da küçümsemişlerdir (Hodgson 1995/1, 388).

Diğer yandan felsefedeki şüphe ile dindeki iman, bir araya gelmez iki karşıt değer temsil ettiklerinden, evren tasavvuru oluşturan iki düşünce biçimini birbirlerinden uzaklaştırmışlardır. Din hakikate sahip olduğuna ve kendisine iman edilmesini beklemektedir. Felsefe ise hakikati keşfetme çabasında olduğundan, önüne çıkan her şeyden şüphe etmektedir. Bununla birlikte, felsefe doğası gereği, şüpheyi içerdüğinden, hiçbir zaman bir felsefe öğretisine iman edilemeyeceği gerçeğini benimsemek durumundadır. Felsefeye iman edildiğinde, o öğreti felsefe olmaktan çıkar. Din açısından da felsefenin sahip olduğu özellikler, kabul edilebilir gözükmemektedirler. İman edilen şeyden şüphe edilmesini, hiç bir din kabul etmemiştir. Örneğin Maturidi (öl. 944), *niçin sorusunun bikmetten yoksun olduğunu* bildirerek felsefe sorularını etkisizleştirme yoluna gitmiştir (Maturidi 2003, 123-126). Felsefenin yöntem olarak kullanılması, mantık bağlamında gerçekleşmiştir. Başlangıçta mantık, dinsizliğin araçlarından biri olarak görülürken (Toktaş 2004, 13-14), sonraları, ilimlerin her birinde mantık temel disiplin olarak kullanılmaya başlanmıştır. İnanç değerleri çerçevesinde şüpheyi dışarıda bırakırken, Hadisler derlenip düzenlenmesinde şüphe sonuna kadar kullanılmıştır. Hadis ilmi, teknik açıdan şüpheli, eleştirel bir tutumu açıkça teşvik etmiştir. Eleştirel ve şüpheli yaklaşım, tarih yazıcılığı ve yöntemi gibi diğer alanlara da sıçramıştır. Bütün bunlara rağmen, bir epistemolojik araç anlamında ve dahası bir hayat tarzı olarak şüphe, İslam’dan dışlanmaya çalışılmıştır (Roshenthal 2004, 330).

İslam dünyası felsefeyle tanıştığında, genişleme nedeniyle ortaya çıkan toplumsal dinamiklerin yarattığı bunalımlar ve siyasi sorunlarla uğraşıyordu. Toplumsal dinamiklerin düzenlenip belli değerler çerçevesinde yönlendirilmeleri, İslam Medeniyeti’nin önünü açmıştır. Medeniyetin değer ve kurumlarının işlevlerini düzenli bir şekilde yerlerine getirmeleri, felsefe tartışmalarının azalmasına neden olmuştur.

Felsefenin Reddedilmesi ve Gerekçeleri: Filozofların felsefe temelli evren tasavvuru kurma kaygıları, yükselişte olan bir değerler dizisini yenecek durumda değil-

di. Filozofların mantıksal olarak kurmaya çalıştıkları evren tasavvurunda benimstedikleri bir takım kabuller, onların dinden çıkmış olduklarına hükmetmek için gerekçe olarak kullanılmışlardır.

Meşşailer olarak bilinen okul metafizikle ilgili üç önemli konuda kelimcilerden çok farklı sonuçlara varmışlardır: 1- Madde öncesizdir (ezelidir). Tanrı, evrenin yaratıcısı değildir. Yaratıcı deyimi mecazi bir deyimdir. Evrenin ilk nedeni olması evrenin kendisinden zorunlu olarak sudur etmesi bakımındandır. Madde ile Tanrı arasındaki bağıntı, neden etki arasındaki bağıntı gibidir. Etki, nedenden zaman bakımından geri değildir. 2- Tanrı'nın bilgi (ilim) ve inayeti tümellere (külli) yani evrenin tümel yasalarına ilişkindir. Yoksa tikellere ilişmez. Tanrı'nın bilgisi akletmek yoluyla; duyular yoluyla değildir. 3- Ruh, her türlü yetkinliği kabul edebilir, düşünce ve eylem güçleri yetkinleşince Tanrı'ya benzer. Ruh için ancak akli bir tat ya da acı vardır Bu nedenle cisimsel bir yeniden diriliş yoktur (İzmirli 1997, 65-66). Bu farklılıklar felsefenin kendine özgü yapısından kaynaklanmaktadır. Gazalî, Meşşai filozoflarının ortaya koyduğu görüşleri hem mantıksal tutarlılık, hem de dinle ilişkileri açısından sorgulamıştır. Sorgulamalar, üç başlık altında toplanır: Tanrı'nın özellikleri, kainatın varoluş şekli ve insan. Bu üç konu evren tasavvurunun zemini oluşturmaktadır. Bu konuları açıklayan dini tutumla ters düşün felsefi yaklaşımı, Gazali, *Filozofların Tutarsızlığı* adlı kitabında şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir. Adı geçen kitabın sonunda filozofların üç konuda küfür işlediklerini bildirmiştir: 1- Alemin kadim olma meselesi ve bütün cevherlerin kadim olduğuna dair görüşleri. 2- Yüce Allah'ın cüzileri bilmediğine ilişkin iddiaları. 3- Bedenlerin diriltip haşredileceklerini inkar etmeleri. Bu düşüncelerin hiç biri İslam'la bağdaşmaz. Bu görüşlere inanan kişiler, peygamberlerin yalan söylediklerini kabul etmiş olurlar ve dinden çıkmışlardır (Gazali 2002, 243). Gazalî'nin yargısı çok ağır olmuştur. Gazalî'nin temel kaygısı, filozoflar tarafından ileri sürülen öğretilenin akıl vasıtasıyla ispat edilemeyeceğini göstermektir. Ona göre tek başına akıl, dünyanın bir yaratıcıya sahip olduğunu, iki Tanrı'nın varlığının mümkün olmadığını, Tanrı'nın bir cisim olmadığını, Tanrı'nın hem başkalarını hem de kendi zatını bildiğini ve ruhun kendi başına kaim bir varlık olduğunu ispat edemez (Watt 2003, 63). Aklın belli sınırlarının olduğu gerçeğinden hareketle, felsefenin yetersizliğini göstermeye çalışmıştır.

Filozofların evrene ilişkin tutumlarını inceleyen İbni Haldun'a göre, bazı düşünürler, tüm varlığı, ister duyumlara konu olan maddi kısmı olsun isterse manevi varlık alanı olsun zatları ve ahvalı, sebepleri ve sonuçlarıyla birlikte zihinsel çabayla ve akli kıyasla kavranabileceğini iddia etmişlerdir. İmana ilişkin ilkelerin doğrulukları, nakille değil, nazar ve akıl yoluyla tespit edilir. Dolayısıyla nakle başvurmaya ihtiyaç yoktur. Çünkü iman ilkeleri, akli idraklerin bir bölümünü teşkil ederler. Böyle düşünenler filozof olarak adlandırılırlar (İbni Haldun 1991, 1246). Filozofların görüşleri her yönüyle batıldır (İbni Haldun 1991, 1249) diyen İbni Haldun, felsefeye yöneltilen eleştirileri şöyle sıralamıştır: 1- Varlıkla ilgili ileri sürdükleri deliller eksik ve yetersizdir (İbni Haldun 1991, 1249). 2-Fizikle ilgili bilgilerin tanım ve çıkarımlarla elde ettikleri veriler, fizik dünyayla tam örtüşmemektedir. Tümel önermelerden elde edilen verilerin, şahsi özellikleri olan şerle uyması her zaman mümkün değildir (İbni Haldun 1991, 1250). 3- Duyumlar ötesindeki varlığı konu alan metafizik, duyum ötesinde yer alan ruhani varlıkları kavranması güçtür. Bunlara ulaşma da, haklarında delil ortaya koymak da imkansızdır (İbni Haldun 1991, 1250) deliller sıralayan İbni Haldun, felsefenin olumsuz değerlendirilmesinin nedenlerinden bazılarını işaret etmiştir. Sıralanan bu unsurların da gösterdiği gibi, felsefeye karşı olumsuz tutumun önemli nedenleri arasında, filozofların sorunların çözümünde kullandıkları yöntemin de önemli bir payı vardır.

Nakilci çizgiyi izleyenler, filozofları hep yabancı görmüşlerdir (Hodgson 1995/1, 407; Leaman 2005, 51). Örneğin İbni Sina hem İslam hem de Yunan düşünce dünyalarının insanı olmakla birlikte, son kertede kendini Yunan düşüncesine daha yakın bulur ya da ona teslim olur (Rahman 1990, 117). Aristoteles öylesine yüceltilmiştir ki “Peygamber’in Aristoteles tarafından gölgelendiği” kaygısı belirmiştir (Roshenthal 2004, 233). Ayrıca filozofların şeriatı felsefeden daha aşağı görmeleri (Rahman 1990, 117), toplumda filozof ve felsefeye karşı olumsuz tutumun kökleşmesini sağlamıştır. Farabî’nin, insan öldükten sonra nefsin ortadan kalkacağını söylemesi (Pines 1997, 374) ve ahiretin, cennet ile cehennemin olmadığı (Galston 1999, 87) düşüncesi, halkın felsefecilere bakışının olumsuz olmasının bir başka nedeni olarak görülebilir.

Felsefenin olumsuzlanmasında önde gelen isimlerden biri olan Gazalî’ye göre, felsefe, hakikate varma yollarından biridir. Gazalî, İslam akidelerinden hareketle düşünce üreten ve hakikate varmaya çalışanları dört sınıfta toplamıştır: 1- Rey ve istidlal sahibi olduklarını iddia eden kelimciler. 2- Hakikatleri “imam-ı masumdan” öğrendiklerini söyleyen Batiniye fırkası. 3- Mantık ve burhandan hareket eden filozoflar. 4- Tanrı’nın huzurunda bulunduklarını iddia eden mutasavvıflar (Gazali 1990, 21-22). Ona göre bu gurupların dışında hakikati aramak umutsuz bir uğraştır. Bunların dışında kalan çalışma alanları taklit esasına dayanır ve taklitle hakikate varmanın imkanı yoktur. .

SIRA SİZDE

4

İslam dünyasında felsefenin reddedilme gerekçeleri nedir?

Felsefeye ilişkin bütün olumsuz yargılara rağmen, felsefe İslam düşüncesinin temel unsurlarından biri olmuştur. Özellikle kelam ilminin oluşması ve onun ele aldığı sorunlar, büyük ölçüde felsefe temelli eleştiriler doğrultusunda gerçekleşmiştir. Din anlayışında, fıkıhta, devlette, ahlak ve tasavvuf gibi konularda felsefenin etkilerini görmek mümkündür. Bir bakıma felsefe olumsuzluk açısından etkileyen güç olarak, sürekli düşünürlerin önünde olmuştur. Yukarıda sıralanan gerekçeler göz önüne alındığında, felsefenin o dönemin İslam toplumları içinde olduğundan daha fazla bir önem kazanması mümkün gözükmemektedir. Öncelikle, kelam ve fıkıhın gelişmesi, teorik sorunların çözümü ve yorumu için güvenilir bir yapı oluşturmuşlardır. Bunun yanında, dinin değerler açısından yarattığı dinamik güç, siyasi iradenin sağladığı iktisadi güçle birlikte toplumu, sorunlarını çözen bir yapı haline getirmiştir. Sorunlarını çözebilme başarısı gösteren bir toplumun, başka toplum ve dönemlerle karşılaştırarak bazı konularda geri kaldığını ya da gelişmediğini söylemek yöntem açısından anlamsızdır.

OSMANLI DÖNEMİNDE FELSEFE

Yukarıda sıralanan İslam dünyasında felsefenin durumu, Selçuklu ve Osmanlı Türkler için de geçerli olmuştur. Özellikle de Osmanlı döneminde felsefeye ilişkin açık tartışmalar yapılmıştır. Osmanlı düşünürlerinin felsefeden ne anladıkları ve nasıl tanımladıkları ve nasıl kullandıklarını, onların bakış açılarıyla ele alıp değerlendirmek, teorik düşünce anlayışlarının resminin oluşmasında etkili bir yoldur. Bu amaçla Taşköprülüzade, Kınalızade ve Katip Çelebi’nin felsefeye nasıl baktıkları üzerinde kısaca durulmaktadır.

Taşköprülüzade (1459- 1561), öğrencilerin ilim öğrenme sürecindeki vazifelerini ele alırken, yedinci vazife olarak, her ilimden bir şeyler öğrenmeyi, hiçbirini terk etmemeyi, her ilmin gaye, maksat ve yolunu bilmeyi dile getirmiştir. Genel

olarak ilimleri tanıdıktan sonra, ömrü oldukça her ilmin detaylı olarak tanınması ve birini iyi bir şekilde tanımadan diğerine geçilmemesi gerektiğini de bildirmiştir. Bilinmeyen şeylere düşmanlıkların oluşması nedeniyle, ilimlerin genelini tanıma tavsiye edilmiştir (Taşköprülüzade 1966, 47). Bununla birlikte Taşköprülüzade'ye göre, dine uymayan her ilim elbette kötüdür. Fakat kalbinde şeriatın, yani İslam dininin sağlam bilgilerini bulundurup, imanı tam, gönlü Resulullah'ın azametiyle dopdolu, *Kur'an*'ı bilen, hadisi şerifleri öğrenmiş olan, şeriatın emir ve yasaklarına uyan ve bunlarla din ve imanını kuvvetlendirenin felsefi ilimlere bakması helaldir. Lakin bunda iki şart vardır: 1- Onların şeriata, İslam dinine uymayan sözlerine bakmamalıdır. Bakarsa başkalarını reddetmek niyetiyle bakmalı, mütalaa etmelidir. 2- Felsefecilerin sözlerini, İslam alimlerinin sözleriyle karıştırmamalı, o eşsiz cevherleri sakıncı kırıntısı cam parçası haline getirmemelidir (Taşköprülüzade 1966, 49). Taşköprülüzade'ye göre insan, ömrünü felsefe öğrenmek için harcamamalıdır; bu yüzden çok Müslüman zarar görmüştür. Çünkü insanların çoğu hak ile batıl, doğru ile yanlış arasındaki farkı anlayamazlar. Cahil insanlar bazı meselelerin kelam kitaplarında ele alınmasına dayanarak doğruluğuna şahitlik ederler. Bu anlayış Tusi ve takipçileriyle oluşmuştur (Taşköprülüzade 1966, 49-50). Gazali ve Fahreddin Razi gibi alimler, kelam kitaplarını hikmet yani felsefe ile bir arada yapmışlarsa da, böyle yapmaları, bozuk yolun önüne, anında ve yerinde set çekmek içindir (Taşköprülüzade 1966, 50). Taşköprülüzade'ye göre felsefi ilimlerle uğraşanların çoğu doğruyu yanlıştan ayıramadıklarından, felsefeye olumsuz gözle bakılır. Bu felsefenin kusuru değil, felsefeyle uğraşanların kusurudur (Taşköprülüzade 1966 / II, 936).

Kınalızade (1510-1572), hikmet üzerinde duran düşünürlerinden biridir. *Ahlaki Alai* adlı kitabında ahlâkı, hikmetin bir bölümü olarak tanımlayın Kınalızade, öncelikle hikmetin tanımları üzerinde durmuştur. Hikmetin genel kabul görmüş olduğunu belirttiği tanım şöyledir: Hikmet, *harici varlıkları ilk planda ne halde ise, o hal üzere bilmektir*. Kınalızade'ye göre bu tanım, doğruya yakın ve makbul olmakla birlikte, amelin kendine şamil değildir. Bazı filozoflar şöyle tarif etmişlerdir: *Hikmet, insan nefsinde ilim ve amelin meydana gelmesi ve insan nefsinin bu iki yönden kemal mertebesine ulaşmasıdır* (Kınalızade 1, 28). Kınalızade'ye göre nazari hikmet üç kısımdır: 1- Hariçte ve zihinde cismani bir maddeden uzak olan varlıklardır. Cenabı Hak, mücerret akıl ve ruh gibi, cisimden (heyuladan) ve maddeyle birleşmekten uzak olanlar. Bunlardan bahseden ilme, *ilahi ilim* (ilm-i A'lâ) denir. Zira cismin maddesi sefil ve noksan olduğundan, en yüce konuları içine alan ilme en yüce (ilahi) demek uygundur. 2- Zihinde maddeden uzak, fakat hariçte maddeye muhtaç olan küre, üçgen ve dörtgen gibi varlıklardır. Bunların hariçte muayyen maddesi vardır. Bunlarla *ilm-i riyazi* ya da *ilm-i evsat* uğraşır. Riyaziye ilmi dört kısımdır: Heyet (yıldızlarla ilgili hesap), hendese (geometri), hesap (cebir) ve Musiki. 3- Zihinde ve hariçte maddeye muhtaç olanlar. Bundan bahseden ilme *İlm-i Tabii* ya da *ilm-i Efsel* denir. Zira tabiat, hareket ve sükunun başlangıcıdır. İşte bu ilim bundan bahseder. "İlm-i Efsel" denmesinin sebebi, hariçte ve zihinde eksik olan maddeye muhtaç olmasıdır (Kınalızade 1, 31-32). Kınalızade'ye göre, hikmetin konuları arasında olan harici varlıklar iki kısımdır: 1- Varlığında, insanın güç ve iradesinin etkisi olmayanlar. Yer, gök, şahıslar, insan ve hayvan gibi. 2- Varlığı, insanın güç ve iradesine bağlı olanlar. İnsanın ortaya koyduğu fiiller, hareketler ve ameller gibi (Kınalızade 1, 29). Harici varlıkların ikiye ayrılması gibi, hikmet de ikiye ayrılır: 1- İnsanın güç ve iradesinden bağımsız varlıklardan bahseder. Buna nazari hikmet denir. Zira bunu elde etmenin yolu, tetkik ve incelemeye bağlıdır. 2- İnsanın güç ve irademizin de tesiri muhakkak olan ve onlarsız meydana gelmeyen

harici varlıklardan bahseder ki, buna da Ameli hikmet denir. Amelin nasıllığından bahsettiği için, amele nispet ederler (Kınalızade 1, 29). Ameli hikmet, fertlerin fiil ve amellerinden insan nefsiden bahseden ilimdir (Kınalızade 1, 29). Kınalızade’nin verdiği malzemeler, hikmetin bilgi temelli bir yapı olduğu ortaya koymaktadır. Hikmetin özellikle de ameli hikmetin amacı, insanın saadetidir. Kınalızade’ye göre amel, salih ve makbul olduğunda, insan nefsinin hakiki saadete ulaştırır. Fasid ve çirkin olan ameller, insanı ahirette zarara götürür (Kınalızade 1, 29). Ameli hikmetin faydası salt mücerret ilim sevgisi olmayıp, asıl kaygı, ameli mükemmelleştirmek ve davranışları güzelleştirmektir. *İlim ağacı, amel meyvesini vermezse, itibar dairesinin dışında kalır* (Kınalızade 1, 30).

Katip Çelebi (1609-1659), hikmet ilmini tanıtırken İslam’da felsefenin nasıl başladığını ve geliştiğini içeren kısa bir felsefe tarihi resmi çizmiştir. Söz konusu resim, Halife Me’mun felsefenin benimsenmesindeki katkılarını, Me’mun’un rüyasında Aristoteles’i güzel huylu bir adam olarak görüp, nedenini sorduğunda, Aristoteles’in, “akılda güzel olan şeydir”, “şeriatla güzel olan şeydir” şeklinde cevap vermesi, Bizans’tan felsefe kitaplarının getirilmesi için girişimleri, Atina ve felsefe hakkında malumatlara yer vermesi, kendi dönemine kadar İslam dünyasında felsefenin seyrini içermektedir (Katip Çelebi 2007/2, 568-570). Katip Çelebi’ye göre, yaratılıştan beri bütün kavimler ve ümmetlerin arasında zaruri, gerçek ve bir delile dayanan, varlıkların hakikatini araştıran ilimler olmuştur. Vahiy kitaplarında bildirilen şeriat ilimleri ile akli ilimlerin konuları ve meseleleriyle bir çok noktada birleşip uyuşmuşlar, bazı maddelerde de ayrılmışlardır. Bundan dolayı Hıristiyan milletler felsefeyi reddetmişler, Müslümanlar *Tehafüt* (reddiye) ile karşılık vermişler fakat reddetmemişlerdir (Katip Çelebi 1993, 6; Katip Çelebi 2007/2, 568). Katip Çelebi felsefeyi olumlu bir gözle değerlendirmektedir. Felsefenin İslam dünyasında ki seyrini anlatırken bu olumlu izlenimi açıkça ortaya çıkmaktadır.

Katip Çelebi’ye göre Osmanlı Devleti’nin orta dönemlerine kadar Anadolu’da felsefeye ve hikmete çok önem verilmiştir. Bu asırlarda insanın değeri, öğrendiği ve kavradığı akla ve nakle dayalı ilimlerle ölçülmüştür. Onların döneminde hikmet ile şeriatı bir araya getirecek insanlar ortaya çıkmıştır. Duraklama dönemine geldiği zaman bazı müftülerin felsefe öğrenimin yasaklamaları, hidayeti ve en mükemmel olanı yönlendirmesi sebebiyle ilimlerin rüzgarı durgunlaşmış ve azalmıştır, az miktarda belirtisi dışında ilimler tamamen yok olmuştur (Katip Çelebi 2007/2, 567-568). Fatih, Semaniye Medresesi’ni yaptırıp kanuna göre iş görülüp okutulsun diye vakfiyesinde yazmış ve *Haşiye-i Tecrid* (açıklamalı kelimeler kitabı) ve *Şerh-i Mevakıf* (el İc’in kelamına ilişkin kitabının şerhi) derslerinin okutulmasını bildirmişti. Sonra gelenler bu dersler felsefiyattır diye kaldırıp *Hidaye* ve *Ekmel* (Peygamberin mükemmeliğini konu edinme) derslerini okutmayı akla uygun görmüşler. Yalnız bunlarla yetinmek akla uygun olmadığı için ne felsefe kaldı ne de Hidaye kaldı, ne Ekmel. Bununla Osmanlı ülkesinde ilim pazarına kesat gelip bunları okutacak olanların kökü kurumaya yüz tuttu (Katip Çelebi 1993, 9). Bu cahillikten sonra Anadolu’da yetişen öğrenciler İstanbul’da tavra atmışlardır (Katip Çelebi 1993, 9-10). Nedim, *Fibris*’de (Fihrisü’l Ulum) hikmet ile meşgul olanların ve kişilik olarak hikmeti kabul ettiği bilinen kimselerin dışındakilere hikmetin yasaklanmış olduğunu nakletmiştir. Felsefeciler hikmet ve felsefe öğrenmek isteyenlerin doğum tarihlerine bakıp; eğer doğum tarihlerinden, kişinin bu ilmi elde edeceği çıkartılırsa, onu çalıştırmışlar ve ona hikmet sunmuşlar, aksi olduğunda öğrenci olarak kabul etmemişlerdir (Katip Çelebi 2007/2, 568). İbni Haldun’un da anlattığı gibi, bu durum devletin çöküşünün belirtilerindendir (Katip Çelebi 2007/2, 568).

Katip Çelebi'ye göre hikmetin konusu varlıkta ve zihinlerde varolan şeylerdir. Hikmet, mevcut varlıkların hakikatlerini insanın gücü oranında bilmesidir, şeklindeki tanımlanmış ve böylece konusu mevcut varlıklar olarak belirlenmiştir. Hikmetle elde edilen sonuçlar, şu andaki olgunluklarla onurlanmak ve sonraki hayatta ahiret mutluluğunu elde etmektir. Söz konusu varlıklar, ya fiillerdir, ya da önce insan gücü ve seçmesi sayesinde varolan amellerdir. Birincinin durumlarını bilmek, hayatın ve ahretin düzeltilmesine yol açması bakımından pratik hikmet diye isimlendirilir. İkincinin durumlarını bilmek teorik hikmet diye isimlendirilir. Çünkü bununla amaçlanan şeyler, araştırma ile ortaya çıkan şeylerdir, bunların her ikisi de üç bölümdür. (Katip Çelebi 2007/2, 564-565). Pratik olanın kısımları, 1- Erdemlerle donanması ve ahlaksızlıkları bırakması için kişinin tek başına yararlı işlerini bilmektir. Buna ahlakın düzeltilmesi denir. 2- Aile gibi birlikte yaşayan topluluğun yararlı işlerini bilmektir; buna ev idaresi denir. 3- Şehirde beraber yaşayan topluluğun yararlı işlerini bilmektir; buna şehir yönetimi denir (Katip Çelebi 2007/2, 565). Teorik olanın kısımları, 1- İlah gibi dıştaki varoluşta ve kavrayışta maddeye ihtiyacı olmayan şeyleri bilmek olan ilahi ilim; 2- Küre gibi dıştaki varoluşta kavrayış dışında bunlara ihtiyacı olan şeyleri bilmek olan orta ilim denen matematik ve öğretim ilgili olanlar girer. 3- İnsan gibi dıştaki varlıkta ve kavrayışta bunlara ihtiyacı olan şeylerin durumlarını bilmek olan yakın ilmi ya da doğayla ilgili ilimler yer alırlar. Bazı kimseler maddeye asla ihtiyacı olmayanları iki kısma ayırmışlardır, ilah ve akıllar gibi mutlaka maddeyle aynı olmayanlar, teklik, çokluk ve diğer genel işler gibi ihtiyaç duyma şeklinde olmaksızın maddeyle aynı olanlar; birincinin durumlarını bilmeye ilahi ilim denir. İkincinin durumlarını bilmeye de genel ilim ve temel felsefe denir (Katip Çelebi 2007/2, 565).

Bilimler sınıflamasında felsefeye önemli bir yer verilmiştir. Katip Çelebi'ye göre felsefe ilimleri dört çeşittir: Matematik ilimleri, mantık ilimleri, fizik ilimleri ve ilahi ilimler (Katip Çelebi 2007/3, 1031). Matematik ilimler dört bölümdür: aritmetik, geometri, astronomi, musiki. (Katip Çelebi 2007/3, 1031-1032). Mantık ilimleri beş çeşittir: Analitik, şiir sanatını bilmektir. Buturika, hitabet sanatını bilmek. Butika, tartışma sanatını bilmektir. Vlutiki, kesin delil sanatını bilmektir. Sofistika, demogoji sanatını bilmektir (Katip Çelebi 2007/3, 1032). Fizik ilimleri, yedi çeşittir: 1- İlkeler ilmi. Cismin kendisinden ayrılmayan, madde, şekil, zaman, mekan ve sebep olan beş şeyi bilmektir. 2- Gök ve evrenin içindekilerin ilmidir. 3- Dünya ilmidir 4- Atmosfer olayları ilmi 5- Madenler ilmi, 6- Bitkiler ilmi. 7- Canlılar ilmi tıp ve dallerını da içerir. (Katip Çelebi 2007/3, 1032). İlahi ilimler beş çeşittir: 1- Zorunlu varlık ve niteliği. 2- Manevi varlıklar ilmi. eleklenden ibaret olan faal akılla ilgili basit cevherleri bilmektir. 3- Ruhla ilgili ilimler. Vücut sahibi olmuş ruhları ve kuşatıcı felekten dünyanın merkezine kadar felek ve doğa varlıklarındaki yaygın olan ruhları bilmektir. 4- Siyasetle ilgili bilgiler ilmi beş çeşittir. a- Peygamberlik siyaseti ilmi, b- Yöneticilik siyaseti ilmi, bu öbekte çiftçilik, denizcilik ve çobanlık da yer alır. Şehirlerin kurulması için işin başında ihtiyaç duyulur c- Asker yönetme, savaş hileleri, veterinerlik, doğancılık, kralların adabı. d- Toplumu yönetme ve özel kişileri yönetme ilmi gibi şehirle ilgili ilimdir. e- Ev yönetimidir 5- Kendini yönetme ilmi ahlak (Katip Çelebi 2007/3, 1032).

Katip Çelebi, felsefe hakkında bütün olumlu düşüncelerine rağmen, felsefe ilimlerinde çalışmanın iki şartla helal olacağını bildirmiştir. 1- Zihni İslam inançlarından boş olmamak bilakis dininde güçlü ve şerefli, şariat hakkında geniş bilgili olmak. 2- Felsefenin şeriata aykırı problemlerine geçmemektir. Eğer geçerse onları sadece cevap vermek için kullanmalıdır (Katip Çelebi 2007/1, 45). Bu türden

şartlar getirilmesinin asıl nedeni ilimlerin görevleriyle ilgilidir. Ona göre ilimlerin en üstünü Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve Allah hakkında belirlenenleri bilmektir, çünkü neticesi ebedi mutluluktur (Katip Çelebi 2007/1, 26).

Osmanlı düşünürlerinin felsefe karşısındaki tutumları, evren tasavvurlarını temellendirdikleri değer dizilerinin hiyerarşik yapısından kaynaklandığı açıktır. Değer hiyerarşisinin tepesinde, itikada ilişkin değerler yer aldığından, sonraki değerlerin yerleri tepedeki değere göre belirlenmiştir. İlim anlayışı çerçevesinde yeri belirlenen felsefenin konumu, olumsuz yaklaşımlara rağmen kötü değildir. İtikadın dayandığı değerler ve ilkelere saldırmadıkları ve felsefeyle uğraşanları inançları konusunda şüpheye düşürmediği sürece, felsefeyle uğraşmak sakıncalı görülmemiştir. Tasavvuf konusunda da, felsefeye karşı olumsuz tutuma benzer bir durum ortaya çıkmıştır. Olumsuz tutuma rağmen, felsefenin düşünce yapılarının önemli bir bölümünü oluşturduğu açıktır. Tanrı ve sıfatları, varlık, varlık tabakaları, evrenin yapısı, insanın oluşumu, bilgi, bilme yetenekleri, bilginin kaynağı, bilgi türleri, mantık, ilim tanımları ve sınıflamaları gibi İslam dünyasında, teorik tartışmaların ana konusu unsurlar, salt felsefe sorunlarıdır. Söz konusu sorunlarla ilgili tartışmalarda felsefi bir tutumun uygulandığı görülmektedir. Belki de sorun, *felsefe yapmak* için felsefe değil, inancın bazı sorunlarını tartışarak felsefe yapmış olmalarıdır. Felsefe ilimlerin bir dalı olarak tanımlandığından, teorik düşünceyi tümüyle temsil etmemiştir. Teorik düşünceyi en iyi temsil eden, bilgi ve ilim anlayışları olmuştur.

MODERN FELSEFE VE TÜRKİYE’YE GİRİŞİ

Yeniçağ Avrupa Medeniyeti, felsefe temelli bir anlayışla kurulduğundan, daha önceki medeniyet kuruluşlarından oldukça farklıdır. Medeniyetin felsefe temelli oluşunun anlamı, medeniyetin dayandığı değer ve kurumların felsefe tarafından tanımlanması ve bu bağlamda evren tasavvurunun felsefe tarafından biçimlendirmesidir. Ortaçağ Hristiyan medeniyetinin kavramsal çerçevesi, felsefe tarafından sorgulanarak değiştirilirken, siyasi ve iktisadi yanı, bir yandan düşünürlerin teorik temellendirmeleri doğrultusunda, diğer yanda, tarihsel süreçte ortaya çıkan şartlara bağlı olarak kökten dönüşmüştür. Değişme süreci içinde oluşan yeni değerler, yeni bir evren tasavvurunun oluşmasına ve yeni bir medeniyetin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Eski evren tasavvurunun merkezinde, iman ilkeleri çerçevesinde Tanrı ve Kilise yer alırken, yeni evren tasavvurunda, bilimsel bilginin ortaya koyduğu evrenin maddi yapısı ile insan ve dünyası hareket noktası haline gelmiştir. İnsan merkezli yeni evren tasavvurunun diğer değerleri, insanın yetenekleri ve ihtiyaçları doğrultusunda tanımlanmıştır. Bu anlayış modern düşüncenin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

Yeniçağ Avrupa medeniyetinin gelişmesinin önemli aşamalarından biri olarak kabul edilen Rönesans, Avrupa tarihinin bildik üç dönemli kronolojisi -antik, ortaçağ ve modern- içinde ikinci ve üçüncü dönemler arasındaki sınır üzerinde yer alır (Toulmin 2002, 37). Rönesans, bir yenilenme hareketi olarak dünyaya bakışı, insanın dünya üzerindeki yeri konuları başta olmak üzere, Ortaçağın dini otoritesini sarsmıştır. Böylelikle Avrupa insanı, yeni bir hayat düzeninin temellerini aramaya yönelmiştir. Bu arayışla birlikte, ön yargılar zayıflamış ve başta din, devlet ve bilgi olmak üzere, her şeye eleştirel yaklaşmak kaygısı ağırlık kazanmıştır (Gökberk 1948, 12). Rönesans’ın peşinden gelen Reform süreci, Katolik kilisesinin Hristiyanlık anlayışını değiştirerek, Protestan olan insanların daha özgür hareket etmelerini sağlamıştır.

Reform hareketinin yarattığı kargaşa ve savaşlarda doğup gelişen Descartes'ın (1596-1650), Yeniçağ Avrupa Medeniyeti'nin düşünce açısından temel çerçevesini çizdiği kabul edilmektedir. Felsefe ve bilime getirdiği anlayış, insan anlayışının dolayısıyla da evren tasavvurunun büyük ölçüde değişmesine neden olmuştur. Tanrı merkezli Hristiyan evren tasavvurundan, insan temelli bir evren tasavvuruna geçişin felsefi temellendirilmesini yapmıştır. Descartes'in kurduğu Kartezyen düşünce, insanın bağımsızlığını ilan etmesi anlamına gelmiştir (Bury 1955, 65). Descartes'a kadar, tarihsel olaylar için anahtar, ilahi yaklaşımdı. Tarihteki ilahilik - yaratılış, tufan, yangınla son bulan- fiziksel kozmolojiyi silip süpürmüştü. Descartes'in geliştirdiği ilkelerden hareketle, kutsal evren inancı yerine, insanın merkezde olduğu mekanik evren düşüncesi yerleştirilmiştir (Toulmin ve Goodfield 1965, 84). Locke, bilgi öğretisi sorunlarını incelediği, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme* adlı temel çalışmasında, kaygılarını dile getirmiştir. Locke'a göre, insanı diğer varlıklardan ayıran ve üstün kılan şey anlama yeteneğidir. Bu yeteneği anlamaya çalışmak hem gerekli hem de zevklidir. Locke'un amacı, insan bilgisinin kaynağı, kesinliği, genişliği ile inanç ve sanının kanıtlanabilirliğinin temellerini araştırmaktır. Bu çerçevede duyular ile idelerin kaynaklarını tespit etmektir (Locke 1992, 57). Locke'a göre, insan kendi gücünü bilirse, neleri başarabileceğini de kesirir. Zihnin gücünün iyi belirlenmesi ve ondan nelerin beklenmesi gerektiğinin tespiti, sorunlar alanında bir açılım sağlamaktadır. Bilinebilir ve yapılabilir şeylerin görülmesi, umutsuzluğun yarattığı isteksizliği ortadan kaldırır. Ayrıca, bilinemez diye birçok şeyde yadsınmaz. Zihnin yeteneklerini bilmeyi, gemicilerin derinlik ölçme ipiyle karşılaştırmıştır. Gemiciler denizlerin bütün derinliklerini bilmeseler de ölçü ipinin uzunluğunu bildiklerinden, geminin seyrini güvenli bir şekilde yaparlar. Locke, her şeyi değil, insan davranışlarıyla ilgili şeyleri bilmekle ilgilendiğini belirterek, akıllı yaratık olarak insanın, düşüncelerini ve onlara bağlı olan eylemlerini kendileri aracılığıyla yönetebileceği ve yönetmek zorunda olduğu ilkelere bulmak kaygısındadır (Locke 1992, 59).

Modern düşüncenin en önemli unsuru akıldır. Akıl, insanın kendi varoluşunu sağlamada ve sürdürmede belirleyici ilke kabul edilmiştir. İnsanlar, aklın keşfettiği ve bizzat aklın da tabi olduğu doğal yasalarca yönetilen bir dünyaya aittir (Touraine 2002, 49). Tanrı ve kilise temelli eski değer sisteminin yıkılmasını, toplumun bir sınıfı tarafından değil de, aklın kendisi ve o aklın zaferini hazırlayan tarihsel gereklilik olduğu benimsenmiştir (Touraine 2002, 25). Kant'ın deyişiyle, bireyin aklını kullanışı, erginliğe ulaşması anlamına gelmektedir (Kant 1963, 140). Aydınlanma çağında büyük ölçüde belirlenmiş fikre göre, insan gerçeği ancak aklını kullanarak bulabilir. İnsanın kendi içine bakarak, insanların nasıl düşündüğünü, edimlerine nasıl sürüklendiğini, kavramları nasıl oluşturduğunu, tecrübelerle edinilen bilgileri nasıl algılayıp yorumladığını keşfedebilir. Akıl dış dünyaya yöneltildiğinde, yeryüzünün, canlıların ve evrenin nasıl meydana geldikleri ve işlevlerini nasıl yerine getirdiklerini gözlem ve deney yoluyla öğrenmek mümkündür (Lipson 2000, 185). Akıl, ilk, en güvenilir, sağlam ve son müracaat merci mevkiidir. Akıl, tektir, eşsizdir. Bütün insan hâl, hareket ve işlerini o tayin eder. Buna karşılık onu kendinden başka hiçbir güç, kudret ile merci belirlemez. Akıl, tüm insanlığa mahsustur. Mantık, matematik ve mekanizma, aklın gösterdiği şaşmaz yoldur (Duralı 2006, 56). Akla yüklenilen bu özellikler, modern düşüncenin temellerinden biri olmuştur.

Akıl ile bilgi arasındaki ilişkide, yöntem merkezi bir rol oynar. Doğru bilgi elde edebilmek için, doğru yöntem kullanmak gerekir. Doğru yöntem de, ancak, aklın işleyiş kurallarından çıkartılabilir. Bu anlayış, Aristoteles'in yaptığı gibi, mantığı

yöntemin temeline, oturmaktadır. Mantıksal kurallar temeline oturtulmuş yöntemle, araştırmaların yapılması, doğru bilginin elde edilmesini garantilemektedir. Çünkü, mantık kuralları, aklın özelliklerini yansıtmakta ve a priori olarak akılda yer almaktadırlar. A priori temele dayalı, iyi düzenlenmiş, çıkarımları doğru yapılmış, tutarlılığı ve geçerliliği açıkça görülen bilgiler doğru ve kesin olarak kabul edilmiştir. Bu yöntemin temel unsurlarından biri, doğa araştırmalarından elde edilen bilgilerin, gözlem ve deney yoluyla denetlenmesidir. Denetleme, bilimsel bilginin en güçlü yanlarından biridir. Çünkü, isteyen ileri sürülen yargının denetlenmesini yapabilir. Denetlemeden başarıyla geçen bilgilere de güven tam olmaktadır. Doğa araştırmalarındaki başarılar, aklın dolayısıyla da insanın doğa hakimiyetini sağlayacak yolu açmıştır. Aklın doğa üzerinde hakimiyeti, toplumda da mümkün olabilir mi? sorusuna evet cevabı verilmiştir denebilir.

Aydınlanma, düşünme ve değerlendirmenin, geleneklere bağlı olmaktan kurtulup insanın kendi aklı ile, kendisinin yapmış olduğu denemeler ve gözlemler ile hayatını aydınlatmaya girişmesidir (Gökberk 1948,11). Aydınlanmanın en belirgin özelliklerinden biri şöyle ifade edilmiştir: “*Şüphe* bilimin başlangıcıdır; hiçbir şeyden şüphe etmeyen bir insan, hiçbir şeyi tetkik edemez; hiçbir şeyi tetkik edemeyen hiçbir şeyi keşfedemez; hiçbir şeyi keşfedemeyen kördür, ve hep kör kalır” (Hazard 1973, 14). Bu anlayıştan hareketle, söz konusu dönemde, birey ve toplum başta olmak üzere, bütün temel kurumlar ve kurumları yönlendiren değerler sorgulanmaya başlanmıştır. Aydınlanmanın en önemli özelliklerinden biri,doğa incelemeleri ve bu incelemelerden elde edilen kesin bilgi anlayışıdır. Doğayı anlama öylesine önemsenmiştir ki, 17.yüzyıl protestan bilim adamları, Tanrının doğada ortaya koyduğu planı keşfetme çabalarında gösterdikleri duygu durumu, ilk Hristiyanların, tarihsel dramayı (İsa’nın hayatı ve çarmıha gerilişi) anlamayı bir ibadet saymalarına benzer (Toulmin ve Goodfield 1965, 56). 18.yüzyıl düşünürlerinin büyük bir çoğunluğu, doğa sisteminin, kültür alanında da olduğunu kabul ederek, doğa olaylarını yaptıkları gibi, kültür olaylarını da aklın ışığına tutmuşlardır.

Yeni evren tasavvurunun teorik temelleri, felsefe tarafından oluşturulmasına karşın, teorik düşüncenin evren tasavvuruna dönüşmesi, siyasi iktisadi gelişmeler çerçevesinde 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Modernlik, Sanayi Devrimi’ne bağlı olarak gelişen iktisadi ve siyasi yapılanmalar gerçekleşmiştir. İktisadi, siyasi ve bilimsel yeni değer dizileri, yukarıda kısaca tanıtilen modern felsefe tarafından tanımlanıp açıklanarak meşrulaştırılmışlardır. Medeniyetin kuruluş sürecinde felsefenin temel sorunları, yöntem, akıl, bilginin elde edilme şartları; bilginin kaynakları ile bilginin güvenilirliği; dış dünyanın varlığı ile özellikleri; devlet, hukuk ve toplumun kökenleri sorunları üzerinde yoğunlaşmıştır.

Yukarıdaki paragraflarda kısaca tanıtilen modern felsefe anlayışı, modern okulların açılması ve Batı Avrupalı toplumlarla yoğun ilişkiler sürecine bağlı olarak 18. yüzyıldan itibaren Türkiye’ye de girmiştir. 1845 yılından itibaren Askeri Cerrahhane’de çalışan Fransız öğretmenler öğrencilere materyalizmi aşıladıkları ve onların materyalist bir dünya görüşüne sahip oldukları kabul edilmektedir (Mardin 1998, 240). Materyalist anlayışın başlama tarihinin de ortaya koyduğu gibi, modern felsefenin Türkiye’de okunup yazılması ve ürünlerin ortaya çıkış şartları 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren oluşmuştur. Söz konusu dönemde, Namık Kemal, Ziya Paşa, Şinasi, Münif Paşa, Cevdet Paşa, Ali Suavi, Filibeli Ahmet Hilmi, Ahmet Mithat Efendi başta olmak üzere, çok sayıda düşünür, felsefeyle doğrudan ya da dolaylı bir şekilde ilgilenmişlerdir. Başlangıçta, modern felsefe anlayışından haberdar olmak, onları kısmi olarak tanıtmak ve aktarmak şeklinde başlayan süreç, çeviriler-

le devam etmiştir. 1870'lerden itibaren dönemin düşünürleri kendilerine ilişkin görüşlerini sergilemeye başlamışlardır. Bunlar arasında, Cevdet Paşa'nın mantık kitapları, Münif Paşa'nın aydınlamacı bir zihniyetle ele aldığı özgürlük ve eşitlik sorunları, Filibeli Ahmet Hilmi'nin felsefe yazıları, Ahmet Mithat Efendi'nin felsefe çalışmaları ile bilim sınıflamalarını içeren yayınlar öne çıkmaktadır. 1910'lara gelindiğinde, hem çeviri hem de telif olmak üzere önemli miktarda modern anlayışla yazılmış kitaplar yayınlanmıştır. Felsefeye ilgi öylesine büyük olmuştur ki, Materyalizm, Sosyal Darwinizm gibi dönemin uç öğretileri de dahil olmak üzere her türlü felsefi akım benimsenmiş ve tartışılmıştır.

Elinizdeki kitap modern dönemde, felsefenin nasıl anlaşıldığını, ne türden felsefe çalışmaları yapıldığı, felsefenin sorunlarının neler olduğundan hareketle, Türkiye'deki felsefenin gelişimini tasvir etmektedir.

FELSEFE BÖLÜMLERİ

Türkiye'de modern felsefenin yerleşip yaygınlaşması, 19.yüzyılın başlarından itibaren Batı Avrupa'da gerçekleşen düşünsel, siyasi, askeri, iktisadi gelişmeleri yakından tanımayla başlamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, felsefe sorunları Türkiye'de tartışılmaya başlanmış ve bu felsefe konularıyla ilgili çeşitli yayınlar yapılmıştır. Ancak Felsefe konusunda asıl gelişme, 1900'de Darülfünun'un (üniversite) açılmasıyla birlikte Felsefe Bölümü'nün kuruluşuyla başladığı söylenebilir. İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nün tarihi Türkiye'de felsefe çalışmalarının tarihini de verdiğinden, aşağıda, ağırlıklı olarak adı geçen bölüm üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, kuruluş sırasıyla Ankara Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi ve Ortadoğu Teknik Üniversitesi felsefe bölümleri de kısaca tanıtılacaktır.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ FELSEFE BÖLÜMÜ

İstanbul Üniversitesi'nin modern bir kurum olarak teşkilatlandırılması ve modern bilim anlayışına göre öğretime başlaması 1845 yılında başlamış, çeşitli aşamalardan geçtikten sonra 12 Ağustos 1900 tarihinde *Darülfünun-ı Şahane* adı altında (Dölen 2009, 270; Arslan 1995, 50), Yüksek Din İlimleri (Ulum-ı Aliye-i Diniye), Matematik ve Doğa Bilimleri (Ulum-ı Riyaziye ve Tabiiye), Edebiyat, Mekteb-i Hukuk ve Mekteb-i Tıbbiye fakülteleriyle kurulmuştur (Dölen 2009, 273). Darülfünun'la aynı tarihte Edebiyat Fakültesi, *Edebiyat*, *Tarih* ve *Felsefe* bölümleriyle kurulduğu kabul edilmektedir. 110. yılını (1900-2010) tamamlamak üzere olan Felsefe Bölümü'nün özelliklerini ortaya koymak, Bölüm mensuplarının görevleri arasındadır.

Darülfünun-ı Şahane nizamnamesi, 12 Ağustos 1900 yılında yürürlüğe girmiş ve bu tarih, Darülfünun'un kesin kuruluş tarihi kabul edilmiştir (Dölen 2009, 268). Darülfünun'un kuruluşunda yer alan Edebiyat Şubesi'nin dersleri arasında *Hikmet-i Nazariye* adı altında *İlm-i Ahvali Nefs*, *Mantık*, *Ahlak* ve *Estetik* yer almışlardır (Dölen 2009, 276; Arslan 1995, 54). 1900'deki kuruluşundan itibaren Darülfünun, Edebiyat Şubesi ve felsefe dersleri bir daha kesintiye uğramamış, böylelikle Felsefe Bölümü'nün kuruluşu, Darülfünun ve Edebiyat Fakültesi'nin kuruluşuyla birlikte söz konusu tarihte gerçekleşmiştir.

Darülfünun'un kuruluşunda eğitim süresi üç yıl olarak belirlenmiştir (Dölen 2009, 280). Haftalık ders saati 11-13 olarak belirlenmiştir (Dölen 2009, 284). 1912 yılında Maarif Nezareti, Darülfünun'un Ulum-ı Aliye-i Diniye ile Edebiyat şubelerinde yeni bir program hazırlanmasını istemiştir. Yeni raporda Edebiyat Şubesi,

Felsefe, Tarih-Coğrafya ve Lisan olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Eğitim süresi iki yıla indirilmiştir. Felsefe kısmına *Arap Felsefesi* ile *Sosyoloji* dersleri eklenmiştir (Dölen 2009, 338). Felsefe kısmına seçmeli ders sistemi getirilmiştir. Buna göre öğrenciler, zorunlu derslerin yanında, diğer kısımlardan dört saatlik ders seçmeleri önerilmiştir (Dölen 2009, 339-340). 1915 Nizamnamesinde, *Mantık, Ahlak, Terbiye, Rubiyat, İçtimaiyat, Felsefe Tarihi, Metafizik ve İslam Felsefesi* dersleri verileceği bildirilmiştir (Ayni 2007, 57). 1908 nizamnamesi çerçevesinde hazırlanan ve 1917’de açılan Medreset’ül Müttehassisin’de de felsefe dersleri okutulmuştur. Bu kurumda, 1- Tefsir ve Hadis Bölümü. 2- Fıkıh usulü ve Fıkıh bölümü. 3- Hikmet ve Kelam bölümü olmak üzere üç ana kısım yer almıştır. Hikmet ve Kelam bölümünde verilecek dersler, *Tasavvuf, İslam Felsefesi Tarihi, Hikmet-i ilahiye, Mantık, Felsefe, Ahlak, Umumi Felsefe Tarihi, Dinler Tarihi, İslam Dini* şeklinde sıralanmıştır. Fıkıh bölümünde de felsefe dersleri yapılmış ve dersler, Darülfünun hocaları Ferit Kam, İzmirli İsmail, Mehmet Ali Ayni tarafından vermişlerdir (Karakuş 1995, 114-115). 1924 düzenlemesinde, Edebiyat Fakültesi’nde *İslam felsefesi, İçtimaiyat, Ahlak, Felsefe Tarihi, Rubiyat, Mantık dersleri* yer almıştır. İlahiyat Fakültesinde, *İçtimaiyat, Rubiyat, Ahlak, İslam Felsefesi Tarihi, İçtimai Rubiyat, Felsefe Tarihi, Dinler Tarihi ve Felsefesi* dersleri verilmiştir (Ayni 2007, 66; Karakuş 1995, 206). 1929 yılında Felsefe Bölümü üç kürsüden oluşmaktadır. Bunlar, *Felsefe Tarihi, Rubiyat ve Sosyoloji*’dir. Bölüm öğrencilerine *İslam Felsefesi, Terbiye ve Ahlak* dersleri de program dahilinde verilmişlerdir (Orhonlu 1973, 68). 1931 tarihinde Edebiyat Fakültesi’nde asli ve ihtisas dersleri ayrımı yapılmış, Felsefe Bölümü için dördü asil, dördü ihtisas olmak üzere sekiz ders belirlenmiştir. Asli dersler, *Felsefe Tarihi, Terbiye, İçtimaiyat, Rubiyat*’tır. İhtisas dersleri ise, *Metafizik, Mantık, Ahlak ve İslam Felsefesi*’dir (Karakuş 1995, 208). 1932 yılında bölümde okutulan dersler: *Rubiyat, Mantık, Metafizik, İslam Felsefesi, Terbiye, İçtimaiyat ve Ahlak, Felsefe Tarihi* (Arslan 1995, 131-132).

1947-1948 Edebiyat Fakültesi Öğrenci Kılavuzu’na göre, öğrencilerin mezun olabilmeleri için biri tezli olmak üzere dört sertifika seçmeleri gerekmektedir. Felsefe Bölümü için gerekli dört sertifika şunlardır: 1- Umumi Felsefe Tarihi. 2- Umumi Felsefe ve Mantık. 3- Psikoloji. 4- Sosyoloji ve Ahlak (1947-1948 Öğrenci Kılavuzu, 21, 25). Sertifika temelli yapılanma ve kürsü usulü, YÖK yasasına (1981) kadar ufak değişikliklerle devam etmiştir.

Kürsüler: 1919 Nizamnamesi’ne göre kürsüler şöyle tanımlanmıştır: Müderrisler Meclisi’nin takdiriyle öğretim kürsüler ve derslere ayrılarak yapılacak ve her medresenin (fakülte) esaslı meslek dersleri kürsü itibar olunur. Ana meslek dersleri kürsüler şeklinde örgütlenmiş olup, bunların dışındaki dersler kürsülere bağlı değildir. Yeni kürsü açmak, ya da kapatmak, yeni dersler koymak kaldırmak, dersleri birleştirmek, Müderrisler Meclisi’nin kararı, Darülfünun Divanı’nın tasvibi ve Maarif Nezaretinin onayıyla gerçekleşir (Dölen 2009, 552-554). 1924 Talimatnamesinde Kürsü ve Dersler Darülfünun-u Osmani Nizamnamesiyle (1919) aynıdır (Dölen 2010, 14), 1929’da Edebiyat Fakültesi’nde üçü edebiyat, üçü tarih, üçü felsefe ikisi coğrafya şubelerine ait olmak üzere onbir kürsü vardır. Felsefe Şubesi, Felsefe Tarihi, Rubiyat ve İçtimaiyat kürsülerini içeriyordu (Orhonlu 1973, 68).

1937-1938 ders programında, Umumi Felsefe, Felsefe Tarihi, Sosyoloji, Rubiyat ve Terbiye başlıkları altında dört disiplin sayılmıştır. Felsefe Bölümü lisansı dört ana ihtisas disipline ayrılmıştır. Umum Felsefe ve Mantık, Felsefe Tarihi, Rubiyat ve Terbiye, Sosyoloji ve Ahlak aynı zamanda kürsülere de işaret etmektedir (*Talebe Kılavuzu* 1938, 63-65; Kafadar 2000, 291). Felsefe Bölümü, 1950’li yıllarda yürür-

lûge giren Edebiyat Fakültesi Lisans Talimatnamesi'ne göre ayrı kürsü ve lisans sertifikaları korunmuştur. Bununla birlikte, Sosyoloji, Psikoloji, Pedagoji kürsüleri bağımsız bir duruma gelmişlerdir. Tarih süreçte felsefe derslerini, felsefe tarihi, umumi felsefe ve mantık, sistematik felsefe, sistematik felsefe ve mantık, Türk İslam Felsefesi, bilim tarihi ve mantık kürsüleri çeşitli adlar altında yürütmüşlerdir.

Dersler: Bölüm'ün ilk hocaları ve verdikleri dersler şunlardır: Ahmet Mithat Efendi, *Felsefe Tarihi*, *Dinler Tarihi*, *Umumi Tarih* dersleri (Ülken 1979, 110) okutmuştur. Hüseyin Cahit Yalçın, *Felsefe ve Estetik*; Filibeli Ahmet Hilmi, *Metafizik*; Emrullah Efendi, *Hikmet-i Nazariye* ile *Terbiye ve Tedris* (İpek 2008, 2); Mehmet Ali Ayni, *Felsefe Tarihi* (Ülken 1979, 294); Ziya Gökalp, *İçtimaiyat*; Rıza Tevfik, *Felsefe*, *Estetik* (Utku ve Erbay 2009, 4) ve *Metafizik*; Babanzade Ahmet Naim, *Felsefe*, *Mantık*, *Rubiyat* (Çakan 1991, 375) ve *Metafizik* (Gökberk 1983, 3-4) derslerini vermişlerdir. 1933 yılına kadar olan sürede Muallim Ali Haydar, Halil Nimetullah Öztürk, Mehmet İzzet, Orhan Saadetin, Mehmet Emin Erişirgil, İzmirli İsmail Hakkı, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Şekip Tunç, Necmeddin Sadık, Hilmi Ziya Ülken ders vermişlerdir.

Reform sonrasında felsefe derslerinin başlıkları ve veren hocalardan dolayı da içeriklerinde büyük değişiklikler olduğu görülmektedir. Reichenbach (1933-1938) ile Ernst von Aster'in (1936 - 1948) birlikte ders verdikleri döneme (1937-1938 arası) ait olan ve Felsefe Bölümü arşivinde yer alan, *Felsefe Bölümünün Tedrisat Planı* adlı metinde dersler şu şekilde sunulmaktadır: Felsefe öğrencilerinin umumi felsefe, felsefe tarihi, sosyoloji, ruhiyat, terbiye olmak üzere beş ihtisas alanına ayrıldığı, bu alanların ilk iki yıl ortak dersler aldıkları, isterse ihtisas alanlarını değiştirebilecekleri, üçüncü yılla birlikte ihtisas derslerinin başladığı belirtilmiştir. İlk iki sene dersler, A ve B tipi ve her tip için haftada 10 saati geçmeyecek şekilde sınıflandırılmıştır. Yeni gelen öğrenciler bu ders tiplerinden birini seçmek durumunda dırlar. Derslerin iki tipe ayrılmasındaki amaç, hocaların her yıl aynı dersleri okutmaması ve dersleri mümkün olduğunca fazla kişinin takip etmesidir. 5. Sömestri için haftalık 10 saat, 6-8. sömestriler için 14 saat ders almaları öngörülmüştür. Üçüncü ve dördüncü sınıflar için bazı dersler mecburidir. Hangi derslerin mecburi olacağı ders yılı başında hocalar heyeti tarafından belirlendiği belirtilmiştir.

Macit Gökberk, Takiyettin Mengüşoğlu, Vehbi Eralp, Bedia Akarsu, Nermi Uygur, İsmail Tunalı ve Hüseyin Batuhan 1940 yıllardan itibaren Felsefe Bölümü'ne hakim olmuşlardır. Bu hocalar, felsefe tarihinin eskiçağ, ortaçağ, yeniçağ, Rönesans, Aydınlanma, 19. yüzyıl, 20 yüzyıl gibi dönemlerde oluşan felsefe anlayışlarını, varlık, bilgi, mantık, ahlak, sanat, tarih, devlet, antropoloji, dil, teknik felsefesi, gibi disiplinleri, Platon, Aristoteles, Descartes, Leibniz, Hume, Kant, Schopenhauer, August Comte, Nietzsche, Bergson, Russell, Wittgenstein gibi önde gelen filozoflarla ilgili dersler vermiş ve seminerler yapmışlardır. Metin çalışmaları da öncelikli dersler arasında yer almıştır. Bu ders anlayışı hem felsefe tarihini hem felsefe disiplinleri ile sorunlarını hem de filozofları kapsamaktadır.

Doktora: İÜ.Felsefe Bölümü, dışarıda doktora yapan Macit Gökberk, Takiyettin Mengüşoğlu ve İsmail Tunalı dışında kendi bünyesinde bulundurduğu bütün elamanlarına doktora yaptırmıştır. Ayrıca, Türkiye'de kurulan diğer felsefe bölümlerinin kurucu hocaların tamamına yakını aynı kurumda doktora yapmışlardır.

1942'de başlatılan felsefe doktora programından, 1956 yılına kadar 10 kişi mezun olmuştur. 1956-1964 arası yaklaşık sekiz yıl hiç doktora yapılmadığı görülmektedir. 1964- 1990 arasında 26 yılda 28 kişi doktora yapmıştır. Doktora çalışmalarında ele alınan konular, ahlak, bilgi, varlık, estetik, bilim, dil- kültür, aydınlanma, siyaset-

Üniversite Reformu, 1933 yılında 1900 yılında kurulan Darülfünun'da reform yaparak onu geliştirmek amacıyla yönelik bir hükümet uygulamasıdır. Reformla birlikte, Darülfünun adı kaldırılmış üniversite unvanı kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca, Darülfünun'da ders veren çok sayıda hocanın kurumla ilişkisi kesilmiş, yerlerine Almanya'dan yabancı hoca getirilmiştir.

iktisat, insan, algı, sistem, a priori, mantık, Sokrates öncesi, metafizik, sanat, tarih gibi, felsefenin temel alanları ile temel kavramlarını içermektedirler. Başka bir deyişle felsefenin hemen hemen her alanında çalışıldığı görülmektedir. Doktora yapanların büyük bir kısmının felsefe bölümlerinde hoca olmaları, hem Felsefe Bölümü’nün gelişmesine hem de Türkiye’de felsefenin derinleşip yaygınlaşmasına büyük katkı sağlamışlardır.

Felsefe Bölümü’nün Üç Dönemi

Felsefe Bölümü’nün kurulup gelişmesinde ve özelliklerinin oluşmasında Bölüm’de ders veren hocalar belirleyici olmuştur. Başka bir deyişle hocaların felsefe anlayışları Bölüm’de öğretilmek istenen felsefe anlayışını da biçimlendirmiştir. Felsefe Bölümü hocalar açısından üç dönem halinde incelenebilir: 1- 1900-1933 Reform Öncesi Dönem. 2- 1933- 1950 Yabancı Hocalar Dönemi. 3- 1950- 1990 Doktoralı Yerli Hocalar Dönemi.

Reform Öncesi Dönem

1933 Reformu’na kadar, yurt dışında doktora yapan az sayıda kişi dışarıda bırakıldığında, Darülfünun’da ders veren hocaların tamamına yakını doktorasızdır. Bu durum felsefe bölümü için de geçerlidir. Alan eğitimi almayan doktorasız hocalar, bilgi birikimi, belirli bir süre Batı ülkelerinde bulunma, yabancı dil bilme, konuya merakları gibi niteliklere bakılarak atanmışlardır. Söz konusu dönemde bu tavrın benimsenmesinin birçok nedeni olduğu açıktır. Çöküş halindeki toplum öğretim kurumlarını ne kadar yenilese de doktora programları yürütecek akademik bir kadro oluşturamamıştır. 1846’da Encümen-i Danış’ın kuruluş nedenleri arasında yüksek öğrenim için hoca yetiştirmek de yer almış olsa da teknik konulara ağırlık verilmiş ve yeterli olmayan sayıda teknik eleman yurt dışında yetiştirilmiştir. Felsefe ve bilimlerin diğer alanlarında bu türden bir kaygı güdülmemiştir.

SIRA SİZDE

Darülfünun döneminde hoca atamaları hangi özelliklere göre yapıldı?

Darülfünun’un ilk yıllarında hocalık yapanların önemli bir kısmı memuriyet hayatlarının bir döneminde, ders anlatma görevini de yerine getirmişlerdir. Başka bir deyişle meslekten öğretmen değillerdi. Bu nedenden dolayı, hocalık görevleri çoğunlukla kısa sürmüştür. Ahmet Mithat Efendi (1844-1912), Filibeli Ahmet Hilmi (1865- 1914), Hüseyin Cahit Yalçın, Emrullah Efendi (1858-1914), Ziya Gökalp (1876- 1924), Rıza Tevfik (1869-1949), hocalık görevleri kısa sürenler arasındadırlar. Hocalığı meslek edinenler şunlardır: Halil Nimetullah (Öztürk), Babanzade Ahmet Naim Bey (1872-1934), Orhan Saadettin (1894-1960’lar), İ.H. Baltacıoğlu (1886-1978), İ.H. İzmirli (1869- 1946), Mehmet Ali Ayni (1868- 1945), Şekip Tunç (1883-1958), Mehmet İzzet (1891-1930), Mehmet Emin Erişirgil (1891-1965), Hilmi Ziya Ülken (1901-1974). Hocalığı meslek edinerek bölümde ders verenler, bölümün biçimlenmesinde etkili olmuşlardır.

Darülfünun dönemi hocalarından hocalığı meslek edinenler ve uzun süre bu işi yapanların durumları daha farklıdır. Bu öbekte yer alanlar, mülkiye, tıbbiye, hukuk gibi modern mekteplerde öğrenim görmüşlerdir. Bununla birlikte İzmirli İsmail Hakkı gibi hem medrese hem de modern okul eğitimi alanlarda vardır. Dönemin hocalarından Şekip Tunç, Maarif Vekaleti tarafından Lozan’a gönderilmiştir. Rousseau Enstitüsü’nde eğitim pedagojisi ve psikoloji tahsil etmiştir. Aynı enstitüden diploma ve Cenevre Üniversitesi’nden de Psikoloji sertifikası alarak 1915’de dön-

müştür (Yıldız 2010, 14-15). Ayrıca, Halil Nimetullah (Dölen 2010/1, 415) ve Mehmet İzzet (Değirmencioglu 2002, 28), bitirip bitirmedikleri bilinmemekle birlikte Sorbon Üniversitesinde felsefe öğrenimi görmüşlerdir. Orhan Saadettin Almanya'da Ernst von Aster'in yanında felsefe doktorası yapmıştır (Dölen 2010/1, 425). Felsefe öğretimi görerek hocalık yapan bu üç kişi de tuhaf bir şekilde 1930-1933 arasında bölümden ayrılmışlardır. Mehmet İzzet hastalık nedeniyle ölmüş, Orhan Saadettin şizofreni nedeniyle ayrılmış, Hoca Nimetullah 1933 Reformu'nda tasfiye edilmiştir.

Reform öncesinin felsefe hocaları, felsefenin problemlerini, tarihini, ortaya çıkan felsefe akımlarını önemli ölçüde tanımış ve anlatmışlardır. Mehmet İzzet'in belirttiği gibi, yabancı bir dildeki kitabı esas alarak ve aynı kitabı öğrencilere tavsiye ederek ders anlatılması temel tavidir (Mehmet İzzet 1989/5, 41-42). Fransa üniversitelerinde okutulan felsefe anlayışına uygun olarak, felsefe tarihinin başından sonuna kadar anlatılması esastır. I. Dünya Savaşı'nda Almanya'dan gelen felsefe hocaların pek etkisi olmamakla birlikte, Alman üniversitelerinde felsefe tarihi öğretimini tanınması açısından yararlı olmuştur (Berkes 1985, 128). Bunların yanında dersler, ansiklopedik bilgileri aktarmak ve not tutturmak suretiyle yapılmışlardır (Bıçak 2010, 344-345).

Hocaların felsefi tutumları, Bölüm'ün yapısını belirlemiş ve onu belli bir olgunluğa ulaştırmıştır. Hocaların tutumları, yayınladıkları eserlerde görülmektedir. Bölümde ders veren bazı hocaların yayınları şöyle sıralanabilir: Ahmet Mithat Efendi, *Felsefe ve Feylosoflar* (1873), *Ekonomi Politik* (1879), bilimlerin tanıtılmasıyla ilgili *Düşümlerin Çözümü* (Hallu'l-Ukad) (1890), *Ben Neyim? Materyalist Hikmete Müdafaa* (1891). Filibeli Ahmet Hilmi, *Müslümanlara Siyaset Rehberi* (1911), *Hangi Felsefe Ekolünü Kabul Etmeliyiz?* (1913), *İslam Tarihi* (1911), *İslam'ın İnanç Esasları* (Üss-i İslam) (1914) gibi çalışmalarında eleştirel bir tavırla, toplumsal sorunları felsefi bir tutumla tartışmıştır. Rıza Tevfik, *Mufasssal Kamus-u Felsefe* (1916), *Abdülhak Hamid ve Mülâhazat-ı Felsefesi* (1918), *Felsefe Dersleri* (1919), *Ma-bad'de't-tabiiyyat Derslerine Aid Vesaik* (1919), *Ma-bad'de't-tabiiyyat Dersleri: Ontoloji Mebabisi* (1920), *Estetik* (1920), *Bergson Hakkında* (1921) adlı yayınlarıyla, felsefe sözlüğü çalışmaları, yerli bir şairin düşüncelerini, metafizik ve estetik gibi çeşitli sorunları sergilemiştir. Babanzade Ahmet Naim Bey, sözlük çalışmaları, felsefe bilim ilişkileri ile felsefe tanımlarına ilişkin çevirileri, siyasi düşüncelerini tartışan yazıları ve *Ahlak-ı İslamiye* (1912), *Hikmet Dersleri* (1913), *Felsefe Dersleri* (1914) gibi kitaplarıyla muhafazakar bir çizgi sürdürmüştür. Halil Nimetullah (Öztürk), Levy-Bhurl'un Mantıköncesi (Prelogic) adlı kitabında içerilen mantığı kökenine ilişkin sorunları ve konudaki düşünceleri tanıtmıştır. Ayrıca cumhuriyet ve demokrasi gibi yönetimleri tanıtan kitabı *Halkçılık ve Cumhuriyet ve Türk Halkçılığı ve Cumhuriyet* (1930), Türkiye'de teorik siyasi sistemleri temellendiren nadir denemeler arasındadır. İsmail Hakkı İzmirli, Mi'yarü'l Ulum (1897), *Mantık-i Tatbiki veya Fenn-i Esalib* (1909), *Muhtasar Felsefe-i Ula* (1913), *Fenn-i Menabic: Methodologie* (1913), *Felsefe Dersleri* (1922), *Felsefe Hikmet* (1917), *Müslüman Türk Filozoflar* (1936), *İhvan-ı Safa Felsefesi* (1921), *Felsefe-i İslamiye Tarihi* (1920), *İslam Mütefekkiri ile Garp Mütefekkiri Arasındaki Mukayese* (1952) gibi yayınlarıyla hem İslam hem de Batı düşüncesine ilişkin yayınlar yapmıştır. Mehmet Ali Ayni, *Darülfünun Tarih-i Felsefe Dersleri* (1914), *Muallim-i Sani Farabi* (1916), *Tasavvuf Tarihi* (1925), *Felsefe Tarihi* (1925), *Ahlak Dersleri* (1925), *Darülfünun Tarihi* (1927), *Siyasi Tarih* (1928), *Türk Mantıkçıları* (1928), *Demokrasi Nedir?* (1934), *Türk Ahlakçıları* (1939), *Milliyetçilik* (1943), (1944), *Hayat Nedir?* (1945) gibi çok

çeşitli konularda felsefe çalışmaları yapmıştır. Şekip Tunç, *Gülmek Nedir ve Kime Güliyoruz?* (1921), *Felsefe Dersleri* (1924), *Felsefe-i Din* (1927), *İnsan Rubu Üzerinde Gezintiler* (1943), *Rub Aleminde* (1945), *Fikir Sobbetleri: Yirmi iki Diyalok* (1948), *Psikolojiye Giriş* (1949), *Bir Din Felsefesine Doğru* (1959) gibi yayınlarla bir yandan din felsefesi diğer yandan psikolojiyle ilgili tartışmaları sürdürmüştür. Öte yandan ilerleme (*Terakki Fikri* 1928) sorunuyla ilgili çevirisi de ilgisinin bir başka noktasına işaret etmektedir. Mehmet İzzet, genç yaşta ölmesine (39 yaşında) rağmen, toplumsal sorunları teorik temellendirmelerle ilgili ve felsefe sorunlarına ilişkin çok sayıda makale yayınlamıştır. Mehmet Emin Erişirgil, kendi isteğiyle 1930’ların başında bölümden ayrılmıştır. *Tarih-i Felsefe Notları: Kurun-ı Cedide Felsefesinden Descartes ve Kartezyenler* (1920), *Wilhelm Leibniz* (1922), *Kant ve Felsefesi* (1923), *Sokrat* (1931), *Filozofi* (1935), *Kant’tan Parçalar* (1935), *Filozofiye Başlangıç* (1936), *Hukukun Muhtelif Cepheleri ve Hukuk İlmi* (1938), *Ekonomi Meslekleri* (1945), *Merak ve Dikkat* (1956), *Neden Filozof Yok* (1957), *Türkçülük Devri*, *Milliyetçilik Devri*, *İnsanlık Devri* (1958) yayınlarıyla felsefeye büyük katkılar sağlamıştır.

Reform öncesinde, hocalar, modern Batı felsefesini benimsemiş, onu anlama ve tanıtmayı esas almışlardır. Bununla birlikte kendi geçmişlerinden gelen düşünceleri canlı tutma ve onları modern felsefe çerçevesinde yeniden yorumlama denemeleri yapmışlardır. Modern felsefeyle ilişkileri çoğunlukla tanıma- aktarma bağlamında gerçekleşmekle birlikte, ortaya konulan çalışmalara bakıldığında, felsefenin hemen her konusuyla ilgili yayınlar yaptıkları, çok sayıda da çeviri yaparak yabancı dillerdeki felsefe metinlerini Türkçe’ye kazandırdıkları görülmektedir. Bu öbekte yer alan hocaların hiçbirinin doktorası olmamakla birlikte, felsefe sorunlarını teknik bağlamda tartışmışlar, yöntem sorunları üzerinde durmuşlar, felsefenin farklı anlamlara sahip olduğunu görmüşler, toplumsal sorunların üstesinden gelmek için felsefenin desteğini felsefe yaparak göstermeye çalışmışlardır. Öte yandan toplumsal sorunlarla felsefe arasındaki ilişkileri çeşitli yönleriyle ele alarak, felsefenin toplumdaki olumsuz imajını etkisizleştirmişler ve felsefenin gerekliliğinin içselleştirilmesini sağlamışlardır. Sonraki nesillerin felsefeyle uğraşmalarının, felsefe sorunlarının tipleri ile içerikleri tartışarak, felsefi sorunları hakkında gerekli malzemeleri hazırlayarak, kurumsal ve toplumsal ortamı hazırlayarak, önlerini açmışlardır.

Yabancı Hocalar

Modern öğretim sistemi ile onun içeriğini anlamak açısından modern okulların açılmasından itibaren yabancı hocalara her zaman yer verilmiştir. Darülfünun kuruluş sürecinde de yabancı hoca unsuru göz önünde bulundurulmuştur. Bununla birlikte Darülfünun I. Dünya Savaşı yıllarında Almanya kökenli, II. Dünya Savaşı öncesi ve süresince Üniversite’de yine Almanya kökenli yabancı hocalar çok bulunmuştur. Darülfünun döneminde Felsefe Bölümü’nde bir yabancı hocaların adı geçerken, 1933 sonrasında sekiz yabancı hoca gelmiş ve 1950’ye kadar Bölümü kontrol etmişlerdir.

M.A. Ayni’nin bildirdiğine göre, I. Dünya Savaşı yıllarında Darülfünun’a 21 hoca gelmiş, bunlardan 10’u Edebiyat Fakültesi’nde istihdam edilmiştir (Ayni 2007, 52-53). Ünlü dinler tarihçisi George Dumezil de bu dönemde gelen hocalar arasındadır. Prof. Günther Jacobi (1881-1969) 1914’de Felsefe Bölümü’nde Matbaa-üt tabia (Metafizik), Mantık ve Usuliyet (Metodoloji) dersleri vermek için getirilmiş (Ayni 2007, 52). M.A.Ayni, getirilen yabancı hocalar güncüllüğe varan dil sorunla-

rı yaşamış olduklarını bildirse de, yine de çok katkıları olduklarını teslim etmektedir. Bazılarının çalışkanlıkları ve girişimleri, dershaneleri ve laboratuvarları iyileştirmek için gerekli alet edevatı, gerekli numune ve kitapları Maarif Nezareti aracılığıyla tedarik etmişlerdir (Ayni 2007, 54). Coğrafya müderrisi Obst'un saha çalışmaları ve saha birimlerini kurması, tecrübi ruhiyat hocası Anschütz'un laboratuvar kurması takdirle karşılanmıştır (Ayni 2007, 54-55). 1933 Üniversite Reformu, Felsefe Bölümü'nü de büyük ölçüde dönüştürmüştür. İ. H. Baltacıoğlu, Babanzade Ahmet Naim, Halil Nimetullah (Öztürk) gibi bazı hocalarının işine son verilmiş, M. Şekip Tunç, kısa süre sonra ayrılacak olan M.E. Erişirgil ve gençler arasında sayılan H. Z. Ülken Bölüm'de kalmışlardır. Bölüm'ün yapılandırılması için bilim felsefecisi Hans Reichenbach getirilmiştir. Macit Gökberk'in belirttiğine göre Felsefe Bölümü 1950 yılına kadar yabancıların kontrolünde kalmıştır (Gökberk 1983, 5). 1933-1959 yılları arasında Felsefe Bölümü'nde görev alan Alman hocaların uzmanlık alanları ve Bölüm'de kalış süreleri şöyledir: Hans Reichenbach (1891- 1953), Lojistik, Bilim Felsefesi (1933-1938); E.von Aster (1880 -1948), Felsefe Tarihi (1936-1948); Gerhard Kessler, İktisat Sosyolojisi (1933-1951); Wilhelm Peters, Davranış Psikolojisi (1937-1953); Walter Kranz, Antik Felsefe (1944-1950); Heinz Heimsoeth (1886-1975), Kant Felsefesi (1950-1952); Joachim Ritter, Varoluşçuluk (1953-1955); Freytag von Löringhof, Mantık (1958-1959) (Kafadar 2000, 268). Yabancı hocaların Türkiye'yi seçmelerinde önemli nedenlerinden biri de ödenen yüksek ücretlerdir. (*Örneğin 1933 yılında İÜ. Edebiyat Fakültesiyle beş yıllık sözleşme yapan Reichenbach'ın aylığı 550 liradır. Reinchenbach'a verilen paranın fazlalığını görmek için Takiyettin Mengüşoğlu'nun aylığıyla karşılaştırılabilir. Mengüşoğlu 1937 de Fakülte'deki görevine 30 lira aylıkla başlamış; 1956 yılında profesör olarak 90 lira aylık almıştır.*)

Alman düşünce geleneğinde yetişmiş meslekten felsefecilerin kontrolünde, felsefe öğretim ve eğitiminin kalitesinin artırılması tasarlanmıştır. Amatör akademisyenlere akademik çalışmaların nasıl yapılması gerektiği, üniversite öğretimine sahip olması gereken özelliklerini vermek açısından, bu konuda çok başarılı olmuş bir ülkeden öğretim üyelerini getirmek, üniversitenin geleceği için iyi bir plandı. Bu durum felsefe bölümü için de geçerlidir. Felsefeyi doruğuna ulaştıran bir ülkeden gelen felsefecilerin Türkiye'de felsefe öğretimine katkı sağlamaları beklenmiştir. Ancak durum beklenildiği gibi olmamış, getirildikleri dönemde de bugün de katkıları tartışılmaktadır.

Yabancı hocalara olumlu bakanlar, genellikle güzel anılar üzerinden olaya bakılmaktadır (Dölen 2010/1, 530-531). Ders kitapları yazmaları, Türkçe yayın yapmaları, yabancı terimlere karşılık bulma çalışmaları, öğrencileriyle yakından ilgilenme, olumlu özellikler arasında sayılmıştır (Dölen 2010/1, 532-534). Reform'da yabancıların üniversiteye katkıları üzerinde çalışan Ersoy Taşdemirci'ye göre katkılar şöyle sıralanır: 1- Öğretim programların ve yöntemlerinin ıslah edilmesi. Öğrencilerin derslerde ve alanlarda aktif olmalarını sağlamışlardır. 2- Darülfünun hakkındaki bilimsel güvensizlik yapılan bilimsel çalışmalar ve yayınlana ders kitaplarıyla kırılmıştır. 3- Türk bilim insanlarının yetişmesine büyük katkı sağlamışlardır. 4- Yeterli Türkçe bilmemelerine rağmen, ilmi zihniyetin gelişmesine, laik hukuk anlayışı ve karma iktisadi sistemin yerleşmesinde büyük katkıları olmuştur (akt. Dölen 2010/1, 523)

Felsefe Bölümü'nde etkili olan yabancıların başında Reichenbach gelmektedir. Ağırlıklı olarak mantıkçı pozitivism üzerinde duran Reichenbach'ın felsefe anlayışı Türkiye'de nispeten yeniydi. Kendi felsefe anlayışını yerleştirmek için önemli seminerler yapmış, yoğun tartışmalara sebep olan konferanslar düzenlemiştir (Kafa-

dar 2000, 270). İhtimaliyet mantığına ilişkin yayın yapmıştır (Ülken 1979, 458). Reform sonrasında yeni kuşak felsefeciler, Hilmi Ziya Ülken, Vehbi Eralp ve Nusret Hızır Reichenbach etkisindedirler. Ülken’in çıkardığı *Felsefe Yıllığı* adlı dergi de bu etki çok açıktır (Kafadar 2000, 271). Ülken’e göre Vehbi Eralp, Nüsret Hızır ve Nermi Uygur, Raichenbach’ın lojistik felsefe anlayışının etkisindedirler (Ülken 1979, 458). Bölüm’de lojistik ve bilim felsefesi çok sonra Hüseyin Batuhan ve Teo Grünberg tarafından yeniden canlandırılmıştır (Kafadar 2000, 274-75). Söz konusu etkiyi en çok yaşayanlar, Nusret Hızır, Hüseyin Batuhan ve Teo Grünberg Bölüm’den ayrılıp Ankara’da toplanmışlardır. Aster 1936 yılında Felsefe Tarihi Kürsüsü başına 1939’da felsefe bölümü başkanlığına atanmıştır (Kafadar 2000, 275-276). Felsefe tarihini, felsefe üzerine felsefe yapmak olarak anlamış ve uygulamıştır (Kafadar 2000, 278). Ülken’e von Aster’in etkisi Reichenbach kadar olmamıştır (Ülken 1979, 459). Kranz’ın getirilmesi ve Aster’in sunduğu gerekçe felsefe tarihçisi ihtiyacını gidermektir. Böylelikle Reichenbach’dan farklı bir çizgi izlemiş, sistematik felsefe yapabilmek için felsefe tarihi gerekliliğini öne çıkarmıştır (Kafadar 2000, 276). Kranz 1944 yılının başında görev başlamış verdiği Antik Felsefe dersleriyle, Felsefe Bölümü Felsefe Tarihi alanında daha da güçlenmiştir (Kafadar 2000, 276). Heimsoeth, felsefe tarihi, Kant ve fenomenoloji alanlarında çalışmalarıyla bilinir. Felsefe tarihi ve ahlak felsefesi alanlarında da etkili çalışmaları vardır (Uygur 1978, 5-6). Nermi Uygur’un doktora hocası olması nedeniyle etkili olmuştur. Ayrıca Bedia Akarsu da Heimsoeth’u en çok yararlandığı hocaları arasında saymıştır (Akarsu 182). Ritter, Bölüm’de varoluşçuluk hakkında dersler vermiştir (Kaynardağ 1986, 26). Bedia Akarsu’nun bildirdiğine göre süreklilik kavramı üzerinde çok durmuş ve philosophia perennis (sürüp giden felsefe) anlayışını savunmuş (Akarsu 182-183). Matematik kökenli mantıkçı olan Löringhoff, sadece 1959 yılı yaz döneminde mantık dersleri vermiştir (Mengüşoğlu 1973, III)

Alman hocalar felsefede çeşitlilik yaratmışlardır. Etkili olmalarının birkaç nedeni vardır: 1- Felsefe Bölümü’nde Şekip Tunç’tan başka Fransız geleneğinde yetişmiş kimse kalmamasıdır (Ülken 1979, 457; aktaran Kafadar 2000, 267). 1933’de felsefe bölümü, hastalık, bürokrasiye geçme ve tasfiye nedenleriyle çok kan kaybetmiştir (Kafadar 2000, 267). Alman geleneğinin etkili olmasında Orhan Sadettin’in Almanya’da von Aster’in yanında doktora yapmasının çok rolü olmuştur (Kafadar 2000, 267). Reform’dan hemen sonra Hilmi Ziya Almanya’ya araştırma için gönderilmiş, Mazhar Ş. İpşiroğlu Almanya’da yüksek öğrenim görmüş, Macit Gökberk doktorasını, Takiyettin Mengüşoğlu’nun hem lisans hem de doktorasını, Nüsret Hızır’ın yüksek eğitimini Almanya’da yapmaları,. Alman hocaların etkilerinin zemini oluşturmuştur (Kafadar 2000, 267). 2- Reformun getirdiği yeni üniversite ortamında uygun sosyo-psişik ve siyasal -ekonomik şartların birleşmiş olmasıdır (Kafadar 2000, 267-268). 3- Hükümet üniversitenin yenilenmesinde ümidini Almanlara bağladığından her türden desteği vermişlerdir. 4- Alman hocalar 1933- 1955 arası sürekli olarak Bölüm’de bulunmaları da etkinin nedenleri arasındadır (Kafadar 2000, 268). Nitelik olmaları, etkilerini de artırmıştır (Kafadar 2000, 268-269)

Bedia Akarsu’ya göre 1933 Reformu Felsefe Bölümü’nün yazgısını değiştirmiştir. Reichenbach’ın getirilişi (1934) büyük bir şanstır. O bir pozitivist filozof olarak bizdeki medrese havasını değiştirmiştir. Seminer tarzı ders işleyişi, Seminer Kitaplığı’nın kuruluşu etkili olduğu unsurlar arasındadır (Akarsu, 181).

Yabancı Hocalara Yöneltilen Eleştiriler: Edebiyat Fakültesi Müderrisler Meclisi reisi Mehmet Ali Ayni, Reformla ilgili hazırladıkları raporda yabancı hocaların getirilmesine karşı çıkmış, Avrupa'da yetişen gençlerin görevlendirilmesini, ancak getirilecekse de Almanya ile sınırlı olmaması gerektiğini önermiştir. Hükümetin geniş düşünmedi, acele ettiğini Erişirgil dile getirmiştir. Baltacıoğlu da Alman hocaların etkisi konusunda olumsuz değerlendirmeler yapmıştır. Baltacıoğlu'na göre, alman hocalar kendi aralarında dayanışma ruhuyla Türk öğretim elamanlarına karşı hareket etmektedirler. Darülfünun içinde yeni ve yabancı bir gücün ortaya çıkmasının çalışma birliğini bozduğunu söylemektedir. Yabancı hocalardan şikayet edenlerin bu üçü de Felsefe bölümü hocaları olmaları da önemlidir (akt. Kafadar 2000, 266).

W. Peters, E. von Aster hakkında, onun İstanbul Üniversitesi'ndeki en aktif hocalardan biri olduğunu belirtmiş, ancak onun felsefe ile felsefe tarihi çalışmalarını iletmede ve genç felsefecilerin bağımsız ve verimli çalışmalar yapacak şekilde yetişmelerini sağlayamadığını bildirmiştir. Olumsuz sonuç engellerle karşılaşmasına bağlanmıştır (Peters 1949, 46-47). Buraya Batı'dan çağrılan profesörün birlikte getirdiği şeyler, ilminin problemleri hakkındaki bilgisi, bir miktar çalışma idesi ve ilmi çalışma tekniğine hakimiyettir. Burada, Batı'da yüzlerce yıldır birikmiş kitapları içeren kütüphane ihtiyacını karşılayamadı. Diğer bir engel de yetiştirmek için uygun öğrenci bulmanın zorluğudur. Bir kısım yabancı ülkelerde öğrenim görmüş gelmiş; lisanstan yetişenler de istenilen niteliklere sahip olamamaktadırlar (Peters 1949, 47-48).

Yabancı hocalarla en çok vakit geçiren ve Reichenbach'ın takipçisi kabul edilen Nusret Hızır'a göre, felsefe öğretimi yabancı hocalar döneminde iyileşmiş gibi gözükse de bu bir yanılgıdır. Felsefe eğitimi o zamanda kötüydü bugün de (1979) (Hızır 1985, 16). Peters'in belirttiği gibi, en uzun süre kalan von Aster'in felsefeci yetiştirme konusundaki başarısızlığı, yukarıda sıralanan diğer nedenler, yabancılardan beklentileri vermedikleri izlenimi yaratmaktadır. Yayınları, dersleri ve genel olarak felsefeye katkılarının önemli olduğu göz ardı edilmemelidir.

Reform Sonrası Dönem

Macit Gökberk'in belirttiğine göre, 1950 yılında Felsefe Bölümü Türk hocaların sorumluluğuna geçmiştir (Gökberk 1983, 5). Tarihsel süreç de bu görüşü doğrulamaktadır. 1940'lardan 1990'lara kadar etkili olan ilk iki kuşakta yer alan kişiler, Felsefe Bölümü'nün üçüncü aşamasını biçimlendirmişlerdir. Reform sonrasının yaklaşık ilk 15 yılı yabancı hocaların yönetiminde geçen Felsefe Bölümü'nde felsefe öğrenimi görerek hoca olan ilk kuşak, Macit Gökberk kuşağıdır (Gökberk 1983, 4). Başka bir deyişle, Reform sonrasında felsefe eğitimi ve felsefe doktoralı hocalar Bölüm'ün elamanları arasına katılmaya başlamışlardır. 1933 Reformu ile Nermi Uygur'un 1992 yılında emekli oluncaya kadar iki felsefeci kuşağı Felsefe Bölümü'nü yabancı hocalardan öğrendikleri şekliyle geliştirmeye çalışmışlardır. 1900'lerde doğan ilk kuşak felsefe hocaları şunlardır: Takiyettin Mengüşoğlu (1905- 1984), Halil Vehbi Eralp (1907- 1994), Macit Gökberk (1908- 1993), Mazhar Şevket İpşiroğlu (1908- 1985). İkinci kuşakta yer alan felsefeciler 1920'li yıllarda doğanlardır: Hüseyin Batuhan (1921- 2003), Bedi Akarsu (1921-), İsmail Tunalı (1923-), Nihat Keklik (1926-), Nermi Uygur (1925- 2005). Reform sonrası ilk öbekte yer alan hocaların hepsi, felsefe eğitimi görmüşler, doktora yapmışlar ve öğretimlerinin bir döneminde uzun süreli yurtdışında kalmışlardır. Modern felsefeyi, felsefenin öncü merkezlerinde dönemin önemli düşünürleri yanında tanımış ve öğrenmişlerdir. Felse-

fe Bölümü’nde işe başladıklarında bölüm yabancı hocaların denetiminde olduğundan öğrendiklerini uygulamaya koymuşlardır. Macit Gökberk, Takiyettin Mengüşoğlu, Nermi Uygur, Nihat Keklik ve İsmail Tunalı sonraki ünitelerde konu edineceklerinden burada ele alınmayacaklar.

İlk kuşaktan olan Vehbi Eralp, Takiyettin Mengüşoğlu ve Macit Gökberk kadar etkili olmamıştır. Günün sorunlarını felsefe açısından yorumlayan yazılar yazmış ve eski şiiri etik açıdan değerlendirmiştir (Eralp, 73-74). Batuhan’ın bildirdiğine göre, Vehbi Eralp, derslerine titiz, iyi hazırlanan, anlatacaklarını iyi sıralayan, iyi bir öğretmenmiş. Herhangi bir felsefi görüşe tutkuyla bağlı olmayan ve felsefeye içten ilgili duymadığı duygusunu yaratmış (Batuhan -söyleşi, 280). Mazhar Şevket İpşiroğlu, *Hegel Estetiği* adlı doktora, *Martin Heidegger* ve *Max Scheler’de İnsan* adlı doçentlik tezlerini yapmıştır. Bölümde estetik derslerini vermiştir. Felsefe öğretimi yanında, sanat tarihi öğretimi de görmesi ve ressamlığı onu sanat tarihi çalışmalarına yöneltmiştir. Sanat Tarihi Kürsüsü kurulunca, İpşiroğlu, bu kürsüye geçmiş ve faaliyetlerini burada sürdürmüştür. Hüseyin Batuhan, asistan olduğu 1948 ile Orta-doğu Üniversitesine gittiği 1966 yılları arasında Bölüm’de görev yapmış, mantık ve dil konularında çeşitli makaleler yayınlamıştır. Diğer arkadaşlarıyla kıyaslandığında ürün verme konusunda en geride kalanlardandır. Bedia Akarsu, dil-kültür ilişkisi, ahlak öğretileri, çağdaş felsefe akımları, Atatürkçülük hakkında çeşitli yayınlar yapan bir çizgi izlemiştir. *Ahlak Öğretileri I: Muthuluk Ahlakı* (1965) ve *Ahlak Öğretileri II: Immanuel Kant’ın Ahlak Felsefesi* (1968) ile *Felsefe Terimleri Sözlüğü* nü (1974) en önemli çalışmaları olarak kabul etmek gerekir. Her üç çalışma da Türkiye açısından temel kaynaklar olarak güncelliklerini korumaktadır.

Reform sonrasında yer alan hocalar, felsefeyi modern felsefenin özellikleri açısından anlamış ve bu bağlamda felsefeyle ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Genel olarak, tanıma-aktarma ağırlık olmakla birlikte, Takiyettin Mengüşoğlu, İsmail Tunalı ve Nermi Uygur, kendi anlayışları çerçevesinde felsefe yapmanın gereğini yerine getirmişlerdir. İsmail Tunalı ve Nermi Uygur, toplumsal sorunlara hiç değinmemişlerdir. Takiyettin Mengüşoğlu *Tariblilik ve Tarihsizlik* adlı yazısında şarklılık zihniyetini ağır bir şekilde eleştirmenin dışında, toplumsal sorunlarla ilgilenmemiştir. Macit Gökberk ve Bedia Akarsu, Atatürkçülük ve Atatürk inkılaplarıyla çok yakından ilgilenmişler, bu konularda çok sayıda makaleler yayınlamakla birlikte, daha çok bu konuların siyasi yorumlarını yapmışlar, felsefi temellendirmelere gitmemişlerdir.

Reform öncesi hocaların yayınları ve dersleri, modern felsefeyi topluma tanıtmış, meşruluk gerçeklerini sergilemiş, modernlik ile felsefe arasındaki sıkı bağları sergilemişlerdir. Reform sonrasındaki felsefeciler bu arka plana dayanarak felsefe yapmanın gerekliliklerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Sanıldığı gibi, 1933 Reformu öncesinin hocalar kuşağıyla sonraki hocalar kuşağı arasında büyük uçurumlar yoktur. Tersine hem kurumsal hem de felsefe anlayışı anlamında bir süreklilik vardır. 1933 öncesi üretilmiş felsefe metinleri çeşitli yönleriyle tartışıldıkça, sürekliliğin ne kadar güçlü olduğu da görülecektir. Öte yandan Reform sonrası yönlendirenler, yabancı hocaların olduğu kadar yerli hocaların da öğrencileriydiler. Her iki öbekteki, modern Batı felsefesinin önemli buldukları düşünürleri üzerinden felsefe yapmayı sürdürmüşlerdir.

İLK KURULAN FELSEFE BÖLÜMLERİ

Yukarıda İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü çeşitli yönleriyle tanıtılmıştır. Kurumlaşmayı temsil etmesi nedeniyle daha geniş ele alınmıştır. İÜ. Felsefe Bölümü'nü takip eden dört bölümü kuruluş sırasına göre kısaca tanıtmak gerekir.

Ankara Üniversitesi DTCT Felsefe Bölümü

DTCT'nde (Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi) Felsefe Bölümü 1940 yılında kurulmuştur (Kafadar 2000, 309). 1939 yılından itibaren DTCT programlarında felsefe dersleri görülmeye başlanmıştır. 1939-1942 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nün eski hocalarından olan Mehmet Emin Erişirgil ile Fransız düşünür Oliver Lacombe, felsefe bölümünün kuruluşunu gerçekleştirmişlerdir (Çotuksöken 2001, 26). Bölümün Kuruluş aşamasında Fransa'da felsefe eğitimi alan Necati Akder ile Chicago Üniversitesinde Sosyoloji yüksek lisansı yapan Niyazi Berkes de yer almışlardır. Onlara Amerika'da doktoralarını bitiren Behice Boran, Muzaffer Şerif Başoğlu, Fransa'dan dönen Ragıp Atademir de katılmışlardır (Kafadar 2000, 310-311). Lisans eğitimi 1940-1941 öğretim döneminde başlamıştır (Kafadar 2000, 311).

Felsefe Zümresi adı verilen bölüm, Umumi Felsefe, Psikoloji ve Pedagoji, Sosyoloji bölümlerinden oluşmuştur. İlk dört sömestri öğrencilerin dersleri ortakdır. Son dört sömestride öğrenci seçtiği kürsünün derslerini almakla yükümlüdür. Umumi Felsefe kendi içinde Felsefe Tarihi ve Sistematik Felsefe olarak ikiye ayrılmıştır. İlk dört sömestride yer alan dersler: Büyük felsefe meselelerine giriş ve felsefe istilahlara kavramağa hazırlanma; ontolojik, kritik ve etik meselelerin daha derin bir tahlili; formel mantık; mantık tarihi; ilimlerin mantığı ve metodu; umumi felsefe tarihi, umumi psikoloji ve çağdaş psikoloji cereyanları; sosyolojiye giriş; sosyoloji metodolojisi ve çağdaş sosyoloji meseleleri. Programın son dört sömestrisinde şu dersler bulunmaktadır: 1- Umumi felsefe : Teorik kısmı (varlık ve bilgi nazariyeleri) Normatik kısım (mantık, etik, estetik). 2- Felsefe Tarihi: Garp felsefesi tarihi; şark felsefesi tarihi 3-Psikoloji: Psiko-fizik usulleri ve tatbikatı; çocuk ruhiyatı; gençlik ruhiyatı; içtimai ruhiyat. 4- Pedagoji: Terbiye ve Tedris usulü; terbiye tarihi; mukayeseli maarif sistemleri. 5- Sosyoloji: Sosyal müesseselerin tarihi (Kafadar 2000, 315). Hem zümre içi hem de dışı ek dersler alınabilmektedir. İkinci ders yılında program değişmiş ilk iki sömestri hazırlık, geri kalan dersler eşit olarak üç şubeye bölüştürülmüştür (Kafadar 2000, 316).

Öğretim başladığı yılda, Felsefe Enstitüsü kadrosuna Suut Kemal Yetkin estetik doçenti ve İsmail Hakkı Baltacıoğlu pedagoji profesörü olarak katılmışlardır (Kafadar 2000,317). 1942 yılında Mehmet Karasan, Nusret Hızır, Bedii Ziya Egemen kadroya eklenmişlerdir (Kafadar 2000, 318). Lacombe, dört buçuk yıl görev yaptıktan sonra ayrıldığından (Kafadar 2000,324), Prof. Muzaffer Şerif Başoğlu Princeton Üniversitesine gittiğinden, Enstitü profesörsüz kalmıştır. ABD'den psikoloji bölümü profesörü Carrol C. Pratt getirilmiş ve bir yıl kalmıştır. (Kafadar 2000, 324). 1946'da kadroya Doç.Dr. aydın Sayılı katılmıştır (Kafadar 2000, 324). Aynı yıl Nusret Hızır Felsefe Tarihi kürsüsü başına geçmiştir. 1948'de Behice Boran ve Niyazi Berkes kuruluş kanunu nedeniyle kadro dışı bırakılmışlardır (Kafadar 2000, 325). İki kişinin gidişi sosyoloji kürsünü zayıflatmıştır. 1949 yılında bu kürsüye Tahir Çağatay (1902-1984) öğretim görevlisi olarak atanmıştır. 1953 yılında doçent olmuş aynı yıl gelen Hans Frayer'le birlikte kürsüyü yönetmiş, 1962'de profesör olmuş, 1972 yılında emekli oluncaya kadar sosyoloji kürsü başkanlığı yapmıştır. (Kafadar 2000,

341). 1955 yılında Felsefe zümresine *İlim Tarihi Kürsüsü* de eklenmiştir (Kafadar 2000, 341). Kendi yetiştirdikleri ve bilim tarihinde doktora yapan ilk asistan Sevim Tekelidir (Kafadar 2000, 342). Bu dönemde Mubahat Küyel Felsefe tarihi kürsüsüne asistan olmuş (Kafadar 2000, 342). 1952 ‘de Mehmet Karasan, 1953 Bedii Ziya Egemen İlahiyat Fakültesine profesör olarak geçmişlerdir 1954 yılında Hamdi Ragıp Atademir milletvekili olarak ayrılmıştır (Kafadar 2000, 342). Esin Kahya (1964), Ahmet Arslan (1966), Füsün Akatlı (1966), felsefe asistanları olarak 1960’lı yıllarda bölüme katılmışlardır. (Kafadar 2000, 344). Üçüncü kuşak akademisyenler 1970’li yıllarda kadroya katılmışlardır. Ancak çeşitli nedenlerden dolayı uzun süre bölümde kalmamışlardır (Kafadar 2000, 344).

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

Eğitim Fakültesinde felsefe dersleri vermesi için 1968 yılında İonna Kuçuradi’ye teklif edilmiş o da kabul etmiştir. 1969 yılında Hacettepe Üniversitesi’nde Felsefe bölümü İonna Kuçuradi tarafından kurulmuş ve Türkiye’deki üçüncü felsefe bölümü olmuştur. Bölüm 1970-1971 yılından itibaren yüksek lisans eğitimi vermeye başlamış, lisans öğrencileri 1975-1976 yılında alınmıştır. (Kafadar 2000, 400). Hacettepe Felsefe bölümünde, diğer bölümlerde olmayan dersler okutulmuştur: İnsan felsefesi, özgürlük sorunu, sanat eserlerinde felsefi problemler, Türk düşünce tarihinde felsefe, Türk kamu hayatında felsefe problemleri, Türk devriminin felsefi temelleri ve değer felsefesi (Kafadar 2000, 402)

İlk kadrolarında Füsün Akatlı, Bilge Karasu, Oruç Oruoba, Zeynep Aruoba, Ülker Gökberk, İsmail Demirdöven, Sevgi İyi yer almışlardır. Nusret Hızır, Suat Sinaoğlu, Necati Öner, İbrahim Agah Çubukçu, Takiyettin Mengüşoğlu, Teo Grünberg, Adnan Onart, Şahin Yenışehirlioglu gibi öğretim üyeleri ders vermişlerdir. (Kafadar 2000, 404). 1980’li yıllarda Süleyman Hayri Bolay, Necdet Sümer, Fehmi Baykam, Kurtuluş Dinçer, Sıtkı M. Erinç, Abdullah Kaygı, Harun Tepe, Levent Aysever, Aydan Saylan, Cemal Güzel kadroya katılmışlardır (Kafadar 2000, 406).

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

1957 yılında açılan Atatürk Üniversitesi’nin Fen-Edebiyat fakültesi 1958-1959 yılında faaliyete geçmiştir. Felsefe Bölümü 1975 yılında kurulmuş, kuruluş aşamasında İstanbul Üniversitesi felsefe bölümü, DTCF ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden destek görmüştür. (Çotuksöken 2001, 39). Lisans, yüksek lisans ve doktora programları yürüten bölüm, Sistemantik Felsefe ve Mantık, Felsefe Tarihi, Türk-İslam Düşüncesi, Bilim Tarihi gibi dört anabilimdalından oluşmaktadır.

Kuruluşundan itibaren bölüme destek veren öğretim üyeleri: Hikmet Yıldırım Celkan, Muhittin Aşkın, Muhittin Aşkın, Kenan Gürsoy, Eyüp Kemerlioğlu, Hüseyin Akyüz, Neckettin Tozlu, Mehmet Akgün, Ali Osman Gündoğan, Nurten Gökalp, Abdulkuddüs Bingöl. Bugün (2011) bölümün kadrolarından bulunan öğretim üyeleri: Mustafa Yıldırım, Sebahattin Çevikbaş, Nevzat Can, Mine Kaya Keha, Uğur Köksal Odabaş, Münir Dedeoğlu, Kutsi Kahveci, Ali Utku, Muhammet Hanifi Macit, Rıdvan Küçükali.

ODTÜ Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

1963’ten itibaren Fen Edebiyat fakültesinde Beşeri Bilimler kadrosunda yer alan Cemal Yıldırım ve Rasih Güney Üniversite’nin öğrencilerine seçmeli felsefe dersleri vermişlerdir. Felsefe, mantık, bilim felsefesi ve bilim metodu verilen dersler arasındadırlar. (Kafadar 2000, 428). 1966 yılında Hüseyin Batuhan ve Teo Grünberg

İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden ODTÜ Bilim Felsefesi ve Mantık Seksiyonu başlıklı anabilimdalına denk gelen birimi oluşturmuşlar (Kafadar 2000, 428), felsefe derslerini daha geniş ölçekli vermeye başlamışlardır. Teo Grünberg'in, Batuhan'la ortak idealleri, 1966 yılında gittikleri ODTÜ felsefe bölümü açmak olmuştur. Teknik üniversite olduğu gerekçe gösterilerek uzun bir süre bu ideal gerçekleşmemiş. 1979 yılında yüksek lisans programı, 1981de doktora programı kabul edilmiş, 1983 yılında ODTÜ Felsefe Bölümü kurulmuştur (Grünberg 2004, 42-45).

Mantık ve Bilim, Dil, Edebiyat ve Tarih seksiyonlarından oluşan Beşeri Bilimler Bölümü, temelde öğrencilerin genel kültürlerini artırmayı ve entelektüel yeteneklerini geliştirmeyi amaçlamıştır (Kafadar 2000, 428). Mantık ve Bilim seksiyonunda verilen dersler şunlardır: Felsefe tarihi problemleri, bilim tarihi, bilgi teorisi, felsefe sistemleri, dedüktif logic, indüktif logic, etik ve siyaset felsefesi, felsefe metinleri, bilim felsefesi, felsefi logic, matematik felsefesi, bilimsel devrim, bilimsel açıklama ve teoriler, çağdaş felsefe problemleri (Kafadar 2000, 428-429). 1982 yılında yapı değişmiş fen edebiyat fakültesi oluşturulmuş felsefe seksiyonu sosyoloji bölümü altına konmuş ve Teo Grünberg Sosyoloji bölüm başkanı olmuştur. Ayrıca, Cemal Yıldırım, Cemil Akdoğan, Pınar Canevi, Ahmet İnam, Harun Rızatepe, Suvar Köse- raif, Şahabettin Demirel, Tahir Kocayigit, Erdinç Sayan kadroda yer alan kişilerdir. Hüseyin Batuhan 1978'de emekli olmuş Adnan Onart 1980'de ayrılmıştır (Kafadar 2000, 432). 1982'de YÖK, ODTÜ'de felsefe bölümü kurulmasına karar vermiştir. Bölüm, felsefe tarihi, sistematik felsefe ve mantık, bilim tarihi anabilim dallarından oluşmuştur (Kafadar 2000, 432)

Özet

İslam medeniyetinde felsefenin nasıl algılandığını tartışmak.

İslam medeniyetinde felsefe, öncelikle hikmetle ilişkilendirilmesi nedeniyle olumlu bir resim vermektedir. Felsefe ile hikmet arasındaki ilişki ve içerikçe benzer yapılarla sahip olmaları, felsefenin önemli ölçüde benimsendiğinin bir göstergesidir. Müslüman düşünürlerin çeşitli konuları felsefi yöntemle tartışmaları, en önde gelen İslami ilimleri kabul edilen kelim ile fıkıhın kurulup gelişmesinde felsefenin çok önemli katkılarının olması felsefeyi dışlamadıklarının bir başka göstergesidir. Bunların birlikte felsefe şu nedenlerden dolayı olumsuzlanmıştır: 1- Felsefeyi kurup geliştiren Yunan toplumunun dini, iktisadi, siyasi, sosyal yapısının İslam toplumlarının yapılarından çok farklı olması. 2- Felsefenin şüphe, eleştiri, mantıksal tutarlılık, hakikati keşfetme temelini dayanan yöntemi ile dinin hakikatin verildiğine iman etme temeline dayanan yöntemi birbirlerini dışlamaktadır. 3- İslam filozoflarının Tanrı'nın en temel özniteliklerini tartışmalı hale getirmeleri. Bütün bunlara rağmen, felsefe çalışmaları çeşitli adlar altında devam etmiştir. Bunun en önemli göstergelerinden biri Osmanlı düşünürlerinin felsefeyle ilgili görüşleridir.

Osmanlı döneminde felsefe anlayışlarını ifade etmek.

Osmanlı dönemi Türk düşünürleri felsefeyi bir bakıma şartlı olarak meşrulaştırmışlardır. İman sağlam olanların felsefeyle uğraşmalarında bir sakınca yoktur. Felsefeyi dine karşı kullanmalarını da kendilerinden beklenenler arasındadır. Bunun yanında din düşmanlarına karşı felsefe kullanılmalıdır. Öte yandan Katip Çelebi'nin yaptığı gibi, bilimlerin sınıflanmasında en önemli ilimlerin felsefe başlığı altında toplanması felsefeye verilen bir diğer önemi de göstermektedir.

Modern felsefe ve Türkiye'ye giriş konularını anlatmak.

19.yüzyılın başından itibaren ilgilerini çeken modern felsefe, toplumsal çöküşün hızlanmasına bağlı olarak etkisini artırmıştır. Toplumun varoluşunun sürekliliği yeni medeniyetin değer ve kurumlarının benimsenip uygulanmasına bağlı olduğunun bilinci yükseldikçe, felsefeye ilgi de artmıştır. Modern felsefede çok açık bir şekilde ortaya çıkan akıl vurgusu, özgürlük, eşitlik, haklar gibi değerler, yönetim tarzları, üretim biçimleri, toplumsal sorunları çözme yöntemleri, çeşitli düşünce akımlarıyla ortaya konulan değer dizilerini ve kurumlarını benimseme çabaları, felsefenin içselleştirilmesine neden olmuştur. Özellikle 1890'lardan itibaren toplumsal kurtuluşun gerçekleşmesinde felsefe öncelikli oyuncular arasında kabul edilmiştir.

İ.Ü. Felsefe Bölümü çerçevesinde Türkiye'de felsefe öğretiminin nasıl geliştiğini özetlemek.

Türkiye'de felsefenin kurumlaşması İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde gerçekleşmiştir. Kürsüler ve sertifikalar üzerinden biçimlendirilen Felsefe Bölümü, yüzyılı aşkın bir süredir (110 yıl) görevini sürdürmektedir. Akademik eğitiminde esas olan unsurlardan biri hocaların yetiştirilmesi olduğundan, İÜ. Felsefe Bölümü doktora programını ilk çalıştıran bölümlerden biri olmuş ve kendi kadrolarını yetiştirmiştir. Felsefenin her konusunda yapılan çalışmalarla kaynak ihtiyacını da karşılamaya çalışmışlardır.

İ.Ü. Felsefe Bölümü'nün dönemsel özelliklerini belirtmek.

Felsefe Bölümü hocalar açısından üç dönem halinde incelenebilir: Üniversite Reformu Öncesi Dönem'in en önemli özelliği, ders veren hocaların tamamının doktora olmalarıdır. Bunların büyük bir kısmı, farklı bir alanda da olsa yüksek eğitimden geçmiştir. Söz konusu dönemde, felsefe hocaları, felsefenin problemlerini, tarihini, ortaya çıkan felsefe akımlarını önemli ölçüde tanımış ve anlatmışlardır. Dersler, yabancı yayınları esas alarak ansiklopedik bilgileri aktarmak ve not tutturmak suretiyle yapılmışlardır. 1933 Üniversite Reformu'yla birlikte çeşitli nedenlerle çok sayıda hoca bölümden ayrılmış, bölüm yabancı hocaların kontrolüne verilmiş, bu kontrol 1950'ye kadar devam etmiştir. Felsefe eğitiminin kalitesini artırmak, felsefede derinleşip gelişmek gibi kaygılarla getirilen yabancı hocalar, Türkiye'de felsefeye katkıları konusunda o gün de bugün de tartışmaktadırlar. Ders kitapları yazmaları, Türkçe yayın yapmaları, yabancı terimlere karşılık bulma çalışmaları, öğrencileriyle yakından ilgilenme, olumlu özellikler arasında sayılmıştır. Reform sonrasında göreve başlayan hocaların hepsi, felsefe eğitimi görmüşler, doktora yapmışlar ve öğretimlerinin bir döneminde uzun süreli yurtdışında kalmışlardır. Modern felsefeyi, felsefenin öncü merkezlerinde dönemin önemli düşünürleri yanında tanımış ve öğrenmişlerdir. Reform öncesi hocaların yayınları ve dersleri, modern felsefeyi topluma tanıtmış, meşruluk gerçeklerini sergilemiş, modernlik ile felsefe arasındaki sıkı bağları sergilemişlerdir. Reform sonrasındaki felsefeciler bu arka plana dayanarak felsefe yapmanın gerekliliklerini ortaya koymaya çalışmışlardır.

Türkiye'de felsefe eğitimi veren ilk felsefe bölümlerini tanımak.

Daha sonra kurulan felsefe bölümleri, hem felsefe anlayışları açısından hem de felsefeci sayısının çoğalmasından Türkiye'deki felsefe çalışmalarını çeşitlendirip zenginleştirmişlerdir.

Kendimizi Sınayalım

1. Evren Tasavvurunu aşağıdakilerden hangisi daha iyi açıklamaktadır?

- İnsanları yönetmek için geliştirilen siyasal sistemdir.
- Efsanelerin toplandığı ansiklopedidir.
- İnsanın evrendekini konumu en geniş kapsamlı açıklayan modeldir.
- Astronomi biliminin diğer adıdır.
- Tanrıları açıklayan bir öğretilerdir.

2. Felsefe hangi özellikleriyle dinden ayrılır?

- Konu
- Yöntem
- Çalışan kişiler
- Dönemler
- Toplumlar

3. Dini çevrelerde felsefenin reddedilmesinin nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

- Dinin her konuda yeterli görülmesi.
- Filozofların dini bilmemeleri
- Felsefenin din olarak sunulması
- Filozofların felsefeyi yeterince bilmemeleri
- Felsefenin vardığı bazı noktaların insanları din-den çıkarttığına olan inanç.

4. Katip Çelebi'ye göre felsefeyle uğraşanların önde gelen özelliği ne olmalıdır?

- Siyaset bilmeli
- Tarikata girmeli
- İslam'a inancı tam olmalı.
- Medreseye gitmeli
- Seyyah olmalı

5. Aşağıda verilen hangi filozoflar modern felsefenin kurucusu olarak kabul edilirler?

- Platon ve Aristoteles
- Descartes ve Locke
- Augustinus ve Ebalardus
- Kant ve Hegel
- J. S. Mill ve Dilthey

6. Reform öncesi Felsefe Bölümü'nün temel özelliği nedir?

- Yabancı hoca yoktur
- Hocaların hepsi felsefe eğitimi almıştır
- Hocaların hiçbiri doktora yapmamışlardır.
- Hocaların hiçbiri yurtdışına çıkmamışlardır
- Yabancı dil bilmemek.

7. Aşağıdaki kişilerden hangisi reform öncesi hocalardan **değildir**?

- Nermi Uygur
- Filibeli Ahmet Hilmi
- Ahmet Mithat Efendi
- Ziya Gökalp
- Rıza Tevfik

8. Aşağıdaki hocalardan hangisi toplumsal konularla hiç **ilgilenmemiştir**?

- Ziya Gökalp
- Macit Gökberk
- Vehbi Eralp
- Bedia Akarsu
- İsmail Tunali

9. Reform sonrasında göreve başlayan hocaların ortak özellikleri nedir?

- Hepsi yurt dışında eğitim görmüşlerdir.
- Felsefe eğitimi almışlar ve doktora yapmışlar
- Hiçbiri felsefe eğitimi almamıştır
- Felsefenin yan dallarıyla ilgilenmemişler
- Yabancı dil bilmemeleri

10. Aşağıdakilerden hangisi Reform sonrası Felsefe Bölümü hocalarından **değildir**?

- Mehmet İzzet
- İsmail Tunali
- Bedia Akarsu
- Macit Gökberk
- Teo Grünberk

Okuma Parçası

“Doğruyu bulmak isteyen bilsin ki, insanoglunun ardından koştuğu ilim var olsa gerek, yok olan mutlak olarak bilinmez. Zihin oraya yönelmez. Eğer bu bilim maddeyi gerektirmiyorsa bu soyda işlerle ilgili konulara ilahi ilim derler, bunun dalı budağı çoktur; bu konuyu ele alan da ya hakimdir, ya mütekelimdir.

Var olan nesne, zilinde maddeyi gerektirmeyip de dışarıda maddeyi gerektiriyorsa, bununla ilgili konulara da riyazi ilim derler; bunun kökleri dört bölümdür: sayı, hey’et, hendese ve musiki fenleri; bunların her birinin de nice dalı budağı vardır.

Varolan nesne hem dışarıda, hem zilinde mutlak maddeyi gerektiriyorsa, o soydan nesnelerle ilgili konulara da tabii ilim derler; bu ilmin dalı budağı çoktur.

Bunların hepsi nazari hikmetin bölümleridirler. Bir bölümü de amel ile ilgili olduğundan ona da amali hikmet ve ahlak ilmi derler.

İşte akla dayanan bütün ilimler ile nazari ve ameli ilimler bu yukarıdaki bölümlerin dışında değildir. Bunlar da fikir ve nazır yolu ile söz konusu edilirler. Fikirde yanlıştan korunmak için istidlal ve nazar kitapları yazılmış, adına da mizan ilmi ve mantık ilmi denmiştir. Bunlar ilimlerin ölçüsü ve ayarıdır”.

Kaynak: Katip Çelebi: *Mizanü'l-Hakk Fi İhtiyari'l-Ebakk*. Sayfa, 17.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c Eğer yanıtınız yanlışsa, Türk Düşüncesinin Seyri başlıklı ünitenin Giriş bölümünü yeniden gözden geçirdiğinizde, insanın evrendekini konumu en geniş kapsamla açıklayan modelin evren tasavvuru olduğunu hatırlayacaksınız.
2. b Eğer yanıtınız yanlışsa, İslam Dünyasında Felsefe bölümünü yeniden okuyunuz. Felsefe ile din arasındaki en önemli farklılığın yöntem olduğunu hatırlayacaksınız.
3. e Eğer yanıtınız yanlışsa İslam Dünyasında Felsefe bölümünü yeniden gözden geçirdiğinizde, bazı konuların düşünülüp tartışılması, insanların dinden çıkardığı inancını doğduğunu hatırlayacaksınız.
4. c Eğer yanıtınız yanlışsa, Osmanlı Döneminde Felsefe bölümünü yeniden gözden geçirdiğinizde, Katip Çelebi'nin, dini bilgileri sağlam olanların felsefe çalışmalarında sakınca olmadığı görüşünü savunduğunu fark edeceksiniz.
5. b Descartes ve Locke modern felsefenin kurucuları kabul edilirler. Eğer yanıtınız yanlışsa, Modern Felsefe ve Türkiye'ye girişi bölümünü gözden geçiriniz.
6. c Eğer yanıtınız yanlışsa, ünitenin Reform Öncesi Dönem başlıklı kısmını gözden geçiriniz. Biri hariç hocaların hiçbirinin doktora yapmamış olduklarını fark edebileceksiniz.
7. a Eğer yanıtınız yanlışsa, ünitenin Reform öncesi ve sonrası kısımlarını yeniden gözden geçiriniz. Nermi Uygur'un Reform öncesine ait olmadığını hatırlayacaksınız.
8. e Eğer yanıtınız yanlışsa, ünitenin Reform Sonrası Dönem'i gözden geçiriniz. İsmail Tunalı'nın toplumsal konularla ilgili hiçbir çalışmasının olmadığı görülebilecektir.
9. b Eğer yanıtınız yanlışsa, Reform Sonrası Dönem başlıklı kısmı yeniden gözden geçiriniz. Reform sonrası hocalarının tümü felsefe eğitimi almışlar ve doktora yapmışlardır.
10. a Eğer yanıtınız yanlışsa, Reform Öncesi ile Reform Sonrası başlıklarında sıralanan hocaları karşılaştırınız. Mehmet İzzet, Reform sonrası hocalarından değildir.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Felsefenin *şüphe* kavramı ile dindeki *iman* kavramı birbirlerini zıddıdır. Felsefede her şeyin eksik ve hatalı olduğu görüşünün hakim olması nedeniyle her şeyden metot açısında şüphe duyulurken, din dayandığı ilkelere iman edilmesini, teslim olmasını ister. Dolayısıyla ikisi bir arada olamamaktadır.

Sıra Sizde 2

İslam dünyasında hikmete verilen anlamlar felsefeyi çeşitli şekillerde kuşatmıştır. Kurucu olarak doğruluğu temsil eden İdris Peygamber'in kabul edilmesi, bilgeliğin kavimler arasında dolaşıp sonra evine döndüğünün kabulü, ilahi unsurların ilmi, Tanrı'ya benzeme çabası şeklindeki nitelemeler, felsefenin bazı kesimlerce benimsenmesine neden olmuştur. Felsefenin konuları ve söz konusu konuların Platon ve Aristoteles tarafından ahlak ve dini nitelikleri de içerecek şekilde temellendirilmeleri, felsefe ile hikmet terimlerini eş almalı kullanmaya götürmüştür.

Sıra Sizde 3

Yunanlılar, kabile esaslı, sınıflı ve şehir devleti şeklinde biçimlendirilen, çok tanrılı bir inançları olan, birbirlerinden bağımsız yaşayan toplumlardır. Toplumun düşünürleri bu yapıdaki sorunlardan hareketle felsefeyi geliştirmişlerdir. İslam toplumları, tek Tanrı'lı inançları nedeniyle ümmet yapısına sahip, iktisadi ve soyluluk temeline dayalı keskin sınıfların olmadığı, çoğunlukla imparatorluk devleti şeklinde teşkilatlanan bir yapıya sahiptirler.

Sıra Sizde 4

Felsefenin reddedilme gerekçesi şu konuda düşünürlerin küfre düşmeleridir: 1-Evrenin ve her türlü cevherin ezeli olduğunun kabulü, dolayısıyla yoktan varetme anlamında Tanrı'nın yaratıcılığının kabul edilmemesidir. 2- Tanrı'nın ilkeleri ya da tümelleri bildiğin tikelleri bilmediği iddiası, Tanrı'nın yetkinliğine gölge düşürmektir. 3- Öldükten sonra bedenlerin yeniden dirileceklerinin inkar etmeleridir. Bu düşüncelerin hiç biri İslam'la bağdaşmaz. Bu görüşlere inanan kişiler, peygamberlerin yalan söylediklerini kabul etmiş olurlar ve din-den çıkmışlardır

Sıra Sizde 5

Darülfünun döneminde hoca atamaları, yabancı dil bilmeleri, yurt dışında bulunmaları, herhangi bir konuda yüksek eğitim almış olmaları gibi ölçütler gözetilerek yapılmıştır.

Sıra Sizde 6

Reform öncesinde felsefe, modern felsefenin bütün sorunlarını tanıma ve aktarma şeklinde anlaşılmıştır. Daha çok aktarma temeline dayanırken, aynı zamanda çöken toplumun kurtulması için çare olarak da görülmüştür.

Sıra Sizde 7

Yabancı hoca ihtiyacı, Batı'da gelişen felsefe ve bilimi uzmanlık seviyesinde kavramış ve konularında doktora yapmış elamanların olmamasından doğmuştur. Akademik kadronun daha iyi bir konuma getirilmesi de nedenler arasındadır.

Sıra Sizde 8

Reform Sonrasında felsefe bölümlerinin kazandıkları temel özellik, doktora yapmış felsefecilerin bölümlerde ders vermeye başlamalarıdır. Artık, birkaç eski hoca hariç, doktorasız hoca dönemi kapanmış, yeni hocaların her biri konularında doktora yapan kişiler olarak üniversitede görev almışlardır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- 1937-1938 Ders Yılı Edebiyat Fakültesi Talebe Kılavuzu. İÜ. Edebiyat Fakültesi.
- 1947-1948 Ders Yılı Edebiyat Fakültesi Öğrenci Kılavuzu. İÜ. Edebiyat Fakültesi.
- Akarsu, B. "Söyleşi". Arslan Kaynardağ, **Felsefecilerle Söyleşiler**. Elif Yayınevi, İstanbul. (Kitabın baskı tarihi yoktur).
- Arslan, A. (1995). **Darülfünun'dan Üniversiteye**. Kitepevi, İstanbul.
- Arslan, A. (2004). "Çevirenin Takdimi ve Farabi Hakkında" **İdeal Devlet** (El Medinetü'l- Fazıla). Çeviri ve Açıklamalar Ahmet Arslan. Vadi Yayınları, Ankara.
- Ayni, M. A. (2007). **Darülfünun Tarihi**. Hazırlayan, Aykut Kazancıgil. Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Batuhan, H. "Söyleşi". Arslan Kaynardağ, **Felsefecilerle Söyleşiler**. Elif Yayınları, İstanbul. (Kitabın baskı tarihi yoktur).
- Berkes, N. (1985). "Modern Türkiye'de Felsefenin Kısa Bir Tarihi". **Felsefe ve Toplumbilim Yazıları**. Adam Yayınları, İstanbul.
- Bıçak, A.(2010). **Türk Düşüncesi 2 Kaygılar**. Dergah Yayınları, İstanbul.
- Bıçak, A. (2006). "Evren Tasavvurları ve Felsefe". **Kutadgubilig Dergisi**, Sayı 10, Ekim 2006.
- Bury, J.B.(1955). **The Idea of Progress**. Dover Publications, INC, New York.
- Çakan, İ. L. (1991). "Babanzade Ahmed Naim". **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. Cilt 4. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Çotuksöken, B. (2001). **Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Öğretim ve Araştırma Alanı Olarak Felsefe Seçilmiş Metinlerle**. Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara.
- Değirmencioglu, M. C. (2002). **Mehmet İzzet ve Ulusal Sosyal Felsefesi**. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Dölen, E. (2009). **Türkiye Üniversite Tarihi 1 Osmanlı Döneminde Darülfünun 1863-1922**. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Dölen, E. (2010). **Türkiye Üniversite Tarihi 2 Cumhuriyet Döneminde İstanbul Darülfünunu 1922-1933**. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Dölen, E. (2010/1). **Türkiye Üniversite Tarihi 3 Darülfünun'dan Üniversiteye Geçiş (Tavsiye ve Yeni Kadrolar)**. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Duralı, T. (2006). **Sorun Nedir Felsefe - Bilim Düşünce Biçimi**. Dergah Yayınları, İstanbul.
- Eralp, V. "Halil Vehbi Eralp Felsefe, Felsefe Tarihi, Mantık ve Sanat Konusunda Söyleşi". Arslan Kaynardağ, **Felsefecilerle Söyleşiler**. Elif Yayınevi, İstanbul. (Kitabın baskı tarihi yoktur).
- Farabi. (1974). "Mutluluğun Kazanılması". **Farabi'nin Üç Eseri**. Çeviren Hüseyin Hatay. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Galston, M. (1999). "Fârâbî'nin Önerisi Varoluşun Siyaseti: Gaye ve İnsan". **İslam Felsefesinde Siyasal Düşüncenin Gelişimi**. Derleyen, Charles E. Butterworth. Çeviren, Selahattin Ayaz. Pınar Yayınları, İstanbul.
- Gazali. (1990). **El- Munkizu Min-Ad- Dalal**. Çeviren, Hilmi Güngör. Milli Eğitim Bakanlığı. Yayınları, İstanbul.
- Gazali. (2002). **Felsefenin Temel İlkeleri** (Makasid El-Felasife). Çeviren, Cemaleddin Erdemci. Vadi Yayınları, Ankara.
- Gökberk, M. (1948). **Kant ve Herder'in Tarih Anlayışları**. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Gökberk, M. (1983). "Macit Gökberk'le Söyleşi 1". **Macit Gökberk Armağanı**. Yazı Kurulu, Bedi Akarsu ve Tahsin Yücel. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Grünberg, T.(2004). "Doğruya, İyiye ve Güzele". Teo Grünberg'le Söyleşi. Söyleşiyi Yapan David Grünberg. **Cogito** sayı 40 (sayfa 38-50).
- Hazard, P. (1973). **Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme**. C.I. Çev. Erol Güngör.MEB. Yayınları, İstanbul.
- Hızır, N.(1985). "Nusret Hızır Anlatıyor". **Bilimin Işığında Felsefe**. Adam Yayınları, İstanbul.
- Hodgson, M. G. S. (1995/1). **İslam'ın Serüveni 1**. Çeviri (on kişilik bir ekip). İz Yayıncılık (Yeni Şafak), İstanbul.
- İzitsu, T. **Kur'an'da Allah ve İnsan**. Çeviren Süleyman Ateş. Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul.(Kitaba baskı tarihi konmamıştır)

- İbni Haldun. (1991). **Mukaddime**. C. 2. Hazırlayan, Süleyman Uludağ. Dergah Yayınları, İstanbul.
- İbni Sina. (2006/1). **Kitabu's Şifa: Mantığa Giriş**. Çeviren, Ömer Türker. Litera Yayıncılık, İstanbul.
- İpek, M. (2008). **Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin Eğitim Anlayışı ve Uygulamaları**. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- İzmirli, İ. H. (1997). **İslam'da Felsefe Akımları**. Kitabevi, İstanbul.
- Kafadar, O.(2000). **Türkiye'de Kültürel Dönüşümler ve Felsefe Eğitimi**. İz Yayıncılık, İstanbul.
- Karakuş, R. (1995) **Felsefe Serüvenimiz**. Seyran Kitap, İstanbul.
- Katip Çelebi. (1993). **Mizanü'l- Hak Fi İhtiyari'l - Ahlak**. Hazırlayan Orhan Şaik Gökyay. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Katip Çelebi. (2007/1). **Keşfü'z-Zunun An Esami'l-Kütübi Ve'l-Fünun** (Kitapların ve İlimlerin İsimlerinden Şüphelerin Giderilmesi). Cilt 1. Çeviren, Rüştü Balcı. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Katip Çelebi. (2007/2). **Keşfü'z-Zunun An Esami'l-Kütübi Ve'l-Fünun** (Kitapların ve İlimlerin İsimlerinden Şüphelerin Giderilmesi). Cilt 2. Çeviren, Rüştü Balcı. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Katip Çelebi. (2007/3). **Keşfü'z-Zunun An Esami'l-Kütübi Ve'l-Fünun** (Kitapların ve İlimlerin İsimlerinden Şüphelerin Giderilmesi). Cilt 3. Çeviren, Rüştü Balcı. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Katip Çelebi. (2008). **Mizanü'l-Hakk Fi İhtiyari'l-Ehakk**. Türkçeleştiren Orhan Şaik Gökyay ve Süleyman Uludağ. Kabalıcı Yayınevi.
- Kant, I. (1963). "What is Enlightenment?". **Kant**. By Gabrielle Rabel. Oxford at the Clarendon Press, Great Britain.
- Kaya, M. (1995). "Felsefe". **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. C.12, İstanbul.
- Kaynardağ, A.(1986). "Üniversitelerimizde Ders Veren Alman Felsefe Profesörleri". **Türk Felsefe Araştırmalarında ve Üniversite Öğretiminde Alman Filozofları**. Türkiye Felsefe Kurumu Konferansları.
- Kınalızade Ali Efendi; **Ahlak-ı Ala'i: Ahlak İlmi**. Basıya Hazırlayan, Hüseyin Algül. Tercüman Binbir Eser, İstanbul. (Kitaba baskı tarihi konmamış)
- Kindi. (2003) "İlk Felsefe Üzerine". **İslam Filozoflarında Felsefe Metinleri**. Mahmut Kaya. Klasik Yayınları, İstanbul.
- Kutluer, İ. (1998). "Hikmet". **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. C. 17, İstanbul.
- Kutluer, İ. (2001). **İslam'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru**. İz Yayıncılık, İstanbul.
- Leaman, O. (2005). "Bilimsel ve Felsefi Araştırma: Müslüman Tarihindeki Başarılar ve Tepkiler". **İslam'da Entelektüel Gelenekler**. Hazırlayan, Farhad Daffary. Tercüme, Muhammet Şeviker İnsan Yayınları, İstanbul.
- Lipson, L. (2000). **Uygarlığın Ahlâk Bunalımları**. Çev. Jale Çam Yeşiltaş. İş Bankası Y, İstanbul.
- Locke, J. (1992). **İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme**. Türkçesi, Vehbi Hacıkadıroğlu. Ara Yayıncılık, İstanbul.
- Mardin, Ş.(1998). **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**. Çevirenler, Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Matürîdî, el. M. (2003). **Kitâbü't- Tevhid Tercümesi**. Tercüme, Bekir Topaloğlu. Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.
- Mehmet İzzet. (1989/5). "Üniversitede Felsefe Dersleri". **Makaleler**. Hazırlayan Coşkun Değirmencioğlu. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Mengüşoğlu, T. (1973). "Önsöz". Von Freytag Löringhoff, **Mantık**. Çeviren, Takiyettin Mengüşoğlu. İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Nasıruddin Tusi. (2007). **Ahlak-ı Nasırî**. Çeviri, Anar Gafarov ve Zaur Şükürov. Litera Yayıncılık, İstanbul.
- Orhonlu, C. (1973). "Edebiyat Fakültesinin Kuruluşu ve Gelişmesi (1901-1933) Hakkında Bazı Düşünceler". Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan Edebiyat Fakültesi. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Peters, W. (1949) "Von Aster'den Hatıralar". Felsefe Arşivi S II/3. sayfa 37-49.
- Pines, S. (1997). "Felsefe". **İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti**. C.4. Ed. M.Holt, A.K.S. Lambton, B.Lewis. Çeviren, İlhan Kutluer. Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Rahman, F.(1990). "İbni Sina" Çeviren, Osman Bilen. **İslam Düşüncesi Tarihi II**. Ed. M.M. Şerif. İnsan Yayınları, İstanbul.
- Rosenthal, F. (2004) **Bilginin Zaferi İslam Düşüncesinde Bilgi Kavramı**. Çev. Lami Güngören. Ufuk Yayınları, İstanbul.
- Seyyid Hüseyin Nasr. (2007/1). "İslam'da Felsefe Kavramı ve Anlamı". **İslam Felsefesi Tarihi 1**. Editörler, Seyyid Hüseyin Nasr ve Oliver Leaman. Çevirenler, Şamil Öcal ve Hasan Tuncay Başoğlu. Açılım Kitap, İstanbul.
- Taşköprülüzade Ahmet Efendi. (1966). **Mevzuat'ül Ulum** (İlimler Ansiklopedisi). Cilt I. Sadeleştiren, Mümin Çevik. Üç Dal Neşriyat, İstanbul.

- Taşköprülüzade Ahmet Efendi; (1966/ II). **Mevzuat'ül Ulum** (İlimler Ansiklopedisi). Cilt II. Sadeleştiren, Mümin Çevik. Üç Dal Neşriyat, İstanbul.
- Toktaş, F. (2004). **İslam Düşüncesinde Felsefe Eleştirileri**. Klasik Yayınları, İstanbul.
- Toulmin, S.(2002). **Kozmopolis Modernitenin Gizli Gündemi**. Türkçesi: Hüsamettin Arslan. Paradigma Yay. İstanbul.
- Toulmin, S. and Goodfield, J.(1965). **The Discovery of Time**. Harper & Row, Publishers, New York.
- Touraine, A. (2002). **Modernliğin Eleştirisi**. Çev. Hülya Tufan. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Timur, T. (1986). **Osmanlı Kimliği**. Hil Yayınları, İstanbul.
- Utku, A. ve Erbay, E. (2009). "Rıza Tevfik Bölükbaşı" **Darülfünun Felsefe Ders Notları**. Sadeleştirip Yayına Hazırlayanlar, Ali Utku ve Erdoğan Erbay. Çizgi Kitabevi, Konya.
- Uygur, N. (1978). "Çevirenin Önsözü". **Ahlak Denen Bilmece**. Çeviren, Nermi Uygur. İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Ülken, H. Z. (1979). **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**. Ülken Yayınları, İstanbul.
- Watt W. M. (2003). **Müslüman Aydın Gazalî Hakkında Bir Araştırma**. Çeviren Hanifi Özcan. Etüt Yayınları, Samsun.
- Watt, W. M (2004). **İslam Felsefesi ve Kelamı**. Türkçesi, Süleyman Ateş. Pınar Yayınları, İstanbul.
- Yıldız, Y. (2010). **Mustafa Şekip Tunç ve Felsefi Görüşleri**. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora tezi).

2

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 👁 Ahmet Mithat Efendi'nin felsefe anlayışını tartışabilecek,
- 👁 Filibeli Ahmet Hilmi'nin felsefe anlayışını tartışabilecek,
- 👁 Ziya Gökalp'in felsefe anlayışını tartışabilecek,
- 👁 Hilmi Ziya Ülken'in felsefe anlayışını tartışabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- İlim Sınıflaması
- Bilim
- Felsefe
- Hikmet
- Felsefe Akımları
- Töre
- İnanç
- Mefkure
- Ahlak
- Türkçülük
- Varlık
- Bilgi

İçindekiler

Türkiye'de Felsefenin
Gelişimi-I

Ahmet Mithat Efendi-
Filibeli Ahmet Hilmi-
Ziya Gökalp-Hilmi
Ziya Ülken

- AHMET MİTHAT EFENDİ
- FİLİBELİ AHMET HİLMİ
- ZİYA GÖKALP
- HİLMİ ZİYA ÜLKEN

Ahmet Mithat Efendi- Filibeli Ahmet Hilmi- Ziya Gökalp- Hilmi Ziya Ülken

AHMET MİTHAT EFENDİ

Ahmet Mithat Efendi (1844-1912), Niş (bugün Sırbistan sınırları içindedir) Rüstiye-sinde okumuş, Fransızca ve Farsça öğrenmiştir. Mithat Paşa'nın çevresinde yetişmiş, çok çeşitli idari görevler almış, ders kitapları yazmış, gazetecilik yapmıştır. Batıcı bir çizgide yer almış ve dilde sadeliği savunmuştur Hikaye ve romanlarıyla da tanınan Ahmet Mithat Efendi, iktisat, bilim, felsefe gibi çok çeşitli alanlarda ürünler vermiştir (Ülken 1979, 108-109). Yoğun bir memuriyet ve yayın hayatından sonra 1908 sonrasında yazıları ilgi görmeyince yazarlık hayatından çekilmiş, vekiller meclisinin özel kararıyla Darülfünun'da felsefe tarihi, dinler tarihi, umumi tarih dersleri vermiştir (Ülken 1979, 110).

Felsefeyle ilgili yazıları: *Felsefe ve Feylosoflar*, Felsefenin Sergüzeşt-i Ahvalı, Hürriyetin Mahiyeti, Duvardan Bir Sada, İnsan, Schopenhauer'ın Yeni Hikmeti (1887), Nevm ve Halat-ı Nevm (Uyku ve Haller), *Voltaire Yirmi Yaşında ya da İlk Aşk* (1885), *Ekonomi Politik* (1879), bilimlerin tanıtılmasıyla ilgili *Düğümün Çözümü* (Hallu'l-Ukad) (1890), *Paris'te otuz Bin Budist* (1890), *Ben Neyim? Materyalist Hikmete Müdafaa* (1891),

Ahmet Mithat Efendi'ye göre *felsefe*, yani hikmet, insan zihninin bir çeşit pusulasıdır ki, hangi konu ve meselede olursa olsun insanın ortaya koyacağı en doğru hüküm, felsefenin kılavuzluğuyla gerçekleşecektir. Felsefe en eski şeylerdendir. İnsan zihninin düşünmeye başladığı andan itibaren felsefenin başladığı söylenebilir (Ahmet Mithat 2002/1, 15-16). Felsefenin bu tanımı, onun içeriğini de ortaya koymaktadır. Felsefenin büyük bir bölümü başlangıç, son ve yaratılıştaki hikmet gibi, insanı bu dünyadayken diğer alemlerden ümitvar ya da ümitsiz edecek şeylerden ibarettir. Demek oluyor ki, bir hikmet zehri insanı zehirleyecek olursa yalnız bu dünyadaki hayatını mahvetmiş olmakla kalmaz, ebedi hayatını da mahvetmiş olabilir (Ahmet Mithat 2002/1, 18). Felsefeye yüklenilen bu özellikler, felsefenin hayatı yönlendirme şeklinde algılandığını göstermektedir. Aynı yazının ilerleyen sayfalarında, farklı bir noktaya değinmiştir. Ona göre, bizim hikmet, Avrupalıların felsefe dedikleri şey, kesin tanımlara sahip değildir. Hikmet sözlüklerde, adl, ilm, hilm, nübüvet anlamları yanında bunlarla ilgili olarak, *Kur'an ve İncil* için de kullanılır. Ayrıca hikmet, eşyayı ve yaratılışı son derece sağlam ve açık olarak bilmektir; varlıklara dair bilgi sahibi olmak, hayırlı işler yapmak; şeklinde de tanımlanmıştır. Bunlara ek olarak, Allah'a itaat, fıkıh, din ve din ile amel, haşyet (saygıdan kaynaklanan korku), anlayış, vera (bütün yaratılmışlar, alem, kainat), takva,

söz ve eylemde isabet ve Allah’ın emirleri hususunda düşünmek, emirlere boyun eğmek anlamlarında da kullanılmıştır (Ahmet Mithat 2002/1, 21-22). Bu tanımlarda yer alan her terimden farklı anlamların çıkacağını belirterek, hikmetin tanımlanmamış olduğunu kabul etmektedir. Batı’da, felsefe teriminin durumu da benzerdir. Felsefenin ilk tanımını yaptığını bildirdiği Pythagoras’a göre, eşyanın tabiatını araştırarak seyredenler, filozoflardır. Ona göre felsefe, eşyanın tabiatını araştırmadan ibaret değildir, fizik ve kimya da bu görevi yaparlar. Doğu ve Batı’da felsefe yani hikmet hakkında ileri sürülen tanımlar sentezlendiğinde, felsefe tanımının, “her şeyin, her hükmün doğrusu” olabileceği düşüncesine varmıştır (Ahmet Mithat 2002/1, 22-23). Doğruyu hakim göreceksen, hangi noktadan bakacaktır. Ekvatordan mı kuptan mı bakacak? (Ahmet Mithat 2002/1, 23). Soruları da doğrunun kolay anlaşılamayacağı sonucuna götürmektedir. Felsefe (hikmet), “her şeyin, her hükmün doğrusu” ise hakim (filozof), her şeyin doğrusunu yapan insan olmak zorundadır. Sözü eylemine uymayan kişi, kendi kendisiyle çelişkiye düşen bir yalancıysa, yalancı, hakim değil, şahit bile olamaz. (Ahmet Mithat 2002/1, 26). Felsefeyi, hikmet üzerinden tanımladığından, ahlak ve din temelli yaşama felsefesine taraftar olduğu izlenimi vermektedir.

SIRA SİZDE

1

Ahmet Mithat Efendi felsefe ile hikmeti birbirleriyle nasıl ilişkilendirmektedir?

Düğümün Çözümü (Hallül-Ukad) adlı çalışmasında, felsefe adı altında toplanan konuların çok çeşitli ve birbirlerinden farklı olduklarını bildirmiştir. Felsefe, tarih felsefesi gibi disiplinlerin yer alması, konu farklılıklarının göstergesidir. İlimlerin ilmi olarak felsefenin, matematik ve tabii ilimlerle ilişki kurulabildiğini, felsefenin bu türünün diğer felsefe alanlarından daha kesin ve doğru olacağını dile getirmiştir. Ona göre, felsefe denilince, akli sonuçlardan elde edilen zanları içeren, eski Yunanlıların övünç kaynağı, çağdaş gelişimleri çerçevesinde kemal mertebesine ulaşmış, belki de geçmiş bulunan ilim anlaşılır (Ahmet Mithat Efendi 2005/2, 290). Felsefede, mutlak kesinlik veyahut kesin doğruluğun olmadığını, böyle bir özelliğe sahip olsa, bu işle uğraşanları birleştirmesi gerektiği, dolayısıyla filozof sayısı kadar düşünce akımı ortaya çıkamayacağını belirtmiştir. O kadar çok felsefe görüş ortaya çıkmış ki, bunların hepsinin mantıken doğru olması imkansızdır. Ancak hepsinin yanlış olması mantıken mümkündür. (Ahmet Mithat Efendi 2005/2, 290). Ona göre felsefe, yalnız ahlaktan ibaret olsa, hiç itiraz edilemez. İstedikleri kadar yalanın caiz olup olmadıklarını tartışıp dursunlar. Bize ne? (Ahmet Mithat Efendi 2005/2, 290-291). Zanni ilimlerin temeli olan felsefe, ziyansız şeylerle kalmıyor. Diğer ilimlerle ilişkiye girdiğinde, kendine has kabiliyetindeki ihtilaf ve ekolleşmeyi derhal sözü geçen ilimlere de yansıtmaktadır (Ahmet Mithat Efendi 2005/2, 291). Ekonomi politik de, matematik ve fizik ilimlerle çok ilişkisinin olmasına rağmen zanni ilimlerden. Servetin mahiyetinin belirlenmesinde, fizik ilimlere ve istatistik gibi matematik ilimlere benzeyen ilkeler üzerine mukayeselerde, yine matematiğe benzer mantıktan da yardım almamış olsaydı, bu fenni, felsefenin ahlak kısmı kadar yüzeysel zanni ilimlerden saymakta tereddüt edilmezdi (Ahmet Mithat Efendi 2005/2, 291). Felsefenin barındırdığı farklılıkları ve diğer bilimlerle ilişkilerini göz önüne alarak, tartışmalı özelliklerinin olduğunu öne çıkarmıştır. Bununla birlikte felsefenin öğretilmesine karşı olmadığını hatta gerekli olduğunu bildirmiştir.

Ahmet Mithat, felsefe ve hikmeti ayrı anlamlarda kullanmış, felsefeyi, Batıların birbirlerini nakzetme esasına dayanan bir takım düşünceler sistemi olarak görmüş-

tür. Hikmet ise, varlığın, kainatın mahiyetini *Kur'an* hükümlerinin ışığı altında araştırma ve düşünme olarak ele almıştır. Bununla birlikte şark hikmeti için, felsefe tabirini de kullanmıştır (Okay 1989, 266). Bu genel sentezci (Karakuş 1995, 77) tavrına uygun bir davranıştır. Ülken'in bildirdiğine göre, Ahmet Mithat, *Felsefe Feylesoflar* adlı yazısında, felsefenin bizde yeni olmadığını, kütüphanelerin bunlarla dolu oldukları, okunmadıklarından raflarda tozlanmışlardır. Çeşitli felsefe tarifleri vermiştir. “İnsanlığın mahiyeti üzerine düşünce yürütmek”, “İnsanın evrenle münasebetini düşünmek”, “ ilahiyat” gibi tarifleri anmıştır. Kendi tanımı şöyledir: “Evre nin (bütün kısımlarının) birbirleriyle olan bağlantı ve münasebetleri üzerinde düşünmektir” (Ülken 1979, 111). Ona göre, “nasıl felsefe her yerde hakikati ararsa, din için de aranan hakikattir”. Dinler bir toplumun fikrini bir noktada toplarken felsefe bu çabaya girmez (Ülken 1979, 111). Bütün filozoflar, dünyada manevi kuvvetin hüküm sürdüğünü görmüş ve anlamışlardır; aralarındaki fark, manevi kuvvetin mahiyeti konusunda görülmektedir (Ülken 1979, 111-112). Ahmet Mithat Efendi, metafizik sorunların hikmet sorunlarıyla ortak olduklarını göz önüne alarak, hikmet ile felsefenin birbirlerini dışlamadıklarını kabul etmektedir. Bununla birlikte, felsefe tarihinde ortaya çıkan farklı tutumların felsefeyi tartışmalı hale getirdiğini görmüştür. Felsefeyi insan zihninin düşünmeye başlamasıyla başladığının kabulü de, felsefe ile akıl yürütme ve mantık arasındaki ilişkiye dayandırmış olmalıdır. Felsefenin rehberliğinin gerekliliğini ileri sürmesi, felsefeyi önemseydiği anlamına gelmektedir.

Ahmet Mithat Efendi, *bilim* konusunda da çeşitli görüşler ortaya koymuştur. Ona göre, fenlerde yeterince bilgi sahibi olunamadığından, ilim ile fen arasındaki fark üzerinde durulmamıştır. Bunun örneği olarak, ilm-i hisap ile fenn-i hisabın ve ilm-i tarih ile fenn-i tarih terimlerinin birbirlerinin yerine kullanılmasını göstermiştir (Ahmet Mithat Efendi 2003, 174). Bu doğru tespiti yaptıktan sonra, Ahmet Mithat, ilim ve fennin nasıl tanımlanması gerektiğini vermeye çalışmıştır. Avrupalı yazarların (muharrirler) bilmenin iki türlü olduğunu göstermek ve birine ilim diğeri ne de fen diyebilmek için uzun açıklamalar yaptıklarına işaret eden (Ahmet Mithat Efendi 2003, 174) Ahmet Mithat Efendi, iki türlü bilmeyi iki örnekle açıklamıştır. “Büyük Petro’nun dünyayı fethetmesini bilmek” ve “iki kere ikinin dört ettiğini bilmek”. İlki hakkında farklı görüşler ortaya atılabilir ancak ikinci önermenin başka türlü olması mümkün değildir. Bazı bilgilerin farklı olduğunu bilmek ile bir bilginin farklı olamayacağını bilmek önemli bir ayırmadır. İmdi bunun ilkine “ilim” ve ikincisine “fen” dendiğinde, istenen ayırım gerçekleşmiş olur. Fen bilgilerinin başka türlü mümkün değildir (Ahmet Mithat Efendi 2003, 174-175). Fende de bilmek olduğundan, fen ilmin içinde sayılır. Fenler, kanun ve akide temeline otururken, ilimde kanun ve akide aranmaz (Ahmet Mithat Efendi 2003, 175). Hendese fen olarak kabul edilirken, şiir fen değildir. Fen bilgisinde, bir şey hakkında verilen hükümler değişmediğinden, fenler ilimlerden daha güçlüdürler (Ahmet Mithat Efendi 2003, 175). Ahmet Mithat, bu tanımlamalarıyla, ilim ve fenni birbirinden net bir şekilde ayırmıştır.

Ahmet Mithat Efendi, mektuplar şeklinde biçimlendirdiği *Hallü'l Ukad (Düğünlerin Çözümü)* (1890) adlı iktisadi konuları ele alan kitabının başında ilimlerin tasnifini yapmıştır. Birinci Mektup'ta, “Pozitif bilimler” ve “kesin bilimler” gibi ilimler nasıl şeylerdir? Bu ilimler, havayı, güneş ısısını, denizlerin sularını, taşı, top-rağı da servetten mi sayarlar? sorularını dile getirmişlerdir (Ahmet Mithat Efendi 2005/2, 279). İkinci Mektup: ilimlerin değerlendirilmesine ayrılmıştır (Ahmet Mithat Efendi 2005/2, 281). O, Mantıkta haber vermenin doğruluk şartlarını belirttik-

Bilim sınıflandırması, 19.yüzyıla kadar felsefe disiplinleri olarak kabul edilen, tarih, sosyoloji, psikoloji, hukuk gibi araştırma alanlarının fizik gibi doğa bilimi olabilecekleri iddiasına bağlı ortaya çıkan tartışmalar çerçevesinde felsefe gündemine girmiştir. Doğa bilimlerinden elde edilen bilimsel bilginin doğru, kesin ve güvenilir olduğunun kabulü diğer çalışma alanlarını da bu türden bilgi elde etmeye yöneltmiş ve buna göre kültür bilimleri değerlendirilmiş ve bilimler, konu, bilgi ve yöntemlerine bağlı olarak sınıflandırılmışlardır.

ten sonra, ilmin haberler üzerine kurulduğunu ileri sürmüştür. İlimleri oluşturan bilgilerin her biri bir araştırmasının sonucudur. Herkes araştırmaları sonucunda keşfettiği bilgiyi başkalarına da haber vermek yönünde faydalı bir tabiatla yaratılmıştır. Biriken haberler, konularına göre sonradan sınıflandırılır ve her sınıf bir ilim adıyla anılırlar. Buna ilimlerin sınıflandırılması denir. (Ahmet Mithat Efendi 2005/2, 181). İlim denilen şey bilmektir. Hakikatin keşfi, herkes tarafından başarılamayıp, keşfedilmiş hakikatleri yani bilgileri öğrenmek yoluyla ortaya koymaya ilim denir. Farklı bilgiler vardır. Eskilerin *sibir* dedikleri de ilimdir, çağdaşların “mekanik” dedikleri de. (Ahmet Mithat Efendi 2005/2, 282). Bazı ilimler diğerlerinin aleti olarak iş görürler. Örneğin matematik ve geometri, astronominin aletleridirler (Ahmet Mithat Efendi 2005/2, 282). Bazı ilimler, değerlendirmelerinde belirleyici olan ve birbirinden ayrılması gereken iki görünüm sunarlar. Örneğin Tarih, doğrulukları ya da yanlışlıkları meçhul, hatta yalan olma ihtimalleri daha yüksek birtakım mäsallların toplamı olarak da görülebilir, doğru olma ihtimalleri daha yüksek, belki kesin hakikatlerden sayılan haberlerin toplamı olarak da (Ahmet Mithat Efendi 2005/2, 282). Bu değerlendirmeler ilimlerin sınıflandırmalarının gerekliliğini ortaya koyar ve buna ilimlerin değerlendirilmesi denir (Ahmet Mithat Efendi 2005/2, 282). Bir şeyi öğrenmekte eğer bir de uygulama maksadı olmazsa, o şeyi öğrenmek adeta boş bir çaba olacağından “sınıflama” denilen şeyde “ilimlerin uygulanması” bölümü de yer almalıdır (Ahmet Mithat Efendi 2005/2, 282).

Ahmet Mithat Efendi bilgi sınıflamasının temel kabulleri nelerdir?

İlk insan olan Adem’in ilmi, ilk ilim olarak kabul edilebilir mi? Ahmet Mithat Efendi’ye göre, ilim haber temeline dayandığına göre, diğer haberler için olduğu gibi, Adem’le ilgili haberin de doğruluğu ve yanlışlığı araştırılmalıdır. “İlim imiş..” diye körü körüne bağlanmak anlamsızdır (Ahmet Mithat Efendi 2005/2, 283). İlimler arasında hem haber verenin inancına, hem de işin aslına uygunluğuyla salt hakikat suretini almış olan şey, yalnız “matematik”tir ve matematik, sayılar ve boyutlardan söz eder (Ahmet Mithat Efendi 2005/2, 284). Matematik, müspet ilimdir. Onun özellikleri hiçbir ilim de yoktur. Mantık da bu öbekte yer alır (Ahmet Mithat Efendi 2005/2, 284). Matematik hangi fenle ne oranda ilişkiliyse, o fen de o aranda müspettir (Ahmet Mithat Efendi 2005/2, 284). Kozmografya ve astronomi, müspet ilimlerden değildir. Müspet fenlerden olabilmek için, o fennin mutlak ve kesin hakikat şeklinde gerçekleşmesine bir ezeliyet, ebediyet bile farz olunabilir. Güneş dünya ilişkisinde olduğu gibi, ilimlerin sonuçları değişmektedir. Şimdi doğru olarak kabul edilenlerin sonradan değişmeyecekleri iddia edilemez (Ahmet Mithat Efendi 2005/2, 284-285). Fenlerde en büyük talep, meramın anlaşılmasından ibarettir (Ahmet Mithat Efendi 2005/2, 286).

Ahmet Mithat Efendi, tabiat ilimleri ifadesi karışıklık yarattığından “fizik” tabirini kullandığını belirtmiştir. Ona göre fizik, şeylerin tabiatından söz eder. Fizik ve onun uygulaması olan mühendislikler “sciences exactes” kesin-sahih-ilimler öbeğinde yer alır (Ahmet Mithat Efendi 2005/2, 286-287). İlimlerde mutlak müspetlik matematik ilimlere ve en büyük doğruluk tabii ilimlere özgü kalıp, bunların diğer ilimlerle ilişkileri ne oranda olur ise, diğer ilimlerdeki kesinlik ve doğruluğunda o aranı aşamayacağı esasen kabul olunduktan sonra, bunların dışında birçok ilimler ve onların kolu olan fenler de, “zanni ilimler” adında bir genel unvan altında toplanabilirler. Bunların en esaslısı, en kapsamlısı da “felsefedir” (Ahmet Mithat Efendi 2005/2, 289). Zan, “kesin bilgi” hükmü bulunmayan, bize kesin bilgi elde ettire-

cek bazı gözlemlerin zihnimizde yarattığı eksik hükümdür (Ahmet Mithat Efendi 2005/2, 293). Bununla birlikte bir zannın “zan” olarak “kesin bilgi” olmadığını fark edebilmek dahi gayet selim bir düşünme gücünün irşadına bağlıdır (Ahmet Mithat Efendi 2005/2, 293). Zan bir yandan hataya ve diğer yandan hakikate yakınlığı mümkün olmak suretiyle zihinlerde meydana gelmiş bir eksik hüküm olup, bu hükmü doğuran ilk kesin bilgiler ne kadar zayıf iseler, zan da hataya o kadar yakın olması nedeniyle insan hatasını derhal anlayabilir. Aksine o hükmü doğuran kesin bilgiler ne kadar kuvvetli iseler, zan da hakikate o derecede yakın olur (Ahmet Mithat Efendi 2005/2, 293-294). Zanni ilimlerde keşif ve icat derecelerine varmış olan hakimleri “zihinleri yanıltmışlar” diye kınayamayız. Zira bu durum, niyetleri yanıltma değil, irşattır (Ahmet Mithat Efendi 2005/2, 294). Zanni ilimlerden faydalanmak için, ilk önce o ilmin içerdiği zanların hangi memlekette ve ne zaman ortaya çıktığı incelemek gerekir. Tarih ve coğrafya ilimleri, sahih ilimlerden sayılmak itibarıyla bunlardaki doğruluktan o zanları da tashihe gayret etmelidir (Ahmet Mithat Efendi 2005/2, 297). Tarih ve coğrafya, kesinlikle doğruluk üzerine kurulu olmayıp büyük zanlar, müthiş hatalar onlarda dahi vardır. Bu ilimlerin kendilerine has bir özellikle, kendi hatalarını düzeltebilmektedirler. Hata düzeltmek konusunda diğer ilimlere de yardımcı olurlar (Ahmet Mithat Efendi 2005/2, 297-298). Felsefe, hukuk, ekonomi gibi zanni ilimler ile bunların dallarındaki yanlışlıklarından kurtulmak için, tarih ve coğrafyaya başvurulmazsa, irşada ulaşmamız mümkün olmaz. Bunların her biri (Felsefe, hukuk ve iktisat), birer zaman ve birer mekanda varlık bulduklarından, zaman ve mekanlara özgü olmak üzere, rast geldikleri kabul edilebilecek olan birçok şeyler zaman ve mekanın değişmesiyle değişebilirler. Bu ise “zamanın değişmesiyle bazı hükümler de değişir” şeklinde bir ilke olmuştur. Hukuka ilişkin örnek, efendinin köleyi öldürme hakkına ilişkin Roma yasası. İktisada ilişkin örnek, Sibiry’a da patates yetiştirmek. Ekonominin hukuk ilmine uygulanmasına ilişkin örnek “her şey republicin malıdır” ilkesinden hareketle zanaatkarların hünelerini yabancı ülkelere satılmasını ve öğretilmesini yasaklamasıdır (Ahmet Mithat Efendi 2005/2, 298-299).

Bir dönemin ekonomisinin ilkeleri, zamanla geçerliliklerini yitirmişler, yeni yapıların oluşması yeni ilkelerin kabulünü gerektirmiş (Ahmet Mithat Efendi 2005/2, 300). Zamana göre doğru olabilen bu anlayış, mekana göre doğru olmaz. Zamanın hükümleri de mekan hükümlerine bağlıdır. Eski tarihsel zamanlar, İslam’ın yayılışıyla son bulmuştur. Avrupalılara göre, 476’da eski zamanlar sona ermiştir. Eski zamanları yeni tamamlamaya çalışan Kongolulardan Avrupa’daki en yeni şeyleri uygulanması beklenmek komik olur (Ahmet Mithat Efendi 2005/2, 300). Mekteplerde Adam Smith okutulmasının yarattığı kafa karışıklığının sebebi ne muallimler ne de öğrencilerdir. Ekonomi okutan muallimlerin, ilimlerin genel ahenginden ne kadar pay sahibi oldukları bizce meçhul olup, fen öğrenimi denilen şey dahi yalnız dil biliyor olmak hasebiyle ele alınan bir kitabı aynen tercüme edebilmekten ibaret zannedilmektedir. Teoloji okutan bir muallim, “işte dinler ilmi bundan ibaret” diyecek olursa, elbette öğrenciler de salt hakikat odur inancıyla bizim kelim ilmini aşağılama derecelerine kadar varabilirler (Ahmet Mithat Efendi 2005/2, 301).

Ahmet Mithat Efendi’ye göre teknik, matematiğin ve müspet ilimlerin, insan ihtiyaçlarına cevap vermek üzere tabiata tatbikidir. Başka bir ifadeyle, insanın tabiat kuvvetlerinden faydalanması veya tabiatı kendisine ram etmesidir. İlimlerin hakikati araştırması mistik bir zevk ise, teknik bu araştırmaların pragmatik sonucudur. Onun amaçladığı şeylerden biri, kafalarda, bilimle teknik arasında bağ kurmaktır. Sık kullandığı tanımla, teknik, insanın tabiata galip gelmesidir. (Okay 1989, 51).

Tekniğin bir ürünü olan makine, insanın maddeye hayat kazandırması olarak değerlendirilmiştir (Okay 1989, 53). Müspet ilimler ve matematikle teknik arasında kurulan bağ, tekniğin doğaya hakim olmak için kullanılması, yeni bilim anlayışını önemli ölçüde kavrandığının bir göstergesidir. Ahmet Mithat Efendi, bilim hakkında ortaya koyduğu düşüncelerle, Batı’daki tartışmaları yakından takip ettiği izlenimi vermektedir.

FİLİBELİ AHMET HİLMİ

Filibeli Ahmet Hilmi (1865-1914), Filibe’de doğmuş, ilk tahsilini Filibe’de almıştır. İstanbul’da Galatasaray Sultanisi’ni bitirdiği kabul edilmektedir (Uludağ 1996, 37). Memur olarak Beyrut’a gitmiş, Jön Türk hareketine eğiliminden dolayı Mısır’a kaçmış, Mısır’dan döndükten sonra 1901’de Fizan’a sürülmüş, II. Meşrutiyet’in ilanı ile İstanbul’a dönmüştür. 1908 sonrası Darülfünunda felsefe dersleri okutmuştur (Ülken 1979, 278). Çeşitli gazeteler yayınlamıştır. Bakır Zehirlenmesinden ölmüştür (Uludağ 1996, 39-40).

Eserleri: Tarih-i İslam, Allah’ı inkar Mümkün müdür? İlm-i Ahvali Kur’an, Hangi Felsefi Ekolü Kabul Etmeliyiz? Üss-i İslam, Huzur-i Akl ü Fende Maddiyun Meslek-i Delaleti, Tasavvuf-i İslami ve Funun-ı Cedide ve Felsefe, Amak-ı Hayal, Türk Ruhunu Nasıl Yapılır, Müslümanlar Dinleyiniz, Üç Feylosof, Ahval ür-Ruh, Yeni Akaid, Şeyh Bedrettin, Bektaşiler.

Filibeli Ahmet Hilmi, *Hangi Felsefe Ekolünü Seçmeliyiz?* (1913) adlı yazısında felsefeden ne anladığına ilişkin görüşler ortaya koymuştur. Yazının başında, “vatan ve milletimizi kalkındırmak için mevcut felsefe ekollerinden hangisini seçmenin uygun olduğu” sorusunun yöneltildiği belirtildiğinden (F. Ahmet Hilmi 1999, 3), felsefe ile toplumsal sorunlar arasında güçlü ilişkiyi kabul ettiği görülür. Düşünce akımlarına geçmeden önce, adı belirtilen yazıda **yöntem** sorunu üzerinde durmuş ve yöntemin felsefe açısından ne kadar önemli olduğunu sergilemiştir. Filibeli’ye göre, hakikati örten hayallerin yırtılmasıyla, insan, dünyanın gerçekliğiyle yüzleşir. Bu yüzleşme hayal kurmaktan düşünme aşamasına geçişi sağlar (F. Ahmet Hilmi 1999, 3). Düşünme ile yöntem arasında bağlantı kuran Filibeli’ye göre medeni hayatta en çok lazım olan ve lüzumu zaruret derecesinde bulunan şey, düşünce ve uygulamada doğru bir yönetime uymaktır (F. Ahmet Hilmi 1999, 4). Ona göre, en iyi, en sağlam ve en bilimsel yöntem, tahlildir (F. Ahmet Hilmi 1999, 4). İslam dünyası ya da Doğu eleştirel bir şekilde incelendiğinde, en büyük eksikliğin yöntemsizlik olduğu görülür. Değil tahlil yöntemi, iyi ya da kötü hiçbir yöntem yoktur (F. Ahmet Hilmi 1999, 5). Yöntemsizlik, açık ve belli bir idealizmin olmasına yol açmıştır. Gerçi bütünüyle idealsiz bir insan düşünülemez. Ancak bizde ideal, muayyen bir amacı ifade etmekten ziyade, umumi bir arzuyu ihtiva etmektedir. Böyle olduğundan, hedefe ulaşmayı ancak irade ve gayretimizle değil, tesadüften bekleriz. Bu durum bizde tembellik, aşırı tevekkül, şaşkınlık vs. gibi sıfatların fazlasıyla hakim olmasına sebep olmuştur. Uzun bir süredir Doğu’da egemen olan yöntemsizliğin, bizde irsi bir eksiklik şeklini aldığından şüphe etmemek gerekir (F. Ahmet Hilmi 1999, 5). Yöntemsizlik nedeniyle, Doğu, servet ve zekasını boşa harcamaktadır. Bir şeyi değerlendirmek için onu başka bir şeyle, hatta zıddıyla karşılaştırmak gerekir. Bizdeki yöntemsizlik o kadar umumi ki, bu durum bizi yöntemin bulunmayışını idraktan alı koymaktadır (F. Ahmet Hilmi 1999, 5).

Filibeli’ye göre birçok güzel temennisi bulunan, fakat yöntem ve hedeften mahrum bir toplum, hastadır ve bu hastalık herkeste bulunduğu gibi, milletin seviyesini yansıtmaları hasebiyle, hükümet de milletin bireyleri gibi hastadır (F. Ah-

Yöntem, bir amaca ulaşmak, bir şeyi araştırmak için takip edilen yoldur. Felsefe ve bilim gibi alanlarda yöntem araştırma alanının kendisiyle örtüşecek kadar önemlidir. Yöntem, sorunun anlaşılması ve çözümünün bulunması anlamına gelir. Herhangi bir sorunla uğraşırken, alana ilişkin belli bir yöntemle sorun üzerinde çalışılmıyorsa, sorunun çözümü pek mümkün olamaz. Bir başka deyişle, eğer felsefe ve bilimde yeterince gelişme sağlanamıyorsa, bunun önemli bir nedeni, yöntemsizliktir.

met Hilmi 1999, 7). Milletin her ferdinde bir arzu, bir temenni olarak *saadet* öne çıkarken, hükümetin, meclisin ve düşünen herkesin temennisi, milletin mesut olması ve vatanın imar edilmesidir. Ancak bu hedefler o kadar umumi ve belirsiz fikirlerdir, gaye ve amaç olmaktan çok, şahsi içgüdü gibi görülürler. Bu hedeflere ulaşmak için belirlenen yöntemler yoktur. İnkılaptan (II. Meşrutiyet) bu yana sorunların çözülmemesi bu iddianın doğruluğunun delilidir (F. Ahmet Hilmi 1999, 7). Bu hastalık şarkta umumidir. Hiçbir ferдин diğerini ithama hakkı yoktur. Hangi seviyede, hangi içtimai mevkide bulunursa bulunulsun, herkes âni değişikliklerin, yaşanan olayların, günlük hadiselerin ve yaygın ihtiyaçların tesirine kayıtsız ve karşı koymaksızın tabi olur. *Ne yapacağımızı bilememenin* adı ise “göçebeliktir” (F. Ahmet Hilmi 1999, 7). Filibeli’ye göre bizde üsul ve amaçla doğrudan ilişkili olan itimat, kudret, irade, toplumculuk, pratik düşünce yoktur; bencillik, kendini beğenme, karışık ve hileli nazariyeler ve safdillik vardır (F. Ahmet Hilmi 1999, 8-9). Ona göre *safdillik*, en umumi haldir. Köy imamının sopayla dünyaya hükmedeceğine zannetmesi ne biçim bir safdillik ise, birkaç roman okuyarak dinsiz, sosyalist, düşünür ve realist olanlar, taş ve topraklar görerek maddeci olanlar, muhtarlık yapması şüpheliyken valilik makamını küçümseyenler, attar dükkanı idareden aciz iken, iktisadi esaslar ortaya koymaya çalışanlar, bilmediği ilimleri okutmaya kalkanlar safdillik olarak kabul edilmiştir (F. Ahmet Hilmi 1999, 9). Öte yandan, herkes, her şeyden şikayetçi. Bir şey olmak istiyoruz, lakin olmak istediğimiz şeyin ne olduğunu bilmiyoruz. (F. Ahmet Hilmi 1999, 9). Bir toplumda muntazam bir usul ve gaye görülebilmesi için, o toplumun düşünen fertlerinde ve önderlerinde evvela şahsi, sonra da umumi usul ve gayelerin bulunması gerekir. Geçen dönemde milletin aydın sayılan sınıfında yalnız bir gaye vardı: Zengin ve nüfuz sahibi olmak. Bu gayeye ulaşmak için ise usul ve yol birdi. Milletin mukadderatını istibdatla elinde tutana yaranmak (F. Ahmet Hilmi 1999, 9-10). Gençlerin çoğu bugün hususi ve umumi, belli bir gayeden ve belirlenmiş bir usulden mahrumdur. Çünkü hayat ve toplum hakkında bir felsefeleri yoktur (F. Ahmet Hilmi 1999, 10). Toplumsal sorunlar altında ezilmenin nedenini yöntemsizlikte görmesi, eleştirel tutumu, felsefi tavrını ortaya koymaktadır.

Filibeli yöntemi neden önemsemektedir?

Adı geçen yazının önemli bir özelliği de *eleştiri* içerikli oluşudur. Filibeli, toplumun Avrupa karşısındaki konumunu çeşitli örneklerden hareketle ağır bir şekilde eleştirmiştir. Ona göre, icat ve tecrübe edilmiş unsurları alarak, Japonya örneğinde olduğu gibi kısa sürede kalkınabiliriz. Ancak, Avrupa pazarından alınacakları iyi seçmek gerekir (F. Ahmet Hilmi 1999, 10). Zor bir eğitimle elde edilen mimarlık, kolayca kimseyi aldatamazken, edip ve muharrirler, başkalarını kolaylıkla kandırmaktadırlar. Yaygın bir kanaat de Avrupa pazarından seçilen her şeyin terakkinin gereği olarak gösterilmesidir (F. Ahmet Hilmi 1999, 11). Taklitçi, her zaman inceleyen ve araştıranın altında ve karikatürü olarak kalmaya mahkumdur. Biz Avrupa pazarına çoğunlukla taklit sermayesi ile gidiyor, bizden uyanma ve mutluluk sözü bekleyen umum millete acı bir alaylı gülüş getiriyoruz. Avrupa bilgi denizinden bir damla alabilenimiz Doğu’yu Doğuluları, açıkçası kendi milletini pek hakir ve cılız görmektedir. Milletini reddettiği için, millet de onu reddeder ve muhitinde yabancı olur (F. Ahmet Hilmi 1999, 12). Avrupa’nın sefaletini, rezaletlerini, çalışma şartlarını görmediklerinden, seçimleri de manasız olmaktadır (F. Ahmet Hilmi 1999, 12-13). İnsanlık bütün erdemleri, bütün kabahatleriyle terakki ve

SIRA SİZDE

tekamül ettiğine göre, Avrupa’dan her alınanın iyi olması gerekmemektedir. Bütün mesai, yalnız kötülüğün tek belirleyici olmasına mani olmaktan ibaret bir muvaffakiyetle sonuçlanabilmektedir. İnsan fıtratını değiştirmek mümkün değildir (F. Ahmet Hilmi 1999, 13). Bu değerlendirmeler, şartların zorluğu yanında, seçimlerin ne kadar isabetle olması ve taklit değil üretmeye yönelmeyi öne çıkarmaktadır. Filibeli’ye göre, hayatı şimdiki şeklinde anlamak zorunludur. Medeni hayat, en zorlu ve acımasız bir mücadeleden ibarettir ki, bu kavgada aciz ve eksik olanlara, en sönük bir ümit ve güvence ışığı yoktur. Bireylerin birbirine karşı vaziyet ve hareketi ne ise, sınıf ve cemiyetlerin birbirine karşı vaziyet ve hareketi de odur. Dolayısıyla yaşamak isteyenler, hakikat silahları ile silahlanarak savaş meydanına girmelidirler. Hayal ve yanıltma ile silahlananlar için galip gelme şöyle dursun, kendini koruma ve savunma imkanı bile yoktur (F. Ahmet Hilmi 1999, 13).

Filibeli’ye göre, Batı Medeniyeti’yle ciddi temasa başladığımız günden beri mücadele meydanında daima mağlup olduk (F. Ahmet Hilmi 1999, 14). Fransız ya da İngiliz gibi giyinip davranan çok ama, zırhlı yapacak mühendis yoktur (F. Ahmet Hilmi 1999, 14-15). Özentiyle alınanlar, milliyeti hakir görme, dini hafife alma, sembolizm, materyalizm, sosyalizm, liberalizm gibi unsurlardır (F. Ahmet Hilmi 1999, 15). Avrupa milliyetçiliği reddettiğini söylemekle birlikte tam tersi şeyleri yapmaktadır (F. Ahmet Hilmi 1999, 15). Hür düşünmeyi tavsiye ederken, dini yaymak için her türden faaliyetten geri durmamaktadır. Başkalarına taassuptan uzak durulmasını tavsiye ederken kendisi dini ve milli taassuptan kurtulamamıştır (F. Ahmet Hilmi 1999, 15). Merkezîyet ve ademimerkezîyetin manasını bilmeyen iki kimsenin birbirine düşmanlık etmesi, siyasi rakip olmaları, kavga etmeleri sosyal bir komedidir (F. Ahmet Hilmi 1999, 16). Bütün bu eleştirilen unsurların temelinde, yöntemsizlik yer almaktadır. Filibeli’ye göre gaye ve yöntemin olmaması, hayat felsefesinin olmadığı anlamına gelir (F. Ahmet Hilmi 1999, 18). Kişisel olarak zararlı olduğu düşünülen sisteme eğilim gösterse de “en büyük felsefenin insanlara maddi ve manevi mutluluk kazandırmak olduğunu” düşünmeli ve tercih ettiği sistemi yaymaya kalkışmamalıdır. Bu vatan ve insanlığa karşı bir vazifedir; onu yapmak, her vazifeyi yapmak gibi, yapanın mutluluğuna vesile olur (F. Ahmet Hilmi 1999, 18). Gerek felsefe ve gerekse din açısından ‘ahlak ve idare’nin gelişmiş şekli, muhabbet ve kanaat esaslarına dayanandır. Tabiat ve insan ruhunun incelenmeleri, varlık alemindeki her değişimin bir gelişme ve her gelişmenin de aşamalı bir gelişme ve alışma düşüncesini içerdiğini göstermektedir. Şu halde millete rehber olacak genç düşünürler, umum milletin duygu ve kanaatlerini, kibir ve hakir görme ile yaralamamalı, gelişme kaidelerini sabırla uygulamalıdır (F. Ahmet Hilmi 1999, 23-24). Bir milleti harekete geçirecek olan medeni ve ilmi manivela sevgidir, zor ve baskı değildir (F. Ahmet Hilmi 1999, 24). Filibeli bu eleştirileri yaptıktan sonra, felsefe akımlarını tanıtmaya geçmiştir.

Filibeli, felsefenin, düşünce aleminin hepsine şamil olduğunu ileri sürmüştür. Felsefe sistemleri yalnız siyasi düşünce itibarıyla değil, daha birçok tali düşünceler sebebiyle de birçok ekollere ayrılmaktadır (F. Ahmet Hilmi 1999, 18). En yaygın ekoller, Tenkitçilik (Crititicisme), İspatçılık (Positivisme), Tekamülcülük (evolution) olmakla birlikte, filozoflar arasında ruhçuluk (spiritualisme) ve maddecilik de yaygındır. (F. Ahmet Hilmi 1999, 18-19). Ayrıca Ernest Heackel’in Fertçilik (Monisme), Schopenhauer ve Hartmann’ın bilinç dışılıkçılığı etkinlerdir (F. Ahmet Hilmi 1999, 19). Filibeli’ye göre **ekoller** eksiktir ve sistem halini almamışlardır, bununla birlikte içlerinde bazı hakikatleri barındırmaktadırlar. Ancak hepsinde de gerçekliği sabit olmamış, bazı teoriler ve hipotezler yer almaktadırlar (F. Ahmet Hilmi

Felsefe ekolleri, belli bir problem alanını aynı ilkeden hareketle açıklayan farklı düşünürlerin düşünceleri bir ekol (okul) olarak adlandırılır. Örneğin, materyalizm, insan ve kültürel dünyası dahil, evrenin tamamı madde ilkesinden hareketle açıklandığından, materyalizm bir ekol olarak kabul edilir.

1999, 19). Bilimsel düşünce ölçü alınır, mevcut sistemlerin hiçbirinin kabulüne imkan yoktur. Maddecilik, ispatlanamaz faraziyeler üzerine kurulduğundan, bilimsel düşünceye ve bilimin esaslarına aykırıdır. Ferdietçilik ve ispatçılık (pozitivizm) de benzer durumdadırlar (F. Ahmet Hilmi 1999, 19-20). Tenkitçilik, şüpheciyi hatırlatacak kadar renksiz ya da değişkendir. Nihai bir düşünceye varmaktan kaçınmakta, tahrip ettiği his ve fikirler yerine bir şey önermemek, bu anlayışın ayırıcı özellikleri arasındadır. Tekamülcülük, pozitivizm ve tenkitçiliğin eksikliklerini gidermek için ileri sürülmüş, bilimselliğe yaklaşmakta, ancak dayandığı faraziyelerin ispatlanamaması, dogmatizme yaklaşması olumsuz özellikleri arasındadır. Ruhçuluk, önceleri bilimsel düşünceden uzak durmuştur, son zamanlarda dikkat çekici gelişmeler göstermiştir (F. Ahmet Hilmi 1999, 20).

Her felsefenin hem hataları hem de gerçekleri içinde barındırdığını belirten Filibeli'ye göre, seçme konusunda, sanayi iktisat, idare vs gibi işlere ait hususlarda bilim ve tecrübenin gösterdiği esasları kabul etmeli; felsefi ve ahlaki konularda ise "her ekolün taşıdığı hakikatleri alma, ortaya çıkacak olan seçme ve ayıklama yöntemini tercih etmekten daha güvenli bir yol yoktur (F. Ahmet Hilmi 1999, 23). Filibeli'nin bu yazısına göre felsefe, kendini akımlar halinde ifade eden ve onlardan birini kabul etmemiz gerektiğini izlenimini veren ve söz konusu felsefe akımlarının her birinin sorunları olan dünyaya bakış açılarıdır.

İslam Tarihi adlı kitabında, felsefenin alanını, ilimle karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Filibeli'ye göre ilim, bir şeyin *nasıl olduğunu* incelerken, *niçin öyle olduğunu* inceleme görevi de felsefeye aittir. İlim olayı bilmektedir ve ikinci derecedeki sebepleri de görebilir, ancak en büyük sebebi, gayeyi, hikmeti göremez ve "niçin" sorusuna cevap veremez (F. Ahmet Hilmi 2005, 40-41). İnsanoğlu bir olayın nasıl meydana geldiğini bilmekle yetinmez, her bilinmeyene karşı insan, derhal niçin sorusunu sorar. Her akıl ve olayların farkında olan insan, dünyaya niçin geldiğini, nereye gideceğini, yaratıkların niçin varedildiğini sorar ve sormaya, yaratılış ve iç dünyası itibarıyla kendini zorunlu hisseder (F. Ahmet Hilmi 2005, 41). Bilim, bir olayın şekilleri ve görüntülerinde kalır. Felsefe ise, içine ve sebeplerine iner. Birinci nasıl olduğunu, ikinci ise niçin öyle olduğunu anlatmaya çalışır (F. Ahmet Hilmi 2005, 41). Niçin sorusu gayeyi içerdiğinden, felsefenin temeline gaye sorunu yerleştirilmiştir. Gaye sorununun dinle ilişkisine dikkati çeten Filibeli, felsefeyi dinin yardımcı ve tamamlayıcısı olarak tanımlamıştır. Fakat, hiçbir zaman felsefe "din duygusunu" tatmin edemediği gibi, insanı da dinden uzaklaştıramaz (F. Ahmet Hilmi 2005, 41). Kutsiyet ve nübüvvet, vahiy ve ilham fikirlerinden soyutlanmış düşünceler, ne kadar yüce olursa olsunlar, insanların vicdanının rehberi ve işlerinin düzenleyicisi olamamışlardır. Felsefe (hikmet), hiçbir zaman dinin yerini tutmamıştır. Tarihi kanunlara, ruhi hallere ve beşeri ihtiyaçlara dayanarak söyleyebiliriz ki, hiçbir zaman da tutamayacaktır (F. Ahmet Hilmi 2005, 75).

Nasıl ile niçin soruları hangi sonuçları doğurmaktadır?

Adı geçen kitapta, felsefeye ilişkin görüşleri ahlak ve din konularında yoğunlaştığı söylenebilir. Ahmet Hilmi'ye göre ahlak da insanlık için en önemli unsurlar arasındadır. "Ahlak, yani ahlaki faziletler insanlık için çok gereklidir" önermesine dayalı olarak, ahlakın insanlık için öneminin açıklanması yapılmıştır. Ona göre, insanlık ahlak ile diğer varlıklardan ayrılmış ve seçkinleşmiştir. İnsanlık olarak tarif edilen sistem, ancak ahlak ile ayakta kalabilmektedir. Eğer ahlak olmazsa, görevler de olmaz, görevler olmazsa, insanlığın hayvandan farkı kalmaz. Ahlakın toplum

düzeni ve hukukla ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda bu sonuçlara kolaylıkla varılmaktadır (F. Ahmet Hilmi 2005, 48). Acaba, din ve ahlak ayrı şeyler midir? Din olmadan Ahlak olabilir mi? sorularını Sokrates üzerinden cevaplamıştır. Sokrates ve onun takipçileri din ve ahlakı iki ayrı şey olarak kabul etmişlerdir. Sokrates’i böyle düşünmeye iten iki sebep: 1-yaşadığı çevre ve dönem. 2-Fazilet sevgisi (F. Ahmet Hilmi 2005, 48). Yunan inanç sisteminin geriliği ve Sokrates’in müceddit olmaması bu ayrılığın nedeni olarak görülmüştür (F. Ahmet Hilmi 2005, 48-49). Ahlakın asıl konusu görevdir. Söz konusu görevin yerine getirilmesi zorunlu ve kutsaldır. Görevin yerine getirilmesi ve kutsal olması için kutsal bir esasa dayanması gerekir. Kutsal esas, kısaca “uluhiyet düşüncesi”nden ibaret olup, “ölümden sonra dirilme” ve “yaptıklarını mükafatını ve cezasını görme” düşüncesiyle anlatılmıştır. Bu fikirler sisteminin bütünü, bir dini oluşturur. Bu ilkeler çekildiğinde, ahlaktan bir şey kalmaz (F. Ahmet Hilmi 2005, 49-50). Dolayısıyla ahlakla din iç içedir. İslam ahlakının temeli sevgi olmasına rağmen, bizdeki ahlakın korku ve azarlama, emel ve fayda fikirleri üzerine kurulmuş olduğunu, bu sebeplerden dolayı İslam alemi-ni ahlaksızlık kapladığını belirtmiştir (F. Ahmet Hilmi 2005, 553).

Filibeli’ye göre din ile bilim arasında bir çatışma yoktur. Bilim kendi alanında kaldığı sürece en büyük otoritedir. Alanının dışına çıktığında bütün otoritesini kaybetmektedir. Gerçek bilim insanları bunu bildiklerinden, bilimi felsefe ve din alanına sokmazlar. Fakat yarım bilim insanları ve varsayımçı filozoflar, bilimi her alana uygulayarak saçma sonuçlar elde ediyorlar (F. Ahmet Hilmi 2005, 101). Filibeli, üç büyük dinin, bilimsel düşünceye uyup uymadıklarının analizini yapmıştır. Analiz için, felsefe ve bilimin kendilerine mahsus sahalarını akılda tutmak ve bunların birbirlerine karıştırmamak gerektiği üzerinde durmuştur. Eğer bir felsefe ekolü, bilimsel kaide ve düsturlara düşmemek amacıdaysa, bilime ait şu genel ilkelere uyması gerekir: 1-Olayların ardışıklığından çıkarılan “zaruret ve kanun” düşünceleri, 2-Olayların analizi neticesinde ortaya çıkan “genel irtibat ve denge” fikirleri. 3-Varlıkların incelenmesinden elde edilmiş olan “maddenin birliği ve kuvvetin birliği” fikirleri. 4-Madde ve kuvvetin incelenmesinden anlaşılan “maddenin ve kudretin birliği” fikirleri. 5-Bilimsel incelemelerin sonucunda zaruri olarak meydana gelen “varlık” fikri (F. Ahmet Hilmi 2005, 267-268). Bu fikirler, yalnız bilimsel bilgilerden çıkarılmış olmayıp, her felsefe ekolü ve hatta bu fikirlere aykırı olanlarda bile bunlar içkindir. Bu fikirler, ancak tevhit fikri kabul edildiği zaman maneviyat ve vahdaniyetle çatışmaz. Teşbih fikrinde “tabii ve mantıkî sınır, materyalizm ve sensüalizm” ekolleridir. Tenzih fikrinde ise “tabii ve mantıkî sınır, aşırı idealizm yahut nihilizm” ekolüdür. (F. Ahmet Hilmi 2005, 268). Yalnız tevhit fikri, vicdani bilgilerin olduğu gibi, bilimsel bilgilerin de gerçekliği bakımından gelişimine engel olmaz. Bu nedenden dolayı en büyük düşünürler, kurtuluşu tevhit dininde bulmuşlardır. Tevhit fikrine dayalı yegane din, İslam’dır (F. Ahmet Hilmi 2005, 268). Musevilik ile İsevilik, tenzih ve tenzih esaslarına sahip olduklarından tevhidi geri plana ittiklerinden (F. Ahmet Hilmi 2005, 262-266) bilimle ilişkilerinde çatışma olmaktadır.

İslam’dan başka dinlerin çoğu, akla karşı bir nefret ve düşmanlık gösterdiği ortadadır. Sırlar ve akıl üstü fikirler üzerine iman teklif eden dinlerin akıl ve muhakemeye karşı düşmanlık göstermesi adeta zaruridir (F. Ahmet Hilmi 2005, 509). Mevcut dinler arasında tabii din diye vasıflandırılmaya lâyık olan din, İslam’dır. Bütün sosyal kuralları, insan tabiatına ve aklın muhakemelerine uygundur (F. Ahmet Hilmi 2005, 509). Aynı zamanda, ilme değer veren ve onu yücelten bir başka din yoktur (F. Ahmet Hilmi 2005, 509). Akıl ve ilim hakkındaki İslam’ın dini kaideleri,

bir dereceye kadar mezheplerin ihtiyaçları nedeniyle ve diğer taraftan ise alimlerden bir kısmının benimsediği anlayış tarzı nedeniyle zedelenmiştir. İlim ve ilmin nakilcilik kısmı, akla tercih edilmiştir. Akıl ile doğrulanamayan bir şey, daima aklın hücumlarına maruz kalır ve sonunda da mağlup olur. İlim, yalnız ibadet ve hukuk kaideleriyle, tefsir ve hadislere dair bilgilerle sınırlandırılmıştır. Kozmik bilimler değersiz ve lüzumsuz görülmüş, hatta uhrevi saadet ve takvaya aykırı görülmek istenmiştir (F. Ahmet Hilmi 2005, 510). Kozmik ilimler ve akıl ile dini ilimler ve nakil arasında yok yere yaratılan rekabet, İslamiyet'i garip bir şaşkınlık berzahına atmıştır. Din duygusunun zayıflamasıyla ilim ve sanayide ilerleme, yahut din duygusunun kuvvetlenmesiyle ilim ve sanayide zayıflama görülmüştür. Her iki durumda da bir çöküş söz konusudur. İslam önce birinci şekilde gerileme sebeplerini besledikten sonra, yani din duygusunu zayıflamasıyla ahlaki metaneti kaybederek sarıldıktan sonra ilimlere rağbet etmemek şeklinde gerilemeye destek vermiştir (F. Ahmet Hilmi 2005, 511-512).

Kurtuluşu, ancak varlığa ve olaylara ait bilgileri, yenilik ve ilerlemenin bütün ürünlerini dinimize ve dolayısıyla toplumsal refah ve saadetimize hizmet ettirerek bulabileceğiz. Ne yazık ki bu hakikat İslam aleminde yeterince anlaşılmamıştır. Alimlerin tutum ve önerilerin günün şartlarına uymadığından Müslümanlar acı bir çaresizlik içine düşmüştür. Öte yandan tabii ilimler, şüpheli felsefelerden etkilenecek milliyetten uzaklaşmalar ya da zihin aydınlığından ve fenlerden nefret etmek, yani cehalet çemberine girilmektedir (F. Ahmet Hilmi 2005, 542). Örneğin, ilimlerden öğrendiği sema ile vaizin anlattığı altın ve gümüşten yapılmış gök tabakaları arasındaki çelişkinin öğrencilerin kafasını karıştırmaktadır (F. Ahmet Hilmi 2005, 542). *Kur'an*'ın hakikatlerine, felsefe ve remzi tevellere müracaat etmemekte ısrar edersek, seleflerin sözlerini değişmesi mümkün olmayan ve hatasız düsturlar gibi kullanmayı sürdürürsek; kısacası bugün mevcut olan zihniyet ve şekli aynen bırakmakta ısrar edersek, iki neticeden birini arzu etmiş sayılır: Ya cahil, sefil ve mahkum bir toplum, yahut da bir aralık ismen Müslüman kaldıktan sonra fırsat bulur bulmaz dine düşmanlık gösterecek bir aydın toplum (F. Ahmet Hilmi 2005, 542-543). Filibeli'ye göre bugün bütün kavimler, Avrupalıların fen ve marifetleri karşısında aciz kalıp aynı seviyeyi bulmadıkça, esaretten kurtulmaları ve henüz mahkum olmayanların varlıklarını sürdürmeleri mümkün değildir (F. Ahmet Hilmi 2005, 547). Eğer İslam dininin mücadele alanında rakibi başka bir din olsaydı, başarılı bir mücadele vereceği kesindir. Rakibi, hiçbir ilkeye bağlı olmaksızın gönlünün dileğince düşünmek ve hükmetmek ile fen ve felsefedir (F. Ahmet Hilmi 2005, 547). Filibeli'ye göre, içtihatlar sonucu oluşturulacak yeni mezhebin en belirgin sıfatı, "hikmet/felsefe ve sîret" olmalıdır. (F. Ahmet Hilmi 2005, 551-552).

Filibeli Ahmet Hilmi, ülkenin sorunlarından kurtulmasıyla felsefe arasında yakın bir ilişki kurmuştur. Yöntemi sorunların merkezine koyarak, felsefeden ne anladığının diğer yönünü sergilemiştir. Felsefenin *niçin* sorusunu cevaplamayı hedeflediğini belirterek, köken sorunlarıyla ilişkili olduğunu, bazı açılardan dinlerin verdiği cevaplara yaklaştığını kabul etmiş gözükmektedir. İslam'ın akıl dini olması nedeniyle, din ile bilim arasında, kendi sınırları içinde kalmak şartıyla, bir çatışmanın olmadığını bildirmiştir. İslam medeniyetinin düşünce yapısıyla, modern düşüncüyü sentezleme kaygısı öne çıkmaktadır.

ZIYA GÖKALP

Ziya Gökalp (1876-1924), Diyarbakır Askeri Rüştiyesi ve Diyarbakır İdadisi'nde okudu. Mülkiye Baytar Mektebi'nde meslek eğitimini yaptı. Genç yaşta Arapça,

Farsça ve Fransızca öğrendi. Batı felsefesiyle tanışmış ve yoğun bir okumuştur. İttihat ve Terakki hareketinin önemli elamanlarından biri olmuştur. 1913’de Darülfünun’da Sosyoloji müderrisliğine getirilmiştir. İşgalciler tarafından 1919-1921 yılları arasında Malta’ya sürgün edilmiştir. 1921’de sürgünden dönmüş aynı yıl Diyarbakır’da *Küçük Mecmu’a’yı* çıkarmaya başlamıştır. Yazılarıyla Kurtuluş Savaşı’na destek verdiği gibi devletin yeni şekli ve kültür politikaları üzerinde görüşler yayınladı. 1923 yılında Ankara’da Telif ve Tercüme Dairesi başkanı oldu, aynı yıl Diyarbakır milletvekili seçildi; kısa bir süre sonra hastalanarak öldü.

Eserleri

Ziya Gökalp, yayın konusunda üretken biri olmuştur. Şiirleri bir kenara bırakılırsa, yazdığı makaleler on cilt halinde Kültür Bakanlığı tarafından yayınlamışlardır. Makalelerinde hemen hemen her konuya değinmiştir. Ancak asıl konuları toplumun kurtuluşunu sağlayacak değerler, kurumlar ve düşünceler üzerinde olmuştur. Kitaplarını genellikle daha önce yazdığı makalelerin dönüştürülmesinden oluşturmuştur. Baskı sırasına göre onun önemli sayılan kitapları şunlardır: *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak; Türk Töresi; Türkçülüğün Esasları; Türk Medeniyeti Tarihi*.

Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak (1918) adlı kitap, 1912-1913 yıllarında Türk Yurdu dergisinde yayınlanan makalelerden oluşmuştur. Kitabın temel konusu başlıkta geçen unsurların tarihsel olarak nasıl ortaya çıktıkları ve ne türden anlamlar yüklenildiğinin tartışılmasıdır. Adı geçen kitap şu bölümlerden oluşmaktadır: Üç Cereyan, Lisan, Anane ve Kaide, Hars Zümresi Medeniyet Zümresi, Türkçülüğün Başına Gelenler, Terbiye, Mefkure, Türk Milleti ve Turan, Millet ve Vatan, Milliyet Mefkuresi, Milliyet ve İslamiyet. Bölüm başlıklarından da anlaşıldığı gibi, varoluş sorunu yaşayan toplumun yeniden biçimlendirilmesi için değer sistemlerinin tarihsel ve teorik tartışmaları yapılmaktadır.

Türk Töresi (1923), Gökalp’in milletin temellerini anlamak açısından Türk tarihinin kökenlerini araştırma denemelerinden biridir. Kitap incelendiğinde, Gökalp’in kaygıları daha iyi anlaşılmaktadır. Kitabın ilk bölümü olan Türk Töresi’ne Dair Araştırmalar başlığı altında, törenin anlamı ve tanımı, Türklerin kendilerini diğer toplumlardan nasıl ayırdıklarını ve onların hangi niteliklerinden hareketle sınıflandırılacakları üzerinde durmuştur. Bölümün sonunda, Türk Töresi adlı kitapta, Türklerin İslamiyet öncesi dini töreleri ile hukuki törelerini inceleyeceğini bildirmiştir. Bu bağlamda dini mantık, takvim, inanç değeri olan hayvanlar, Şamanist inançta ilahlar ile ruhlar ele alınmıştır. İkili tasnifin Türkler ve Çinliler’deki durumu, Oğuz dini, il dininin esasları, Eski Türk kozmogonisi ve ilgili efsaneler, Eski Türklerde kainat anlayışı gibi konular incelenmiştir.

Türkçülüğün Esasları (1923) adlı kitap, Ziya Gökalp’in temel kitabı sayılabilir. Çeşitli konulardaki düşüncelerini Türkçülük çerçevesinde sistemleştirmiştir. Kitabın bölüm başlıkları işlenen konuları ortaya koymaktadır. Türkçülük tarihi, Türkçülüğün tanımı, Turancılık, hars ve medeniyet, maddecilik, mefkurecilik, milli vicdan, dil, sanat, ahlak, hukuk, din, iktisat, siyaset ve felsefe gibi başlıklar Türkçülük çerçevesinde bütünlüklü bir yapı olarak ortaya konmuştur.

Türk Medeniyeti Tarihi (1925) ölümünden sonra basılmıştır. Bir kaç cilt düşünülmüş olmalı ki birici kısım olarak ayırdığı çalışmaya İslamiyet’ten Evvel Türk Medeniyeti adını vermiştir. Diğer dönemler ve ciltler yazılamamıştır. Yayımlanan kısım İslamiyet öncesini konu edindiğinden büyük ölçüde Türk Töresi kitabının içeriğiyle örtüşür. Çalışma bir başlangıç ve beş kitap şeklinde bölümlenmiş. Başlangıç bö-

lümünde medeniyet, Türk harsı ve medeniyeti, göçebelik ve Türk töresi, medeniyet ve ırk konularına yer verilmiştir. 1. kitap, İslam öncesi Türk dini, 2. kitap, Türk Muakalesi (ya da mantık), 3. Kitap, İslam öncesi Türk devleti, 4. Kitap, Türk ailesi, 5. Kitap, Türk iktisadı başlıklarını içermektedir.

Felsefe Anlayışı

Ziya Gökalp, felsefe, ilim, mefkure, ahlak araştırma alanlarını tanımlamış ve alanların teorik özelliklerini ortaya koymakla birlikte, adı geçen unsurları daha çok toplumsal sorunlar bağlamında incelemiştir. *Bugünkü Felsefe* (1911) başlıklı yazısında, felsefenin bir zamanlar ilimlerin anası olduğu, müspet ilimlerin ortaya çıkmasıyla birlikte analık vazifesinden vazgeçip ilimlerin zabıtası haline geldiği ileri sürülmüştür. İlimlerin gelişmesi ve bağımsızlaşmalarına bağlı olarak, felsefe metafiziğe yönelmiştir. Metafizik, hem doğanın hem de insanın iç yüzüyle ilgilenirken, bilimler, dış görünüşlerle ilgilenmişlerdir. Ayrıca metafiziğin zihinsel süreçlerde nasıl gerçekleştiği üzerinde de durmuştur. Ona göre ilim, görünen varlıklar, metafizik ise gören ve görünen varlıklar üzerinde durmuştur (Gökalp 1982a/1, 1-4). Felsefeyi ilim ve metafizikten ayıran Gökalp'a göre, felsefenin yeni çalışma alanı kıymetlerdir (Gökalp 1982a/1, 5). Felsefe, ilkin ilimlerin birliği ve umumi mantık olarak görülmüş, sonra, felsefe metafizik sahasında dolaşan umumi bir estetik şeklini almıştır. Sonunda felsefe, kendi hususi malikanesine çekilmiş, içtimai hayatı idare eden, siyasi, hukuki, ahlakî değerlerin takdiri ve insanlığı yüceltecek yeni değerlerin kurulmasıyla meşgul olmaya başlamıştır. Ayrıca bugünkü felsefe, umumi bir ahlaktır (Gökalp 1982a/1, 6). Felsefe, "akıl"ın umumi kanunlarını, "hassasiyet"nin hususi farklarını keşif ve tahlil ettikten sonra, bugün "irade"nin ulvi gayelerini tahharri ediyor. Bugünkü felsefenin usulü "*keşif ve tahlil*" değil, "*takdir ve ibda*"dır (İbda, yaratma, meydana getirme) (Gökalp 1982a/1, 7). Felsefe tarihini göz önüne alarak felsefeye yüklenen çeşitli anlamlar üzerinde durmuştur. Kendi döneminde ortaya çıkan bazı felsefe anlayışlarının onun kaygılarının gerçekleşmesine yardımcı olmuştur. Düşünce hayatının erken bir döneminde felsefeyi Batı felsefesi tarihi çerçevesinde tanımlarken, daha sonraki yazılarında farklı bir çizgi izlemiştir.

Gökalp, *Felsefe Dersleri* adlı kitabının girişinde felsefeyi, akademik bağlamda ele almıştır. Ona göre, bilim-felsefe ilişkisinde, felsefe, bilimlerin ortaya koyduğu yasaları toplayarak bilimlerin bilimi anlamında, bilimler felsefesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bilimlerden topladığı yasalarla daha kuşatıcı yasalar yapmakta ve bunlar felsefe yasaları olarak adlandırılmaktadır. Bilimsel felsefe daha geniş olsa da, diğer ilimlere dayandığından dolayı sınırlıdır (Gökalp 2006, 473). Gökalp, felsefenin özelliklerini bilimle karşılaştırarak, açıklamıştır. Ona göre felsefe, bilimden, konusu, gayesi, yöntemi ve sonuçları itibarıyla dört açıdan farklıdır. *Konu*, Bilimlerin konusu hadiselerle sınırlıdır. Felsefenin konusuysa, bütün hadiseleri konu edinmekten başka ruhumuzdaki tahayyüller ve fikirleri de konu edinir (Gökalp 2006, 473). *Gaye*, bilimlerin gayesi, hadiselerin yasalarını bilmektir. Felsefede gaye, manevi tabiatımızı idare etmektir. Bilimler faydacıyken felsefe idealisttir (Gökalp 2006, 474). *Yöntem*, bilim salt akla dayanır, deney ve gözlemle yapılan şeyleri kabul eder ve akıl hakimdir. Felsefe, akıl ile duygu ve bunların toplamı olan kalbe dayanır. Bilimden beklenen aklın tatminken, felsefeden beklenen, aklımızı, ruhumuzu, irademizi tatmin etmesidir. Felsefe, bilime muhalif olmamalı, manevi ihtiyaçlarımızı tatmin etmelidir (Gökalp 2006, 474). *Sonuçlar*, bilimin sonuçları, milletlerarası ve dinler arasındır. O, fiziksel deneyler ile ispat edildiği için her din tarafı kabul eder. Her dinin ayrı geometrisi, matematiği, fiziği yoktur, hepsi birdir.

Oysa felsefede, zamanın ve zeka tarzının bütünüyle dahli vardır. Bunda herkesin şahsiyet ve maneviyatına, manevi tabiatına tabidir. Felsefe elbette zamanın bilimlerine dayanacak. Bundan başka, zamanın toplumsal örgütlenişine ve hayat şartlarına da dayanması lazımdır. Felsefenin sonuçları, zamana, topluma, şartlara göredir (Gökalp 2006, 474). Gökalp, felsefenin bölümlerinden de bahsetmiştir. Ona göre, Allah nedir? Madde nedir? türünden sorular, asıl felsefe olan metafiziğin konularıdır ve bilimsel felsefe uğraşmaz. Bilimlerden gelen verilerin bir merkezde toplanmasından oluşan metafizik birçok meseleyi çözer ve çözemedikleri hakkında, çözülemez yargısına varır (Gökalp 2006, 473). Bilimler felsefesi ve bilimler felsefesiyle ilişkili olarak hakikatin araştırılması için kullanılan. mantık, felsefenin bir kısmı olarak görülmüştür. Felsefenin diğer kısmı, ahlak, estetik ihtiyaçlar ve psikolojik istiyaklardan meydana gelir ve bilgi felsefesi onun tabiatını, kaynağını ve sonucunu arar, buna da değerler felsefesi adı verilir. Bir de maddenin, hayatın, ruhun vicdanın, bunların mahiyetini, kaynaklarını ve sonuçlarını inceleyen varlık felsefesi vardır. Bunların hepsi, zeka ve şuur ve insan vicdanıyla olacaktır. Bunları da incelemek gerekir ki buna şuur felsefesi denir ve psikoloji ile sosyolojiye dayanır. Bu yüzden bütün felsefe kitapları önce psikolojiyle başlar, sonra mantık, din, estetik ve metafiziğe geçer (Gökalp 2006, 474-475). *Felsefe Dersleri* kitabının ana başlıkları, Ruhیات, Lisan ve Sanat, Mantık, Ahlak, Metafiziktir. Böylelikle akademik felsefenin temel sorunlarına değinmiştir. Bununla birlikte diğer yazılarında felsefeyi oldukça farklı bir bağlamda ele almıştır.

SIRA SİZDE

5

Felsefenin yöntemi nedir?

Ziya Gökalp, *Eski Türklerde Felsefe* adlı yazısında, eski Türklerde dinden ayrı bir felsefenin olmadığını, din ile felsefenin aynı şey olduklarını belirtmiştir. Eski Türk felsefesini tetkik etmekle, eski dini tetkik etmiş olacağını bildirmiş, bu başlık altında eski Türk dinini anlatmıştır (Gökalp 1982/ 66, 277). Gökalp’in bu tutumu, eski çağlarda felsefe ile dinin aynı anlama geldiğini kabul ettiğini göstermektedir. *Türkçülüğün Esasları* adlı kitabının *Felsefi Türkçülük* bölümünde felsefeyi bilimle karşılaştırmalı bir şekilde ele alarak bu konudaki anlayışını ortaya koymuştur. Ona göre ilim, nesnel ve müspet olduğu için milletlerarasıdır ve bundan dolayı ilimde **Türkçülük** olmaz. Fakat felsefe, ilme dayanmış olmakla birlikte ilmi düşünüşten başka türlü bir düşünüş tarzıdır. Felsefenin nesnel ve müspet unvanlarını alabilmesi, ancak bu sıfatları haiz olan ilimlere uygun olması sayesinde. İlmin kabul etmediği hükümleri felsefe kabul edemez. İlmin ispat ettiği hükümleri felsefe ortadan kaldıramaz. Felsefe bu iki kayıt dışında tamamen hürdür (Gökalp 1999, 185). Felsefe, ilimle tenakuza düşmemek şartıyla ruhumuz için daha ümitli, daha vecidli, daha teselli verici, daha çok saadet bağışlayıcı, büsbütün yeni ve orijinal faraziyeleri meydana getirebilir. Zaten felsefenin vazifesi, bu gibi faraziyeleri ve görüşleri arayıp bulmaktır. Felsefenin kıymeti, bir taraftan, müspet ilimlerle ahenkli olmasının derecesiyle, diğer cihetten, ruhlara büyük ümitler, vecidler, teselliler ve saadetler vermesiyle ölçülür. Demek ki felsefenin bir sahası nesnel, diğer sahası öznelidir. Buna göre felsefe, ilim gibi, milletlerarası olmağa mecbur değildir; milli de olabilir. Bundan dolayıdır ki her milletin kendisine göre bir felsefesi vardır. Yine bundan dolayıdır ki, ahlakta, estetikte, ekonomide olduğu gibi, felsefede de Türkçülük olabilir (Gökalp 1999, 185-186). Felsefe, maddi ihtiyaçların zorlamadığı ve mecbur etmediği, menfaatsiz, garazsız, karşılıksız bir düşündür. Bu nevi düşünüş spekülasyon adı verilir. Bunun Türkçedeki karşılığı *muakale*dir (Gökalp

Türkçülük 19.yüzyıl sonrasında Osmanlı Devleti’nin yıkılışını önlemek için geliştirilen, İslamcılık, Batıcılık gibi siyasal öğretilerden biridir. Türkçülüğün en önemli temsilcisi olan Ziya Gökalp’in amacı, Türklerin geliştirdiği değer ve kurumlar ile Batıda oluşmuş modern değer ve kurumların sentezleyerek geliştirilecek modellerle ülkeyi kurtarmak ve İngiltere, Almanya gibi devletler gibi her alanda güçlü bir yapıya ulaşmaktır.

1999, 186). Bir millet, muharebelerden kurtulmadıkça ve iktisadi bir refaha ulaşmadıkça, içinde muakale yapacak fertler yetişmez. Çünkü muakale (spekülasyon) düşünmek için düşündürmektir. Türkler şimdiye kadar huzur ve rahata ulaşamadıklarından, hayatını muakaleye vakfedecek az kişi yetişmiş, bunlar da düşünüş yollarını bilmediklerinden mefkurelerini iyi idare edememişler ve ekseriyetle, dervişlik ve kalenderilik çıkmazlarına sapmışlardır (Gökalp 1999, 186). Az sayıda filozof yetişmesinin nedeni, Türklerin spekülatif düşünceye istidatsızlıkları değil, doğa bilimleri ve iktisadi refahta gerekli seviyeye ulaşamamalarıdır. Ayrıca Türkler yüksek felsefe bakımından geri kalmış olup, halk felsefesi açısından bütün milletlerden üstündürler (Gökalp 1999, 186). Halk felsefesinin üstünlüğünü, savaş kazanmayla ilişkilendirmiştir (Gökalp 1999, 187). Halk felsefesi itibarıyla Türkler, İngilizleri Çanakkale’de, Yunanlıları Anadolu’da yendiği için üstündür. Daha önce bütün savaşları kazanmasının nedeni de felsefelerinin üstünlüğünden kaynaklanır (Gökalp 1999, 187). Halk felsefesi üstünlüğü nedeniyle maddi güçler denkleştiğinde Avrupalıları yeniden yenmeye başlayacağız (Gökalp 1999, 187). Felsefi Türkçülük, Türk halkındaki bu milli felsefeyi arayıp meydana çıkarmaktır (Gökalp 1999, 188).

Gökalp, *Felsefeye Doğru* adlı yazısında *filozofu*, aklıyla kalbini telife çalışan, müspet ilimlerle kıymet duyguları arasındaki ihtilafı daimi bir sulh ve ahenk haline getirmeyi gaye ittihaz eden kimse şeklinde tanımlanmıştır (Gökalp 1982/6, 33). Ekseri adamların aklıyla kalbi arasında kendiliğinden bir ahenk ve anlaşma bulunduğu için, bu gibi kimselerin felsefeye ihtiyaçları yoktur. Kalp ile akıl arasında çatışma yaşayanlar, bundan kurtulmak için felsefeye yönelmelidirler (Gökalp 1982/6, 33). *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak* adlı kitabında, felsefe ve filozof konusun daha farklı ele almıştır. Ona göre, fenler sanayiden doğar. Sanayi sevk ve idareyle uğraşır. Bizde fen tahsili bir vasıta değil, bir gayedir. Bizim fençilerimiz yalnızca fenden bahsederler ama tatbikat iktidarından yoksundurlar. O halde biz de hakiki manasıyla ne fen ne de mütefennin vardır. Fenler aliyattan doğduğu gibi, felsefe de usulden tevellüt eder (Gökalp 2007/2, 56). Filozoflar, başkalarının bulduğu hakikatleri terkip ve tensik edenler değil, gerçekten filozof olanlar, hakikatin taharrisi usulünü bilenler ve bunun bizzat tatbik edebilenlerdir. Bugün felsefe, keşfolunmuş bir sürü malumatın mecmuu suretinde telakki olunamaz. Felsefe bu malumatı keşif ve ıslah eden usullerden ibarettir. Bu anlamda, bizde, hakiki anlamda felsefe ve filozof yoktur. Bir taraftan tarihi ve ananeli bir millet haline girmeye, diğer taraftan da sanayiye istinad eden fenler ibda etmeye, usullerden ale’de devam feyz alan felsefeler yaratmaya çalışmalıyız (Gökalp 2007/2, 56). *Türkçülüğün Esasları*’nda filozof ile hakim arasındaki benzerlik ve farklılıklara değinmiştir. Hür felsefeye göre, hakikat meçhuldür. Filozofun görevi, bu meçhul hakikati geleneklere bağlı olmaksızın, arayıp bulmaktır. Bulacağı hakikat sosyal geleneklere aykırı olsa da umurunda değildir. Çünkü ona göre, hakikat her şeyden daha kıymetlidir (Gökalp 1999, 61). Halbuki hakimlere göre, bütün hakikatler malumdur. Çünkü gelenekler nakil ile sabit olmuş hakikatlerdir. Hakimin vazifesi, esasen bilinen bu hakikatleri akli delillerle ispat ve teyit eylemektir. Usullerindeki bu farktan dolayıdır ki hakimler, filozof adıyla anılmak istememişler, zira filozoflara dinsiz gözüyle bakarlardı (Gökalp 1999, 61). Gökalp, felsefenin akademik özellikleriyle toplumsal sorunlarla ilişkisini birlikte düşünmektedir. Farklı felsefe anlayışlarını çeşitli bağlamlarda dile getirmiştir. Kaygıları doğrultusunda tutarlı bir tavır sergilediği söylenebilir.

İlim: Ziya Gökalp’e göre, asri milletlere katılmak için zorunlu bazı şartlar vardır ve bunlardan en önemlisinin de ilme doğru gitmektir. Ferdin kendisine mahsus

düşünüşü, duyusu, iradesi olduğu gibi, milletlerin de bu kabilden ruhi melekeleri vardır. Milletlerin düşünüşü, ilim ile felsefe; duyusu, din ile sanat; iradesi, ahlak, siyaset ve iktisattır. Başka bir deyişle asri bir millet, müspet ilimlerde düşünen bir mahluk demektir (Gökalp 1982/2, 9). Böylesine önemli bir konunun ne türden özelliklere sahip olduğunu da açıklamıştır. Ziya Gökalp’e göre ilim, mazideki hadiselerden istidlalen, istikbaldeki vak’aları keşfeden bir meleke-i fazıladır (Gökalp 1976/1-7, 98). Başlangıçta bütün bilgileri kendinde toplayan felsefe, hem teorik hem de pratik özelliklere sahip genel bir ilim olarak görülmüştür. Bütün şeyleri (ilahi ve beşeri) izah etmek ile güzeli aramak ve iyiyi yapmak hususundaki faaliyet sevk ve idare etmek olmak üzere iki hedefi olmuştur. Özel bilimler bağımsız bir hayat yaşamak üzere ondan ayrıldıklarından felsefenin alanı sınırlanmıştır (Gökalp 2006, 5). İlmin mefkuresi (amacı), bütün kanunları ihtiva edebilecek en yüksek bir kanunu keşfetmektir (Gökalp 2006, 7). İlmi bilginin esası, vakaları bilmekten öte nedenleri bilmektir. Bu bilginin alameti farikası, üç yönlü bir ırcadan, yani mürekkebin basite, hususunin umumiye, caizin zaruriye ırcandan ibarettir (Gökalp 2006, 7-8). Ziya Gökalp, ilimin bilmek arzusundan doğduğu ve bilmeyi, bilmek için sevmemiz yanında, bilmeyi, hayatın pratik zorunluluklarının çözülmesine yardımcı olduğu için de severiz, düşüncesindedir. (Gökalp 2006, 6). Ona göre ilmin konusu, zekanın bilmek istediği şey, eşyanın hikmetleridir; sebepler ve kanunlardır. Bilmek, sadece eşyanın ne olduğundan haberdar olmak değil, onu izah etmek, yani hikmetlerini bulmaktadır. Fakat bu hikmetler, zekanın aldığı harsın derecesine göre çok değişmiş ve August Comte’un bilim sınıflandırmasını çağrıştıran çeşitli aşamalardan geçmiştir. Bilimin geldiği nokta, felsefeyle ilişkisi ve doğa ve manevi bilimler olarak tanıtılmıştır (Gökalp 2006, 6-9). Ziya Gökalp, çağdaş bilim ve felsefe anlayışını benimsemiş, geleneksel ilim anlayışından iyice uzaklaşmıştır.

İlim, cemiyetin bütün fertlerini müşterek kanaatlerle birbirilerine bağlaması yanında, iyi ile kötüyü de gösterir. Ayrıca ilim, gelenekçiler ile yenilikçiler arasındaki tartışmalarda belirleyicidir. Sağlık konusunda sıhhi olan ile marizi olanı tespit ettiği gibi, içtimai meselelerde de benzer bir görevi üstlenir. İçtimaiyat, toplumsal konulardaki sağlıklı ve zararlı olanları tespit etmektedir (Gökalp 1982/2, 9-10). Gelecekte ortaya çıkacak unsurları da cemiyetlerin tekamül süreçlerine bakarak tespit etmek mümkün hale gelmektedir (Gökalp 1982/2, 11). Asri devlet, bir halk hükümeti olduğu kadar, aynı zamanda bir ilim hükümetidir. Asri millet, sanaysiz, genel sağlık siyaseti olmaksızın, şimendifersiz, elektriksiz, refahsız kalamaz.. Bütün sorunları çözmek için ilme doğru gitmek gerekir (Gökalp 1982/2, 11). İlim insanların yıllarca çalışarak ulaştıkları keşiflerin zembereği, mesleki mefkurelerdir. Mefkuresiz adamların hakiki ilim adamı olamadıkları bundan ileri gelir (Gökalp 1982/5, 21). Bir yandan ilmin teorik özelliklerini öne çıkarmış bir yandan da onun toplum üzerindeki etkilerini konu edinmiştir.

Mefkure: Ziya Gökalp’ın düşüncelerinde önemli bir yere sahip olan mefkure, bir yandan onun toplumsal sorunları yorumlama da bir yandan da felsefi bir tavır sergilemede kullanılmıştır. Gökalp, *Mefkure Nedir?* (1922) adlı yazısında, mefkure sorununa kıymetlerin (değerlerin) kökenini tartışmak için değindiğini belirtmektedir (Gökalp 1982/8, 41). Ona göre, mefkure değişimlerine bağlı olarak kıymetler de değişmektedir (Gökalp 1982/8, 41). Ayrıca, düşünürler mefkureyi farklı tanımladıkları gibi, mefkure toplumlara göre değişmektedir (Gökalp 1982/8, 42-43). İçtimaiyat ilmine dayanarak mefkureyi tanımladığını belirten Gökalp’e göre mefkure, istikbalde vasil olacağımız gaye, bir hedef demek değil, *cemiyetin bubarlanlı dönemlerinde yaşanan bir hayat tarzıdır*. Diğer dönemlerde, fertler ferdi hayatlarıy-

Mefkure, Gökalp’in geliştirdiği bir anlayıştır. Toplumsal bir gaye doğrultusunda birlikte hareket etmek, sorunların üstesinden gelmek temeline dayanmaktadır. Belirlenen gaye yönünde ilerlerken ortaya çıkan değerler ile kurumlar gibi kültürel ürünler kültürel yapıyı zenginleştirmektedir.

la meşgul olduklarından cemiyet hayatı gayet zayıftır. Fertlerin uyanık bulunduğu bu dönemlerde, cemiyet uykuya dalmış gibidir (Gökalp 1982/8, 44). Gökalp'a göre eski filozoflar, ekseriye mefkure ile gerçekliği birbirinin zıddı gibi görmüşler ve bir şey mefkureyse, şeniyet olamaz, şeniyetse, mefkure mahiyeti alamaz düşüncesini savunmuşlardır (Gökalp 1982/8, 48). Mefkure, yeni doğduğunda, canlı bir gerçeklik, hakiki hayat halindedir. Ancak olağanüstü durumlarda ortaya çıkan mefkureler, kısa sürede fertleri yorduğundan, fertler eski hayatlarına, yaşayış tarzlarına geri dönerler (Gökalp 1982/9, 49). Mefkure, ferdi bir fikir değil, içtimai bir gerçekliktir ve bu nedenden dolayı fertler tarafından meydana getirilemezler. O, içtimai sebeplerden kendi kendine doğar. Mefkure mevcut olduğu için, fertler tarafından keşfedilirler. Mefkure, bir şeniyet olduğu için, onun da ilmi yapılabilir. Bu ilim de tabii ilimler gibi müspet usullere bağlı kalmak gerekir. Bu ilim de sosyolojidir (Gökalp 1982/9, 52).

Maddiyat alanında bilmek, yapabilmektir. Mefkureler ve kıymetler sahasında, bilmek yapabilmek değildir, *belki yapabilmek, bilmektir* (Gökalp 1982/10, 55). Mefkure birçok kıymetleri yarattığı gibi, kıymetler de birçok müesseseleri vücuda getirir. Buna binaen, milli harsın yaratıcısı mefkuredir ve mefkureye yaratıcı mefkure denmesinin nedeni budur. Bir milletin mefkuresi inkişaf etmeden, o milletin istikbalde ne gibi kıymet hükümlerine malik olacağı malum değildir. Bir kere yeni mefkure inkişaf edince, derhal o milletin istikbal ne olacağı anlaşılır. Yeni mefkure zuhur eder etmez, eski kıymet hükümleri zail olmaya, bunların yerine yeni mefkureden doğan yeni kıymet hükümleri meydana çıkmaya başlar. Bu kıymet hükümlerinden de ahlaki, hukuki, siyasi, bedii, iktisadi mahiyette, birçok yeni müesseseler, yeni kaideler doğar. İşte bu sayılan hadiselerin mecmuuna milli hars namı verilir. Demek ki, *milletin hem istikbalini haber veren, hem de istikbaldeki milli barsını yaratan mefkuredir* (Gökalp 1982/10, 55-56; Gökalp 1999, 28).

Gökalp'a göre ülkedeki fikri hastalıklardan biri, çeşitli mefkurelerden yalnız birisini doğru telakki edip diğerlerini yanlış addetmektir (Gökalp 1982/11, 59). Toplumlar, yapıları gereği farklı grupları içinde barındırdıkları gibi, farklı bağlamlarda tanımlanarak da yeni öbekler oluşturulur. Örneğin, millet, devlet, vatan, halk, kavim, ümmet, medeniyet zümresi, sınıflar, meslekler gibi unsurların her biri farklı mefkurelerin oluşmasını sağlamaktadırlar. Mefkureler ne kadar çeşitli olurlarsa olsunlar, onların temelinde *vatan mefkuresi* bulunur (Gökalp 1982/11, 59-60). Mefkuresiz olmanın bedelinin ağır olduğunu bildiren Gökalp, Milli mefkureden mahrumiyet, Türkleri milli iktisattan mahrum ettiği gibi, lisanın sadeleşmesine, güzel sanatlarda milli üslupların gelişmesini engellediği düşüncesindedir (Gökalp 2007/2, 47). Gökalp'a göre diriltici ve yaratıcı bir mefkureye malik olan devlet, *ölümsüzdür* (Gökalp 2007/2, 71). Bu görüşün temelinde, mefkureli milletlerin fertleri iradeli, mefkuresiz milletlerin fertlerin de iradesiz olduğu kabulü vardır (Gökalp 2007/2, 71). Çünkü mefkure, şimdinin eğiticisi, geleceğin yaratıcısı, geçmişin gerçekliğidir. Milletın mazisinden gelip onu istikbaline doğru iten fikri bir hamlesidir (Gökalp 2007/2, 73). Mefkureye yüklenilen bu anlamlar, devleti ebedileştirdiğinden, toplumsal varoluşun da sürekliliğini güvence altına alınmaktadır. İradenin mefkureye bağlanması, mefkurenin akıl gibi bir yetenek haline getirir ki Gökalp bunu kastetmemektedir. Onun kastettiği, iradenin en iyi şekilde kullanılabilme şartının mefkure olmasıdır.

Ahlak: Gökalp’a göre, insana normal gösteren ilim, orijinali gösteren deha olduğu gibi, ideali *mefkureyi* tanıtan da ahlaktır (Gökalp 1982/4, 17). Ailenin esası olan *velayeti hassa* ile devletin temeli olan *velayeti amme* kuvvetlerini ahlaktan alır (Gökalp 1982/4, 18). Bu görüşler, onun ahlakı en temel unsurlardan biri olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Büyük milletlerin her biri medeniyetin hususi bir sahasında, en yüksek noktaya çıktıklarını belirten Gökalp’e göre, Eski Yunanlılar estetikte, Romalılar hukukta, Yahudilerle Araplar dinde, Fransızlar edebiyatta, Anglosaksonlar iktisatta, Almanlar musiki ile felsefede en yüksek noktaya çıkmışlardır. Türkler ise, ahlak alanında birinciliği kazanmışlardır (Gökalp 1999, 151). Ona göre Türk tarihi, baştan sona ahlaki faziletlerin sergisidir. Türklerin mağlup ettikleri milletlere, onların milli ve dini varlıklarını sürdürmeleri için muhtariyet vermeleri, ahlaki özelliğin bir göstergesi olarak sunulmuştur. Kapitülasyon örneğinde olduğu gibi yapılan iyilikler, sonradan Türkleri boğmak için zincir olarak kullanılmıştır. Türklerin kapitülasyon vermesi ile kapitülasyon sahiplerinin bunu Türkleri boğmak için kullanması, Türkleri diğerlerinden ayıran en önemli özellik olarak öne çıkarılmıştır (Gökalp 1999, 151). Gökalp Ahlakın çeşitli türlerinin olduğunu kabul etmiş ve bunları sınıflayarak tanımlamıştır: Vatani ahlak, mesleki ahlak, aile ahlakı, cinsi ahlak, medeni ahlak, milletlerarası ahlak (Gökalp 1999, 152). Burada sadece ilk ikisi üzerinde durulmaktadır. Eski Türklerde *vatani ahlakın* çok kuvvetli olduğunu, Gök Tanrı ile il (*İl’i Gök Tanrı’nın gölgesi ve millet olarak tanımlaması, terime farklı bir anlam verdiğini göstermektedir.*) arasındaki ilişkiye dayanarak ileri sürmüştür. Bağlılığın göstergesi olarak, her Türkün Gök Tanrı’nın gölgesi olan *ile* yani millete bağlılığı göstermiştir. Ayrıca Mete’nin, savaşmamak için atını ve karısını düşmanlarına vermesi de vatani ahlak için diğer örnektir (Gökalp 1999, 152). Eski Türklerin, töreyi kültür olarak kabul ettiklerini ve töreye bağlılıklarını da Kaşgarlı’ya atıfla belirtmiştir (Gökalp 1999, 153). Dönemin yönetim şekli, şölen, kurultay gibi unsurların yapıları, eşitlik, sulh, kadın erkek eşitliği, Orhon Yazıtları’nda dile getirilen, hakanın halkın sorumluluğunu yüklenmesini ve halkın savaşı kaybetmesi durumunda devleti aramaları gibi unsurlar *vatani ahlak* örnekleri olarak sunulmuştur (Gökalp 1999, 153-155). Toplumsal varoluşun temel dayanağı olan *millet* ya da *vatan* esas alındığında, millete bağlılık şeklinde tanımlanan vatani ahlak, çok önemsenmiştir (Gökalp 1999, 155-156). Türkler gibi siyasi düşmanları çok bulanan milletler için, en büyük dayanak vatani ahlaktır. Vatani ahlak, kuvvetli bulunmazsa ne istiklal, ne hürriyet, ne de vatanın bütünlüğü korunabilir. O halde Türkçülük, her şeyden çok, millet ve vatan mefkurelerine kıymet vermelidir (Gökalp 1999, 156). **Mesleki Ahlak:** Önem açısından ikinci sıradadır. Eski Türkler, mesleğe yol demişler ve yolda büyüklüğü soyda büyüklükten değerli görmüşlerdir (Gökalp 1999, 156). Ahilerin meslekler üzerindeki etkisi ile Osmanlı lonca sisteminde devam etmesi üzerinde durulmuş ve artık ihtiyaçları karşılayamadıklarından loncaların yeniden düzenlenmeleri gerektiği belirtilmiştir. Her meslek örgütü kendi bölgesinde ve ülke çapında teşkilatlanmalı ve kendi sorunlarını çizecek konfederasyonlara ulaşmalıdır (Gökalp 1999, 157-158). Temel kaygı, hem meslek elamanlarının hayatlarını güvenceye alacak, hem de mesleği verimli bir şekle dönüştürecek gerekli yenilikleri yaparak toplumun ihtiyaçlarını karşılamayı meslek ahlakı bağlamında değerlendirmiştir (Gökalp 1999, 158-159). Gökalp, ahlakı bireyler arasındaki ilişkilerin temellendiren felsefi bağlamda değil, bireyin topluma karşı sorumlulukları açısından ele almıştır. Böyle bir yorumun yapılma nedeni, yaşanan dönemin şartlarının da bunda etkili olmasıdır.

Çok sayıda eksiklik, hata ve yanlışlarına rağmen, Ziya Gökalp'in, 20. yüzyıl Türkiye'sinin en önemli düşünürü olduğu büyük ölçüde kabul edilmektedir. Uğraştığı konuların çeşitliliği, terimleri tanımlayarak yeniden anlamlandırması, gerektiği yerlerde yeni terimler üretmesi, konular arasında ilişkiler kurması, tarihsel verileri teorik olarak dönüştürmesi, uğraştığı sorunlarda eleştirel bir tutum izlemeye çalışması, konularla ilgili karşılaştırmalar yapması, bilim, tarih, sosyoloji, felsefe gibi alanlardan elde ettiği teorik yaklaşımları sorunların çözümünde kullanması, sosyolojinin Türkiye'de kuruluşunun gerçekleştirmesi, toplumsal sorunları omuzlaması göz önüne alındığında, Gökalp'in önemi daha da iyi anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, Türk tarihi ve onun çeşitli unsurları hakkında, millet, devlet, din, kültür, medeniyet, sosyoloji, felsefe, tarih, partiler, yönetim tarzları, siyasi anlayışlar, Avrupa tarihine ilişkin çeşitli sorunlar ve daha onlarca konu hakkında görüş beyan etmiş ve bunların her birini, kendi kabulleri çerçevesinde, genel düşüncesiyle uyumlu hale getirmeye çalışmış ve sonraki dönemlerde de düşünce alanında çok etkili kişilerden biri olmuştur. Sergilediği bu özellikler nedeniyle Ziya Gökalp, felsefenin Türkiye'deki gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur.

HİLMİ ZİYA ÜLKEN

Hilmi Ziya Ülken (1901-1974) 1901 yılında İstanbul'da doğan Ülken, Mülkiye Mektebi'nde okumuştur. 1921 yılında okulu bitirmiş ve o yıl Edebiyat Fakültesi Coğrafya bölümünde asistan olmuş. Görevinin yanında çeşitli liselerde öğretmenlik yapmıştır. 1933 yılında Üniversite Reformunda Edebiyat Fakültesi Felsefe doçentliğine tayin edilmiş. 1941 yılında profesör olmuş. 1944 yılında felsefe bölümünde kurulan Sosyoloji Kürsüsü başına getirildi. 1949 Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kurucular kurulunda yer almıştır. 1956 yılında İlahiyat fakültesinde ek görev çerçevesi içinde Umumu Felsefe Profesörlüğüne tayin edilmiştir. 1957 yılında Ordinarius profesörlük unvanını almıştır. 1933 den 1959 kadar İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde görev yapmıştır. 1959 da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde dekan olmuş, aynı yıl içinde istifa etmiştir. 1961 yılında Ankara Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi'nde profesör olarak görev almıştır. 1962'de İstanbul Üniversitesi. Edebiyat Fakültesi'nden istifa ederek Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kadrosuna geçmiştir. 1971 yılında 70 yaşında emekliye ayrıldı.

Eserleri

Türkiye'de en çok yayın yapan akademisyenlerden biri olan Ülken, ağırlıklı olarak, sosyoloji, felsefe ve İslam felsefesi konularında yayın yapmıştır. Sadece felsefe hakkındaki bazı eserlerini tanıtacağız.

Aşk Ahlakı: (1931) adlı kitap, ahlak sorunlarını çeşitli yönleriyle ele almaktadır. Bu bağlamda, metafizik ahlak, formalist ahlak, epistemolojik ahlak, normatif ahlak, kişilik, değer ve hüküm konuları incelenmiştir.

Türk Tefekkürü Tarihi (1933-1934) alanında yazılan ilk kitaplardan biri kabul edilmektedir. Hilmi Ziya Ülken'in *Türk Tefekkürü Tarihi* (1933-1934) adlı çalışması, düşünce tarihi başlığıyla yayınlanan nadir kitaplardan biri olduğu gibi, belki de ilk ve tek kitaptır. Ülken, Türk Tarih Cemiyeti tarafından Türk Hikmet ve Türk Mistisizmi'ni yazmakla görevlendirilmiş ve bu çalışma ortaya çıkmıştır (Ülken 2004, 10). Ayrıca Türk Tefekkür tarihini yazmasını iki nedeni olduğunu bildirmiştir: 1-Liselerde Türk Edebiyatı dersi yanında Türk düşünürlerini tanıtan bir çalışma yapmanın gerekli olduğu düşüncesi. 2-Türk tarihinde, garp mütefekkirleriyle kıyas edilebilecek orijinal büyük bir filozof yoktur ve filozof ismiyle tanınanların da ter-

cüman ve şerhçidirler. Bununla birlikte felsefe dışındaki birçok konuda çok daha orijinal ve kıymetli fikir hareketlerinin olması, sistemli tefekkür cereyanları yerine -alelumum-tefekkürün tarihini vücuda getirmeye sevk etmiştir (Ülken 2004, 9). Çalışmasını bir deneme olarak tanımlamıştır (Ülken 2004, 15).

İnsani Vatanseverlik (1936) adlı çalışma, ahlak temelli bir içeriğe sahiptir. İnsani vatanseverlik, karşılıklı etki teorisi, şahsiyetçilik, vatan ve demokrasi, tarihte büyük insanlar başlıklı bölümlerden oluşmuştur.

İslam Düşüncesi (1946) adlı kitabın alt başlığı *Türk Düşüncesi Tarihi Araştırmalarına Giriş* olarak belirtilmiştir. Alt başlık çalışmalarının yönünü göstermesi açısından önemlidir. Söz konusu kitap esas olarak İslam düşüncesinin temel değerlerini konu edinmiştir. Kitap, İslam dininin temelleri, kelam, Allah meselesi, fıkıh, rafizi doktrinler, tasavvuf, felsefe, Endülüs mektebi, İsraki mektebi, müstakil filozoflar, kati ilimler (matematik, fizik), Tıp ve tabii ilimler gibi bölüm başlıklarını içermektedir.

Felsefeye Giriş I (1957) adlı kitap, felsefeyi ve felsefenin temel sorunlarını tanıtmaya yöneliktir. Kitap, düşünce ve hakikat, felsefi düşüncenin türleri, felsefenin konusu, felsefe konusunda ilk araştırmalar, mantık problemleri, matematik ilimler, fizik ilimler, biyolojik ilimler bölümlerinden oluşmaktadır. *Felsefeye Giriş II* (1958) adlı kitap, *Felsefeye Giriş I*’in devamıdır. İnsan ilimleri, tarih, içtimai ilimler ve sosyoloji, psikoloji ve ruhi ilimler, tabiat, makine ve gayelilik, insan ve çevresi, sanat, ahlak, din gibi bölümlerden oluşmuştur.

Bilgi ve Değer (1965) adlı çalışma, bilgi ve değer temelli bir çalışmadır. Bilginin ortaya çıkış şartları ile ilgili kavramların nasıl temellendirildikleri, farklı düşüncelere başvurularak incelenmiştir. Değer konusu, başta değer yapısı olmak üzere, değerle ilgili kavramsal yapı ve sorunlar tartışılmıştır.

Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi (1966), adlı çalışmasıyla, Türk Tefekkür Tarihi kitabında bölümlediği Türk tefekkürünün üçüncü ve son bölümünü ele almıştır. İkinci çalışma, birinciden çok daha iyi incelenmiştir. *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Tanzimat, I. Meşrutiyet, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemleri olmak üzere dört bölüm halinde incelenmiştir. Her bölümde, o dönemde ürün veren kişiler ve düşünceleri üzerinde durulmuştur.

İslam Felsefesi Kaynakları ve Felsefesi (1967) adlı İslam filozofları bağlamında İslam felsefesinin seyrini ele almaktadır. Kitap, İslam felsefesinin kaynakları, Yunan’dan İslam’a geçiş, tabiat felsefesi, İlamda atomculuk, akılcı din felsefesi, Endülüs’te Meşşai felsefesi, İslam dünyasında Yahudi filozoflar, İsrakilik, bağımsız filozoflar, tasavvufi felsefe, İslam aleminde müsbet ilimler, İslam ilim ve felsefesinin Batı’ya tesiri gibi bölümlerden oluşmuştur.

Varlık ve Oluş (1968) adlı kitap, adından anlaşılacağı gibi varlık konularını içermektedir. Önsözde bildirdiğine göre, söz konusu kitabı okuyanlar, tabiat bilimleri verilerine dayanan bir evrim teorisi, bir bakıma ontolojik felsefe ile karşılaşacaklar (Ülken 1968, V). Kitapta, başka yollardan geçerek, bütün doktrin çalışmalarına rağmen felsefenin ilerleyen ortak bir temele dayandığını, bundan dolayı mantıkta, ontolojide, axiolojide, insan düşüncesinin bel kemiğini teşkil ettiğini ileri sürülmüştür (Ülken 1968, VI). *Varlık ve Oluş* kitabı, çağdaş fizikteki tamamlayıcılık fikri, Efla-tun’un Dyade (ikilem) fikri ve Husserl fenomenolojisi dayanak olarak alınarak geliştirilmiştir (Ülken 1968, 2).

İlim Felsefesi (1969), bilim felsefesinin çeşitli sorunlarını inceleyen bir çalışmadır. Kitap, ilim teorisi, ilim teorileri arasındaki tartışmalar, ilim teorisinin temellendirilmesi, bilen varlık olarak insan, kategorileşme, akilyürütme şekilleri gibi bölümlerden oluşmaktadır.

Genel Felsefe Dersleri (1972) adlı kitabın önsözünde *Genel Felsefe Dersleri*'ni, 1928'den beri yazdıklarının bir özeti olarak sunulmuştur. *Metafizik* (1928), *Felsefeye Giriş 1* (1957), *Felsefeye Giriş 2* (1958), *Bilgi ve Değer* (1965), *Varlık ve Oluş* (1968) adlı kitaplarında felsefe hakkındaki görüşlerini anlattığını bildirmiştir (Ülken 2000, 9). Kitap, mantı, bilgi teorisi, varlık teorisi, ontoloji bölümlerinden oluşmuştur.

Felsefe Anlayışı

Ülken'e göre, insan kendisi ve alemin ötesi hakkında düşünmeye başlayalı beri felsefe vardır. Bu düşüncenin varlık derecelerinden her birinde ayrı metod ve ölçülerle derinleşmesi, pratik ihtiyaçlarımıza kadar inmesi ilimleri doğurduğu için, felsefe ve ilimler birbirlerinin gelişmesine karşılıklı yardım etmişlerdir (Ülken 2008, IX). Bu anlayış, düşünce üretiminin köklerini ortaya koymasının yanında, felsefenin nasıl bir yapıya sahip olduğunun da ipuçlarını vermektedir.

Ülken'e göre felsefe ve bilimler arasında nasıl bir ilişki vardır?

Ülken'e göre felsefenin konusu, her şeyden önce ilk felsefedir. **İlk felsefe**, ilimler ve doktrinlerde ortaktır. İlimlerin teorilerinde de bazı fikir ayrılıkları doğarken ilk felsefede doğmaz. Çünkü düşünmek ve ortak metotlara göre ilimleri kurmak mümkün olmazdı. İlk felsefe düşünce tarihi boyunca insan aklının temeli olmuştur (Ülken 1968, 19-20). İlk felsefeyi yöntem olarak kabul eden Ülken, onu varlık sorunuyla da ilişkilendirmiştir. Ona göre felsefenin konusu, gerçekte veya insan eliyle yapılmış olarak varolan her şey üzerinde, tahlilci ve tenkitçi düşüncedir. Bu tanıma göre felsefenin tanımı hem çok geniş hem de çok dardır. Çok dardır; çünkü felsefenin esas rolü bir şey yapma değil, yapılmış ve var olan şeyleri eleştirme ve taramadan ibarettir. Kısaca, varlık için düşündürmektir. Çok geniştir; çünkü tanıma göre felsefenin dokunmadığı konu yoktur. Mantıki düşüncenin eleştirdiği ve taradığı konular üç türdür: 1-Varlık üzerine düşünmek, varlık felsefesi 2-Bir varlık nevi olarak bilgi üzerine düşünmek, bilgi felsefesi. 3-Değerler üzerine düşünmek (Ülken 1968, 53-54). Bu üç alan felsefenin başlıca uğraşlarını ortaya koymaktadır. Felsefenin, bütün bilgilerimize dayanak olan ilk ilkelerin ve ilk olguların bilgisi olması gerekir. Böyle olmakla birlikte, ilimlerin ilmi veya universal ilim olarak anlaşılan felsefe de bütün bilgilerde olduğu gibi sürekli gerçeklerin getirdiği soruları sorar. İnsan bilgisini her devirde yeniden sistemleştirmek, bütün ilimler gibi felsefenin de kaderidir. Bu durumda felsefe ilerleyen doktrinlerin çatışması olduğu için, yaratıcıdır. Felsefenin ilerleyici bir bilgi olması, insan ruhu ve zekasının bütün eserleri üzerinde her devirde yenilenen bir sentez olabilme gücü de buradan ileri gelir (Ülken 1965, 6-7).

Ülken'e göre, felsefe, her düşünürün kendinden önceki görüşleri ortadan kaldırarak yeni bir sistem kurması demek olsaydı, filozoflar kadar çelişik sistemler olur ve buradan fikir anarşisi doğardı. Filozofların sistem kurma gayretleri eskiyi yıkıp kendine göre yeni bir bina yapmak için değil eskiyi tamamlamak, düzeltmek ve onu ilerletmek içindir. Ancak bilimlerdeki kadar başarılı olamamıştır (Ülken 1968, 46). Felsefenin çeşitli sorunlarını tartışan Ülken, felsefeyi, bir hikmet, varlık, bilgi, ilk ilkeler, yöntem gibi temel değerleri kendine barındıran bir düşünme tarzı olarak gördüğü söylenebilir. Yayınladığı çok sayıda felsefe kitabıyla, yetiştirdiği öğrencileriyle hem İslam hem de Modern felsefelerinin tanınmasına çok yardımcı olmuştur.

İlk Felsefe, Aristoteles tarafından dile getirilen önce metafizik adını sonra da ontoloji adı verilen varlık anlayışı olarak bilinen felsefe disiplini. Aristoteles, ilk felsefe deyimini ilk ilkeleri araştırılması anlamında kullanmıştır.

Özet

Ahmet Mithat Efendi’nin felsefe anlayışını tartışmak.

Ahmet Mithat Efendi, felsefeyi bir pusula gibi doğru yönü gösterici unsur olarak kabul etmiştir. En eski bir düşünce yapısı olarak kabul edilen felsefe, doğruyu göstermesi açısından şüphe taşımamaktadır. Hikmet özelliği nedeniyle hayatı yönlendiren bir yapıya sahiptir. O, felsefenin hikmetle aynı anlamda kullanıldığını belirtmekle birlikte aralarındaki farklarında önemli olduğunu altını çizmiştir. Felsefe ve hikmet tanımlarında görülen farklılıklar, bu iki düşünce tarzının birbirlerinden farklılığının göstergesi olarak görülmüştür. Ahmet Mithat Efendi, metafizik sorunların hikmet sorunlarıyla ortak olduklarını göz önüne alarak, hikmet ile felsefenin birbirlerini dışlamadıklarını kabul etmektedir. Bununla birlikte, felsefe tarihinde ortaya çıkan farklı tutumların felsefeyi tartışmalı hale getirdiğini görmüştür. Felsefeyi insan zihninin düşünmeye başlamasıyla başladığının kabulü de, felsefe ile akıl yürütme ve mantık arasındaki ilişkiye dayandırmış olmalıdır. Felsefenin rehberliğinin gerekliliğini ileri sürmesi, felsefeyi önemseydiği anlamına gelmektedir. Ahmet Mithat Efendi, felsefenin bilimlerle ilişkisinden hareketle, bilimler konusunda da çeşitli düşünceler bildirmiştir. Bilimi belli bir alana ilişkin haberler olarak tanımlamış, haberler çoğaldıkça, onların sınıflanmasından ve yorumlanmasından bilimlerin doğduğunu kabul etmiştir. Sihir ve matematik bu açıklamaya uymaktadır. Mantık ilimlerin yapısını büyük ölçüde belirlemektedir. Bilimleri kesin ve zanni olarak ikiye ayırmıştır. Matematik ve fizik kesin bilimler öbeğinde yer alırken, felsefe ile kültür bilimleri zanni alana dahildirler. Ahmet Mithat Efendi’ye göre teknik, matematiğin ve müspet ilimlerin, insan ihtiyaçlarına cevap vermek üzere tabiata tatbiki-dir. Başka bir ifadeyle, insanın tabiat kuvvetlerinden faydalanması veya tabiatı kendisine ram etmesidir. İlimlerin hakikati araştırması mistik bir zevk ise, teknik bu araştırmaların pragmatik sonucudur. Onun amaçladığı şeylerden biri, kafalarda, bilimle teknik arasında bağ kurmaktır. Sık kullandığı tanımıyla, teknik, insanın tabiata galip gelmesidir.

Filibeli Ahmet Hilmi’nin felsefe anlayışını tartışmak.

Filibeli Ahmet Hilmi, felsefeyi toplumsal sorunların çözümüyle doğrudan ilişkili olarak ele almıştır. Öne çıkardığı en önemli sorun ise yöntemdir. Türklerde yöntem düşüncesinin yeterince gelişmediğini, dolayısıyla sorunlarını çözemediklerini kabul etmektedir. Yöntemin en önemli unsuru olarak da, en iyi bilimsel yöntem olduğu düşüncesiyle, tahlil (analiz) tarzını görmektedir. Ona göre yöntem ve hafızadan yoksun toplum hastadır. Bunların gelişmediği alanlarda olumsuz bir nitelik olarak taklitçilik ağırlık kazanmaktadır. Bu sorunların üstesinden gelmek için modern felsefe ve bilimin benimsenmesi kaçınılmazdır. Filibeli’ye göre bilim, bir şeyin nasıl olduğunu incelerken, niçin öyle olduğunu inceleme görevi de felsefeye aittir. İlim olayı bilmektedir ve ikinci derecedeki sebepleri de görebilir, ancak en büyük sebebi, gayeyi, hikmeti göremez ve “niçin” sorusuna cevap veremez. Bu felsefenin işidir. Filibeli’ye göre bilim, olayın şekilleri ve görünümlerinde kalırken, felsefe, olayın içine ve sebeplerine iner. Niçin sorusu gayeyi içerdiğinden, felsefenin temeline gaye sorunu yerleştirilmiştir. Gaye sorununun dinle ilişkisine dikkati çeken Filibeli, felsefeyi dinin yardımcı ve tamamlayıcısı olarak tanımlamıştır. Fakat, hiçbir zaman felsefe “din duygusunu” tatmin edemediği gibi, insanı da dinden uzaklaştıramaz. Kutsiyet ve nübüvvet, vahiy ve ilham fikirlerinden soyutlanmış düşünceler, ne kadar yüce olursa olsunlar, insanların vicdanının rehberi ve işlerinin düzenleyicisi olmamışlardır. Felsefe (hikmet), hiçbir zaman dinin yerini tutmamıştır.

Ahmet Mithat Efendi ve Filibeli Ahmet Hilmi, felsefeyi modern bağlamda ele almışlardır. Ancak modern felsefeyi, İslam düşüncesinde önemli bir özellik olan ve felsefe yerine de kullanılan hikmetle sentezleyerek yorumlamışlardır.

Ziya Gökalp'in felsefe anlayışını tartışmak.

Yaşadığı şartların bir sonucu olarak bütün eserlerini, çöküş halinde olan bir toplumun eski değer sistemleriyle yeni değer sistemlerini sentezleyerek nasıl ayağa kalkacağı sorununu temellendirmek için yazmıştır. Kitaplarının başlıkları ve içerikleri bunun en iyi göstergeleri arasındadır. *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak*, başlıklı kitap, hem kendi düşüncesini hem de dönemin öne çıkan çıkış yollarını temsil etmektedir. *Türkçülüğün Esasları*'nda, toplumun temel kurumları din ve felsefe de dahil Türkçülük üzerinden yorumlanmıştır. Felsefe anlayışı da bu çerçevede yoğunlaştığı söylenebilir. Ziya Gökalp'in felsefe anlayışı, iki çizgi takip etmektedir. İlki, toplumsal sorunların çözümünde kullanılan felsefi bakış açısı. Bu bağlamda kullandığı felsefe terimine yüklediği anlam toplumsal düşüncedir. İslam öncesi Türklerde felsefe başlığı altında onların inanç sistemlerini anlatmaktadır. Bir bakıma felsefe, değerlerin yeniden tartışılmasını yağlayıp kurmak şeklinde görülmektedir. İkinci izlediği yol, modern felsefe anlayışı çerçevesinde, felsefe, bilimlerin kaynağı, bilgi, varlık, ahlak sorunlarının yoğun olarak uğraşıldığı anlamda kullanılıp anlatılmıştır. Ona göre ilim, nesnel ve müspet olduğu için milletlerarasıdır ve bundan dolayı ilimde Türkçülük olmaz. Fakat felsefe, ilme dayanmış olmakla birlikte ilmi düşünüşün farklıdır. Felsefenin nesnel ve müspet unvanlarını alabilmesi, ancak bu sıfatları haiz olan ilimlere uygun olması sayesinde. İlimin kabul etmediği hükümleri felsefe kabul edemez. Bu bağlamda da felsefenin bilimlere bağlandığı görülmektedir. Ziya Gökalp'in felsefeyle anlayışının en önemli göstergesi, dönemin sorunlarını çözmek için yıpranmış değerlerin eleştirel bir tarzda gözden geçirmek, ihtiyaç duyulan yeni değerlerin özelliklerinin belirtilmesinde sergilediği felsefi tutumdur. Çok sayıda değer felsefi bir tutumla tartışması, onun başarıları arasındadır.

Hilmi Ziya Ülken'in felsefe anlayışını tartışmak.

Çok okuduğu herkes tarafından kabul edilmekle birlikte, ele aldığı konuların kendi düşünceleri doğrultusunda yorumlarını bulmak oldukça zordur. Bir bakıma kendini, felsefe dünyasında nelerin tartışıldığını haberdar etmekle görevlendirilmiş gibi gözükmektedir. Felsefeyi ilk felsefe bağlamında ele alan Ülken, felsefenin diğer disiplinlerini de bu bağlamda açıklamıştır. *Genel Felsefe Dersleri* ile *Felsefe Giriş* kitapları göz önüne alındığında, felsefenin bütünlüğünü bir sistem açısından toplamak istediği söylenebilir. Fakat düşüncelerini sistemleştirmekten çok uzak kalmıştır.

Ziya Gökalp, felsefeyi toplum sorunları için çözmek için kullanarak, felsefenin hayata çok uzak olmadığı göstermiştir. Modern değerler ile geleneksel değerlerin karşılaştırılması ve ağırlıklı olarak modern değerleri sentezlemesi, felsefe yapmaya başladığı izlenimi vermektedir. Hilmi Ziya Ülken, bir yandan İslam düşüncesi üzerinde çalışması, bir yandan da modern felsefenin sorunlarıyla uğraşmıştır. İslam felsefesinin felsefe bölümlerinde okutulmasının öncülerinden biri olmuştur.

Kendimizi Sınavalım

1. Ahmet Mithat felsefeyi nasıl tanımlamıştır?
 - a. Doğru yönü gösteren pusula
 - b. Evrensel sistem
 - c. Siyasal sistem
 - d. İktisadi yapı
 - e. Tarihsel yapı
2. Ahmet Mithat bilim sınıflaması neye göre yapmıştır?
 - a. Kuruluş tarihlerine göre
 - b. Elde edilen bilgilerin güvenilirliklerine göre
 - c. Ait oldukları toplumlara göre.
 - d. Dinlerle ilişkilerine göre
 - e. Felsefeyle ilişkilerine göre
3. Ahmet Mithat'a göre tarih hangi bilim öbeğinde yer almaktadır?
 - a. Zanni (değişken olan) bilimler
 - b. Pozitif bilimler
 - c. Matematik bilimler
 - d. Eski çağ bilimleri
 - e. Savaş bilimleri
4. Filibeli Ahmet Hilmi felsefeyi hangi temele oturtmaktadır?
 - a. Tarih
 - b. Coğrafya
 - c. Toplumsal sorunları çözmek temeline
 - d. Müzik
 - e. Matematik
5. Filibeli'ye göre yöntem sorunu neden önemlidir?
 - a. Toplumsal sorunların olmamasından
 - b. Yöntemsiz bilim yapılabilmesinden
 - c. Devlet yönetiminin iyi yapılmasından
 - d. Her türlü sorunun çözümü yönetime dayandığından
 - e. Fizikte çok ilerlemiş olmasından
6. Gökalp'a göre felsefe bilim ilişkisinde felsefeye yüklenilen nitelik nedir?
 - a. Birbirleriyle ilişkisiz olmaları
 - b. Bilimlerin annesi olması
 - c. Bilimlerden türemiş olması
 - d. Her ikisi matematikten türemiştir
 - e. Fizik ikisinin de annesidir
7. Gökalp'a göre felsefenin konusu nedir?
 - a. Matematik sorunları çözmek
 - b. Siyasal sorunlarla uğraşmak
 - c. Bütün olaylar ve ruhumuzdaki düşünceler
 - d. Doğa araştırmalarıdır
 - e. Tarihsel olayları araştırmak
8. Gökalp'a göre felsefenin gayesi nedir?
 - a. Manevi tabiatımızı idare etmektir.
 - b. Evreni yönetmektir.
 - c. Toplumlari yönetmektir.
 - d. Bilimleri yönetmektir.
 - e. Matematiksel sırları keşfetmektir.
9. Gökalp'a göre ahlakın hedefi nedir?
 - a. Yönetimi sağlamlaştırmak
 - b. Bireyi zenginleştirmek
 - c. İdeali ve mefkureyi işaret etmek.
 - d. Toplumlari korkutmak
 - e. Savaş ilan etmek
10. Ülkene göre felsefe hangi konudan hareket etmektedir?
 - a. Ahlaktan
 - b. Dinden
 - c. Sanattan
 - d. Siyasetten
 - e. Varlıktan

Okuma Parçası

“Bizde metotsuzluk, açık ve belli bir idealimizin olmasına yol açmıştır. ,gerçi bütünüyle idealsiz bir insan düşünülemez. Ancak bizdeki idealsizlik o kadar müphem ve belirsizdir ki, tahlil edildiğinde, içgüdü ile birleştiği görülür. Bizde ideal, muayyen bir amacı ifade etmekten ziyade, umumi bir arzuyu ihtiva eder. Böyle olduğu içindir ki, hedefe ulaşmayı ancak irade ve gayretimizle değil, tesadüfen bekleriz.Bu durum bizde tembellik, aşırı tevekkül, şaşkınlık vs. gibi sıfatların fazlasıyla hakim olmasına sebep olmuştur. Uzun bir zamandan beri Doğu’da egemen olan metotsuzluğun, artık bizde irsi bir eksiklik şeklini aldığından şüphe etmeliyiz.” (Sayfa 5)

“Bütün beşeri ilimler bu felsefede özetlenmeye, bütün bilimlerin esasları toplanmaya çalışılmıştır. Mamafih bu sistemde dahi bir çok hususta hipotezlere müracaat edilmektedir. Bu hususlar nazarı dikkate alınır, hiçbir felsefenin hatadan salim olmadığı ve bütün hakikatleri cami bulunmadığı anlaşılır. Şu halde ‘sanayi, iktisat, idare vs.’ gibi işlere ait hususlarda bilim ve tecrübenin gösterdiği esasları kabul etme, felsefi ve ahlâkî konularda ise ‘her ekolün taşıdığı hakikatleri alma ile ortaya çıkacak olan seçme ve ayıklama’ metodunu tercih etmekten daha güvenli yol yoktur.

“Üzücüdür ki, henüz memleketimizde yüksek eğitimle pek az meşgul olduğu için, böyle bir metoda ne kadar muhtaç olduğumuzu takdir eden ve bu bapta düşünce üretenler azdır. Ve henüz bu metoda dair özel eserler meydana getirilmemiştir.” (Filibeli Ahmet Hilmi: “*Hangi Felsefi Ekolü Kabul Etmeliyiz?*” Sayfa 23)

“İlim, objektif ve müspet olduğu için milletler arasındır. Bundan dolayı ilimde Türkçülük olmaz. Fakat felsefe, ilme dayanmış olmakla birlikte ilmi düşünişten başka türlü bir düşüniş tarzıdır. Felsefenin objektif ve müspet unvanlarını alabilmesi, ancak bu sıfatları haiz olan ilimlere uygun olması sayesinde. İlmin kabul etmediği hükümleri felsefe kabul edemez. İlmin ispat ettiği hükümleri felsefe ortadan kaldıramaz. Felsefe bu iki kayıt dışında tamamen hürdür. Felsefe, ilimle tenakuza düşmemek şartıyla ruhumuz için daha ümitli, daha vecidli, daha teselli verici, daha çok saadet bağışlayıcı, büsbütün yeni ve orijinal faraziyeleri meydana atabilir. Zaten felsefenin vazifesi, bu gibi faraziyeleri ve görüşleri arayıp bulmaktır. Bir felsefenin kıymeti, bir taraftan, müspet ilimlerle ahenkli olmasının derecesiyle, diğer cihetten, ruhlara büyük ümitler, vecidler, teselliler ve saadetler vermesiyle ölçülür. Demek ki felsefenin bir sahası

objektif, diğer sahası sübjektiftir. Buna göre felsefe, ilim gibi, milletlerarası olmağa mecbur değildir, milli de olabilir. Bundan dolayıdır ki her milletin kendisine göre bir felsefesi vardır. Yine bundan dolayıdır ki, ahlakta, estetikte, ekonomide olduğu gibi, felsefede de Türkçülük olabilir.

Felsefe, maddi ihtiyaçların zorlamadığı ve mecbur etmediği, menfaatsiz, garazsız, karşılıksız bir düşüniştir. Bu nevi düşünişe spekülasyon adı verilir. Biz, buna, Türkçede *muakale* adını veriyoruz . Bir millet, muharebelerden kurtulmadıkça ve iktisadi bir refaha ulaşmadıkça, içinde muakale yapacak fertler yetişmez. Çünkü muakale düşünmek için düşünmektir. Halbuki, bin türlü derdi olan bir millet; yaşamak için, kendin i müdafa etmek için, hatta yemek yemek ve içmek için düşünmeğe mecburdur. Düşünmek için düşünmek, ancak bu hayati düşüniş ihtiyaçlarından kurtulmuş olan ve çalışmadan yaşayabilen insanlara nasip olabilir. Türkler şimdiye kadar böyle bir huzur ve istirahatata nail olmadıkları için, içlerinde hayatını muakaleye vakfedecek az adam yetişebildi. Bunlar da düşüniş yollarını bilmediklerinden mefkurelerini iyi idare edemediler. Ekseriyetle, derişlik ve kalenderilik çıkmazlarına saptılar.

Türkler arasında şimdiye kadar az filozof yetişmesini, Türklerin muakaleye istidatsız olduklarına yüklememelidir. Bu azlık, Türklerin henüz müspet ilimlerce, huzur ve istirahatçe muakaleyi mümkün kılacak bir seviyeye yükselmeleri ile izah olunursa, daha doğru olur. Bununla beraber, Türklerin felsefece geri kalmaları, yalnız yüksek felsefe bakımından doğru olabilir. Halk felsefesi açısından Türkler bütün milletlerden daha yüksektir

Kaynak: (Ziya Gökalp: *Türkçülüğün Esasları* adlı kitabın Felsefi *Türkçülük* bölümünden alınmıştır. Sayfa, 185-186).

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. a Eğer yanıtınız yanlışsa, Ahmet Mithat Efendi kısmını yeniden okuyunuz. Ahmet Mithat'a göre felsefe doğruyu gösteren yoldur.
2. b Eğer yanıtınız yanlışsa, Ahmet Mithat Efendi kısmını yeniden gözden geçiriniz. O, bilimleri ortaya koydukları bilgilerin güvenilirliklerine göre sınıflamıştır.
3. a Eğer yanıtınız yanlışsa, Ahmet Mithat Efendi kısmını yeniden gözden geçiriniz. O, tarihi değişen bilimler kısmına yerleştirmiştir.
4. c Eğer yanıtınız yanlışsa, Filibeli Ahmet Hilmi kısmını yeniden okuyunuz. Filibeli, felsefeyi toplumsal sorunların çözümüne önemli katkı sağlayacağı için önemsemiştir.
5. d Eğer yanıtınız yanlışsa, Filibeli Ahmet Hilmi kısmını yeniden okuyunuz. Yöntem, her türlü bilginin güvenilirliğini sağladığından önemlidir.
6. b Çalışma alanları, felsefeden ayrılarak bilim olma özelliklerini kazandıklarından, genellikle felsefe bilimlerin annesi kabul edilir. Eğer yanıtınız yanlışsa, Ziya Gökalp kısmı yeniden gözden geçiriniz.
- 7 c Gökalp, bütün olaylar ile ruhumuzdaki düşünceleri felsefenin konusu kabul etmiştir. Dolayısıyla, ona göre her şey, felsefe konusu olabilir. Eğer yanıtınız yanlışsa, Ziya Gökalp kısmı yeniden gözden geçiriniz.
8. a Gökalp felsefeye manevi tabiatımızı idare etme görevi yüklemiştir. Yanıtınız yanlışsa, ünitenin Ziya Gökalp'ın Felsefe Anlayışı bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
9. c Eğer yanıtınız yanlışsa, Gökalp'ın Felsefe anlayışı kısmını yeniden gözden geçirdiğinizde, Gökalp için ahlakın hedefinin, ideal olanı ve mefkureyi işaret etmek olduğunu hatırlayabileceksiniz.
10. e Ülken'e göre felsefe varlıktan hareket etmektedir. Yanıtınız yanlışsa, Ülken'in Felsefe Anlayışı bölümüne bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Ahmet Mithat'a göre, hikmet ve felsefe, kesin tanımlara sahip değildir. Hikmet sözlüklerde, adalet, ilim, alçakgönüllülük, peygamberlik anlamları yanında kutsal kitaplar için de kullanılır. Ayrıca hikmet, eşyayı ve yaratılışı son derece sağlam ve açık olarak bilmektir; varlıklara dair bilgi sahibi olmak, hayırlı işler yapmak; şeklinde de tanımlanmıştır. Bunlara ek olarak, Allah'a itaat, fıkıh, din ve din ile amel konularını da içermektedir. Sıralanan bu terimlerin her biri farklı anlamlara götüreceğinden, hikmetin tanımlanmamış olduğunu kabul etmektedir. Batı'daki felsefe teriminin durumu da benzerdir. Ona göre felsefe, eşyanın tabiatını araştırmadan ibaret değildir, fizik kimya da bu görevi yaparlar. Doğu ve Batı'da felsefe yani hikmet hakkında ileri sürülen tanımlar sentezlendiğinde, felsefe tanımının, "her şeyin, her hükümün doğrusu" olabileceği düşüncesine varmıştır.

Sıra Sizde 2

Ahmet Mithat Efendi bilgi sınıflamasını, doğa bilimleri, matematik bilimler ve kültür bilimleri çerçevesinde yapmıştır. Doğa bilimleri kesin bilgiler verdiği kabul edilirken, matematik, yapısı gereği ilişkiye girdiği bilimin durumuna göre bilgi sonuçlarına varmaktadır. Tarih gibi kültür bilimleri, zanni bilimler öbeğine girmekte ve bilgilerin yanlış olma olasılığı göz önünde bulundurulmaktadır.

Sıra Sizde 3

Filibeli, yaşadığı toplumun dağınıklık ve zayıflığının nedenlerinden biri olarak felsefe ile bilimlerin yeterince gelişmemiş olduğunu düşünmektedir. Felsefe ile bilimin gelişmesinde de en etkili yol, bu alanlara ilişkin çalışmaları alanın yöntem ilkelerine göre yapmaktır. Yöntem uygun yapılan araştırmalar, her alanda gelişmelere neden olacağı inancıyla yöntemi öne çıkarmıştır.

Sıra Sizde 4

Nasıl sorusu, bilimlerin kullandığı soru olarak kabul edilir. Bunun nedeni, bilimler araştırdıkları alanlara ilişkin olguların nasıl gerçekleştiğini tespit ederek ne durumda bulundukları sonucuna varırlar. Bu yaklaşım tarzı, nasıl sorusuyla nitelendirilir. Niçin sorusu amaca ve kökene yönelik olduğundan, bu sorunun cevabını bilimler veremezler. Ancak felsefe ve dinler bu konularda açıklama yaparlar.

Sıra Sizde 5

Felsefe, akıl ile duygu ve bunların toplamı olan kalbe dayanır. Bilimden beklenen akli tatminken, felsefeden beklenen, aklımızı, ruhumuzu, irademizi tatmin etmesidir. Felsefe, bilime muhalif olmamalı, manevi ihtiyaçlarımızı tatmin etmelidir.

Sıra Sizde 6

Gökalp'a göre diriltici ve yaratıcı bir mefkureye malik olan devlet, *ölümsüzdür*. Bu görüşün temelinde, mefkureli milletlerin fertleri iradeli, mefkuresiz milletlerin fertlerin de iradesiz olduğu kabulü vardır. Çünkü mefkure, şimdinin eğitici, geleceğin yaratıcısı, geçmişin gerçekliğidir. Milletin mazisinden gelip onu istikbaline doğru iten fikri bir hamlesidir.

Sıra Sizde 7

Gökalp, vatani ahlak, mesleki ahlak, aile ahlakı, cinsi ahlak, medeni ahlak, milletlerarası ahlak olmak üzere altı ahlak türünden bahsetmektedir.

Sıra Sizde 8

Tarihin derinliklerinden bu yana düşüncenin varlık derecelerinden her birinde ayrı metot ve ölçülerle derinleşmesi, pratik ihtiyaçlarımıza kadar inmesi ilimleri doğurduğu için, felsefe ve ilimler birbirlerinin gelişmesine karşılıklı yardım etmişlerdir

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Ahmet Mithat Efendi. (2002/1). "Schopenhauer'in Yeni Hikmeti" **Felsefe Metinleri**. Sadeleştirip ve Yayına Hazırlayanlar, Erdoğan Erbay ve Ali Utku. Babil Yayınları, Erzurum.
- Ahmet Mithat Efendi. (2003). "İlim ile Fen". İsmail Kara, **Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri**. İsmail Kara. Dergah Yayınları, İstanbul.
- Ahmet Mithat Efendi. (2005/2). "Düğümün Çözümü (Hallü'l-Ukad)". **İktisadi Metinler**. Sadeleştirenler, Erdoğan Erbay ve Ali Utku. Çizgi Kitabevi, Konya
- Filibeli Ahmet Hilmi. (1999). "Hangi Felsefi Ekolü Kabul Etmeliyiz?". **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Düşüncesinde Arayışlar**. Yayına Hazırlayanlar, İlyas Çelebi, Ziya Yılmaz. Ragbet Yayınları, İstanbul.
- Filibeli Ahmet Hilmi. (2005). **İslam Tarihi**. Notlar ve Edisyon, Cem Zorlu. Anka Yayınları, İstanbul.
- Karakuş, R. (1995). **Felsefe Serüvenimiz**. Seyran Kitap, İstanbul.
- Okay, O. (1989). **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi**. Milli Eğitim Bakanlığı (Baskı Yeri belirtilmemiş).
- Uludağ, Z. (1996). **Şehbenderzade Ahmet Hilme ve Spiritüalizm**. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ülken, H. Z. (1965). **Bilgi ve Değer**. Kürsü Yayınları, İstanbul.
- Ülken, H. Z. (1968). **Varlık ve Oluş**. A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Ülken, H. Z. (1979). **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**. Ülken Yayınları, İstanbul.
- Ülken, H. Z. (2000). Genel Felsefe Dersleri. Ülken Yayınları, İstanbul.
- Ülken, H. Z. (2004). Türk Tefekkürü Tarihi. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Ülken, H. Z. (2008) **Felsefeye Giriş -1 Doğa Bilimleri, Felsefe ve Metodolojisi**. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ziya Gökalp. (1976/1-7) "Din, İlimin Bir Netice-i Zariyyesidir". **Makaleler I**. Hazırlayan Şevket Beysanoğlu. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Ziya Gökalp. (1982/2). "İlme Doğru". **Makaleler VII**. Hazırlayan, M. Abdülhaluk Çay. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

- Ziya Gökalp. (1982/4). "Ahlaka Doğru". **Makaleler VI-I**. Hazırlayan, M. Abdülhalük Çay. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Ziya Gökalp. (1982/5). "Dine Doğru". **Makaleler VII**. Hazırlayan, M. Abdülhalük Çay. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Ziya Gökalp. (1982/6). "Felsefeye Doğru". **Makaleler VII**. Hazırlayan, M. Abdülhalük Çay. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Ziya Gökalp. (1982/8). "Mefkure Nedir?". **Makaleler VII**. Hazırlayan, M. Abdülhalük Çay. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Ziya Gökalp. (1982/9). "Mefkure ve Şeniyet". **Makaleler VII**. Hazırlayan, M. Abdülhalük Çay. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Ziya Gökalp. (1982/10). "Manevi Hayat Deruni Hayat". **Makaleler VII**. Hazırlayan, M. Abdülhalük Çay. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Ziya Gökalp. (1982/11). "Mefkurenin Nevileri ve Derecatı ". **Makaleler VII**. Hazırlayan, M. Abdülhalük Çay. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Ziya Gökalp. (1982/66). "Eski Türklerde Felsefe". **Makaleler VII**. Hazırlayan, M. Abdülhalük Çay. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Ziya Gökalp. (1982a/1). "Bugünkü Felsefe". **Makaleler II**. Hazırlayan Süleyman Hayri Bolay. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Ziya Gökalp. (1999). Türkçülüğün Esasları. Hazırlayan Mehmet Kaplan. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Ziya Gökalp. (2006). **Felsefe Dersleri**. Sadeleştiren ve Yayına Hazırlayanlar, Ali Utku ve Erdoğan Erbay. Çizgi Kitabevi, Konya.
- Ziya Gökalp. (2007/2). "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak". **Ziya Gökalp Kitaplar I**. Hazırlayanlar, Şevket Beysanoğlu, Yusuf Çötüksöken, M. Fahrettin Kırzioğlu, Mustafa Koç, M. Sabri Koz. Yayına Hazırlayan, M. Sabri Koz. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

3

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Macit Gökberk'in kaygıları ile felsefe anlayışını tartışabilecek,
- Takiyettin Mengüşoğlu'nun eserleri ile felsefe anlayışını tanıyabilecek,
- Nermi Uygur'un eserlerini ve felsefe anlayışını tanıyabilecek,
- İsmail Tunalı'nın eserleri ile felsefe anlayışını tartışabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Felsefe
- Aydınlanma
- Tarih
- Bilinç
- Özgünlük
- Antropoloji
- Ontoloji
- Bilim
- -izmler
- İnsan
- Bilgi Teorisi.
- Metafizik
- Temellendirme
- Bilgi
- Soru
- Yaşama Felsefesi
- Deneme
- Estetik
- Estetik Obje
- Süje
- Nesne

İçindekiler

Türkiye'de Felsefenin
Gelişimi-I

Macit Gökberk-
Takiyettin Mengüşoğlu-
Nermi Uygur-
İsmail Tunalı

- MACİT GÖKBERK
- TAKİYETTİN MENGÜŞOĞLU
- NERMİ UYGUR
- İSMAİL TUNALI

Macit Gökberk- Takiyettin Mengüşoğlu- Nermi Uygur- İsmail Tunalı

MACİT GÖKBERK

Felsefe Bölümü'nün ilk hocalarından ve felsefe bölümünün niteliklerinin şekillenmesinde etkili olan Macit Gökberk (1908-1993), 1929-1930 öğretim yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne öğrenci olarak girmiş (Gökberk 1997/11, 122), bitirdikten sonra Felsefe Bölümü'nün ilk asistanı olmuştur (Gökberk, Söyleşi 2, 19). Doktorasını Almanya'da "*Hegel'de ve Auguste Comte'da Toplum Kavramı*" adı altında Edward Spranger'le birlikte yapmıştır Nicolai Hartmann'ın da derslerini takip etmiştir (Gökberk, Söyleşi 2, 26- 27). 1978 yılında emekli olan Gökberk, öğrenciliğinden itibaren 48 yıl, asistanlıktan itibaren de 44 yıl Bölüm'de çalışmış, felsefenin Türkiye'de yerleşmesi için öğrenci yetiştirmiş ve yayınlar yapmıştır.

Gökberk'in kaygıları, yetiştiği dönemin şartlarının da etkisiyle, siyasal bir temele dayanmaktadır. Söz konusu siyasal temel, üyesi olduğu toplumun, savaşları sürekli kaybetmesi, toprakların işgal edilmesiyle kurumların çökertilmesi, yeni bir yapılanmayla ayağa kalkma çabaları, dönemin bütün düşünürlerini derinden etkilemiştir. Gökberk'in doğup geliştiği dönemde, düşünürlerin çok büyük bir kısmı, baskın bir tavırla, Batı medeniyetinin her türden değerini almayı savunmuşlardır. Dolayısıyla Gökberk, hem bireysel hem de toplumsal hayatın daha iyi olması, gelişmiş ülkelerle aynı seviyede bulunmasını istemekte ve bunun gerçekleşmesi için de, söz konusu medeniyeti, bütün değer ve kurumlarıyla benimsenmesinden yana olmuştur. Bir felsefeci olarak ortaya koyduğu düşünceler, bu kaygıların birer göstergesidir. Gökberk, *Kant ve Herder'in Tarih Anlayışları* adlı çalışmasının önsözünde, Tanzimat'tan itibaren etkili olan aydınlanmacı ve romantik kültürün köklerini ortaya koyarak, Avrupalı kültür dokumuzun çözümlemesi yolunda küçük bir adım atmak istediğini bildirmiştir (Gökberk 1997a, 56-57). Ona göre aldığımız, yahut da hâlâ almakta olduğumuz, Avrupa'da, tarihin belli bir süresinde, yani MÖ. 6 yüzyıldan beri oluşup gelişmiş olan bir kültür değerleri sistemini ve sistemi taşıyan bir kültür tutumunu, bir kültür bilincidir (Gökberk 1997/6, 75). Hem kendi tarihini yeniden yorumlamak için, hem de katıldığımız medeniyetin dayandığı antik ruhu yeniden doğması için çifte Rönesans gereklidir (Gökberk 1997/6, 78-79). Batıcılık kesin bir gidiştir (Gökberk 1997/10, 118). Atatürk devrimlerinin özü, dönüp dolaşıp, 'Avrupalılaşma' kavramında toplanır (Gökberk 1997/2, 43). Bu veriler ve yukarıda sıralanan düşüncelere bakıldığında, Gökberk'in kaygılarının neler olduğu çok açıktır.

Macit Gökberk’in kaygıları, kabullerini büyük ölçüde belirlemiştir. Gökberk’in kabulleri şöyle sıralanabilir: 1- Türkiye’nin, iyileşmesine ihtiyaç var ve bu iyileşme çabaları, Tanzimat’tan itibaren doğru olarak sürdürülmektedir. 2- Türkiye’nin iyileşmesi Aydınlanma değerlerinin tam olarak kabul edilmesiyle gerçekleşecektir (Gökberk 1997/4, 53). Ancak bu sayede, toplum istenilen özelliklere kavuşabilecektir. 3- Doğu ile Batı arasında kültür çatışması yoktur çağların çatışması vardır. Yani Ortaçağ değerleri ile Yeniçağ değerleri çatışmaktadır (Gökberk 1982, 20). 4- Ona göre adı ne olursa olsun, değişimin amacı, hep bildiğimiz gibi, Batı uygarlığıdır, bu uygarlığın yapı ve tutumunu benimsemedir (Gökberk 1997/1, 29). *Varoluşumuzu* bir zamanlar biçimlendirmiş olan bir *varlık planını* bırakıp bir yenisine yöneldik, şimdi bu yenisini gerçekleştirmeye uğraşıyoruz (Gökberk 1997/3, 45). Batı hızla değişmektedir. Batı, Batı’lı olmaktan çıkmış bütün insanlığın malı olmuştur. (Gökberk 1997/1, 30). 5- Dinden boşalan yeri, felsefenin doldurmasından başka çare yoktur (Gökberk 1983/1, 6-7). Felsefe, lüks değil, gerekliliktir (Gökberk 1997a, 55). 6- Felsefenin başlıca işlerinden biri, çağın kültürüne bilincini duyurmak, bu bilinci sistemli bir aydınlığa ulaştırıp kültürün gücünü artırmaktır. Bunalımlı dönemlerde felsefenin görevi, *bütün varlığımızı kucaklamak, varlığın bütünü’nü kavramaktır*. Felsefeden, yalnız teorik bir aydınlanma değil, pratik düzenimizin ışığa çıkan yollarını da bize göstermesini bekleriz. Başka bir deyişle felsefe, hayata kılavuzluk etmelidir (Gökberk 1997/7, 82). Bu kabullerle, Gökberk’in felsefede nasıl bir yol izlendiği daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Kaygılar, kabullerin biçimlenmesini, kabuller de düşüncelerin oluşumunu yönlendirmişlerdir.

Eserleri

Asistanlığından itibaren Felsefe Bölümü’nde geçirdiği kırk yılı aşkın sürede, 3 telif kitap, (*Değişen Dünya Değişen Dil adlı kitap makalelerin toplanmasından oluştuğundan, telif eser olarak kabul edilmemiştir.*) 18 makale yayınlamış, 5 çeviri yapmıştır.

Kant ve Herder’in Tarih Anlayışları (1948) adlı ilk kitabında, esas olarak Aydınlanma dönemi özellikleri çerçevesinde, tarih felsefesinin önemini göstermeyi ve sahip olduğu nitelikleri tanıtmayı hedeflemiştir. 125 sayfalık kitabın 79 sayfası, aydınlanma dönemiyle, geri kalan 45 sayfa Kant ve Herder’in tarih görüşlerine ayrılmıştır. Söz konusu kitap, tarih sorunun aydınlanma bağlamında ele almış olsa da, bir felsefe sorunun derinlemesine inceleme örneği olarak görülebilir. Tarih sorununu daha çok tarih metafiziği anlamında ele alan Gökberk, tarih bilgisi sorunuyla ilgilenmemiştir. Güncel yaklaşımları değerlendiren *Tarih Bilinci* adlı yazısı bir kenara bırakılırsa tarih sorununu doğrudan konu alan başka bir çalışma yapmamıştır. Bununla birlikte Aydınlanma anlayışını benimsemesinin gerekçelerini adı geçen kitaptan çıkarmak mümkündür.

Felsefe Tarihi (1961) adlı ikinci kitabının amacı, Önsöz’de, “felsefe problemlerini çözenin sürecini anlatan felsefe tarihinin standartlaşmış bilgilerini öğrenciye tanıtmak” şeklinde ifade edilmiştir. Başka bir deyişle, ders kitabı olarak hazırlanmıştır. Kitap, Türkçede telif edilmesinden dolayı başlı başına bir başarı olarak kabul edilmiştir (Hızır 1962, 207-211). Ders kitabı amaçlı olması kaygıların geri plana itildiği izlenimi vermekle birlikte, söz konusu kitapta felsefenin önemine ilişkin kaygılar görülmektedir. 1979’da basılan *Felsefenin Evrimi* adlı kitap *Felsefe Tarihi*’nin bir özeti şeklindedir.

Macit Gökberk’in 18 makalesinden felsefi yanları ağırlıklı olanlar şunlardır: *Hegel’in Devlet Felsefesi* (1946), *Leibniz’in Alman Dili Üzerine Görüşleri* (1947), *Pozitivizm ve Geist Felsefesi* (1961), *Nicolai Hartmann’ın Problemler Tarihi* (1963), *He-*

gel'in Felsefesi- Yaşayan Yönleriyle (1972). Adı anılan bu makalelerde ele alınan sorunlar, felsefi bağlam çerçevesinde incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Diğer makaleler çoğunlukla, Türkiye'de Cumhuriyet'le birlikte yerleştirilmeye çalışılan aydınlanma değerlerinin felsefi bir tutumla anlatılmasındır. Yayınlarının içerikleri, Gökberk'in felsefeyle ilişkilerini de sergilemektedir. Gökberk'e göre Batı kültürüne katılmak zorunda kalmışız; fakat onun temellerine inememiştir (Gökberk, Söyleşi 2, 32-33). Bu durumu kendine vazife olarak kabul etmiş, Aydınlanma düşüncesini, tanıtmayı benimsemiştir. Cumhuriyet devrimlerinin yerindeliği ve modernleşmenin bütünlüklü bir şekilde benimseme isteği, onun kaygılarını ortaya koyduğu gibi, nasıl bir düşünceye sahip olduğunu da belirlemiştir.

Felsefe Anlayışı

Macit Gökberk, felsefeyi doğrudan tanımlamamış, dolaylı yollardan felsefeden ne anladığını belirtmiştir. 1947'de yayınladığı *Leibniz'in Alman Dili Üzerine Görüşleri* adlı yazısında, felsefenin başlıca işlerinden biri, çağın kültürüne bilincini duyurmak, bu bilinci sistemli bir aydınlığa ulaştırıp kültürün gücünü artırmak olduğunu bildirmiştir. Bunalımlı dönemlerde felsefenin bu görevi, bütün varlığımızı kucaklamaya kadar gider. Çünkü felsefe, gerçeğin şu veya bu yanını araştırmaz, varlığın bütünü kavramak ister ve en son olana kadar sokulmayı dener. Felsefeden yalnız teorik bir aydınlanma değil, pratik düzenimizin ışığa çıkan yollarını da bize göstermesini bekleriz. Başka bir deyişle, felsefe hayata kılavuzluk etmelidir (Gökberk 1997/7, 82). Felsefe ile çağ arasındaki ilişkiyi, 1948'de yayınlanan *Kant ve Herder'in Tarih Anlayışları* adlı çalışmasında da kurmuştur. Ona göre felsefe, çağın bilincini açığa çıkarmak ve hayata rehberlik etmekle görevlendirilmiştir. "Felsefe, lüks değildir. Biz bir gereksinme yüzünden felsefe yaparız; çünkü yaşamımızın anlamı karanlıktır. Bugün bu karanlığı en sıradan insan bile duyuyor. Eskiden din, inan bu karanlığa ışık getiriyordu. Bugün bir aydınlanma çağında yaşıyoruz: Yaşam bilmecesine din ve geleneklerin bulduğu yanıtlar gönüllerimizi artık kandıramıyor. Bugünün insanı ışığını artık kendisi bulmak zorundadır. Bireysel yaşamlar üzerine çöken bu karanlığın içine uluslar ve kültür çevreleri de çekilmiştir" (Gökberk 1997a, 55). Adı geçen kitabın sonraki sayfalarında felsefe ile kültür arasındaki ilişkiyi yeniden dile getirmiştir. Gökberk'e göre felsefe sistemleri soyut düşünmenin değil, hayatın mahsulleridir. Bunların gerisinde, kendi hayat denemeleri ile yüklü, çevresine ve geçmişine derin bağlar ile bağlı, bu çevre ve geçmişin ortaya koymuş olduğu kültür değerleri ile örülmüş insan özelliği ve biricikliği ile bulunur. (M. Gökberk, *parantez içinde Diltbey adını yazarak, bu görüşün Diltbey'a ait olduğu izlenimini vermiştir. Diltbey' a ilişkin kaynak bildirmemiştir*) Tarihin yürüyüşü içinde sayısız öznel yapıcılar tarafından meydana gelip işlenen, ama sonra tek tek benlerden çözülüp ayrılarak nesnelleşen başarılar ve eserler, tek şuurun karşısına verilmiş bir kültür olarak çıkarlar. Bu nesnel kültürün yapısı ferdin manevi yapısına her yandan sokulup siner, onun düşüncesi, duyusu ve devlet ile toplum içindeki yaşayışının formunu belirler. Gerçi başka başka tarih devrelerinde ve kültürlerde yaşayan fertlerin manevi kuruluşlarında aynı bir değer yönü ağır basıp bunları aynı bir tip içinde birleştirir (Gökberk 1948, 10). Gökberk'in ilk çalışmasında, felsefeden ne anladığına ilişkin görüşleri şu şekilde özetlenebilir: Felsefe, çağın kültürüne bilinci duyurmak, kültürün gücünü artırmak, bunalım dönemlerinde bütün varlığımızı kucaklamak, sadece teorik aydınlanma değil pratik düzenin ışığına açılan yolları göstermek, hayata rehberlik etmek, karanlık bir anlama sahip hayatı aydınlatmak, din yeterli olmadığından hayatı anlamlandırmak, bugünün in-

Bilinc, genellikle, bir şeyin farkına varmak ve o şeyin gerekliliklerini yerine getirmek anlamında kullanılmaktadır.

sanına ışığını kendi bulmasında yardımcı olmak için kültürel yapı içinde oluşan, ferdin belirlenmesi görevlerini yerine getirmektedir.

Gökberk, *Batı Anadolu’nun Yetiştirdiği Filozoflar* adlı 1960 yılında yayınladığı yazıda, felsefeyi başlatan unsurun tutum ve yol olduğunu belirtmiştir (Gökberk 1960, 75). Gökberk’e göre felsefeyi başlattığı kabul edilen Thales öncesi, mit temelli şemayı insan kendisi düşünüp meydana getirmemiş, onu hazır bulmuştur (Gökberk 1960, 76). Thales’le ortaya çıkan, insanın dünya karşısındaki durumunu düşünce ile belirlemek, dünya içindeki tutumunu değişmez bir şema diye anlamayıp bu tutumu düşünme ile bulup temellendirmektir. İnsanın, dünyasını, buradaki yerini, rolünü kendi aklıyla bulup aydınlanmasıdır. Bununla da insanoğlu hürlüğe ulaşmıştır (Gökberk 1960, 77). Thales’in yaptığı işte önemli olan, bu sonuca birey olarak varmasıdır, yoksa bulduğu şeyin doğru ya da yanlış olması önemli değil (Gökberk 1960, 78). Ana maddeyi, arkhēnin ne olduğunu araştırmak, varlığın tabiatını yapısını araştırmak demektir. Değişme ve oluşun dayandığı ilkeyi keşfetme çabası felsefenin temelinde yer almaktadır (Gökberk 1960, 78). Asıl gerçek nedir? gerçek insan nedir ve ne olmalıdır? soruları Yunan felsefesinin ağırlık merkezini oluşturmuştur (Gökberk 1960, 79). Gökberk, felsefenin ortaya çıkışını, bir *tutum* farklılığı olarak görmektedir. Mitik yapının terk edilmesi ve insan, dünyadaki yerini *aklıyla* temellendirmesi felsefenin kökeni olarak görülmektedir. Ayrıca felsefenin *varlık*, ana madde, *köken* sorunlarıyla ilgilendiği belirtilmiştir.

Felsefenin Evrimi (1979) adlı kitabın *Önsöz*’ünde felsefe anlayışına ilişkin ipuçları vermiştir. Felsefe tarihi neden gerekli? sorusunu cevaplamak için, felsefe nedir? sorusunu öne çıkarmış ve bu sorunun yanıtının kolay olmadığını belirtmiştir. Ona göre felsefe, felsefeye özgü olan, iyi, doğru, güzel nedir gibi bir takım soruları, özel bir tutumla ele alır. Felsefede görülen tutum da, hep temele kadar gitmek, sonuna kadar gitmek çabasıdır (Gökberk 1979, 1). Felsefenin bütün tarihi boyunca uzayıp giden bu çabalar, felsefe tarihinin konusunu oluşturur. Felsefenin ne olduğu da, ancak bu sürüp giden çalışmaların -sorunlarla uğraşıp didinmelerin- tümünü kavramakla, bunları toplu bir bakışta düzenlemekle anlaşılabilir (Gökberk 1979, 1). Ona göre *felsefe tarihi*, felsefeyi oluşturan belli başlı filozofların sürüp giden bir tartışması şeklinde de görülebilir. Sorunların ortaya konuluşu ile bunların çözüm denemeleri, bu filozofların yapıtlarında gerçekleşmiştir. Felsefenin tarih boyunca evrimi, gerçekte, bu kaynakların kendisinden, öğrenilebilir. Bunlar bize felsefenin, büyük ustalarının eliyle nasıl işlendiğini, nasıl yapıldığını, doğru- dan doğruya gösterirler; dolayısıyla bize felsefede yaratıcılığın yollarını açarlar (Gökberk 1979, 1). İyi, doğru, güzel gibi sorular, özel tutum, temele kadar gitmek, felsefe tarihi, felsefenin özellikleri olarak öne çıkarılmıştır.

Macit Gökberk, felsefe hakkındaki görüşlerini, felsefede özgünlük bağlamında da dile getirmiştir. Yapılan bir söyleşide, felsefede yaratıcılıktan, felsefenin demirbaş sorularına ışık tutma ve onların güçlüklerini çözme çabalarını anladığını ve yaratıcılıkla ilgili olan özgünlük de, felsefeye yeni sorunlar getirmek olduğunu belirtmiştir (Gökberk 1982, 21-22). Ona göre, özgün felsefe üretebilmek için, felsefe tarihinin büyük doruklarını bilmek gerekir. Felsefe tarihinde belki bir gelişme yoktur; fakat Platon, Augustinus, Descartes, Kant gibi doruklar vardır. Bunlar felsefe yapmış, yaratmış olan doruklardır; ancak bunları bilerek felsefe özgün olabilir. Felsefe kolektif bir çalışmadır (philosophia perennis) (Gökberk 1982, 22-23). Bir başka söyleşisinde, felsefenin gelişmesi için önkoşul olan özgürlükten sonra gerekli olanlar belirtilmiştir. Gerekliliklerden biri, Batı felsefesinin ortaya koyduğu bilgi dağarcığının içine girmek elde edilen bilgilerle felsefe yapmaktır. Özgün felsefe or-

taya koyabilmek için, belli bir bilgi birikimine sahip olmak yanında, bu bilgi birikimi kullanacak bir zeka, bir akıllı işletme alışkanlığı da olmalıdır. Bu aşamadan sonra, felsefeyi ortaya koymuş, oluşturmuş büyük düşünürlerin yapıtlarına -felsefenin nesnelleştiği bu yapıtlara- dayanarak, onlarla birlikte düşünerek, birlikte felsefe yapılabilir (Gökberk 1983/1, 12). Özgünlük bağlamında felsefe, felsefenin doruklarıyla ilişkilendirilmiş, doruktakilerin takip edilmesi ve akıllı işletme alışkanlığı temeline dayandırılmıştır. Ona göre, sadece ve sadece felsefenin ana kaynaklarına gitmek, büyük filozofların eserlerini okumak, okumak ve okuyarak onlar gibi düşünmek. Felsefede, yapıcı, yaratıcı olan tek yol, felsefeyi yaratmış olan bu büyük ustalarla birlikte düşünmek, birlikte düşünebilmek için de onların nasıl düşündüğünü kavramaktır. Ayrıca bilimler ile sanatlardan faydalanmak da gerekir (Gökberk 1982, 30). Bu veriler, felsefe öğrenme ve yapmanın, felsefe tarihi öğrenmeyele örtüştürüldüğü sonucuna götürmektedir.

Felsefede özgünlüğün şartları nelerdir?

Felsefede yaratıcılık ve özgünlük, söz konusu söyleşilerde, Türkiye’de felsefe bağlamında da ele alınmıştır. Gökberk’e göre, yaratıcı ulusal felsefenin sınırlarını çizmek zordur. Türkiye de çağdaş felsefe bakımından özgünlük yoktur. Özgün felsefe üretebilmek için, özgün felsefeleri yaratmış olan tutumu bizde de yinelemek, yani özgün felsefeler okuluna gitmek, onların okulundan yetişmek, birikimlerine sahip olmak gerektiğinin altını çizmiştir (Gökberk 1982, 21). Türkiye’de özgün felsefe olmamasının nedenleri olarak, büyük bir felsefe geleneğinin olmaması, Cumhuriyet döneminde felsefeci sayısının azlığı ve yeterli düşünce özgürlüğün bulunmaması sayılmışlardır (Gökberk 1982, 22). Ona göre, felsefenin gerektiği gibi gelişmemesinin en büyük nedeni, gereği kadar özgürlük olmamasıdır. Çünkü felsefe, en radikal, en köke kadar inen soru demektir. Bunun için de mutlaka özgürlük gereklidir ve yasalar ile töreler buna elverişli olmalıdır. Jaspers’in : “felsefenin, karşında soru soramayacağı hiçbir konunun olmaması gerekir” düşüncesine katılmaktadır. İlk özgür ortam II. Meşrutiyet döneminde başlamıştır (Gökberk 1983/1, 10). Batı’da da özgürlüğün olmadığı filozofların bunu zorladığı söylendiğinde, bizde Jön Türkler’in benzer bir zorlamayı yaptıklarını belirtmiştir (Gökberk 1983/1, 10). Buna rağmen Türklerde filozof çıkmamasının nedeni olarak, bizim dünyamızın despotik olması gösterilmiştir. Bizim topraklarımız, Asurlular, Bizans ve Osmanlılar gibi klasik despotik devletler diyarıdır. Bunların hepsinde, Hegel’in deyişiyle tek kişi özgür, geri kalan insanlar kuldur. Bizde feodalite de yoktur. Batı’da Magna Charta, tek kişinin egemenliğine karşı çıkışın örneğidir (Gökberk 1983/1, 10-11). İslam medeniyetinde Farabi örneğine karşı, felsefenin bağımsız olmadığı dinin emrinde olduğu cevabını vermiştir. Ona göre, o dönemde felsefe ne konusu seçebiliyor ne de araştırabiliyor, ne de yöntemini seçebiliyor (Gökberk 1983/1, 11). Gerçek anlamda özgürlük olmadığı için gerçek felsefe de hiçbir zaman olmamıştır. Özgürlük Cumhuriyetle gelmiştir (Gökberk 1983/1, 11). Tanzimat’tan beri biz de bu görüşün (dünyaya felsefi bir tavırla yaklaşma) içindeyiz. Atatürk devrimleri, bu görüşü daha tutarlı, daha kestirmeden, daha hızlı bir benimseme denemesidir. Atatürk’ün “hayatta en hakiki mürşit ilimdir” sözü, bundan 2500 yıl önce bizim topraklarımızda tarih sahnesine çıkmış olan bu tutumun bir dile gelmesidir (Gökberk 1960, 77). Bu görüşün bütün dünya tarafından benimsenmiş olması, bütün insanlığı kavrayan bir tarih, ancak şimdi gerçek olmağa başlamıştır (Gökberk 1960, 77-78).

Felsefenin, yaşamın kılavuzu olması gerektiğini savunan Gökberk’e göre, Türkiye Aydınlanma çağına giriyor bu anlamda da Batılılaşmaktadır. Batı’nın geçirdiği aşamayı geçirmek zorundadır Rönesans’tan buyana, batı kültürüne kılavuz olan, yol gösteren dünya görüşü Aydınlanmadır. Aydınlanma da, yaşamın kurallarını, ilkelerini, aklın ışığıyla bulmak, aklın eleştirisinden geçerek bu kuralları ve ilkeleri saptamak ve ona göre davranmak demektir. Bizde böyle bir durumun içindeyiz. Dolayısıyla bizde felsefenin sadece yeri değil yaşamsal bir önemi vardır (Gökberk 1983/1, 6). Dinin bıraktığı boşluğu bugün sadece felsefe doldurabilir. Bu yalnız bilimle olmaz, çünkü bilimlerin bütünlüğü yoktur ve gerçeğin bir bölümünü anlatırlar. Oysa felsefe, tıpkı din gibi, bir bütüncü görüş getirir. Bunun için dinden boşalan yeri, felsefenin doldurmasından başka çare yoktur (Gökberk 1983/1, 6-7). Din ile felsefe belli soruları sormada birleşirlerken, sonuca varışta ilkece ayrılırlar. Dinin yanıtı, ortaklaşa hayal gücünün ürünüdür ve inanç niteliğini kazanır. Felsefeninki ise, düşüncede işlemekten oluşur ve eleştirmeye açık kalır (Gökberk 1997/11, 126-127). Analitik felsefeye karşı olumsuz bir tutum takınmış, dinden boşalan yeri dolduramayacağını belirtmiştir (Gökberk 1983/1, 12-14). Gökberk’e göre, çağ ya da kültür değişimlerinin yönünü, yönelinen kültür çevresinin özellikleri ile ilkelere ancak felsefe tarafından gösterildiğinden, felsefe Türkiye için hayati bir öneme sahiptir (Gökberk 1982, 24).

Macit Gökberk, Aydınlanma düşüncesini tek kurtuluş yolu olarak görmüş, hem düşüncelerini hem de toplumla ilgili sorunları Aydınlanma anlayışı bağlamında ele almayı, tek gerçek yaklaşım tarzı olarak benimsemiştir. Ona göre, Aydınlanma: Akdeniz çevresi ve gerilerinin bir ürünü olan Batı uygarlığı, Hegel deyişiyle “üstünlük kazanan bir ilke geliştirmişti tarih sahnesinde”. Bu ilke ile, uzun birikimlerden sonra, Milattan önceki 6. yüzyılda bugünkü Batı felsefe ve biliminin, dolayısıyla bunlara dayanan Batı uygarlık düzeninin temelleri atılmıştı (Gökberk 1997/4, 52-53). Aydınlanma döneminin esas temeli, Rönesans ile Reform hareketleriyle atılmıştır. Söz konusu hareketler, Ortaçağ’ın dünya ile din işlerindeki otoritesini kırmış, böylelikle Avrupa insanı yeni bir hayat düzeninin temellerini aramaya yönelmiştir. Bu arayışa, peşin hükümlerden arınmış, her şey - din, devlet, bilgi- karşısında eleştirel davranmak, düşüncesi kılavuzluk etmiştir (Gökberk 1948, 12). Ortaçağda kişi yoktu, birey yoktu, yalnız cemaat vardı, toplum vardı ve bunlar birey üstü olarak benimsenmişlerdir **Akıl**la aydınlatılan gelişme bireyin oluşmasını sağlamıştır (Gökberk 1983/1, 7). 18.yy doğa sistemini, kültür alanında da yürütmek istemiştir. Tabiat olaylarını olduğu gibi, kültür olaylarını da aklın ışığına tutmak isterler. Gelenek ve peşin hükümlerden kendini kurtaran akıl esas alan bir din, ahlâk ideisi ve rasyonel bir kültür anlayışı doğmuştur (Gökberk 1948, 13-14). Bu süreç boyunca ortaya çıkan nitelikler aydınlanma çağını oluşturmuştur. Ortaya çıkan yeni şey, doğayı ve insan dünyasını akıl yoluyla aydınlatıp kavramaktır. Sonraki süreçte, aklın gücü, büyü ve din dünyasının çözülmesine sebep olmuştur (Gökberk 1997/4, 52-53). Gökberk’e göre aydınlanma, düşünme ve değerlendirmenin geleneklere bağlı olmaktan kurtulup insanın kendi aklı ile, kendisinin yapmış olduğu denemeler ve gözlemler ile hayatını aydınlatmaya girişmesidir (Gökberk 1948, 11). Aklın yol göstericiliği, din ve geleneği aklın eleştirel süzgecinden geçirmek anlamına gelir (Gökberk 1997/12, 140). Aydınlanmanın getirdiği bilgi demokrasisi, kültür değerlerinin herkese ulaşması gerektiği ilkesi, ulusal dillerin kültür dili olmalarını da zorunlu kılmıştır (Gökberk 1997/12, 141).

Aydınlanma sürecinde, Avrupalı insan, din ve geleneğin dışına çıkmıştır (Gökberk 1997/6, 79). Vahiy akıl süzgecinden geçirilmiştir (Gökberk 1948, 35).

Akıl, her şeyin yapıcısı olduğu kadar, şimdide olan her şeyin eksik ve yanlışlıklarını ortaya koyarak yeniden yapılanmasının önünü açmaktadır. Aklın eksiklikler ve yanlışların tespiti görevi eleştirel akıl olarak adlandırılmıştır. Eleştirel aklın en önemli özelliği, kendini eleştirebilme gücüdür.

Aydınlanmanın devlet anlayışı, doğal hukuk esasına göre yorumlanmıştır. Doğal hukuk, tarihin gidişine göre değişen pozitif hukukun tersine hiç değişmeden kalan, insanların akıllarına ve gönüllerine kazınmış olan, doğadan ve doğuştan hakların bulunduğu iddia eden sistemdir. (Gökberk 1948, 16). Akıl, hayatın biricik sarsılmaz temeli olunca, bireyin içinde bulunduğu topluma olan bağları gevşer veya çözülür. Tek realite olan bireyin doğal haklarının tespiti ile onların devlet ve toplumdan öncelikleri ve üstünlüklerinin kabulü benimsenmiştir. Menfaat birliği esas alınmıştır. Bireylerin birlikte yaşamalarını belirleyen bir sözleşme olduğunu kabul etmişlerdir (Gökberk 1948,17). Yapılarında bulunan bir araya gelme içgüdüleri, onları bir sözleşme yapmaya götürmüştür (Gökberk 1948, 26). Batıda bireye verilen değer, bireyin özgürlüğü, hepsi Aydınlanma sürecinin sonucudur (Gökberk 1982, 21). Gökberk, Aydınlanmanın genel özelliklerini *Felsefe Tarihi* adlı kitabında maddeler halinde sıralamıştır: 1- Din temelli açıklama sistemi, yerini akıl temelli açıklamalar ve temellendirmelere bırakmıştır. Akıl ön plana çıkmasıyla birlikte, eleştirel bir tutum gelişmiş, önceki değer ve kurumlar sorgulanmıştır. Her şeyin ölçüsü olan Tanrı yerine, insan (akı) ölçü olarak kabul edilmiştir. İnsanın ölçü kabul edilmesi göreceli yaklaşımların artmasına neden olmuştur. 2- İnsan ve kültür sorunları düşüncenin başlıca konusu olmuştur. 3- Metafizik düşünceler üretmek yerine, duyular ve deneye dayanan düşünceler hakim olmaya başlamıştır. 4- Toplum hayatını belirleyen, devlet, din ve toplum gibi kavramlar, soru konusu yapılmış ve kökenlerinin araştırılması felsefenin başlıca konuları arasında sayılmıştır. 5- Teorik tartışmalar toplumun geniş bir kesimi tarafından takip edilmeye başlanmış, buna bağlı olarak toplumsal bilinç artmıştır. 6- Edebiyat yeni gelişmeleri konuları arasına katarak, yeni yaklaşımların toplumun büyük bir kısmı tarafından öğrenilmesine yardımcı olmuştur (Gökberk 1974, 339)

Gökberk'e göre, Avrupa kültür çevresinin ortaya koyduğu düşüncelerden biri bireyselliktir. Bölünmezlik anlamına gelen bireysellik (individualitas), ulusçuluğun kökünü oluşturur. Hümanizma, gerçek insanlık; tek insanın bağlı olduğu toplum içinde kendi "biricikliğini" ulusların da, insanlık çevresinde kendi içlerine kapalı birer dünya olan benliklerini duyup geliştirmeleridir. Tek insanlar da, uluslar da, daha büyük organizmaların sadece birer organı değildirler, birer kişidirler, birer kişiliktirler. Bunlar özelliklerini özgür olarak geliştirmekle, insanlığın çok çeşitli ve renkli biçimlerini gerçekleştirmiş olurlar (Gökberk 1997/6, 76). Ulusçuluk görüşünün Yunan kökleri olmakla birlikte, Avrupa'da gerçekleşmiştir (Gökberk 1997/6, 77). *Bilinç olarak ulusu* yaratan Avrupa kültür çevresi olmuştur (Gökberk 1997/6, 78). Bu bağlamda insan, ne nesne gibi olmuş-bitmiş bir şeydir; ne de hayvan gibi kaskatı bir çerçevenin içinde kapanıp kalmıştır. O bir iddiadır. Şu veya bu olanak iddiasıdır; gerçekleştirilecek bir varlık programı, bir hayat planıdır. İnsan hayatı olmuş bitmiş, kapalı bir gerçek değildir, ileriye doğru açık olan, henüz olmamış olması istenilen bir gerçekliktir (Gökberk 1997/3, 44). Toplulukların hayatı da bu belirlenimlere uyar (Gökberk 1997/3, 44).

Toplumların hayat planları, tarih içinde bazı dönemlerde değişirler ve bu değişimlere devrim denir. Devrimlerde bir hayat planını bırakılır, bunun yerine bir yenisi konulmaya çalışılır (Gökberk 1997/3, 44-45). Kendi devrimizde yapılanlar bunlardan farklı değildir. Varoluşumuzu bir zamanlar biçimlendirmiş olan bir varlık planını bırakıp bir yenisine yöneldik, şimdi bu yenisini gerçekleştirmeye uğraşıyoruz. Bıraktığımızın iddiası ne idi? Şimdi benimsemeye çalıştığımızın göz önüne bulundurduğu nedir? (Gökberk 1997/3, 45). Gökberk'e göre, bırakılan ha-

yat planı, varlığımızı öte dünyaya göre ayarlıyordu. Öbür dünya değer ölçüsü olunca da, bu dünyadaki hayat bir gölge hayat olur, asıl gerçek hayat olmaz. Burada insan, az veya çok, doğal varlığını yadsımaya gider; İçgüdülerin baskı altında bulundurur, yaşama sevincini duymaktan kaçır. Bundan dolayı da kendisi, içinde bulunduğu doğal çevreye sadece uymaya çalışır; bunun verdiklerinden başkasına aramaya kalkmaz. Dünyanın çatışmalarının içinden geçerken, öbür dünyadaki her şeyi uzlaştırmış olan kurtuluşu özler. Burada insan kendini ağırlık merkezi kendisinde olan bir varlık diye anlamaz, kişiliğini bilmez, o sadece, Tanrı’nın kuludur, sayısız örneklerden bir örnektir (Gökberk 1997/3, 45). Yeni kabul edilen hayat planı, büsbütün başka türlü bir insan varlığını gerçekleştirme-yi göz önüne almıştır. Yeni anlayıştaki insanın anayurdu dünyadır, dünyanın bütün bolluğunu, bütün renkliliğini yaşamak ister, bu yaşama iştahı doğal ortamın-dakilerle yetinmemeye götürür, sınırları dışına çıkar, kendi yaratması olan boyu-na gelişen tabakayı yükseltir. Doğanın güçlüklerine boyun büküp teslim olmaz, meydan okur, doğayla girdiği çetin savaşı kazanmak için teknikler geliştirir, maddenin içinde saklı olan makineyi ortaya çıkarır. Onun için teknik, sadece, bir para, bir bilgi işi değildir. Teknik insanın dünya karşısında duruşuyla sıkı sıkıya ilgilidir (Gökberk 1997/3, 45). Dünya, soluk bir gölge ve insan gelip geçici bir misafirse, o zaman bulduğumuza razı oluruz, o zaman hayatımız bir çöl bitkisi-nin sefaletine katlanmaktır. Öyle değil de varlığımızın gerçek taşıyıcısı ise, o za-man, içinde yaşamının sevincini tadabilmek için, onun kendimize uydurmaya, kendimize göre düzeltmeye çalışırız. Böyle bir varlık programında insan örnek-lerden bir örnek değildir; biricik bir görünüştür; bağımsız bir kişidir; Tanrı bile onun kişiliği için bir engeldir (Gökberk 1997/3, 45-46). Geriye döndürmek iste-yenler, insan yapısının öz niteliğini anlamamış, bu yapının içinde geçmişten ge-lip geleceğe doğru uzanan bir gidiş olduğunu kavrayamamış olanlardır. Bunlar, olacak olanı biçimlendirme gücün kendilerinde bulamayanlardır, bu güç kendi-lerinde bulunmadığı için onu bu toplumda da olmadığını sananlardır (Gökberk 1997/3, 46) Gökberk, geçmişinin kullanılmasına değil, putlaştırılmasına karşı ol-duğunu belirtse de (Gökberk 1997/3, 46), Aydınlanma çerçevesiyle uyumlu olan-ları kastettiği izlenimi vermektedir.

Avrupa toplumları, Rönesans sürecinden başlayarak dünyaya yönelik yaşama-yı tercih etmişler, yeni anlayışa göre değerlerini belirlemişler (Gökberk 1997/8, 106-107). Aydınlanmanın bu dünyaya dönük olmasının iki nedeni, ulus ve dünya-ya yayılmasıdır (Gökberk 1997/12, 139) Bu iki ilke imparatorluğun yapısı gereği uluslar üstü olması nedeniyle, Türklere yabancısıdır. (Gökberk 1997/12, 139). Orta-çağda toplumsal birlik, ümmet esastır. Tanzimat, Avrupa’da olduğu gibi, ümmet birliğinden ayrılıp millet birliği olarak gelişmemizin başlangıcıdır (Gökberk 1997/8, 105-106). İmparatorluğu taşıyan toplum olarak, millet olma isteği ağırdan alınmış, Atatürk işi hızlandırmıştır (Gökberk 1997/8, 105-106). Bununla birlikte, uluslarüs-tü bir yapı olan Osmanlı imparatorluğunda, ulusları öne çıkaran ulusçuluk, onun yıkılma nedenlerinden biri olmuştur (Gökberk 1997/4, 53).

Macit Gökberk, felsefenin kurumlaşmasında önde gelen düşünürlerden biri-dir. Yurt dışında doktora yapması, İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü’nde ya-bancı hocalarla birlikte çalışması, modern felsefe anlayışı çerçevesinde akademik olarak yetişmesini sağlamış ve bu niteliğini söz konusu Bölüm’ün biçimlen-me-sinde kullanmıştır.

TAKIYETTİN MENGÜŞOĞLU

Takiyettin Mengüşoğlu (1905- 1983), felsefe eğitimi alan ve felsefe doktorası yapan ilk kuşak felsefecilerimizdendir. Bütün çalışmaları boyunca felsefe dışı konulardan uzak durduğu yayınlarından anlaşılmaktadır. Bütün vaktini felsefeye vermesi nedeniyle, felsefe temelli yetişen en önemli düşünürlerimizden biridir.

Malatya'nın Hekimhan kazasında 1905 yılında doğmuştur. 1928 yılında Sivas Lisesi'ni bitirmiştir. Aynı yıl Avrupa'da eğitim göreceklein katıldığı sınavda başarılı olarak Almanya gitmiştir. 1929 yılında Göttingen Üniversitesinde Geiger rehberliğinde Fizik ve kimya dersleri almıştır. Berlin'de Nicolai Hartmann'ın yanında bilgi teorisi, mantık (umumi felsefe ve mantık; kendi ifadesi) dersleri okumağa karar vermiştir. Nicolai Hartmann'ın yanında çalışırken aynı zamanda psikolog Prof. Köhler, diğer bir mantıkçı olan Prof. Maier, kültür felsefecisi Prof. Spranger'in derslerini de takip etmiştir. Yoğunluk olarak Hartmann'ın sahası olan, mantık, bilgi teorisi, tarih felsefesi, etik ve tabiat felsefesi konularında çalışmış; yine Hartmann'ın tavsiyesi üzerine yardımcı olarak fizik ve kimya dersleri almıştır. Fizyoloji, bilgi teorisi için gerekli görülen tecrübî psikoloji ve idrak psikolojisi derslerini de izlemiştir. 1933 yılında, *Über die Grenzen der Erkennbarkeit bei Husserl und Scheller* (Husserl ve Scheller'de Bilginin Hududu) adlı doktora çalışmasına başlamıştır. 1937 yılında tez bitmiş, doktora sınavına genel felsefe ve mantık ile yardımcı disiplin olarak da fizik ve kimyadan girmiştir. Bu çalışma Berlin Üniversitesi tarafından yayınlanmıştır. 1937 de Umumi Felsefe ve Mantık asistanı olarak İÜ: Edebiyat Fakültesi'ne girmiştir. Ernest von Aster'in tercümanlığını yaptığı gibi onunla birlikte seminerler düzenlemiştir. Bilgi teorisi, etik, felsefi antropoloji ve ontoloji gibi konularda dersler vermiştir. 1942 yılında "*Nicolai Hartmann'ın 20. Asır Felsefesindeki Yeri*" adlı çalışmayla doçent, 1953 yılında profesör olmuştur. 1959 yılında İÜ. Edebiyat Fakültesi Dekanı seçilmiştir. 1978 yılında emekli olmuştur.

Hartmann'ın yeni ontolojisini yeni bir antropolojiyle tamamlamayı gaye edinmiştir (Mengüşoğlu 1976, VII). Derslerine antropoloji problemleriyle başlamıştır. Yapmayı düşündüğü şey, ontolojik temellere dayanan felsefi antropolojidir. İnsan fenomenlerinden kalkacak, ilimlerin sonuçlarına ters düşmeyecek ve fenomenlerde açığa çıkandan fazlasını ileri sürmeyecek (Mengüşoğlu 1976, VII-VIII). Felsefi antropoloji, insanı konkret bir bütün olarak görür; onu ruh ve bedene ayırmaz ve insan fenomenlerini bu bütünlükten kalkarak ele alır (Mengüşoğlu 1976, VIII).

Eserleri

Kant ve Scheller'de İnsan Problemi (1949) adlı çalışmada, adından da anlaşıldığı gibi iki filozofta insan sorunu ele alınmaktadır. Mengüşoğlu, Kant ve Scheller'in konuyla ilgili görüşlerini inceleyerek elde ettiği verileri, temel sorunu olan felsefi antropoloji açısından değerlendirmiştir. Mengüşoğlu, bu kitabı, felsefi antropoloji üzerinden gitmesini gerektiğini gösterdiğinden önemsemekte ve tarihi olarak tanımlamaktadır. Ayrıca varlık ve bilgi problemlerinin felsefenin birbirlerinden ayrılmaz temel sorunları olduğu gerçeğiyle de bu çalışmada karşılaşmıştır (Mengüşoğlu 1976, IX).

Felsefeye Giriş (1958.) kitap, felsefenin temel sorunlarını tanıtmakta ve bu konular çerçevesinde, eski ve yeni felsefe anlayışlarının farkına dikkat çekmektedir. Mengüşoğlu, söz konusu çalışmada bir yandan felsefe sorunlarını tanıtırken bir yandan da kendisinin de dahil olduğu ve hocası N. Hartmann tarafından kurulan yeni ontoloji açısından yorumlamaktadır. Mengüşoğlu'na göre, bir bilgiye giriş de-

mek, o bilimin, o bilginin esas problem sahaları üzerinde durmak demekti (Mengüşoğlu 1968, 1). Bu bağlamda, bilim, bilgi, mantık, ontoloji, tabiat, tarih, sanat, etik başta olmak üzere felsefenin yoğunlukla uğraştığı 14 felsefe disiplini temel özellikleri açısından tanıtmıştır. Ayrıca, söz konusu disiplinleri kendi felsefe anlayışı çerçevesinde yorumlayarak yeniden temellendirmiştir.

Değişmez Değerler, Değişen Davranışlar (1965) adlı kısa çalışmayı Mengüşoğlu, felsefi etik için eleştirel bir hazırlık olarak tanıtmıştır. Söz konusu çalışmada, değerlerin tanımlanması, değerlerin sınıflandırılması ve değişip değişmeme sorunları incelenmiştir. Yazıda, etiğin fenomen ve problemleri antropolojik -ontolojik bir esastan hareket edilerek ele alınmaktadır. Ona göre etik fenomenlerin, antropolojik -ontolojik temellere dayanması, onların varolan fenomenler olarak kökünü insanın somut varlık bütününde bulması demektir (Mengüşoğlu 1965, 5). Felsefe tarihi boyunca felsefeyi belirlemiş olan dört soruyu Kant’ın belirlediği sırayla ele almıştır: 1- Ne biliriz? 2- Ne yapmamız lazım. 3- Şimdiki hayatımızda sonraki hayatımız için ne umut edebiliriz. 4- İnsan nedir? (Mengüşoğlu 1965, 16). Bu soruların cevapları adı geçen kitapta kısaca verilmiştir.

Felsefi Antropoloji (1971) adlı çalışma, adından da anlaşılacağı gibi, antropolojinin felsefi açıdan temellendirme çabasıdır. Kitabın alt başlığı olan *insanın varlık yapısı ve nitelikleri* ifadesi çalışmanın genel çerçevesini çizmektedir. İnsanın varlık yapısı biyoloji ve doğa üzerinden temellendirilirken, nitelikleri de kültürel dünya üzerinden kurulmuştur. Mengüşoğlu’na göre, yüzyıllardan beri bilim ve felsefe ile uğraşan, her sahada inceden inceye araştırmalar yapan insan, kendisini unutmuş gibi gözükürken, ilk defa çağımızda kendisine, kendi problem ve fenomenlerine dönmüş, kendi kendisini özel bir felsefe dalının araştırma sahası yapmıştır. Mengüşoğlu, felsefenin bu dalına *felsefi antropoloji* adı verdiğini ve Batı’da bu ad altında yığınla yapılanlardan farkının, ontolojik temellere dayanmış olmasıdır. Bu nitelikte olan felsefi antropoloji, artık insanın biyolojik özelliklerinden, iç hayatından ruh ile beden arasındaki münasebetten, şuur alanlarından değil, insanın somut varlık bütününden, bu varlık bütününde temelini bulan varlık-şartlarından, fenomenlerinden hareket edecektir (Mengüşoğlu 1971, 1).

Fenomenoloji ve Nicolai Hartmann (1976) adlı çalışma, Husserl’in geliştirmiş olduğu fenomenoloji ile Hartmann’ın geliştirdiği yeni ontoloji arasındaki ilişkileri konu edinmiş ve ağırlıklı olarak Hartmann’ın düşüncelerini tanıtmıştır. Çalışmanın temelini bilgi anlayışındaki değişimler oluşturmaktadır. Ona göre, modern felsefedeki rasyonalist ve ampirist çizgilerin Kant tarafından eleştirel bir temelde birleştirme çabası ve spekülâtif felsefe anlayışının önünü tıkamıştır. Ancak Kant sonrası Hegel idealizminin felsefede etkili olmuştur. Hegel etkisinden kurtulmak için Kant’ın düşüncelerine yeniden dönmek gereği duyuldu, Yeni Kantçı anlayış çerçevesinde yapılan çalışmalar Husserl’i fenomenoloji anlayışını geliştirmeye itmiştir. (Mengüşoğlu 1976, 1-2). Hartmann, fenomenoloji etkisinde düşüncelerini geliştirmiştir (Mengüşoğlu 1976, 27-28). Söz konusu çalışma Hartmann’ın genel düşüncesi ve metafizik, bilgi, a priori, aposteriori, hakikat, bilginin ilerlemesi, ontoloji gibi sorunlar hakkında görüşlerini değerlendirmiştir.

İnsan ve Hayvan, Dünya ve Çevre (1979) adlı kitapta, Mengüşoğlu, insan ile hayvan arasındaki farkları ve benzerlikleri ortaya koyarken aynı zamanda insanın yaşadığı dünya ile hayvanın yaşadığı çevre arasındaki farklar da incelenmiştir. Mengüşoğlu’nun belirttiğine göre, *Felsefi Antropoloji*, insanın konkret varlık bütünü ve temelini bu varlık bütününde bulan insan fenomenlerini incelemiş, hiçbir insan topluluğunda eksik olmayan insan başarılarını ve onların dayandığı insanın

“varlık şartlarını” göstermeye çalışılmıştır. Adı geçen kitapta, insanla hayvan arasındaki zıtlıkların ele alınması gerektiği belirtilmiş ve bu iş *İnsan ve Hayvan Dünya ve Çevre* adlı kitabın oluşmasına neden olmuştur. Bu zıt fenomenlerin derinliklerine inildikçe, insanın varlık yapısı daha açık bir hale gelmektedir (Mengüşoğlu 1979, V). *İnsan ve Hayvan Dünya ve Çevre* adlı kitapta, hayvan dünyasında yapılan ampirik araştırmaları antropoloji bakımından değerlendirmiş ve insan ile hayvanın varlık bütününde ortaya çıkan zıt fenomenler temellendirilmiştir. Çalışma Uexküll’ün çevre araştırmalarına dayandırılmıştır (Mengüşoğlu 1979, VI).

Felsefe Anlayışı

Takiyettin Mengüşoğlu, felsefeyi çeşitli yönlerden ele alıp tartışmıştır. *Değişmez Değerler Değişen Davranışlar* adlı yazısında, Felsefenin başlangıcından, bilhassa Aristoteles’ten beri felsefenin uğraştığı ve uğraşması gerektiği sahaları dört sorunun belirlediğini dile getirmiştir: 1- Ne biliriz? 2- Ne yapmamız lazım. 3- Şimdiki hayatımızda sonraki hayatımız için ne umut edebiliriz. 4- Kant’ın eklediği İnsan nedir? (Mengüşoğlu 1965, 16). Soruları eleştirel bir tarzda ele almış ve fenomenlerden hareket etmenin gerekli olduğunu savunmuştur. Kant’ın ortaya koyduğu bu son soru felsefi antropolojinin yolunu açtığından Mengüşoğlu için önemlidir. Ona göre felsefi antropoloji, insanı somut bir bütün olarak görür; onu ruh ve bedene ayırmaz ve insan fenomenlerini bu bütünlükten kalkarak ele alır (Mengüşoğlu 1976, VIII). Fenomenlere dayanan felsefi antropoloji çerçevesinde bir felsefe anlayışı ortaya koymaya çalışmıştır. Ona göre felsefi antropoloji, konsruktionlardan hareket edeceği yerde, insan fenomenleri üzerinde durmaktadır. Bu fenomenleri tahlil ve tasvir etmek suretiyle, insanı, onun bu dünyadaki, hatta kainattaki yerini anlamaya, tespit etmeye çalışmaktadır. Fakat, felsefi antropoloji insan nedir sorusunu sormaz. Ancak insanda ve yalnız onda meydana çıkan fenomen ve başarıları, onun dünyayla, kainatla olan münasebetini bize gösterir (Mengüşoğlu 1965, 24). Bugünün bilim ve felsefesi artık bir şeyin ne olduğunu sormuyor; çünkü bir şeyin ne olduğu, neliği tespit edilirse, onu yapmak, meydana getirmek de mümkün olmaktadır. Sentetik kimyanın vazifesi de budur (Mengüşoğlu 1965, 25). Böylelikle felsefede nasıl bir yol izleyeceğini ortaya koymuştur.

Mengüşoğlu hangi temel felsefe sorunuyla ilgilenmektedir?

Felsefenin ancak yüksek bir bilim kültürünün bulunduğu yerde ortaya çıktığını belirten Mengüşoğlu’na göre, bir yerde felsefenin olup olmaması, derin ya da sathi olması, orada bilimin ve bilimsel araştırmaların bulunmasına, bunların derin veya sathi olmasına bağlıdır (Mengüşoğlu 1968, 304). Vazifesi, yalnız teorik temellerin bütünü (yani hem varlığın hem de her çeşit bilginin) üzerinde durmak olan felsefede durum çok farklıdır. Burada pratik hayata ilişkin bir şey yoktur. Pratik hayata bilimler gibi acil müdahale etmesi gerekmediğinden, felsefenin hiçbir yerde acele etmesine lüzum kalmaz. Ancak felsefe, hem kendisi, hem de ilim hakkında hesap vermek, her durumla hesaplaşmak, bunlarla ilgili bütün fenomen gruplarını açıklamak, açığa çıkarmak, anlamak zorunda olduğundan, sırtında ağır bir yük taşır (Mengüşoğlu 1968, 305).

Felsefeye Giriş adlı kitabında, felsefe ile insan, felsefe ile insan faaliyetleri, insan başarıları arasında sıkı bir münasebetin bulunduğu göstermek için, felsefenin on dört alanını tanıtmaya çalışmıştır (Mengüşoğlu 1968, VII). Çalışmada, Batı’da yapılan benzerlerinden farklı olarak “felsefe nedir?” sorusunu sormadığını, bunun yeri-

-izmler, -izm eki alan terimler, kendilerini kalıplaştırarak temsil edildiklerinden kapalı bir model oluşturlar ve içeriklerinin tümünün doğruymuş gibi ideolojik bir yaklaşım sergilerler. Ayrıca her şeyin eleştirilip değiştirilmesinden yana olan bilimsel tutumun karşısında yer almaktadırlar. Bu özelliklerinden dolayı -izmler olumsuzlanmıştır.

ne felsefe sorunlarını tahlil ve tasvir ettiğini belirtmiştir. Ona göre, sorulara tek cevap vermek ya da sorunun açık cevaplarını bulmak imkansız olduğundan, bir şeyin ne olduğunu sormak verimsizdir. Bundan dolayı, tahlil ve tasvir yolunu tercih ettiğini ifade etmiştir (Mengüşoğlu 1968, VIII). Ayrıca kendi tavrının anti **izm** olduğunun altını çizmiştir. Ona göre, *izm*’ler ve sistem felsefesi, zamanımızın antropolojik- ontolojik anlayışa, insanın kendisi hakkındaki görüşüne de aykırı gelmektedir. Sistem felsefesi (‘*izm*’ler felsefesi) dönemi kapanmıştır (Mengüşoğlu 1968, VII-D). Felsefe tanımlı vermeyen Mengüşoğlu’nun felsefe anlayışını *Felsefeye Giriş* kitabında ele aldığı disiplinleri tanımladığı şekliyle ortaya koymak mümkündür. Adı geçen kitapta, ilim, bilgi, mantık, ontoloji, tabiat, sanat, dil, felsefi antropoloji, etik, hukuk-devlet, din, metafizik, felsefe tarihi olmak üzere, on dört felsefe disiplini tanımlamış ve bu alanların özelliklerini sergilemiştir.

Sıralanan disiplinlerin bazılarının temel özellikleri şöyledir: Bilim teorisi, felsefenin bilimlere metot dikte edebileceği sanısıyla geliştirilmiş ve bilgi teorisini yerine geçebileceği sanısını uyandırmıştır. Fakat bunların olamayacağı anlaşılmıştır (Mengüşoğlu 1968, 12). Bilim teorisinin görevi, ilimleri sınıflandırmak olarak kalmıştır (Mengüşoğlu 1968, 13). İlimlere, yöntem dikte etmenin saçma olduğu ve her ilmin kendi yöntemini iş başında geliştirebileceği düşüncesini belirtmiştir (Mengüşoğlu 1968, 16). Bilgi teorisi, özne ile nesne arasındaki bağ şeklinde tanımlanmış (Mengüşoğlu 1968, 33) ve özne ile nesnenin ne türden özelliklere sahip oldukları üzerinde durulmuştur (Mengüşoğlu 1968, 34-35). Özne- nesne ilişkisine dayanan felsefi görüşler tanıtılmıştır (Mengüşoğlu 1968, 35-40). İdrak, düşünme, anlama, izah etme gibi bilgi aktları (Mengüşoğlu 1968, 40-57), aktlar aracılığıyla elde edilen bilginin özellikleri üzerinde durmuştur (Mengüşoğlu 1968, 58-60). A priori bilginin temellendirilmesini çeşitli yönleriyle incelemiştir (Mengüşoğlu 1968, 60-63). Bilgi aktlarının nesneye uygun gelip gelmemesi (hakikat- hata sorunu), hakikatin birliği ve mutlaklığı, immanent ve transcendent hakikat, aktlarla nesne arasındaki uygunluk sorunu, bilgide araştırma ve ilerleme sorunu da incelenen konular arasındadır (Mengüşoğlu 1968, 63- 85). Mantık disiplininde, mantığın araştırma sahasının sınırlandırılması ve düşünce ile düşünme arasındaki münasebet (Mengüşoğlu 1968, 86), mantık hakkında ortaya konulan yanlış görüşler (Mengüşoğlu 1968, 91), mantığın ilkeleri (Mengüşoğlu 1968, 94), yargının unsurları, yargıdan çıkarılan neticeler, kavramlar (Mengüşoğlu 1968, 98) türünden sorunlar incelemiştir. Ontoloji: Mengüşoğlu’na göre, bütün insan bilgisinin *varolan* bir şeyin bilgisi olması nedeniyle, felsefi bilgi ile bilimsel bilgiyi birbirine bağlamakta, hatta onları birleştirmektedir. Bilim ve felsefenin ortak kaynağı olan, onları birbirleriyle birleştiren bu *varolan* da yine özel bir araştırma sahasına tabiidir. Söz konusu saha, varlık alanı olarak kabul edilir ve orada araştırma yapan disiplinin adı ontolojidir. Ontoloji varolanı bir bütün olarak ele alırken, ilim ve felsefe varlığı çeşitli sahalara bölerek inceler (Mengüşoğlu 1968, 100). Mengüşoğlu’na göre, bütünlüğü sağlaması nedeniyle ontoloji özel bir öneme sahiptir. Yeni ontoloji, varolanı var olan olarak tetkik eden ve var olandaki determination prensiplerini varolanın neylerini, tarzlarını araştıran bir ilimdir. Bunları incelerken, herhangi bir spekülasyona veya varlığı ispat etmeye çalışan bir teoriye, bir aksiyomlar sistemine başvurmuyor. Varolana herhangi bir kıymet struktur’ü de atfetmiyor; tersine varolanın fenomenlerinden kalkıyor, deskriptiv (tasviri) ve analitik bir bilgi olarak kalıyor. Eski ontoloji, öncekinin tersine, deduktif, spekülatif, rasyonalist, aksiyomcu bir bilgidir (Mengüşoğlu 1968, 132).

Tarihi varlık sahası, insan grupları, sosyal birlikler arasında olup biten olayların sahası olduğu gibi, bütün insan faaliyetlerinin neticesinde meydana çıkan başarılar da bu saha içinde yer alır. Bu sahaya manevi varlık sahası denmektedir (Mengüşoğlu 1968, 149). Geist tabirinin bir tercümesi olan “manevi varlık” sahasına, “tarihi varlık sahası” adı verilmekle, peşin olarak bu sahayı şimdiye kadar olduğu gibi, dar manada ve sadece belli fenomenler bakımından tetkik eden bir tarih felsefesinin yetersizliğine de işaret edilmiştir. Eski ve dar manadaki tarih felsefesinin en başta göz önünde bulundurduğu saha, siyasi, iktisadi fenomenler ve bu fenomenlerin gelişmesini sağlayan faktörler sahasıyla metodoloji problemidir. Halbuki tarihi varlık sahasının felsefesi tabiriyle, bütün insan fenomenleriyle birlikte, onun başarıları ve bu başarılar ve fenomenleri tayin eden prensipler (kategoriler) göz önünde bulundurulur (Mengüşoğlu 1968, 149). Metafizik, felsefenin başlangıçlarından buyana özel bir saha olarak devam edegelmiştir. Fakat anlam farklılıklarına uğramıştır. Pozitivistler, kendi dar görüşleri bakımından manasız gördükleri bütün problemlere metafizik demişlerdir. Ortaçağdan Kant’a kadar gelen süreçte birkaç istisna hariç, metafizik tabiri olumlu anlamda kullanılmıştır (Mengüşoğlu 1968, 296). Ortaçağ’da metafizik ve ontoloji aynı manada kullanılmış ve varlığın ispatıyla uğraşmıştır. Metafizik’in vazifesi, her şeyin yaratıcısı olan Tanrı’yı, ruhun ebediliğini, kozmosun varlığını, mantık yoluyla ispat etmektir (Mengüşoğlu 1968, 296). İlk defa Kant, sınırı çizilmiş, ve “saha metafiziği” adını alan bu spekülative metafizikle mücadele etmiştir. Kant için üç “saha metafiziği” vardır: 1- Rasyonel kozmoloji, 2- Rasyonel teoloji, 3- rasyonel Psikoloji. İlki, kozmosun varlığını, ikincisi ruhun ebediliğini, üçüncüsü, Tanrı’nın varlığını ispatla meşguldür. Kant Kritik anlayışında bunları felsefe dışına atmıştır (Mengüşoğlu 1968, 297). Problemler metafizik’inin kurucusu Kant olmakla birlikte, onu felsefeye kazandıran Hartmann olmuştur. Hartmann’a göre metafizik problem, irrasyonel bir artık taşıyan problemdir. İrrasyonel tabiriyle de, Hartman,, bilinmeyen, sonuna kadar çözilemeyen, çözülmesine imkan olmayan problem kastedilir (Mengüşoğlu 1968, 298). Tamamen irrasyonel bir problem yoktur; her irrasyonel problemin rasyonel bir yanı vardır (Mengüşoğlu 1968, 299).

Disiplinlere verdiği anlamlar ve onların dayandıkları temelleri değerlendirme tarzı, Mengüşoğlu’nun nasıl bir felsefe anlayışına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Mengüşoğlu, felsefenin merkezine yeni ontoloji dediği Hartmann ontolojisine dayanan felsefi antropolojiyi koyma çabasıdır.

Mengüşoğlu’na göre, 20.yüzyılın son elli yılında (1920-1970 arasında) kastediyor) felsefe, insana, onun varlık-yapısında ortaya çıkan problemlere, kozmostaki yerine yönelmiştir. Yüzyıllardan beri ilim ve felsefe ile uğraşan, her sahada inceden inceye araştırmalar yapan insan, kendisini unutmış gibi gözükürken, ilk defa çağımızda kendisine, kendi problem ve fenomenlerine dönmüş, kendi kendisini özel bir felsefe dalının araştırma sahası yapmıştır. Mengüşoğlu, felsefenin bu dalına *felsefi antropoloji* adı verdiğini ve Batı’da bu ad altında yığınla yapılanlardan farkının, ontolojik temellere dayanmış olmasını göstermiştir. Bu nitelikte olan felsefi antropoloji, artık insanın biyolojik özelliklerinden, iç hayatından ruh ile beden arasındaki münasebetten, suur alanlarından değil, insanın konkret varlık bütününden, bu varlık bütününde temelini bulan varlık-şartlarından, fenomenlerinden hareket edecektir (Mengüşoğlu 1971, 1). Mengüşoğlu’nun, felsefi antropolojiyi kurmak istediği temel, fenomenlerdir. Bu temel oluşturulmasında Husserl fenomenolojisinin etkisi büyüktür. *Fenomenoloji ve Nicolai Hartman* adlı kitabının Giriş bölümünde Husserl’in fenomenolojik anlayışına ilişkin verilen bilgiler, felsefe anlayışını dayandırdığı zemini ortaya koymaktadır (Mengüşoğlu 1976, 2-25). Bir yanıyla Husserl etkisinde olduğu söylenebilir.

Fenomenoloji, nesnenin mahiyetine ulaşarak kesin bilgiyi elde etmek isteyen ve Edmund Husserl tarafından geliştirilen felsefe yöntemidir.

Felsefi antropolojinin bağımsız bir disiplin olabilmesi için, insanın parçalanmaz, somut (konkret), bağımsız, otonom olması gerekmektedir. Böyle bir bilginin ortaya çıkabilmesi için, ilimden, felsefeden, dinden gelen önyargılardan kurtulmak gerekir (Mengüşoğlu 1969, 187). Felsefi antropoloji, felsefi, ilmi, dini teorilerden değil, naiv insan görüşünden kalktığı için her türlü spekülasyondan kaçınır. İnsanı parçalamadan, ontik bir birlik olarak görür. Bir etik olmadığı için de, insandaki iyi ve kötüyü değil, insanın kendisini anlamak ister (Mengüşoğlu 1969, 199). Felsefi antropoloji, insanın kozmostaki yerini, insanın çeşitli alanlardaki başarılarını, onun yapıp etmelerini, tavır takınmasını, değer duygusunu, bilgisini, tarihliğini, hürriyetini; ideleştirme, çalışma, kendisini bir şeye verme, inanma önceden görme, önceden planlama gibi fenomenleriyle dil, din, devlet kurma gibi “varlık şartlarını” ele almaktadır (Mengüşoğlu 1969, 210). Felsefi Antropoloji’nin bir başka karakteristik yanı, felsefede alışla gelen bir “sistem”, bir “izm” olmayışı, araştırmalara açık kapılar bırakmış olmasıdır; ancak ele alınacak “varlık şartları” bütün insan öbeklerinde bulunmalıdır. Vicdan problemi, disharmoni, antagonizm problemleri bu çeşit “varlık şartları”dır. Ontolojik temellere dayanan bu çalışmanın gayesi, insanın varlık yapısında ortaya çıkan problemleri işlemektir (Mengüşoğlu 1971, VI). Yaptığı çalışmaların insanın bütünüyle otonom bir varlık olduğunu gösterdiğini belirtmiştir. Bütünüyle otonom olmak, kendisini tabiatı koparmış, tabiat dışı, akausal bir varlık olmaktır. Otonom olması ona ağır bir yük ve sorumluluklar yüklemiştir (Mengüşoğlu 1971, VI). Ayrıca insanın biopsişik bütünlüğünü göstermek de çalışmanın hedefleri arasında sayılmıştır (Mengüşoğlu 1971, VI). Mengüşoğlu, *Felsefi Antropoloji* adlı kitabında, önce antropoloji teorilerini eleştirel bir şekilde ele almış onlardaki olumsuzlukları sergilemiştir (Mengüşoğlu 1971, 8-36). Bu bağlamda, ontolojik temellere dayanan antropolojinin ne türden özelliklere sahip olması gerektiği üzerinde durulmuş ve sorun şöyle tanımlanmıştır: İnsanı özel bir varlık alanı olarak ele alır ve bu varlık alanından hareket eder. İnsanın varlık alanından da insan fenomenleri, insan başarıları, insan tabiatının varlık unsurları, insanın “şeyleri” anlaşılmalıdır (Mengüşoğlu 1971, 54). Söz konusu şeyler ya da fenomenler varlık şartları olarak tanımlanışlardır. İnsanı, bütünlüklü ve somut bir şekilde temellendirmek için, bütün insanlarda ortak olan temel fenomenleri ya da varlık şartlarını belirlemiş ve onların temellendirmesini yapmıştır. Söz konusu varlık şartları şunlardır: Bilen, yapıp-eden, kıymetlerin sesini duyan, tavır takınan, önceden gören ve önceden tayin eden, isteyen, hür hareketleri olan, tarihi olan, ideleştiren, kendisini bir şeye veren, seven, çalışan, eğiten, ve eğitilen, devlet kuran, inanan, sanat ve tekniğin yaratıcısı olan, konuşan, bio-psişik bir yapıya sahip olan bir varlık olduğunu gösteriyor (Mengüşoğlu 1971, 1). Bu unsurların her biri bütün insan öbeklerinde olduğundan varlık şartları olarak kabul etmişlerdir. Ayrıca bu unsurların her biri diğerleriyle ilişki içindedirler (Mengüşoğlu 1971, 1). Burada sıralanan varlık şartlarının her biri ayrı bölümler halinde incelenmiştir.

Mengüşoğlu, felsefeyi, felsefi antropoloji üzerinden tanımlayıp, temellendirmiştir. Felsefenin uğraştığı sorunlarını, *izmlerle* hesaplaşarak felsefi bir tutumla inceleyip tanıtmıştır. Yoğunlaştığı felsefi antropolojide felsefe yapmanın örneğini vermiştir. Türkiye’de felsefenin geriliğinin altını çizmiştir. Felsefenin kendi kültürel ortamında nasıl yapılacağı üzerinde durmamıştır. Bununla birlikte felsefi antropolojinin bir disiplin olarak kurup geliştirme çalışmaları, Türkiye’deki ilk örnek olarak öne çıkmaktadır.

NERMİ UYGUR

Nermi Uygur (1925- 2005) İstanbul doğumlu, 1936 yılında Büyükkada İlkokulu'nu bitirmiş, 1944 yılında Galatasaray Lisesi'nin Latince bölümünden mezun olmuştur. 1948'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nden pekiyi derecesiyle diploma almış, 1950 yılında ayın bölüme Asistan olmuştur. 1952 yılında Heimsöeth'in yönetiminde “*Wilhelm Dilthey'a Göre Konuca Temellenmesi Bakımından Manevi Bilimler Öbeğinin Meydana Getirdiği Bilgi Bağlamı*” adlı çalışmayla doktorasını tamamlamıştır. 1952- 1954 Almanya ve Fransa'da fenomenoloji çalışmaları yapmış ve bu çalışmalar *Edmund Husserl'de Başkasının Beni Sorunu* başlıklı doçentlik tezinin gerçekleşmesini sağlamıştır. 1954 yılında doçent, 1964 yılında profesör olmuştur (Uygur, 121-122). Genellikle, mantık, düşünce tarihi, Antik ve Çağdaş Felsefe tarihi, dil, kültür, bilim felsefesi dersleri vermiştir. Yazı ve kitaplarının başlıca konuları olarak, dil, insan, sanat, toplum, ahlak, uygarlık, edebiyat denemeleri şeklinde sıralanmıştır (Uygur, 122). Arkadaşları arasında “sorucu” olarak bilinirmiştir. Sorular onu felsefeye götürmüş (Uygur, 123).

Doktora tezinin (1952) girişinde, Türk düşüncesini, Pozitivizmin dar ufkunda boğulmaktan kurtarmak ve Manevi bilimlerin önemini göstermek için bu çalışma yapılmıştır (Uygur 1952, III) düşüncesiyle temel eğilimlerinden birini ortaya koymuştur. Pozitivist olguculuktan uzak durmaya dikkat ettiği söylenebilir. Düşüncelerini deneme tarzıyla dile getirişi de pozitivizme uzaklığın temel göstergesidir. *Kuram Eylem Bağlamı* adlı kitabın girişinde, bu kitap neden yazıldı? sorusu sorulmuş ve soru hem dürtü, hem de amaç yönünden ele alınmıştır. Kitabı yazmaya yönelten dürtü, “kuram ile eylem arasındaki ilişkiler” başlığı altında toplanabilecek olan birçok soru, kaygı, merak, tedirginlik, çekicilik ve şaşmanın gittikçe artan bir basınçla yaşayıp düşünme gündeminde, iyiden iyiye ağır basması olduğu belirtilmiştir (Uygur 1975, 3-4). Burada dile getirdiği kaygı, felsefi bir temellendirme ihtiyacıyla ilgilidir.

1983 yılında yapılan bir söyleşisinde kendini şöyle anlatmıştır. “Hem bilimle hem ozanlıkla sınırdaş bir felsefe-deneme uğraşısı içindeyim. Tüm özyaşamım bu benim. Böyle örülmüş her şeyim” (Uygur, 160). Bu ifadeler onun temel kaygısının felsefe, bilim ve demeler çerçevesinde gerçekleştiği söylenebilir.

Eserleri

Edmund Husserl'de Başkasının Beni Sorunu (1958) başlıklı kitabının amacını Uygur şöyle açıklamıştır: Başkasının beni sorunuyla ilgili olarak Husserl'in ileri sürdüğü savları, arka planlarından kalkarak, taşıdıkları güçlüklerin altını çözerekten, yeniden kurmak, objektif bakımdan bağlı bulundukları -çok kez kuşatıcı- başka savların içine yerleştirmek, çepeçevre yorumlamaktır (Uygur 1972, 6). Uygur'un kitabının başlığını da açıklayacak sorulardan bazıları şunlardır: Ben yapayalnız mıyım? Benden ayrı bir ben ya da başka benler de var mı? Başka benlerin varlığı kuramsal olarak ne kadar belgelenebilirler? Başka benler dış dünyada, kendi bilincinin dışındaki dünyada, ne çeşitten bir yer işgal etmektedirler? Genel olarak ben nedir? gibi sorular çerçevesinde konu incelenmiştir (Uygur 1972, 7).

Dilin Gücü (1962). Ona göre, dilin güçlü etkisi kültür varlığının her yanında kendini duyurur. Toplum, din, edebiyat, tarih, bilim, eğitim, gibi kültürün her yöresi, en iç öğelerine dek zorunlulukla dilin damgasını taşır. eğitim, gibi kültürün her yöresi, en iç öğelerine dek zorunlulukla dilin damgasını taşır. Yönü, amacı, kapsamı, başarısı, ne olursa olsun, insanın yürüdüğü görünür görünmez tüm yol-

lar diller geçer. Çepeçevre insan varoluşunun anakoluşuludur dil (Uygur 1984a, 5). Bu kitap, yaşamın böylesine önemli bir temelini çeşitli yönlerden anlama serüvenine adanmış kendini. Kitap, yazarlık gündemimin baştan beri en başında yer alan dili dile getirmeye yönelik bir dil yapısı (Uygur 1984a, 5)

Felsefenin Çağrısı (1962) çalışma Uygur’un baş yapıtı sayılır. Uygur, kitabın ilk baskısına Önsöz’de şunları söylemektedir: Kitap, felsefenin felsefesi üzerine beş denemeyi kapsamaktadır. Felsefe Nedir? sorusuna belli bir aydınlık getirme savaşıdır. Felsefenin incelediği tek tek sorunları çözmekten çok, temel yapıyla tüm felsefenin kuruluşunu konu diye almakta, dolayısıyla felsefe sorunlarının içine daha iyi görmeyi sağlamaktadır. Konusunu çepeçevre işlemekten uzak bir çalışmadır (Uygur 1971, 9). Kitapta şu konular incelenmiştir: Bir Felsefe Sorusu Nedir?; Felsefede Temellendirme; Felsefe mi Metafizik mi?; Bölük- Pörçük Felsefe; Felsefe - Dünü ve Yarını.

Dünya Görüşü (1963) adlı küçük kitapçıkta, *dünya görüşü*nün ne türden temellere oturduğu ve nasıl bir yapıya sahip olduğun tartışmıştır. Bu bağlamda bilimsel bilgiyle ilişkisi, bilginin güvenilirliği, çelişmeli durumları, hayatla ilişkileri ve dünya görüşünün veriliş tarzları eleştirel bir bağlamda tartışılmıştır.

Güneşle (1969) adlı kitap, Uygur’un denemeci yanını ortaya çıkardığı çalışmalardan biridir. Çeşitli konuları felsefi bir yorumla edebi tarzda yazmaktadır. Konuların kısa, derinlikli ve edebi bir biçimde anlatılması, düşünce üretimin yollarından biridir. Uygur denemeciyi şöyle tasvir etmiştir: Denemeci, evreni yeniden kurmaya, varlığı içten denemeye vermiştir kendini. Yazdıklarında, tüm sezdiklerini, kuşkuvarlıklarını, özlemlerini, düşlerini, umutlarını, yoğurur denemelerinde. Kanısınca tatlı ile acıyı, iyi ile kötüyü, doğru ile eğriyi, güzel ile çirkinini birbirlerinden ayırmaya çalışırken gerçekleştirir bunları (Uygur 1969, 25)

İnsan Açısından Edebiyat (1969) adlı çalışmanın başında, Uygur edebiyatı şöyle dile getirmektedir: Edebiyat yazarlığı, zamanla edebiyatı sorgulaya yöneleceğine inanmaktadır. Ona göre edebiyat, evrene insan açısından bakmak, evreni dille yorumlamaktır. Bütün bu varlıkça ilişkiler, edebiyat sorularıyla dolduruyor yaşamını doldurduğunu, kuşatıcı bir edebiyat kuramına götüren bir yolda, bazı çözüm denelerine eriştiği kanaatini bildirmektedir (Uygur 1977, 8). Bu edebiyat anlayışı çerçevesinde edebi konular incelenmiştir.

100 Soruda Türk Felsefesinin Boyutları (1974) adlı kitap, Türkiye’de felsefe yapmanın şartlarını ve felsefeyle uğraşanların durumlarını sorgulamaktadır. Konuya girerken, felsefe tanımlarının kölesi olmamayı, felsefeyi darlaştırmamayı, felsefeyi yeniliklere açık tutmayı felsefeyi ileriki olanaklara kapamamayı öncelikle benimsenmesini, felsefeye ilişkin elden geldiğince uzmanca bir anlayışın oluşması ve bu anlayışı da elden geldiğince geniş tutulması gerektiği üzerinde durmuştur (Uygur 1974, 15). Bu bakış açısıyla Türkiye’deki felsefi yapının iyi bir resmini çizmiştir.

Kuram Eylem Bağlamı Çözümleyici Bir Felsefe Denemesi (1975) adlı kitabın amacı, Uygur’un bildirdiğine göre, kavramsal bir araştırmadır. Bir kavram olarak kuram ile bir kavram olarak eylem arasındaki kavramsal ilişkileri incelemektir (Uygur 1975, 4-5). Bu bağlamda, çeşitli konuşma ortamlarında, kuram ve eylem deyimlerinin gerek ayrı ayrı gerekse özellikle bir arada kullanılırken birbirlerine ne yönden, nasıl, ne oranda anlamca bağlandıklarını aydınlatmak. Öyleyse varılmak istenen şey, birbirinden koparılamayan dilsel -kavramsal bir bilinçlenmedir (Uygur 1975, 5). Özetlenirse, birbirlerinden ayrı tasarlanamayan dilsel-kuramsal-semantik-mantıksal bakımlardan, kuram ile eylem anlatımını, tüm bildirdiğiyle, sezdirdiği, çağırıldığı, ittiği, kesitiği, sınırladığı, bütünlediği, içerdiğiyle gözden geçirdiğini söylemek gerekir (Uygur 1975, 5).

Deneme, bir konu hakkındaki düşünceleri, çok fazla tartışmadan, hissedildiği gibi yazılmasıdır. Genellikle kısa olup, denemecinin ruh halini yansıtır. Denemeler, ağırlıklı olarak edebiyatta öne çıkmakla birlikte, felsefe gibi farklı alanlarda da yazılmaktadırlar.

Dil Yönünden Fizik Felsefesi (1979) Kitabın amacı, fizik bilimini bir felsefe konusu olarak işlemek, bunu yaparken de dikkati daha çok dilde toplamaktır (Uygur 1979, 1). Bu amca uygun olarak kitap, *Fizik ve Felsefe*, *Fizik Dilinin Çokboyutlu Çözümlemesi ve Fizik Diliyle İlgili Bazı Felsefe Sorunları* olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Söz konusu kısımlar alt başlıklar halinde ayrıntılı bir şekilde tartışılmıştır.

Yaşama Felsefesi. (1981) adlı kitap, Uygur tarafından şöyle tanıtılmaktadır: Yaşama felsefesi, somut soyut tüm boyutlarıyla insan yaşamının içine dağ yarıklarından iner gibi inmektedir. İnsan yaşar. Bitkiler ve hayvanlarsa sadece canlılardır. İnsan niçin, neye göre, nasıl yaşadığını araştıran bir varlıktır. Bir bakıma herkes yaşama filozofudur.... (Uygur 1981, 5). Susulan yerde felsefe barınmaz. Hazır felsefe sevenlerin ne kendilerini ne de felsefeyi sevdikleri söylenebilir. Sorusuz sorgusuz herkesin sevdiği bir felsefeyi benimseyen, ya düşünme tembeli, ya düşünme korkağı, ya da düşünme emeklisidir. (Uygur 1981, 5). Yaşanmamış felsefelerden yaşama felsefesi olmaz. Felsefeyi sevmek, felsefe yapmakla kuru laf olmaktan çıkar. Felsefeyi sevmediğini söyleyen bile felsefe yapıyorsa bir bakıma felsefeyi seviyor demektir (Uygur 1981, 5-6). Felsefeyi sevmek felsefeyle varolmaktır. Felsefeyle varolmak için de felsefede yok olmak gerekir (Uygur 1981, 6)

Kültür Kuramı (1984) adlı kitap çeşitli makalelerin bir araya getirilmesinden oluşmuştur. Uygur kitabını şöyle tanıtılmaktadır: Bu kitapta, insanın kültür varlığına ilişkin yazılarımdan bir tutam sunuyorum. Çağdaş bir kültür kuramına doğru uzanışlarımın göstergeleri bunlar (Uygur 1984, 7). Eski ve yeni kültür öğretileri üzerine çepeçevre bilgiler yansıtan bir başvuru kitabı değildir (Uygur 1984, 7). Uygur felsefedeki kaygılarını ve uğraşlarını da bu çalışma bağlamında dile getirmiştir: Kültür kuramına yönelişlerimin ilk ürünü doktora tezinde açığa konmuştur. Kültür bilimlerinin varlık yönünden düzenlenmesine ilişkin bir mantık çalışmasıydı bu. Daha sonraki çalışmalarımı, özellikle: Dilin Gücü, Dünyagörüşü, İnsan Açısından Edebiyat, Güneşle, Türk Felsefesinin Boyutları, Kuram-Eylem Bağlamı, Dil Yönünden Fizik Felsefesi adlı kitapta saptamak fırsatını buldum. Kitaba bürünen son vargılarımsa 1981'de Yaşama Felsefesi'nde yer aldı. Tüm yapıtlar boyunca: insan anlayışı, dünya yorumu, kültür-toplum ilişkileri, sanat, din, eylem, devlet, düşünce, eğitim, politika gibi kültür gerçekliğinin önemli oylumları ile, dil boyutu, bilim kafası, doğa bilimlerinin kültür değeri, kültür taşıması, kültür örgütlenmesi, günlük yaşam ve benzeri türden bir dizi kültür kuramı konusunu, felsefe yönünden elden geldiğince ayık bilince ulaştırmayı denedim (Uygur 1984, 7-8).

Yukarıdaki kitap tanıtımlarına bakıldığında, Nermi Uygur'un yayınları, felsefe çalışmaları ve denemeler olmak üzere içerik açısından ikiye ayrılır. Felsefe çalışmaları analitik felsefe anlayışı çerçevesinde gerçekleşmiştir. Analitik anlayış, düşüncelerin dil üzerinden temellendirilmesidir. Örneğin *bilgi nedir?* sorusu, *bilgi, önermelerde ifade edilmektedir*, şeklinde cevaplandırılır. Bu cevapta yer alan önerme ve ifade terimlerine yüklenen anlamlardan hareketle, bilginin ne olduğu açıklanır. Nermi Uygur, analitik anlayışın Türkiye'de önde gelen temsilcilerinden biridir.

Nermi Uygur'un ikinci uğraşısı olan denemeler, hayata ilişkin bir takım sorunlar, meraklar, duyguların edebi bir tarzda ifade edilmesidir. Uygur denemeleri çok vakit ayırmış ve düşüncelerinin önemli bir kısmını denemeler üzerinden ortaya koymuştur. *Güneşle* (1969), *Yaşama Felsefesi* (1981), *Bunalımdan Yaşama Kültürü* (1989), *Çağdaş Ortamda Teknik* (1989), *İçeriden Dışarıya Batı'nın Kültür Dünyası* (1992), *Tadı Damağımda*. (1995) başlıklı kitaplarda toplanan denemelerin içerikleri çok çeşitlidir. Akla gelebilecek her konuda üç - beş sayfayı aşmayan düşünceler ozanca bir tavırla ifade edilmektedir. Nermi Uygur'un denemeleri onun gerçek dünyasını yansıttığı izlenimi vermektedir.

Nermi Uygur, felsefeci ve denemeci kimliğini birlikte geliştirip yan yana kullanmayı bilmiş bir düşündürdür. Analitik felsefe anlayışıyla denemeci kimlik, yapıcı pek bir araya gelemezler; hatta birbirlerini iterler. Çünkü analitik anlayış, düşünceleri sıkı mantık kuralları içinde analiz edip eleştirel bir temelde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda nesnellik de belli ölçüler de işe karıştırılmaktadır. Ayrıca analitik anlayışta tanım önemli bir yer tutar. Öte yandan deneme tarzı düşünceler, ağırlıklı olarak duygu durumlarını ifade edip konuyla ilgili tasvirler ortaya koyarlar. Uygur, birbirine zıt olmasa da uzak olan bu iki düşünce tavrını kendinde barındırmış ve her iki alanda da önemli ürünler vermiştir.

Felsefe Anlayışı

Nermi Uygur, *Felsefenin Çağrısı* adlı kitabın ilk baskısının Önsöz’ünde şunları söylemektedir: Kitap, felsefenin felsefesi üzerine beş denemeyi kapsamaktadır. Felsefe Nedir? sorusuna belli bir aydınlık getirme savaşındadır. Felsefenin incelediği tek tek sorunları çözmekten çok, temel yapısıyla tüm felsefenin kuruluşunu konu diye almakta, dolayısıyla felsefe sorunlarının içine daha iyi görmeyi sağlamaktadır (Uygur 1971, Birinci Baskıya Önsöz). Uygur, felsefeye nasıl yaklaşacağını haberini vermektedir. *Felsefenin Çağrısı* adlı kitap, Bir Felsefe Sorusu Nedir?, Felsefede Temellendirme, Felsefe mi Metafizik mi? Bölük Pörçük Felsefe, Felsefenin Dünü ve Yarını başlıklarını taşıyan bölümlerden oluşmuş, her bir bölümde, felsefenin bir temel özelliğinden hareketle felsefeyi anlaşılır kılmaya çalışmıştır.

Felsefe nedir? sorusuna cevap vermeyi deneyeceğini, bu görevi de felsefeye özgü soruların yapısını aydınlatarak yerine getireceğinin altını çizmiştir (Uygur 1971, 4). Bu görevi yerine getirirken neleri yapmayacağını da bildirmiştir: 1- Felsefe nedir sorusunun karşısına eksiksiz bir çözüm formülüyle çıkmamak. Çünkü böyle bir cevap yoktur. 2- Felsefe sorularını ya da disiplinleri sıralamamak (Uygur 1971, 4). Uygur’a göre felsefe bir araştırmadır ve araştırma, sorularını sık sık yenileyen bir çalışma biçimidir. Nerede sorular hep aynı kalmışsa, orada felsefe araştırma olmaktan çıkmış demektir. *Philosophia Perennis*’le (sürüp giden felsefe) tek tek felsefe sorularının değişmezliği gösterilmek istendiğinde, felsefe aslında ‘perennis’in karşısı bir şeydir. Değişmez bir kuruluşu yoktur; değişik sorularla kendini korur. 3- Felsefe sorularının felsefe tarihinden derlememek. Felsefe soruları, kılıkça yüzyıllarca değişmeden kaldığı sanılsa da, bunların katkısız birer felsefe sorusu olduğu mantıkça savunulamaz 4- Felsefeye yepyeni sorular buyurmak işine girişmemek (Uygur 1971, 4-5). Üstlendiği ödev, ne kılıkta ortaya çıkarsa çıksın, hangi araştırma durumuna yol açarsa açsın, katkısız bir felsefe sorusunun tipik yapısını incelemektir (Uygur 1971, 5). Uygur, felsefe sorularının eylemden çıkmadığı gibi, eylemlerle giderilemeyeceği düşüncesindedir (Uygur 1971, 6-7). Felsefe sorusu, filozofun kendi kendine sorduğu sorudur. Bir felsefe sorusu, filozofun kendi kendisiyle konuşmasıyla başlar, ya da bir soruyla başlayan konuşma sürdürülür (Uygur 1971, 11). Felsefe sorusu, kuruluşu gereği, cevabı “sorulana” bağlı olan bir soru değildir. Sorunun cevabı, başkaları tarafından değil, soran tarafından verilmesi gerekir (Uygur 1971, 11). Felsefede herkes, gidebileceği yere kendi ayağıyla (sorularıyla) gider (Uygur 1971, 12). Felsefe sorularının, dünya ile evren ile bağları açık olmadıkları gibi (Uygur 1971, 12, 15), tam olarak cevaplandırılmazlar. Her cevap denemesi sorunun yeniden sorulmasını gerektirir (Uygur 1971, 13).

Uygur'a göre, *nedir*; felsefe sorularının kuruluşunu belirler. Felsefe sorularını felsefe sorusu yapan ölçüyü verir. Felsefe sorularındaki nedir dışı ilişkin bir ek değil, felsefe sorusunu vareden bir temeldir (Uygur 1971, 17). Ayrıca, Nedir bir şaşma belirtisidir (Uygur 1971, 18). Felsefe soruları bir bakıma dünyayı sormazlar. Felsefedeki nedir, kavramların anlamını sorar. Bu nedir'de şaşmayla karışık bir araştırma dileği açığa çıkar. Nedir doğrudan doğruya anlama yapışıktır. Nedir, "... anlamı nedir?"le aynı şeydir (Uygur 1971, 19). Felsefe sorusu ne evren olarak evreni ne de dil olarak dili sorar. Felsefe sorusu, dünyaya yönelmiş olan dilin anlamında derinleşmeyi başlatır denebilir. Böylece, felsefenin tümüyle bu derinleşme olduğu meydandadır (Uygur 1971, 21). Ona göre, felsefe sorusunun, bir felsefe sorusu olarak özellikleri, felsefenin özelliklerinden, hem de ana özelliklerinden başka bir şey değildir (Uygur 1971, 37). Sonuçlara ilişkin iki noktanın altını çizmek niyetindedir: İlkin, Aceleci sonuçların çıkmasını engellemek. Bu bağlamda, mantık kökleri bakımından, bu çıkarımların, zorunlulukla, tasvirlerin içinden derlenemeyeceğinden, bu açıklamalar olumsuz sonuçlardır. İkincisi, felsefe sorularının araştırılmasının önemli olduğu düşüncesidir (Uygur 1971, 37-38). Uygur, soruları çok önemsemektedir, çünkü felsefeyi başlatan sorulardır. Bu sorular, bir felsefe sorusu olarak, yalnız felsefede görülürler, felsefeye özgüdürler. Her 'nedir'li soru, bir özü ya da bir kavramı bilim-ötesi bir kaygıyla soran her '... nedir?' kuruluş biçimindeki soru, katkısız bir felsefe sorusudur. "Bilinç nedir?", Tarih nedir? gibi (Uygur 1971, 43). Felsefe çalışmalarında sorular örtüktür ya da gözden kaçacak kadar az yer kaplarlar (Uygur 1971, 43).

Nermi Uygur, felsefede *temellendirmelerin* de felsefenin yapısına ilişkin olduğu görüşündedir. Felsefedeki cevapların mantıkça kuruluşu üzerinde yoğunlaşmak istediğini bildirmiştir (Uygur 1971, 44). Felsefe cevabını iyi bir şekilde görmek için ve "izm"den kurtulmak için, sorunu bir felsefe öğretisi açısından incelemeyeceğini belirtmiştir. Takip edeceği yol, Bir felsefe cevabı nedir? sorusudur (Uygur 1971, 44). Ona göre felsefe cevabında temellendirme esastır. *Temellendirme* sözü, temellendirme kavramı, tümüyle felsefenin işleyişini özetlemeye yardım eder (Uygur 1971, 44). Felsefede temellendirme nedir? Her felsefe temellendirmesi, belli bir felsefe sorusunun temellendirmesidir. Temellendirmeye soru birbiriyle iç içedir ve birbirlerinden ayrılamazlar. Temellendirmeler, felsefede, ancak sorularıyla birlikte temellendirme adına hak kazanmaktadırlar (Uygur 1971, 44). Yaygın sanı, önce koyumun (aksiyom) olduğu sonra temellendirmenin geldiğidir. Görünüşte böyledir. Felsefeler koyumların değil, soruların merkezi dolayında kurulur. Felsefedeki koyumlar, görüşler, aslında daha önce sorulmuş olan sorulara birer cevap olarak anlam kazanırlar (Uygur 1971, 46). Kant'ın "Sentetik apriori yargılar nasıl olabilir?" sorusu ile İngiliz analitik çevresinde öne çıkan "sentetik apriori önermeler gerçekten olabilir mi?" sorusu, esas ve sonuç bakımından bambaşka kılıktaki iki ayrı felsefeyi nerdeyse zorunlu kılmıştır. Kabaca dendikte, Kant, metafiziği (belli bir metafiziği) canlandırmaya yönelmiş, İngiliz düşünürleri ise metafiziğin olamazlığını göstermeye çalışmışlardır (Uygur 1971, 47)

Felsefe temellendirmeleri, her türlü kestirmeyi dışarıda bırakırlar. Felsefede kestirmeden gitmek, felsefeyi kapar. Nedirli sorularda soru konusu şey üzerinde derinleşmek esastır. Derinleşme açıklıktır. Bir şeyi bir yönde kestirip atmak, derinleşmeyi bitirmektir. (Uygur 1971, 47). Felsefece temellendirmede istenen,deşmeye konu olan kavramı araştırmaktır. Araştırma, bir merkezi çepeçevre aydınlatmayı denemekle olur (Uygur 1971, 47-48). Temellendirme olarak araştırma, kavram aydınlatmaları, çokça çözümleme ve tasvir işi yapar (Uygur 1971, 48). Felsefede te-

mellendirmenin öbür adı: oyalanma, deşme, araştırma, aydınlatma, çözümleme ve tasvirdir. Temellendirme, felsefede bir denemedir. Felsefe temellendirmesi bitme-mişliktir (Uygur 1971, 48). Bu anlayışın en iyi göstergesi, tarih boyunca ortaya konulmuş felsefelerdir. Yeniden tartışma konusu yapılmayan bir tek felsefe temellendirmesi gösterilemez (Uygur 1971, 48). Sentetik önermelerin ne olduğunu bilmediğimiz en iyi göstergesi onlar üzerindeki tartışmaların devam etmesidir (Uygur 1971, 49). Cogito tanıtlanmış olsaydı, bir daha ele alınmaması gerekecekti (Uygur 1971, (Uygur 1971, 52). Temellendirme deyince, çok kez *tanıtılma* (demonstratio) akla gelir. Felsefe tanıtılmalar ötesi bir çalışma bölgesidir. Felsefe temellendirmelerine sözün genel geçer anlamında tanıtılma gözüyle bakılamaz (Uygur 1971, 49). Felsefe temellendirmeleri, gevşek, kural dizisi diye bir şeyi olmayan, adımlı gidişten söz açtırmayan, ana durakları çoğun nerede başlayıp nerede bittiği kesinlikle belli edilmeyen, çatısı her zaman çizilemeyen bir gidiştir (Uygur 1971, 51). Tanıtılma biçimi bir pasta kalıbına benzetilebilir. Bu kalıba uygunluk tanıtılmayı verir. Felsefede temellendirme, dolambaçlı yolları, karışık geçitleri, ayrı türden bağlantıları olan büyükçe bir kentten farksızdır. Bundan felsefe temellendirmelerinin bir “biçimi” yoktur, tanıtılmanın çatısını (haklı olarak yapıldığı gibi) biçimce bağlılıkta arayacak olursak, felsefe temellendirmelerinin birer tanıtılması olmadığını söyleyebiliriz (Uygur 1971, 51). Felsefe tanıtılamasız bir temellendirme değildir. Tanıtılma ve temellendirme farklı açıklama tarzlarıdır (Uygur 1971, 53-54)

SIRA SİZDE

6

Felsefede temellendirmenin özellikleri nelerdir?

Felsefe temellendirmelerinin mantıkla bir alıp vereceği yoktur. Mantık sadece biçimsel mantık değildir. Mantık tutarlı düşünmektir. Tutarlı düşünme ise, düşünme durumlarına göre değişir. Bazen tutarlılık, biçimce bağların gevşetmesiyle elde edilebilir. Temellendirme, biçimsellik anlamında, tanıtılma değildir. (Uygur 1971, 54-55). Gerçekte, felsefe ne mantıktır, ne de mantık ötesi bir çalışma biçimidir. Felsefeyi mantıkla çözmek kadar mantık dışına aktarmak da felsefe temellendirmenin özel yapısına aykırı düşer. (Uygur 1971, 55). Felsefedeki temellendirmelerde hem tündengelim hem de tümevarım kullanılır (Uygur 1971, 56). Filozofun temellendirmesi en sonunda aşağı yukarı şöyle der: Ben kavramların işleyişinde bu kadarını gördüm (Uygur 1971, 58). “Ben bunu göremiyorum” demek, “ben başka şeyler görüyorum” demeğe gelir (Uygur 1971, 58)

Felsefede temellendirmenin başarı ölçüsü nedir? (Uygur 1971, 58) sorusunu soran Uygur’a göre, tek ölçü yoktur birçok ölçü vardır. Bir felsefe temellendirmesini doğrulamada başvuracağımız her dayanak, bu temellendirmenin başarısı için bir ölçüdür (Uygur 1971, 58-59). Bu Anglosakson felsefenin *doğruluma* sorununa gelip dayanmaktadır (Uygur 1971, 59-60). Asıl soru şudur: *Bir felsefe temellendirmesi nasıl doğrulanır?* Bir felsefe temellendirmesi, incelediği kavramları, işledikleri gibi gösterebiliyorsa, başarılı bir temellendirme; bunu yapamıyorsa, başarıya ulaşamamıştır. Temellendirme uğraşısında, filozofun gördüğüne bakmak, aynı şeyleri görüyorsak temellendirmeyi başarılı saymak, görmüyorsak başarılı saymamak gerekir. Çok sık başvurulun bir yol olmakla birlikte, kestirme sonuçlar vermediği de olur (Uygur 1971, 60). Kısaca dendiğinde, her felsefe temellendirmesi doğruluk ölçüsünü kendi içinde taşır. Gerçeğin başka türlü olabileceğini sanmak, felsefe temellendirmelerine dıştan ölçüler buyurmak, yanlışlarla avunmak olur (Uygur 1971, 60). *Yetkin bir felsefe temellendirmesi var mıdır?* sorusunun sorulabilmesi, felsefe temellendirmesinin, yetkince, varlığını sarsacak bir hava yaratmaktadır. Yetkinlik-

ten, hiçbir felsefe tartışmasına yol açmamak anlaşılıyorsa, felsefe temellendirmesi yetkin değildir. Felsefe temellendirmesi, tanıtlama ötesi kuruluşundan ötürü, felsefe temellendirmesi olduğu için, böylesine bir yetkinliğe ulaşamaz (Uygur 1971, 63-64). Bir temellendirmenin sonradan tartışma konusu olabilmesi ise, o temellendirmenin bir araştırma olduğuna tanıktır (Uygur 1971, 64-65). Bir felsefe temellendirmesinin yetkinliği, gerektirdiği tartışmalarla ölçülebilir (Uygur 1971, 65). Aristoteles, Descartes, Kant, Renouvier, N. Hartmann, Ryle deyileri (kategorileri) temellendirmişlerdir. Bu temellendirmelerden hangisi daha yetkindir? Hiçbirinin keskin bir yetkinliği yoktur (Uygur 1971, 65-66). Her felsefe temellendirmesinin yetkinlik ölçüsü, bu temellendirmenin bağlamındadır. Bu bağlam, yeni bağlamları, yeni görme çabalarını gerektirmekle yetkinliğini tanıtır (Uygur 1971, 66).

Nermi Uygur, metafiziği felsefeden ayrı bir düşünce biçimi olarak kabul etmektedir. Ona göre, metafizik ile felsefe arasındaki bağ önemli bir sorundur. İlk akla gelen, bunları, metafizik ile felsefeyi birbirinden ayırmamaktır. Aslında metafizik, özel bir düşünme etkinliğine bu etkinlikte ortaya konana verilen addır. Bütünüyle evreni bilme denemesidir. Varlığa çevrilmiş ve varlığı çepeçevre bir bilgide kavramaya çalışır. Felsefe ise, hem yönelişi hem başarısı metafizikten ayrılır. Felsefe ne çeşitten olursa olsun dil yapıtlarına yönelir; bu yapıtlar felsefenin konusudur. Felsefe, yerine göre değişik bir söz (ya da işaret) dağarcığı ile söz (ya da işaret) dizisinden yararlanarak “dile” getirilen görünümleri bu dile getirilişlerinde araştırıp geliştirmekle görevlidir. Felsefenin başarısı verdiği bilgilerdir. Felsefenin konusu, doğrudan doğruya evren değil, evreni bilme savı güden bilgilerdir. Felsefe, “evren nasıldır? Diye sormaz. Sorduğu, evreni bildiğimiz bilgiler nasıldır? Neye göre sağlamlık dereceleri belirlenir? Bilgi nedir? çeşidinden sorular sorar (Uygur 1971, 101). Dolayısıyla metafizik ile felsefe birbirlerinden başka etkenlik alanlarıdır. Gerek soruları gerekse cevap denemeleri başkadır. Metafiziğin baş sorusu, “özülle evren nasıl kurulmuştur?” felsefeye girmez (Uygur 1971, 102).

Uygur’a göre, metafizik olmayan felsefenin en belli başlı niteliklerinden biri, başarılarını bölük-pörçük bir kılıkta ortaya koymasıdır. Felsefeyi sık sık karıştırıldığı metafizikten ayıran çokçu bu bölük-pörçüklüktür (Uygur 1971, 121). Metafizik bütüncü düşünme biçimidir. Gerçekten, her metafizik parçalanamayan bir bütündür (Uygur 1971, 121). Metafizik yapıları çoğunlukla sistem adı verilmektedir. Metafizikler programları gereği kapalıdır (Uygur 1971, 122). Metafiziklerin yetkinlikleri kapalılıklarıyla birlikte gider. Bir sistemi kapatmak, araştırmaya son vermektir (Uygur 1971, 1122-123). Metafizik sistemler, tek yanlı olduklarından *izmlerin* oluşmasına neden olurlar (Uygur 1971, 123). Felsefe ile sistemin yan yana kullanılması. Felsefe sistemi deyimi, felsefenin metafizikle bir tutulması anlamındadır. Ancak felsefe sistemi deyiminden kaçınılmalıyız (Uygur 1971, 123-124). Felsefeyi felsefe yapan, metafizikten başkalığını sağlayıp pekiştiren özel bir işleyiş, tam da felsefedeki sistemsiz işleyiştir (Uygur 1971, 125). Felsefe yapılan her yerde ortaya konulan bölük-pörçük bir başarıdır. Çünkü araştırdığı konular sınırlıdır; her şeyi bilmek istemez felsefe. Konusuna hep yeni yeni açılardan sokulmayı dener. Bu bakımdan felsefeye özgü çalışma biçimi “bütüncü” değil parçacıdır. Her şeyi aydınlatma dileği çok şeyi karartmaya götürür. Ortalamalar, genellemeler, acele sonuçlamalar, ille de kuşatıcı, yusuvarlak açıklamalar felsefenin bilme titizliğiyle bağdaşamaz. Olmuş bitmiş bilgi tabloları felsefeye yabancısıdır (Uygur 1971, 125). Bu nedenlerden dolayı, felsefe, bölük-pörçük olmak zorundadır. Bölük-pörçüklük bakımından üç önemli nokta: 1- Felsefe bölük pörçüktür. 2- Bölük pörçülük felsefenin yararınadır. 3- Felsefe bölük pörçük olmak zorundadır (Uygur 1971, 134).

Nermi Uygur, analitik felsefe anlayışını benimseyip sürdürmüştür. Felsefenin tarihsel disiplinlerindeki sorun yumakları üzerine çalışmak yerine, felsefe yapmanın şartları, felsefi tutumun özellikleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Felsefe sorusunun özellikleri, felsefede temellendirme yapmanın şartları gibi konularla felsefi bir tavrın nasıl geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca tek felsefe anlayışının olmadığını, felsefede sorunlara yaklaşımın çok çeşitli olduğunu da göstermiştir. Felsefeye yaklaşımlara mesafeli dururken, kendini yaşama felsefesi çerçevesinde ifade etmektedir. Dil felsefesi sorunlarına, özellikle de Türkçe’nin imkanlarıyla düşünmeyi bir tutku olarak benimsemiştir. Felsefeyi, felsefe sorunlarına getirilen cevaplar yerine, bir yöntem olarak temellendirmeyi denemiştir. Felsefenin yöntem olarak temellendirilmesi, felsefe tarihinde yer alan sorunların tamamını belli bir bütünlük içinde görme imkanı sağlamaktadır. Uygur’un bu tutumu en açık bir şekilde *Felsefenin Çağrısı* (1971), *Kuram Eylem Bağlamı* (1975) adlı çalışmalarında kendini göstermektedir. Felsefe hakkında felsefe yapmak onun en önemli uğraşıdır. O meta-felsefe yapmayı sevmektedir. Uygur’un felsefe anlayışının diğer yanı, *İnsan Açısından Edebiyat* (1977), *Güneşle* (1969), *Yaşama Felsefesi* (1981) gibi çalışmalarında ifadesini bulan denemeler çerçevesinde ortaya koyduğu yaşama felsefesidir. Uygur, yöntemden hareketle felsefenin genelini, felsefi tutuma uygun, bütünlüklü bir yapı olarak sergileyen, aynı zamanda yaşama felsefesi bağlamında denemeler ortaya koyan en önemli düşünürlerimizden biridir (Bıçak 2011, 270-271).

İSMAİL TUNALI

İsmail Tunalı, 1923 yılında Silistre’de (Romanya) doğdu. İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümünü bitirdi. Viyana Üniversitesi’nde felsefe, psikoloji, sanat tarihi doktorası yaptı. İstanbul Üniversitesi’nde felsefe profesörü oldu. Erzurum Atatürk Üniversitesi’nin kuruluşunda 1959-1962 yılları arasında öğretim üyesi olarak görev aldı. 1987-1988 yıllarında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi’nde Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü’nde bulundu. 1989 yılında yaş nedeniyle İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü başkanlığından emekli oldu.

Eserleri

Grek Estetik’i (1963), *Sanat Ontolojisi* (1966), *B.Croce Estetik’ine Giriş* (1973), *Felsefe* (1966), *Marksist Estetik* (1977), *Estetik* (1978), *Felsefenin Işığında Modern Resim* (1962), *Denemeler* (1980), *Estetik Beğeni* (1983), *Sanat Ontolojisi Temelinde Yeni Bir Resim Anlayışı* (1983), *Çağdaş Filozoflar* (1984), *Tasarım Felsefesine Giriş* (2002), *Tasarım Felsefesi* (2009), *Modern Resimden Avangart Resme* (2009), *Felsefeye Giriş* (2009).

Bütün çalışmaları estetikle ilgili olan İsmail Tunalı’nın kitaplarının kısa tanıtımı aşağıda yapılmıştır.

Felsefenin Işığında Modern Resim (1962) adlı kitap, resim örneğinden hareketle modern sanatın felsefi temellerini sergileyen bir çalışmadır. Modern sanatın sanat olup olmamasının sorgulanmasından başlayarak modern dönemde etkili olan sanat akımları çeşitli yönlerden incelenmiştir. Tunalı kitabını şöyle tanıtmaktadır: Bu çalışma, modern sanat sorununa, yeni sanat düşüncelerini en somut biçimde ifade eden modern resim alanında eğilerek çözüm getirmeyi amaçlıyor. Kitap, bir sanat tarihi değil, modern sanatı bir varlık sorunu açısından görüp inceleyen felsefi bir araştırmadır (Tunalı 1983/1, 6). Kitabın ilk kısmı, İmpressionist Bir Bilgi Objesinin Varlık Kavrayışının Temellendirilmesi, estetik Bakımdan İmpressionizm ya da İmpressionist Bir Estetik objenin Temellendirilmesi, Aksiyolojik Bakımdan İm-

presyonizm ya da İmpresyonist Güzellik Teorisinin İlkeleri başlıklı bölümlerinden oluşmaktadır. Soyut Resim adlı ikinci kısım, Genellikle Soyutluk Üzerine, Soyut Sanat Akımları başlıklı bölümlerden oluşmuştur.

Grek Estetik'i (1962) adlı çalışmayı, Eskiçağ Yunan dünyasında ortaya çıkan estetik sorunların felsefe açısından ele alınışını temellendirmek kaygısını taşımaktadır. Doğrudan metinlerden hareketle yorum yapmayı yöntem olarak tanıtmaktadır. Kitabı hazırlamanın diğer bir amacı olarak da modern estetiği giden yolda hazırlanmaktadır (Tunalı 1976, V). Kitap, Güzellik Felsefesi ve Sanat Felsefesi olmak üzere iki ana bölüme ayrılmıştır. Güzellik Felsefesi, Ksenophon, Platon, Aristoteles, Plotinos gibi düşünürlerinden düşüncelerinden hareketle incelenmiştir. Sanat Felsefesi bölümünde de yaratıcı sanat eylemi, taklit olarak sanat, düşünce olarak sanat, sanat ve devlet gibi konular yanında, Aristoteles'in sanat anlayışı çevresinde taklidin özellikleri, sanat ve tabiat, sanatın artıcılığı, trajedi teorisi incelenmiştir.

Tunalı, *Grek Estetik'i* hangi amaçlarla yazmıştır?

Sanat Ontolojisi (1965) adlı çalışma Tunalı tarafından şöyle tanıtılmıştır: Çağdaş sanat felsefelerinden biri olan sanat ontolojisi, sanat eseri denilen var-olanı somut bir varlık olarak ele alıp çözümlemek ister. Nasıl maddi, organik ve ruhi varolanlar varsa, aynı şekilde bir şiir, bir resim, bir heykel, bir yapı ve bir müzik parçası gibi sanat eseri dediğimiz varolanlar da vardır. İşte bu sanat eserini, varolan bir şey olarak inceleyecek felsefe, sanat ontolojisi olacaktır. Sanat ontolojisi, sanat eserlerini varoluşları yönünden inceleyen felsefedir (Tunalı 1971, VII). Sunulan bu çalışma, yalnız bir teori, bir sanat teorisi olmayıp, aynı zamanda o, bir metodolojiyi birlikte getirmektedir (Tunalı 1971, VIII). Kitapta ilkin genel ontolojinin özellikleri verilmiş bu bağlamda, eski ontoloji, modern ontoloji, varolanın özellikleri, varlık tabakaları, kategoriler, manevi varlık sahası gibi sorunlar incelenmiştir. Sanat Ontolojisi bölümünde, sanat ontolojisinin kuruluşu; estetik nesne anlayışı; nesneleştirme; sanat eseri ve estetik nesne ilişkisi; varlık tarzları; sanat eserinde **varlık tabakaları**; edebiyatta, resim, plastik sanatlarda, yapı eserlerinde ve müzik eserlerinde varlık tabakaları; güzelliğin ontolojik belirlenmesi; estetik değer temellendirilmesi konuları üzerinde durulmuştur. Tunalı bu çalışmasıyla sanat ontolojisine önemli katkılar sağladığı düşüncesindedir.

B. Croce Estetiğine Giriş (1973) adlı kitap, adından da anlaşıldığı gibi ünlü İtalyan düşünür Benedetto Croce'nin (1866-1952) estetik anlayışına ilişkin bir çalışmadır. Söz konusu kitap, Croce'nin hayatını anlatan bir giriş ile beş bölümden oluşmaktadır. Bölümler başlıkları şöyledir: Estetiğin Bir Bilgi Problemi Olarak Temellendirilmesi, Estetik Duygular, Güzel ve Güzellik, Beğin Problemi, Estetik ve Linguistik. Bu yapılandırma ile Croce'nin estetik anlayışı ortaya konmuştur.

Marksist Estetik (1976) adlı kitap, Marksizmin yaygın olarak tartışıldığı bir dönemde, onu siyasi bir yapı olarak değil de felsefi bir temelde ele almayı amaçlamaktadır. Marksizmin sadece sosyo-ekonomik bir yapı olmadığı, onun hümanist bir özelliğe sahip olduğu ve Yunan'dan başlayıp gelişen tarihsel bir arka planda geliştiği öne çıkarılmıştır (Tunalı 1976/1, 7). Çalışmada amaç, Marksist estetiğin bilgi-insan temelleri ile onun toplum-insan temellerini, öte yandan sanat yapısının bireysel varlığında, estetiğin insana dayalı ana ilkeleri ele alarak göstermek olarak belirtilmiştir. Bir başka deyişle, Marksist estetiğin hümanist bir felsefe, bir düşünce sistemi olduğunu göstermek amaçlanmıştır (Tunalı 1976/1, 8). Kitabın bölüm başlıkları şunlardır: Bir Bilgi Problemi Olarak Sanat, Bir Toplumsal Problem Olarak Sanat, Bir Ontolojik Problem Olarak Sanat.

Varlık tabakaları, bir bütün olarak varlığı kavramak için varlığın sahip olduğu özellikleri bilmek gerektiğini Aristoteles ortaya koyuştur. Buna göre varlık öncelikle inorganik ve organik olarak ayrılır. Organik alan da bitkiler, hayvanlar ve insanlar olmak üzere üçe ayrılırlar. Bölümlerin her biri varlık tabakası olarak kabul edilirler.

Estetik (1979) adlı kitabın girişinde, estetik (aisthesis), duyulur algının, duyuşallığın sağladığı bilgi ile ilgili bir bilim olarak düşünüldüğü belirtilmiştir (Tunalı 1979, 13). Tunalı’ya göre Estetik fenomenin ontik bütünlüğünde dört temel yapı elamanı yer alır. Bunlar sırasıyla estetik süje, estetik obje, estetik değer ya da güzel ve estetik yargıdır. Estetik fenomen ya da estetik varlık, bu dört ögenin bir ontik bütünlüğü olarak meydana gelir. İşte felsefi estetiğin konusunu bu ontik bütünlük oluşturur. Buradan felsefi estetik ile psikolojik estetik ve sanat felsefesi, güzel felsefesi ve estetik değer mantığı arasındaki ilişkiyi ve ayrılığı yakından görmek mümkün oluyor. Felsefi estetik bunlardan hiçbirine geri götürülemez (Tunalı 1979, 24). Felsefi estetik, bütün varlık alanını çevreler ve kucaklar. Felsefi estetiğin ödevi, bu estetik varlığı ontik elemanlar yönünden araştırmaktır (Tunalı 1979, 25). Estetik yapının temellerinin bu kısa açıklaması kitabın genel yapısını da ortaya koymaktadır. Dört bölümden oluşan kitabın bölüm başlıkları şunlardır: Estetik Süje Çözümlemesi, Estetik Obje Çözümlemesi, Estetik Değer Çözümlemesi, Estetik Yargı Çözümlemesi.

SIRA SİZDE

Tunalı’ya göre estetik fenomenin ontik bütünlüğünü oluşturan unsurlar nelerdir?

Estetik Beğeni (1983) adlı çalışma, makalelerden oluşmaktadır. İsmail Tunalı kitaba ilişkin şunları bildirmektedir: Çok farklı zamanlarda yazılmış olan bu yazılar, çeşitli estetik sorunlara eğiliyor ve onlara çağdaş bir çözüm getirmek amacını güdüyor. Estetik sorunlar, temelde felsefi sorunlar olduğundan, bir bakıma onlar zaman-dışı olma gibi bir niteliğe sahiptirler. Bundan ötürü, bu yazıların ele aldığı sorunlar, her zaman güncelliği olan sorunlardır. Önemli olan onlara yaklaşım tarzıdır (Tunalı 1983, 3). Tunalı’nın yaptığı bu açıklamalar genel yapısını sergilemektedir.

Estetik Beğeni adlı kitapta yer alan onbeş makale şu başlıkları taşımaktadırlar: Integral Bir Estetik Olarak Ontolojik Estetik, Varlık Kavrayışı İle İlgili İçinde Aristo Poetikası, Modern Sanat Problemi, Kant Estetiki ve Problemleri, Estetik Beğeni, Soyut Sanatta Realite Kavrayışı, Benedetto Croce’de Estetik’in Bir Bilgi Problemi Olarak Temellendirilmesi, Friedrich Kainz 75 Yaşında, Sanatın Psikolojik anlamı ve Norninger’in Üslup Analizi, Marksist Estetikte Gerçeklik, Obje ve Suje Problemi, Roman Ingerden’in Estetik’ine Bakış, Sanatta Eğitim Sorunu Üzerine, Yeni Sanat Üzerine Felsefi Düşünceler, Soyut Sanat Üzerine Psikolojik Bir Temellendirme, Soyutun Sanattaki Anlamı.

Tasarım Felsefesi (2002) adlı çalışma, Tunalı tarafından, kırk yıllık felsefe çalışmalarının son halkası olarak tanıtılmaktadır. Ona göre *Tasarım Felsefesi*, doğaya alternatif varlık anlayışını sanat üzerinden geliştirme çabasıdır (Tunalı 2009, 7). Tasarım felsefesi, **tasarımı**, doğaya alternatif bir insani varlık modeli olarak tanımlayan ve bunu bir hipotez olarak bilim, felsefe, teknik ve sanatta örnekleme temeline dayanmaktadır (Tunalı 2009, 9). Tasarım Felsefesi’nde, Tasarım, salt bir mühendislik işi olmaktan ziyade, düşünen insanın bilim, felsefe, teknik ve sanatta yeni tasarım modelleri yaratması olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır (Tunalı 2009, 14).

Tasarım Felsefesi iki bölümden oluşmaktadır. *Tasarım ve Tasarım Modelleri* adlı ilk bölümde, bilim, felsefe, teknik ile sanatın tasarımla ilişkileri üzerinde durmaktadır. Ayrıca, mimarlık, kent, resim, müzik, edebiyat, yaratma, yabancılaşma gibi unsurlarda tasarımların yeri incelenmiştir. *Endüstri Tasarımı* başlıklı ikinci bölümde, endüstride, ürü, estetik değer, biçim, estetik algı, empati, enformasyon, sosyal statü, meta, moda gibi unsurların oluşumunda tasarımın rolü tartışılmıştır.

Felsefeye Giriş (2010) başlıklı kitap adından da anlaşılacağı gibi felsefeyi tanıtmak amacıyla yazılmış giriş kitabıdır. Tunalı’ya göre felsefe, farklı varlık alanlarını

Tasarım, belli bir konunun temel özelliklerini, birbirleriyle ilişkili olarak zihinde kurmaktır. Planlamak anlamı da vardır.

kuşatan, var olanın varlığını ele alır. Bu anlamda felsefe, tümel yani evrensel bir bilgidir. Felsefe bilgisi, bilgelikle özdeş bir bilgidir. Bilgelik sınırlı bir alanın bilgisi değil, tüm varlık alanlarını kaplayan “varolanın varlığını” yani evrensel varlığın bilgisidir. Böyle bir bilgi tümel bilgidir. Felsefe, bu tümel bilgiye hakikat adını verir ve bu anlamda felsefe hakikati araştıran bir tümel bilimdir (Tunalı 2010, 13-14).

Tunalı felsefe anlayışı çerçevesinde kitabı felsefenin temel disiplinleri üzerinden bölümlemiştir. Söz konusu kitaptaki bölümler ve kısa içerikleri şöyledir: Felsefe Nedir? başlıklı bölümde, bilgi tanımı, bilgi türleri, felsefe problemleri, varlık alanları, felsefenin gereği gibi konuları içerilmektedir. Bilgi Felsefesi başlıklı bölümde, temel kavramlar ve sorular, mantık, doğru bilginin imkanı ve imkansızlığı, rasyonalizm, ampirizm, pozitivizm, analitik felsefe, pragmatizm fenomenoloji gibi sorunlar üzerinde durulmuştur. Bilim Felsefesi başlıklı bölümde, bilimin doğuşu, tarihsel gelişimi, bilimin felsefenin konusu olması, bilimi niteleyen özellikler, bilimsel yöntem, bilimle ilgili tartışmalar, açıklama ve öndeyi, gibi sorunlar incelenmiştir. Varlık Felsefesi başlıklı bölümde, bilim ve felsefe açılarından varlık, metafizik- ontoloji, temel sorunlar sıralanıp tartışılmıştır. Estetik başlıklı bölümde, felsefe açısından sanat, sanatın içerik açısından tanımlanması, estetiğin temel kavramları, güzellik sorunu, estetik yargılar gibi konular ele alınmıştır. Din Felsefesi, başlıklı bölümde, din ve teoloji ayrımı, din felsefesinin temel kavramları, temel sorunlar, Tanrı ile ilgili sorunlar konu edinilmiştir. Kitabın sonunda kitapta içerilen konularla ilgili seçme metinler konulmuştur.

Felsefe Anlayışı

İsmail Tunalı, çalışmalarının hemen hepsini estetik konusunda yapmış ve bu alanın kaynak eserlerini üretmiştir. Çalışmalarının tamamı estetik olduğundan, felsefe anlayışı da bu çerçevede şekillenmiştir. Onun felsefe anlayışı, yukarıda tanıtılan *Felsefeye Giriş* kitabında kısaca ele alınmaktadır. Bir bilgi türü olarak tanıtılan felsefe, farklı varlık alanlarını inceleyen ve homojen bir yapısı olan bilimsel bilgidir, tümelin bilgisi olması nedeniyle ayrılır. Felsefe, maddi varlık alanından canlı, ruhi, sosyal ve tinsel varlık alanlarına kadar uzanan, birbirinden çok farklı heterojen varlık alanlarını kuşatan var olanın varlığını ele alır ve bu anlamda felsefe, tümel yani evrensel bir bilgidir (Tunalı 2010, 13). Bilgelikle özdeşleştirilen felsefe, tüm varlık alanlarını kapsayan varolanın varlığının yani evrensel varlığın bilgisidir. Böyle bir bilgi tümel olduğundan, felsefede bu bilgiye hakikat adı verilir ve bu anlamda felsefe, hakikati araştıran tümel bir bilim olarak kabul edilir (Tunalı 2010, 14). Ona göre felsefede sorulara cevap vermekten çok, soru sormak ve problemi görmek mümkündür. Dolayısıyla felsefe etkinliği soru sormakla başlamaktadır (Tunalı 2010, 23). Bütün bilgilerin kaynağı olana insan zihnini de kendine konu edindiğinden ve varolan bilgilerin üzerine düşünme anlamında felsefi bilgini bir özelliği de refleksiyondur (Tunalı 2010,23). Felsefe bilgisinde diğer bilimlerde olduğu gibi bir ilerleme, bir gelişme söz konusu değildir. Bunun tersi de söylenebilir. Felsefe bilgisi ve felsefe sistemleri zaman içinde eskimezler. Oysa bilimde eskiyen bir teori atılır. Bir felsefe sistemi, varlığı açıklamada tutarlı ise daima geçerlidir; Platon ve Descartes sistemlerinin zamanımızda geçerli olması gibi. Felsefe bilgisi birikimsel bir bilgidir. Filozoflar problemler üzerinde düşünürlerken kendilerinden önceki filozofların düşüncelerini dikkate almak zorundadırlar (Tunalı 2010, 23).

Tunalı'ya göre felsefe konusu olan varolanın varlığını farklı varlık alanlarında araştırdığından, farklı felsefe disiplinleri ortaya çıkmaktadır. Felsefe disiplinleri felsefenin bütünlüğünü sağlayan unsurlar arasındadır. Söz konusu disiplinlere ilişkin

düşünceler çağlara bağlı olarak sürekli değişirler. Eskiçağ, Ortaçağ ve Yeniçağ gibi çağlar arasındaki farklılıklar yeni felsefe disiplinlerinin ortaya çıkmasıyla yakından ilişkilidir (Tunalı 2010, 14).

Felsefenin gerekliliğini vurgulayan Tunalı’ya göre felsefe, varlığı araştırırken varlığın anlamını da kavramak ister. Bu anlamı da hakikat, iyi ve güzel gibi değerlerin oluşturduğuna inanır. Bu değerleri araştırma isteği, insanın özünde bulunan bir istektir. İnsan yalnız varolanın ve hayatın anlamını sormakla yetinmez, varlık hakkındaki bilgimiz ile birlikte bilimin de anlam ve değerini sorar (Tunalı 2010, 29). Toplum içindeki hayatı ve hak ile özgürlükleri de sorgular. Bunları insanın özüne ilişkin sorular olarak kabul eder ve dolayısıyla insan varoldukça bu soruların sorulacağı öngörülür (Tunalı 2010, 29).

Özet

Macit Gökberk'in kaygılarını ve felsefe anlayışını tartışmak

Gökberk, Osmanlı devletinin yıkılış döneminde çocukluğunu, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında gençliğini yaşamıştır. Dolayısıyla, toplumun en iyi şekilde yaşaması için, ideal yapı olarak Aydınlanma zihniyetindeki Batı Avrupa'yı örnek olarak almıştır. Çalışmalarında temel kaygı aydınlanma zihniyetini tanıtmak ve bu zihniyetin Türkiye'de yerleşmesini sağlamak olmuştur.

Macit Gökberk, felsefeyi, modern anlamında özellikle de aydınlanmacı bir bakış açısıyla benimsemiştir. Ona göre Batılılaşma süreci, Avrupa tarihinin MÖ. 6 yüzyıldan beri oluşup gelişmiş olan bir kültür değerleri sistemini ve sistemi taşıyan bir kültür tutumunu, bir kültür bilinci alma sürecidir. Hem kendi tarihini yeniden yorumlamak için, hem de katıldığımız medeniyetin dayandığı antik ruhu yeniden doğması için çifte Rönesans gereklidir. Atatürk devrimlerinin özü, dönüp dolaşıp, Avrupalılaşma kavramında toplanır. Bu veriler ve yukarıda belirtilen onun kaygıları ile kabulleri neden aydınlanmacı bir zihniyete sahip olduğunun bir göstergesidir. Gökberk'e göre felsefenin başlıca işlerinden biri, çağın kültürüne bilincini duyurmak, bu bilinci sistemli bir aydınlığa ulaştırıp kültürün gücünü artırmaktır. Bunalımlı dönemlerde felsefenin bu görevi, bütün varlığımızı kucaklamaya kadar gider. Çünkü felsefe, gerçeğin şu veya bu yanını araştırmaz, varlığın bütününe kavramak ister ve en son olana kadar sokulmayı dener. Felsefeden yalnız teorik bir aydınlanma değil, pratik düzenimizin ışığa çıkan yollarını da gösterir. Başka bir deyişle, felsefe hayata kılavuzluk etmelidir. Bu çerçevede aydınlanmanın siyasi ve toplumsal değerlerini temel alarak felsefe yapmaya çalışmıştır.

Takiyettin Mengüşoğlu'nun eserlerini ve felsefe anlayışını tanımak.

Mengüşoğlu, kendi düşünce yapısını geliştirmeye yönelik yayınlar yapmıştır. Temel eserleri biyoloji, antropoloji ve felsefi bir yapı sergilemişlerdir. Bu anlayışla yayınladığı çalışmalar şöyle sıralanabilir: *Kant ve Scheler'de İnsan*

Problemi, Felsefeye Giriş, Değişmez Değerler Değişen Davranışla, Felsefi Antropoloji, Fenomenoloji ve Nicolai Hartmann, İnsan ve Hayvan, Dünya ve Çevre.

Takiyettin Mengüşoğlu, felsefeyi daha çok teknik anlamda ele almıştır. Ona göre, felsefenin başlangıcından, bilhassa Aristoteles'ten beri felsefenin uğraştığı ve uğraşması gerektiği sahaları dört soru tarafından belirlenmektedir: 1- Ne biliriz? 2- Ne yapmamız lazım. 3- Şimdiki hayatımızda sonraki hayatımız için ne umut edebiliriz. 4- Kant'ın eklediği İnsan nedir? (Mengüşoğlu 1965, 16). Soruları eleştirel bir tarzda ele almış ve fenomenlerden hareket etmenin gerekli olduğunu savunmuştur. Kant'ın ortaya koyduğu son soru, düşüncelerini dayandığı felsefi antropolojinin yolunu açtığından Mengüşoğlu için önemlidir. Ona göre felsefi antropoloji, insanı somut bir bütün olarak görür; onu ruh ve bedene ayırmaz ve insan fenomenlerini bu bütünlükten kalkarak ele alır. Felsefi antropoloji temellendirmek için yoğun olarak ontolojiyle uğraşmıştır. Felsefe tanımı vermeyen Mengüşoğlu'nun felsefe anlayışını *Felsefeye Giriş* kitabında ele aldığı disiplinleri tanımladığı şekliyle ortaya koymak mümkündür. Adı geçen kitapta, ilim, bilgi, mantık, ontoloji, tabiat, sanat, dil, felsefi antropoloji, etik, hukuk-devlet, din, metafizik, felsefe tarihi olmak üzere, on dört felsefe disiplini tanımlamış ve bu alanların özelliklerini sergilemiştir.

Macit Gökberk ve Takiyettin Mengüşoğlu, hem felsefe felsefenin kurumlaşmasında hem de felsefe anlayışının biçimlenmesinde etkili olan iki düşünürdür. Macit Gökberk felsefe tarihinin önemi üzerinden, Takiyettin Mengüşoğlu, bir felsefe probleminin geliştirme örneğini sunması açısından ve her ikisinin yetiştirdikleri öğrenciler nedeniyle etkili düşünürlerdir. Hem felsefe tarihçiliği, hem de problem üzerinden felsefe yapma konuları, felsefenin gelişiminde önemli aşamalardır.

Nermi Uygur'un eserlerini ve felsefe anlayışını tanımak.

Nermi Uygur, hem denemelerinde hem de felsefe çalışmalarında felsefi bir tutumla düşüncelerini ortaya koymuştur. *Felsefenin Çağrısı*, Uygur'un felsefe anlayışını ortaya koyan temel çalışmalarından biridir. Söz konusu kitapta, felsefe sorusunun ne anlama geldiğini, nasıl bir yapıya sahip olduğu; temellendirmenin ne olduğu ve nasıl yapılması gerektiği, felsefe ile metafizik arasındaki ilişki, filozofların tutumlarından kaynaklanan felsefenin bölük pörçük tutumu, felsefe tarihçiliği ve geleceği sorunlarıyla uğraşmıştır. Ona göre felsefe sorusu, felsefecinin ya da filozofun kaygısını yansıtmakta ve kişi soruyu kendine sormaktadır. Kendine sorulan soru da soran kişi tarafından cevaplanmalıdır. Cevabın mantıksal tutarlılık çerçevesinde verilmesi esastır. Bu felsefi tutum, onun analitik felsefe yapma nedenlerinden biri olmuştur. Dilin felsefedeki yeri ve Türkçe felsefe yapmanın şartları da onun felsefe anlayışının diğer bir kısmını oluşturur. Ayrıca deneme tarzı çalışmaları, Uygur'un önemli özellikleri arasındadır. Uygur analitik felsefenin nasıl yapılacağını ilişkin çok iyi örnekler ortaya koymuştur.

İsmail. Tunalı'nın eserlerini ve felsefe anlayışını tartışmak.

Grek Estetik'i, Sanat Ontolojisi, B. Croce Estetiğine Giriş, Marksist Estetik, Estetik, Estetik Beğeni, Tasarım Felsefesi, Felsefeye Giriş adlı kitaplar, İ. Tunalı'nın temel çalışmalarıdır. Ağırlıklı olarak estetik konularını içermektedirler. Tunalı, estetik çalışmalarıyla, felsefe problemi olarak estetiğin dayandığı ilkeleri, nesne alanının özelliklerini, estetik konusundaki yaklaşım tarzlarını sergilemiştir. Bu çerçevede kendi estetik anlayışını da geliştirerek, felsefe çalışmalarına ve anlayışlarına büyük katkı sağlamıştır,

İsmail Tunalı, felsefeyi, içindeki varlık tabakalarını da içerecek şekilde evrenin tamamını kucaklayan bir bilgi olarak ele almaktadır. Bu çerçevede felsefe disiplinleri, evrenin bütünlüğünü kucaklayıp ilgili soruları bağlamında cevaplar getirerek, felsefenin tümel bilgi olmasını sağlarlar. Felsefe sistemlerinin değişmediğini kabul eden Tunalı'ya göre, en eski felsefe sistemleri dahi güncelliklerini korumaktadır. Ona göre, insan, evreni, yaşadığı ortamı, hayatı, geçmişini ve geleceğini merak ettikçe, felsefe sorularıyla uğraşacaktır. Çünkü, bu konulardaki merak ve onları sorular halinde ortaya koymak, insanın özüne ilişkin bir durumdur. Tunalı, felsefenin estetik konusunda yoğunlaştığından, bütün çalışmalarını bu alanda vermiştir. Sanat eserinin ne olduğu, sanat eserinde ne türden varlık tabakalarının bulunduğu, bir sanat değeri olarak güzelin ne olduğunu, estetik özne ve nesnenin özellikleri, onun uğraştığı temel felsefe sorunları olmuştur. Bu sorular bağlamında, Eski Yunanlıların estetik algıları ve düşünceleri, sanatın ontolojik yapısı, resmin akımlarında etkili olan felsefe anlayışları, Tunalı'nın felsefe düşüncesinin temelini oluşturmuştur.

Kendimizi Sınayalım

1. Gökberk aydınlanmayı nasıl yorumlamıştır?
 - a. Avrupa'ya özel düşüncelerin geliştiği bir dönem
 - b. Sanayileşmenin gerçekleştiği dönem.
 - c. Bilimlerin kurulup geliştiği süreç
 - d. Aklın öncülüğünde Ortaçağların karanlığından kurtulma ve yeniden yapılanma sürecidir.
 - e. Aklın esarete düştüğü bir dönemdir.
2. Gökberk'e göre Doğu'da felsefenin gelişme gerekçesi nedir?
 - a. Hristiyan olmamaları
 - b. Sanayinin gelişmemesi
 - c. Özgürlüğün olmaması.
 - d. Açık denizlere çıkamamaları
 - e. Sanatların gelişmemesi
3. Mengüşoğlu hangi felsefe sorularıyla felsefeyi açıklamıştır?
 - a. Varlık nedir? Bilgi nedir?
 - b. Devlet nedir? İnsan nedir? Toplum nedir?
 - c. Doğruluk nedir? Ahlak nedir? Erdem nedir?
 - d. Sanat nedir? Güzellik nedir? Estetik nesne nedir?
 - e. Ne bilebiliriz? Ne umut etmeliyiz? Ne umabiliriz? İnsan nedir?
4. Mengüşoğlu felsefe sorunlarını hangi temelde yorumlamıştır?
 - a. Yeni ontoloji anlayışına göre
 - b. Bilgi öğretisine göre
 - c. Ahlak öğretisine göre
 - d. Antropolojiye göre
 - e. Dinlere göre
5. Mengüşoğlu'na göre tarihi varlık sahası hangi kavramın karşılığıdır?
 - a. Ontoloji
 - b. Antropoloji
 - c. Bilgi
 - d. Aydınlanma
 - e. Geist
6. Uygur'a göre felsefe sorusu kime sorulur?
 - a. Felsefeye sorulur
 - b. Filozofa sorulur
 - c. Kişi kendine sorar
 - d. Hocaya sorulur
 - e. Kitaba sorulur
7. Uygur'a göre metafizik nasıl bir düşünme biçimidir?
 - a. Bütüncül
 - b. Bölük pörçük
 - c. Analitik
 - d. Ampirik
 - e. Diyalektik
8. Uygur felsefe düşüncelerini hangi felsefe anlayışı çerçevesinde geliştirmiştir?
 - a. Diyalektik
 - b. Analitik
 - c. Rasyonalist
 - d. Kıta Avrupa geleneği
 - e. Eskiçağ anlayışlarına göre
9. Tunalı, hangi sanat dalını düşüncelerini temellendirmek için örnek olarak kullanmıştır?
 - a. Resim
 - b. Tiyatro
 - c. Müzik
 - d. Trajedi
 - e. Sinema
10. Tunalı "sanat ontolojisi" ifadesiyle ne anlatmak istemektedir?
 - a. Ontolojinin sanat olarak kurulması
 - b. Felsefeye yeni bir disiplin katmak amaçındadır
 - c. Sanat eserlerinin varlık özelliklerini açıklamak
 - d. Yeni bir ontoloji kurmak
 - e. Felsefe tarihini açıklamak

Okuma Parçası

“Yüzyılımızın son elli yılı içinde felsefe insana, onun varlık-yapısında ortaya çıkan problemlere, kosmosdaki yerine yönelmiştir. Yüzyıllardan beri ilim ve felsefe ile uğraşan, her sahada inceden inceye araştırmalar yapan insan, kendisini unutmuşa benziyordu. İnsan ilk defa çağımızda kendisine, kendi problem ve fenomenlerine dönmüş, kendi kendisini özel bir felsefe dalının araştırma sahası yapmıştır. Biz felsefenin bu dalına felsefi antropoloji adını veriyoruz. Batı’da bu ad altında yığınla yazı yazılmıştır. Bu çalışmayı Batı’dakinden ayıran özelliği, ontolojik temellere dayanmasıdır. Bu nitelikte olan *felsefi antropoloji*, artık insanın biyolojik özelliklerinden, iç hayatından ruh ile beden arasındaki münasebetten, şuur alanlarından değil, insanın konkret varlık bütününden, bu varlık bütününde temelini bulan varlık şartlarından, fenomenlerinden hareket edecektir.

Bu fenomenler insanın bilen, yapıp-eden, kıymetlerin sesini duyan, tavır takınan, önceden gören ve önceden tayin eden, isteyen, hür hareketleri olan, tarihi olan, ideleştiren, kendisini bir şeye veren, seven, çalışan, eğiten, ve eğitilen, devlet kuran, inanan, sanat ve tekniğin yaratıcısı olan, konuşan, bio-psişik bir yapıya sahip olan bir varlık olduğunu gösteriyor.

İşte biz bütün bu fenomenlere insanın varlık şartları adını veriyoruz; çünkü nerede ve ne zaman insanla karşılaşsak, orada onun bu fenomenleriyle karşılaşırız. Bütün bu fenomenler arasında sıkı bir bağ vardır; mesele insanın bilen bir varlık olması ile yukarda sayılan fenomenler arasında sıkı bir bağ ve içten bir ilgi vardır” (Takiyettin Mengüşoğlu: *Felsefi Antropoloji*. Sayfa, 1)

*

“İşte ben, bu denemede, ‘Felsefe nedir?’ sorusuna bir cevap vermeye çabalayacağım. Amacım, felsefenin tümün kapsayan özellikleri birer birer göz önüne sermek değil. Nereye vardıracağını şimdiden kestirmedim, böyle bir amaç pek dallıbudaklı bir araştırma dizisini gerektirir. Ben, daha çok, felsefenin ana kesitlerinden yalnız birini deşmek istiyorum. Dileğim: Felsefeye özgü soruların yapısını aydınlatmak. Bununla, felsefenin tümünü saran sis perdesinin epeyce dağılacağını umuyorum.

Bu denemede şunları yapmayacağım: a- ‘Felsefe nedir?’ sorusunun karşısına eksiksiz bir cevapla çıkmamak. Çünkü böyle bir cevap yoktur. (.....) b- Yalnız felsefede ötedenberi sorulagelen soruların, tek tek felsefe sorularının bu arada felsefe disiplinleri denen birtakım çalışma kollarında toplanan soruların bir çizelgesini de ver-

meye kalkışmayacağım. Bana öyle geliyor ki, felsefede tek tek sorular önceden belirlenemez. Felsefe bir araştırmadır. Araştırma, sorularını sık sık yenileyen bir çalışma biçimidir. Her araştırma gibi felsefe de yeni sorulara açıktır. Nerede sorular hep aynı kalmışsa, orada felsefe araştırma olmaktan çıkmış demektir. *Philosophia Perennis*’le tek tek felsefe sorularının değişmezliği gösterilmek istendiğinde, felsefe aslında ‘perennis’in tam karşısı bir şeydir; değişmez bir kuruluşu yoktur; değişik sorularla kendini korur. c- Bundan, ayrıca, felsefe sorularını, felsefe tarihinden derleme yoluna neden başvurmadığım çıkıyor. Bu yolun, başarıyı güven altına almadığı şuaradan da belli: Felsefe tarihinde ortaya çıkan tek tek soruların, kılıkça bazen yüzyıllar boyunca hiç değişmemiş olan soruların, katkısız birer felsefe sorusu olduğu mantıkça savunulamaz. Bir araştırma alanının geçmişindeki bazı sorular, o araştırma alanının doğal sorusu olmayabilir. Nitekim soruları bakımından, felsefenin, uzunca zaman aralıklarıyla da olsa, bir takım devrimlere uğradığı apaçıktır. (.....) d- Bir de, felsefeye sözümona yepyeni sorular buyurmak işine girişmeyeceğim. Böyle bir işe girişen - büsbütün tahilsiz değilse- sağduyusunu yeniden kazandığı anda, giriştiği işten vazgeçecektir. Çünkü her araştırmacı tek tek sorularını kendi seçer. Sorulabilen soruların birer birer çerçevesini çizen, araştırma konusunda başka bir yetke olamaz. Bu denemede kendime verdiğim ödev: Ne kılıkta ortaya çıkarsa çıksın, hangi araştırma durumuna yol açarsa açsın, katkısız bir felsefe sorusunun tipik yapısını incelemektir. Bir felsefe sorusunu felsefe sorusu yapan belli başlı özellikleri yalnız tasvir etmek dileğimdeyim. Bu tasvir dışına, felsefe sorularını belli bir saldırıya karşı savunmak çeşidinden gizli bir isteğim yok. Amacım: Deşmeyi kendime ödev bildiğim, kesitte, bir felsefe sorusunda verileni, bir felsefe sorusunun içeriğini, bir felsefe sorusunda soruları gün ışığına çıkarmak”

Kaynak: (Nermi Uygur: *Felsefenin Çağrısı*. Sayfa, 4-5).

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d Gökberk, aydınlanmayı, aklın öncülüğünde Ortaçağların karanlığından kurtulma ve yeniden yapılanma süreci olarak yorumlamıştır. Eğer yanıtınız yanlışsa, Gökberk kısmını yeniden gözden geçiriniz.
2. c Gökberk'e göre doğuda felsefenin gelişme nedeni, özgürlüğün olmamasıdır. Eğer yanıtınız yanlışsa, Gökberk kısmını yeniden gözden geçiriniz.
3. e Ne bilebiliriz? Ne umut etmeliyiz? Ne umabiliriz? İnsan nedir? sorularıyla felsefenin konu bütünlüğünü açıklamaya çalışmıştır. Eğer yanıtınız yanlışsa, Mengüşoğlu kısmını yeniden gözden geçiriniz.
4. a Mengüşoğlu felsefe sorunlarını yeni ontoloji anlayışına göre yorumlamıştır. Eğer yanıtınız yanlışsa, Mengüşoğlu kısmı yeniden gözden geçiriniz.
5. e Mengüşoğlu'na göre tarihi varlık sahası, Geist kavramının karşılığıdır. Eğer yanıtınız yanlışsa, Mengüşoğlu kısmını yeniden gözden geçiriniz.
6. c Uygur'a göre felsefe sorusu, kişinin kendine sorduğu sorudur. Eğer yanıtınız yanlışsa, Nermi Uygur bölümünde Felsefe Anlayışı kısmına bakınız.
7. a Uygur'a göre metafizik, bütüncül düşünme biçimidir. Metafiziğin temel özelliği, evrendeki her şeyi belli ilkeler çerçevesinde birbirleriyle ilişkili olarak bütünlüklü bir şekilde ortaya koymaktır. Eğer yanıtınız yanlışsa, Uygur kısmını gözden geçiriniz.
8. b Uygur, felsefe düşüncelerini analitik felsefe anlayışı çerçevesinde ortaya koymuştur. Eğer yanıtınız yanlışsa, Uygur bölümü yeniden gözden geçiriniz.
9. a Tunalı, düşüncelerini temellendirmek için resim sanatını örnek olarak kullanmıştır. Eğer yanıtınız yanlışsa, Tunalı kısmını yeniden gözden geçiriniz.
10. c Tunalı "sanat ontolojisi" ifadesiyle, sanat eserlerinin varlık özelliklerini açıklamak amacındadır. Eğer yanıtınız yanlışsa, Tunalı'yla ilgili kısmı yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Gökberk'in kaygıları, toplumun içinde bulunduğu zor durumdan kurtulması için, Aydınlatma sürecinde ortaya çıkan modern değer ve kurumları benimseme temeline dayanmaktadır.

Sıra Sizde 2

Gökberk'e göre felsefede özgünlüğün şartları, felsefe tarihini iyi okumak, ve filozofların takip ettiği yolu takip etmektir.

Sıra Sizde 3

Mengüşoğlu, yeni ontoloji temeline dayanan felsefi antropolojiyle ilgilenmektedir.

Sıra Sizde 4

Mengüşoğlu, Hartmann'ın kurduğunu kabul ettiği yeni ontolojiden hareketle, önceki bütün anlayışlara karşı çıkmaktadır.

Sıra Sizde 5

Uygur'a göre felsefe sorusu, felsefecinin kendine sorduğu sorudur. Dolayısıyla soruyu soran cevabını da vermek durumundadır.

Sıra Sizde 6

Uygur'a göre felsefede temellendirme, felsefe sorusuna verilen cevaptır. Burada esas olan, soruyu esas alarak ve kestirmeden gitmeden mantıksal tutarlılık çerçevesinde eleştirel tutumla cevabı ortaya koymaktır.

Sıra Sizde 7

Eskiçağ Yunan dünyasında ortaya çıkan estetik sorunların felsefe açısından ele alınışını temellendirmek kaygısını taşımaktadır. Doğrudan metinlerden hareketle yorum yapmayı yöntem olarak tanıtmaktadır. Kitabı hazırlamanın diğer bir amacı olarak da modern estetiği giden yolda arkaplan oluşturmaktır.

Sıra Sizde 8

Estetik fenomenin ontik bütünlüğünde dört temel yapı elamanı yer alır. Bunlar sırasıyla estetik süje, estetik obje, estetik değer ya da güzel ve estetik yargıdır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Bıçak, A.(2011). “Felsefe Bölümü” Kutadgu Bilig Felsefe Bilim Araştırmaları. Sayı 19. (sayfa 237- 274)
- Çotuksöken, B. (1995) **Nermi Uygur’un Felsefe Dünyasından Kesitler**. Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Gökberk, M. (1948). **Kant ve Herder’in Tarih Anlayışları**. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Gökberk, M. (1960). “Batı Anadolu’nun Yetiştirdiği Filozoflar”. Felsefe Arkivi Cilt V, sayı 1.
- Gökberk, M. (1974). **Felsefe Tarihi**. Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Gökberk, M. (1979). **Felsefenin Evrimi**. Milli Eğitim Yayınları, İstanbul.
- Gökberk, M. (1982). “Macit Gökberk’le Konuşma: Felsefe ve Kültür Sorunları”. Yazko Felsefe Yazıları 1. Kitap. Hazırlayan, Selahattin Hilav.
- Gökberk, M. (1983/1). “Macit Gökberk’le Söyleşi 1”. **Macit Gökberk Armağanı**. Yazı Kurulu, Bedia Akarsu ve Tahsin Yücel. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gökberk, M. (1997). **Değişen Dünya Değişen Dil**. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gökberk, M. (1997/1). “Değişen Dünya”. **Değişen Dünya ve Değişen Dil**. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gökberk, M. (1997/2). “Teknik Üzerine Düşünceler”. **Değişen Dünya Değişen Dil**. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gökberk, M. (1997/3). Geçmiş ve Gelecek”. **Değişen Dünya Değişen Dil**. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gökberk, M. (1997/4). “Tarih Bilinci”. **Değişen Dünya Değişen Dil**. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gökberk, M. (1997/6). “Felsefe Bakımından Dil”. **Değişen Dünya Değişen Dil**. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gökberk, M. (1997/7). “Leibniz’in Alman Dili Üzerine Görüşleri”. **Değişen Dünya Değişen Dil**. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gökberk, M. (1997/8). “Millet Oluş Yolunda Dil Davası”. **Değişen Dünya Değişen Dil**. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gökberk, M. (1997/10). “Anayasa Dili”. **Değişen Dünya Değişen Dil**. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gökberk, M. (1997/11). “Türkiye’de Felsefe Dilinin Gelişmesi”. **Değişen Dünya Değişen Dil**. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gökberk, M. (1997/12). “Tarihsel Arkaplanı Bakımından Cumhuriyet Döneminde Bilim Dili”. **Değişen Dünya Değişen Dil**. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gökberk, M. (1997/a). **Kant ve Herder’in Tarih Anlayışları**. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Gökberk, M. “Macit Gökberk’le Söyleşi 2”. **Felsefecilerle Söyleşiler**. Arslan Kaynardağ. Elif Yayınları, İstanbul. (Kitapta baskı tarihi yoktur)
- Hızır, N.(1962). “Macit Gökberk, Felsefe Tarihi”. Bellekten, XXVI, sayı 101.
- Mengüşoğlu, T. (1965). **Değişmez Değerler Değişen Davranışlar**. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Mengüşoğlu, T. (1968). **Felsefeye Giriş**. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Mengüşoğlu, T. (1969). **Kant ve Scheler’de İnsan Problemi**. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Mengüşoğlu, T. (1971). **Felsefi Antropoloji**. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Mengüşoğlu, T. (1976). **Fenomenoloji ve Nicolai Hartmann**. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Mengüşoğlu, T. (1979). **İnsan ve Hayvan Dünya ve Çevre: İnsan ve Hayvanın Varlık Yapısında Ortaya Çıkan Zıt Fenomenler**. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Tunalı, İ.(1971). **Sanat Ontolojisi**. İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Tunalı, İ.(1973). **Croce Estetik’ine Giriş**. İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Tunalı, İ.(1976/1) **Marksist Estetik**. Altın Kitaplar, İstanbul.
- Tunalı, İ.(1976). **Grek Estetik’i**. İstanbul Ü. Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul.
- Tunalı, İ.(1979). **Estetik**. Cem Yayınları, İstanbul.
- Tunalı, İ.(1983). **Estetik Beğeni**. Say Yayınları, İstanbul.
- Tunalı, İ.(1983/1). **Felsefenin Işığında Modern Resim**. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Tunalı, İ.(1983/2). **Croce Estetik’ine Giriş**. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Tunalı, İ.(2009). **Tasarım Felsefesi**. Yapı endüstri Yayınları, İstanbul.
- Tunalı, İ.(2010). **Felsefeye Giriş**. Altın Kitaplar, İstanbul.
- Uygur, N.(1952). **Wilhelm Dilthey’e Göre Konuca Temellenmesi Bakımından Manevi Bilimler Öğelinin Meydana Getirdiği Bilgi Bağlamı**. İ.Ü

- Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü. (Yayınlanmamış Doktora tezi)
- Uygur, N.(1957). "Tarih Felsefesinin Yolu". Felsefe Arkivi, Cilt III, Sayı 3.
- Uygur, N.(1963). **Dünya Görüşü**. Elif Yayınları, İstanbul
- Uygur, N.(1963). "Bertrand Russel'in Doğruluk Anlayışı". Felsefe Arkivi, sayı 14.
- Uygur, N.(1969). **Güneşle**. Kitap Yayınları, İstanbul.
- Uygur, N.(1971). **Felsefenin Çağrısı**. İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Uygur, N.(1972). **Edmund Husserl'de Başkasının Beni Sorunu**. İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Uygur, N.(1974). **100 Soruda Türk Felsefesinin Boyutları**. Gerçek Yayınları, İstanbul.
- Uygur, N.(1975). **Kuram Eylem Bağlamı Çözümleyici Bir Felsefe Denemesi**. İÜ.Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Uygur, N. (1977). **İnsan Açısından Edebiyat**. İÜ.Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Uygur, N.(1979). **Dil Yönünden Fizik Felsefesi**. İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Uygur, N.(1981). **Yaşama Felsefesi**. Çağdaş Yayınları, İstanbul.
- Uygur, N.(1984). **Kültür Kuramı**. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Uygur, N.(1984/1) "Dil, Kültür ve Eğitim Çağdaş Batı Avrupa'daki Çokkültürlülük Üzerinde Bir Derinleşme". **Kültür Kuramı**. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Uygur, N.(1984/2). "Türk Dilinin Felsefesi Kültürü Düşünceler". **Kültür Kuramı**. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Uygur, N.(1984/3). "Marcel'de Ben-Sen Bağı". **Kültür Kuramı**. Remzi Kitabevi,İstanbul.
- Uygur, N. (1984/4). "Ahlakın Bilimce Temellendirilmesi Sorunu". **Kültür Kuramı**. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Uygur, N.(1984/5) "Kim Ahlaklı Kim Ahlaksız". **Kültür Kuramı**. Remzi Kitabevi,İstanbul.
- Uygur, N. (1984a). **Dilin Gücü**. Birim Yayınları, İstanbul.
- Uygur, N. (1989). **Bunalımdan Yaşama Kültürü**. Ara Yayıncılık, İstanbul.
- Uygur, N. (1989/1). **Çağdaş Ortamda Teknik**. Ara yayıncılık, İstanbul.
- Uygur, N. (1992). **İçi Dışıyla Batı'nın Kültür Dünyası**. Ara yayıncılık, İstanbul.
- Uygur, N. (1995). **Tadı Damağımda**. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Uygur, N. "Söyleşi". Arslan Kaynardağ, **Felsefecilerle Söyleşiler**. Elif Yayınevi, İstanbul. (kitabın baskı tarihi yoktur).
- Uygur, N. (1978) "Çevirenin Önsözü". **Ahlak Denen Bilmece**. Çeviren, Nermi Uygur. İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

4

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 👁️ Aydın Sayılı'nın bilim ve bilim tarihi görüşlerini içeren eserleri ile söz konusu eserlerde geliştirilen düşünceleri tartışabilecek,
- 👁️ Cemal Yıldırım'ın bilim felsefesi, bilim tarihi görüşlerini içeren eserlerini tartışabilecek,
- 👁️ Teo Grünberg'in eserleri ve felsefe anlayışını tartışabilecek,
- 👁️ Nihat Keklik'in eserlerini ve eserlerinde ortaya çıkan düşüncelerini tartışabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Felsefe
- Bilim
- Bilim Tarihi
- Bilim Felsefesi
- Bilimin İlkeleri
- Bilim ve Toplum
- Bilimin Kökenleri
- Yunan Bilimi
- Yöntem
- Analitik Felsefe
- Yöntem
- Önerme
- Mantık
- Hikmet
- Filozof
- Metafor
- Teknik

İçindekiler

Türkiye'de Felsefenin
Gelişimi-I

Aydın Sayılı-Cemal
Yıldırım-Teo
Grünberg-Nihat
Keklik

- AYDIN SAYILI
- CEMAL YILDIRIM
- TEO GRÜNBERG
- NİHAT KEKLIK

Aydın Sayılı-Cemal Yıldırım- Teo Grünberg-Nihat Keklik

AYDIN SAYILI

Aydın Sayılı (1913- 1993), İstanbul'da doğdu, ilk ve orta eğitimini Ankara'da tamamladı. 1933 yılında Ankara Erkek Lisesi'nden mezun oldu. Mezuniyetinde bulunan Mustafa Kemal, Aydın Sayılı'nın üstün başarısı nedeniyle onunla ilgilenmesini dönemin Milli Eğitim Bakanı olan Reşit Galip Bey'den istemiş. Sınavı kazanan Aydın Sayılı, Bakanlık tarafından ABD'ye gönderilmiştir. 1942 yılında Harvard Üniversitesi'nde, George Sarton katkılarıyla *İslam Dünyasında Bilim Kurumları*. adlı doktorasını tamamlamıştır. Dünyada bilim tarihi konusunda ilk doktora yapan kişi olarak kabul edilir. 1943 yılında yurda dönen Sayılı, Ankara Üniversitesi DTCF Felsefe Bölümü'nde göreve başlamış, 1946'da doçent olarak atanmış, 1952'de bilim tarihi profesörü unvanını almış ve 1983 yılında emekli olmuştur.

Aydın Sayılı, bütün çalışmalarını bilimle ilişkili yapmıştır. Bu anlamda, doktora konusuna bağlı kalarak, bilimin tarihi, özellikle de İlkçağ medeniyetlerinde bilim ile İslam medeniyetindeki bilim çalışmaları, bilimin yapısı, toplumla ilişkileri onun temel uğraşları olmuştur.

Sayılı doktora tezini, bilimin ortaya çıkışında çok önemli bir yeri olan, rasathaneler hakkında yapmıştır. *The Observatory in Islam and its Place in the General History of the Observatory (İslam'da Rasathane ve Genel Rasathane Tarihindeki Yeri)* adlı çalışmada, astronomi ve astrolojinin ne türden anlamlarda kullanıldığı üzerinde durulmuştur. İslam medeniyeti gelişme seyrinde astronomiyle ilgili çalışmalar tarihsel sıra ve ödenmelere göre incelenmiştir. Astronomiyle ilgilenen düşünürler ve bu konuda yaptıkları üzerinde durulmuş, rasathanenin kurum olarak gelişmesi değerlendirilmiş, astronomi aletleri tanıtılmıştır. Çalışmanın sonunda, gök cisimlerinin gözlemlenmesinin İslam dünyasındaki yeri ile İslam dünyasında gerçekleştirilen gözlemlerin, Eski Yunan, İran, Hindistan, Çin gibi eski medeniyetleri de içeren dünya astronomi tarihindeki konumu değerlendirilmiştir. Astronomi tarihi, modern bilimin ortaya çıkışında etkili olan on altıncı yüzyıl ve sonrasında Avrupa'da ortaya çıkan gelişmelerin tanıtılmasıyla tamamlanmıştır.

Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir adlı çalışma ilkin 1948 yılında yayınlanmıştır. Kitabın önsözünde çalışmanın çok önemli olan bir kurum olan bilimin kamulaştırılmasını yapmak gerektiğini söylemektedir. Aydın Sayılı'ya göre, uzmanlıkların derinleştiği dönemde, bilimin ve bilimsel zihniyetin kamulaştırılması en zaruri ihtiyaçlar arasındadır. Bilimin kamulaştırılması, uzmanlık geleneğinden geniş ölçüde ayrılmayı gerektirmektedir. Bu eser böyle bir ikilem içinde kaleme alındı (Sayılı

1989, D). Toplum için bilimin önemli olduğu görüşünden hareketle bu ikilemi yaşadığı görülmektedir. Ayrıca, bilimin vatanı olmamakla birlikte, bu çalışma vatan için bir hizmet çabasıdır, çalışmada güdülen temel kaygıyı dile getirmiştir. Diğer taraftan, kitabın adı olarak, Mustafa Kemal’in bir sözünün seçilmiş olması da kaygılarının bir başka yanına işaret etmektedir. (Sayılı 1989, D).

Öncelikle bilimi üreten İngiltere, Almanya, Fransa gibi toplumlarda olmak üzere, bütün dünyada bilime verilen önem 20. yüzyılın başlarında doruk noktalarından birine ulaşmıştı. Bütün sorunların çözümünün bilim üzerinden olacağı düşüncesi Mustafa Kemal’i de söz konusu vurguyu yapmaya itmiştir. Toplumun bir akademisyeni olarak Aydın Sayılı, hem çalıştığı alan olarak hem de bilimin önemini göz önüne alarak, konunun toplumun geniş kesimlerinde anlaşılmasını sağlamak için bu çalışmayı yapmıştır.

Adı geçen kitap Giriş’le birlikte on bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü, Mustafa Kemal’in 1924 yılında yaptığı ve “hayatta en hakiki mürşit ilimdir” sözünün geçtiği konuşmadan bir alıntıyla başlamaktadır. “Dünyada her şey için maddiyat için, maneviyat için, muvaffakiyet için, en hakiki mürşit ilimdir, fendir; **ilim** ve fennin haricinde mürşit aramak gaffettir, cehalettir, delalettir. Yalnız, ilim ve fennin yaşadığımız her dakikadaki safhalarının tekamülünü idrak etmek ve tarakkiyatını zamanında takibeylemek şarttır” (Sayılı 1989, 1). Bu alıntıda ilmin tek ve en doğru yol gösterici olduğu vurgulanmaktadır. Bilimin dışında kalan yol gösterici unsur olarak tarih boyunca din olduğu ve döneminde de bunun çeşitli toplumlarda daha fazla olmak üzere etkili bir şekilde kullanıldığı görüşü dile getirilmiştir (Sayılı 1989, 1-2). Hayatta farklı yol göstericiler (mürşitler) varsa, bunların birbirlerinden farkının nasıl anlaşılacağını Sayılı bilime bırakmaktadır. Ona göre, bilim, mürşit olma durumunu ve sınırlarını kendisi çizer. Çünkü her meseleyi aynı derecede kesin ve açık olarak yanıtlayamaz. Ayrıca bilimin dışında kalan duygusal hareket ve faaliyetlerimizde bilimi zorla görevlendirmek doğru olmaz. Bununla birlikte bu alanlarda da bilimsel gelişmeler olmaktadır (Sayılı 1989, 2). Bununla birlikte Sayılı’ya göre bilimsel zihniyetin apaçık koşul ve özelliklerinden biri, bilimin sınırlarını bilmek ve bu sınırları aşmamaktır (Sayılı 1989, 3).

Aydın Sayılı’ya göre, bilimin insan hayatındaki önemini anlamak için uygarlığa bakmak gerekir. Teknik uygarlık, bilimin ve bilimin direktifi ve rehberliği altında ilerleyen teknolojinin, yani fennin başarısıdır. Uygarlığın bu alan dışında kalan kısmına tinsel uygarlık veya kültür diyebiliriz. Bilimin bariz etkisinde kalan entelektüel kültür, tarih boyunca bilim ilerledikçe, bilimin etki alanı dışında kalan kültürel özellik ve faaliyetler zararına olarak daima genişlemeye devam etmiştir. Demek ki insanı insan yapan özellik ve başarılar pek büyük ölçüde bilimin etki alanı içine girmektedir ve bilim bu etki ve nüfuz alanını gittikçe genişletmektedir (Sayılı 1989, 4). Öte yandan, bu kadar etkili olan bilim, daha iyi insan olmaya yardım edebilir mi? Yüksek ahlak ve erdem verebilir mi? (Sayılı 1989, 4) soruları akla gelmektedir. Ona göre bilim doğru yolu gösterebilir, fakat doğru yolu tutmak bakımından hiç olmazsa kuramsal olarak insanı zorlayamaz (Sayılı 1989, 4). Aydın Sayılı, kitabının giriş bölümünde bilimi tanıtmakta ve toplum içindeki yerini belirlemektedir.

İlim, İslam medeniyetinde, bilgi ve fıkıh ilmi, kalam ilmi, hadis ilmi gibi araştırma alanlarını nitelemek anlamında kullanılmıştır. İkinci anlamından dolayı, 19.yüzyılın başlarından itibaren bilim karşılığında da kullanılmıştır. Ancak, İslam medeniyetinde kullanılan ilim terimi, din temelli ilimler için kullanılmıştır. Bilim teriminin kullanıldığı alan ise doğa araştırmalarıyla ilgilidir. Bu nedenlerden dolayı, günümüzde bilim terimini kullanmak doğru olur.

Kitabın ilk bölümü Bilimin Bazı Özellikleri başlığını taşımaktadır. Söz konusu bölümde, bilimin yapısına ilişkin açıklamalarda bulunmaktadır. Öncelikle, insa-

nın, bilim sayesinde doğanın hemen her kuvvetini kendine köle ettiği vurgulanmıştır (Sayılı 1989, 8). Aynı zamanda insanın iç dünyasını ve dünya görüşünü, günlük yaşayışını, eski çağlara nazaran en frenlenmemiş muhayileleri bile hayrette bırakacak kadar değiştirmiştir. Bunlar gerçekten insan türünün en büyük zaferi ve en baş döndürücü mucizesidirler (Sayılı 1989, 8). Böylesine etkili sonuçlar veren bilimin gerçekleşmesini sağlayan bilimsel çalışma, bilimsel sonuç, bilimsel yöntem ve bilimsel faaliyet unsurlarını da tanımlamıştır. Bilimi meydana getiren Bilimsel çalışma şöyle tarif edilmiştir: Birikmiş ve sistemleşmiş bilgi ve açıklamalar yardımıyla yeni meseleleri ele almak, elde edilen ipuçlarına göre tahminler yürütmek ve tahminlerin doğru olup olmadığını yeni olgu ve gözlemlerle kontrol edip incelemektir (Sayılı 1989, 9). Bilimsel sonuçlar, olgu ve olay bilgisinden başka, olgular arasındaki ilişkiler bilgisidir. Bilimsel gerçeklerin temeli, genel olarak mükerrer gözleme elverişli bulunan ve olanaklı oldukça kontrol edilerek bilimsel bir şekilde gözlemlenmiş ve çoğunlukla yinelenmesi olanaklı olan olgulardır. Yasa, ideal bilimsel açıklamadır ve ölçülebilir olgular arasındaki adedi ilişkiyi ifade eder (Sayılı 1989, 9). Bilimsel yöntem, olguların dikkatli ve tarafsız bir şekilde gözleminden ve bunlar arasındaki ilişkiyi tahmin ettikten sonra bu tahminlerin doğru olup olmadığını muhakkak surette yeni gözlemlerle kontrol etmekten ibarettir. (Sayılı 1989, 9). Bilimsel faaliyet, zaman, ulus, ırk, din ve dil sınırlarını tanımayan, matematiksel bir deyimle bunların fonksiyonu olmayan bir çalışmadır (Sayılı 1989, 10). Aydın Sayılı bilimin gerçekleşmesi için, bilim insanlarının bu temel unsurların yapılarına göre çalışmaları gerektiğini, böylelikle bilimden beklenen işlevlerin gerçekleşeceğinin altını çizmiştir.

Bilimsel çalışmalarını iki öbekte topladığını belirten Sayılı bunları şöyle tanımlamaktadır: Müspet ve denel bilimlerde bilim insanlarının hareket noktaları kuramlardır. Kuramlara dayanılarak olgu ve olaylar seçilir, deneyler yapılır ve daha önemli olarak, bu olgu ve olaylar kuramlar yardımı ile değerlendirilebilir ve yorumlanır (Sayılı 1989, 16). Sosyal bilimlerde bu kuramlar tezlerdir. Araştırmalar tezlerin tadiline ve terk edilmesine neden olurlar. Fakat varılan sonuç daima hareket noktası olan tezle ilgilidir (Sayılı 1989, 16). Sayılı'ya göre bilimsel bilgi ile bilimsel çalışma yapmak arasında kesin ayrım gerekir. Bilimsel bilgi öğrenilen, bellenen bilgidir. Bilimsel bilginin genel anlamı ile bilgiden farklı bilimsel metotlara dayanılarak bulunmuş olması ve icabında aynı yollardan müdafaa ve ispat edilebilmesidir (Sayılı 1989, 20-21). Bilimsel düşüncedeki üstün vasıfların ölçüsü ve bilimin verimliliğinin kaynağı olan bilimsel zihniyet, ancak yeni buluşlar yapılırken kendini gösterir ve bilimsel bilginin değil, bilimsel araştırmanın bir özelliğidir (Sayılı 1989, 21).

Bilimle ilgili çalışmaların en önemli konularından birini bilimde **ilerleme** sorunu teşkil eder. Aydın Sayılı da bu konuyu kitabında işlemiştir. Ona göre bilim, insan düşünce ve tasavvurundan fışkıran yeni buluşlarla daima tazelenmektedir. Zamanla ilerlemesi ve yeni keşiflerle beslenerek gelişmesi bilimsel bilginin en belirgin özelliklerinden biridir. Tarih boyunca keşif ve ihtiras ve yeteneği ile cihazlanmış bilim insanları eksik olmamış, bilim de çeşitli hal ve şartlara rağmen ilerlemesine devam etmiştir. Ona göre ilerleme niteliği göz önüne alınmadan yapılan bilim tanımı, bilim olma niteliğini tartışmalı hale sokar (Sayılı 1989, 20). Haklarında bilimsel açıklamaya ihtiyaç duyduğumuz sayısız şey olduğundan, her bilimsel açıklama denemesi bilim alanında ilerlemelerin küçük adımlarını oluştururlar. Ona göre bilimin ilerlemesi yalnız bir muhteva zenginleşmesini değil, aynı zamanda bilimsel zihniyet ve bilimsel yöntemde de gelişme ve ilerlemeyi içerir (Sayılı 1989, 50).

İlerleme, Aydınlanma döneminin öne çıkardığı önemli değerlerden biridir. İnsanlık tarihi aşkın güç tarafından belirlenmiş evrensel yasalar doğrultusunda, bir amaca doğru gittiği düşüncesine ilerleme denmiştir. Bu anlayış doğrultusunda ilerlemenin en iyi görüldüğü alan bilimler olduğu kabul edilmiştir. Ancak bu görüş de çok tartışmalıdır. Bilimde ilerleme değil, gelişme vardır.

Aydın Sayılı söz konusu kitabında, bilimdeki ve bilimsel bilgideki değişmelerin şartlarını açıklamıştır. Bilim ve toplum arasındaki ilişkilerin nasıl olduğu çeşitli yönleriyle incelemiştir. Bilimin teknolojiyle olan bağlarının nasıl olduğu birbirlerini nasıl etkiledikleri de üzerinde durduğu konular arasındadır. En önemli sorunlar arasında duran, bilim ile insan ihtiyaçları arasındaki bağlantı da incelenmiştir. Bilime yöneltilen eleştiriler de kitapta üzerinde durulan önemli konular arasındadır. Eleştiride öne çıkan en önemli konulardan biri, felsefi bakımdan bilimin dayandığı determinizmdir. Bu konuda bilim peşin hükme dayanır. Söz konusu peşin hüküm, olgu ve olayların her zaman için ve gelecekte de aynı kanunlar gereğince cereyan ettiğini ve edeceğini kabul ediyor. Bu kabulün garantisi nedir? sorusunun cevabının imkanı yoktur. Bununla birlikte determinizm sorunu atom teorilerinde aşmaya çalışılmıştır (Sayılı 1989, 119). Bilimin kendi eksikliklerine ve yanlışlarına yönelik içerden ya da dışarıdan yapılan eleştiriler önemlidir. Çünkü eleştiriler eksik ve yanlışların giderilmesini sağlamaktadırlar (Sayılı 1989, 120). Eleştiri, bilimin ilerlemesinde etkili bir unsurdur. Bilimle ilgili öne çıkan önemli sorulardan biri de, bilimin insanın mutluluğunu artırıp artırmadığı sorunudur (Sayılı 1989, 122). Mutluluk terimine yüklenen anlamlar farklı olduklarından soruyu cevaplamak güçtür. Bununla birlikte bilim aracılığıyla elde edilen veriler, sağlık, güvenlik, teknik, beslenme, hemen hemen her konuda insanın yaşama kalitesini artırmıştır (Sayılı 1989, 122-123). Bilimlere yönelik diğer bir eleştiri de, bilimlerin sorunları çözdükleri kadar, yeni sorunların ortaya çıkmasına da neden oldukları gerçeğidir (Sayılı 1989, 123). Bu önemli eleştiri konusunu aşmak için de bilim kullanılmaktadır. Kitapta işlenen önemli bir konu da, medeniyet, kültür ve bilim ilişkileridir. Kültür ve medeniyetin tanımları yapılmış, birbirleriyle ilişkileri değerlendirilmiş, sonra da bilimin bu iki unsurla ilişkileri ele alınmıştır. Bilimin ilerlemesi ile medeniyetteki gelişmeler arasındaki bağlantılar irdelenmiştir (Sayılı 1989, 141-142).

SIRA SİZDE

Bilimde eleştirinin rolü nedir?

Aydın Sayılı, *Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir* adlı çalışmasında, ağırlıklı olarak bilimin toplumla ilişkilerini değerlendirmiştir. Düşünür, bilimin yapısı ve taşıdığı özelliklerin neler olduğunu anlaşılır bir düzeyde anlatmıştır. Kitabın bir diğer temel özelliği, bilim ile toplum arasındaki ilişkileri nesnel bir şekilde ortaya koymaktır. Bu bağlamda bilimle diğer kurumlar arasındaki ilişkiler de tartışılmıştır. 1948 yılında yayınlanan kitabın dönem için iyi bir çalışma olduğu ve bugün için de güncelliğini koruduğunu söyleyebiliriz.

Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp (1966) adlı çalışma Aydın Sayılı’nın önemli çalışmaları arasındadır. Çalışma, matematik, astronomi ve tıp üzerinden bilimin ne zaman ortaya çıktığı, ne türden özellikler kazandığı ve nasıl geliştiğini sergilemektedir. Bu araştırmanın önemli amaçları vardır. Bunlardan ilki, bilimin nasıl bir yapıya sahip olduğunu ve ne türden özelliklere sahip olduğunu belirlemek. İkincisi, bilimin başlangıcının Mısır ve Mezopotamya’da olduğunu göstermek. Üçüncüsü, bilimin Eskiçağ Yunan medeniyetinin mucizevi biri ürünü olarak görenlerin düşüncelerini çürütmektir. Sayılı bu kaygılarını gerçekleştirilmeye çalışmıştır.

Sayılı, ilmi çalışmalarının başlangıçlarının yazının icadından önceye kadar götürülebileceğini, ancak yazılı belgeler olmadığından dolayı, yazılı belgelerle sınırlamak gerektiğini kabul etmektedir. Bu çerçevede o, Mısır ve Mezopotamya’da bilimin başlangıcının MÖ.3000 yılı öncesine gittiği düşüncesindedir (Sayılı 1982, 2).

Aydın Sayılı, bilim temellendirmek için konu edindiği astronomi, matematik ve tıbbın, başlangıçta büyük ölçüde faydacılık temeline dayandığı görüşündedir. Ona göre bilimlerin doğuşuyla insan ihtiyaçları arasındaki ilişki önemlidir. Dolayısıyla bilimin başlamasıyla tarım arasındaki ilişkilerin olduğu kabul edilmektedir (Sayılı 1982, 8). İnsanlığın geçirdiği, toplayıcılık, avcılık, yerleşik hayata geçiş, kasaba şehirlerin kurulması gibi toplumsal aşamalarda iş bölümü anlayışı ve uygulaması gelişmiştir (Sayılı 1982, 8-9). İdare adamları, din adamları, askerler, katipler gibi sınıflar ve memurluklar şehir hayatıyla birlikte ortaya çıkmıştır (Sayılı 1982, 9). Yerleşik hayatın getirdiği yeni sosyal ilişkiler biçimi, yeni mesleklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Sayılı 1982, 11). Sulama sistemleri ve bakımlarının geliştirilmesi, burarlarda kullanılan teknolojiler, ilk ilmi bilgilerin ortaya çıktığı alanlar olarak görülür (Sayılı 1982, 11-12). Gerek şehirleşmenin teknolojiye, gerekse sosyal faaliyetlere ilişkin matematiğe ihtiyaçlarının olması, ilim ve teknolojinin oraya çıkma şartları olarak işlenir (Sayılı 1982, 13). Veriler, Mısır ve Mezopotamya ilimleriyle pratik ihtiyaçlar arasında oldukça yakın bir münasebetin olduğunu göstermektedir (Sayılı 1982, 17). İlmi çalışmanın teşvikinde ihtiyaçlar belirleyici olmakla birlikte, bütün ilmi bilgilerin ihtiyaç anlayışına bağlı olduğunu kabul etmek, doğru değildir (Sayılı 1982, 14).

Sosyal, politik, ekonomik, dini faktörler, teknoloji alanındaki faaliyet ile ihtiyaçların artması ve çeşitlenmesini sağlamıştır. Teknoloji alanındaki gelişmeler de şehirliçliğe dayanan yeni uygarlığın çeşitli yönleriyle inkişafına yol açmıştır. Teknolojik ihtiyaçlar ilmi bilginin gelişmesinde rol oynadığı gibi, ilmi bilginin artması da teknoloji sahasındaki etkisini hissettirmiştir (Sayılı 1982, 14). İlmin gelişmesinde önemli yeri olan teknoloji, pratik değerdeki bilgi ve çeşitli teknik işlerin yapılış tarzlarıdır (Sayılı 1982, 17). Öte yandan teknoloji kadar, teknolojinin temeline konan matematiğin de insanın ilk faaliyetleri arasında yer almakta olduğu düşünülmelidir (Sayılı 1982, 15). Böylelikle matematik ve teknoloji birlikte, ilk insan faaliyetlerine geri götürülmektedirler. Matematiğin gelişmesini sağlayan bir diğer unsur da astronomidir. Matematikle astronomi arasındaki ilişkilerin çok sıkı olduğundan, astronomi araştırmaları matematiğin de gelişmesine yardımcı olmuştur (Sayılı 1982, 15). Astronomi de tarımın temelinde yer alan takvimden önemli ölçüde beslenmektedir (Sayılı 1982, 18-19). Teknoloji, güzel sanatlar, sihir ve din gibi ilmin de insanın ilkel faaliyetleri arasında yer alan bağımsız bir uğraşı alanı olduğu kabul edildiğinde, ilmin hangi insan faaliyetlerinden çıktığı sorusu yerine hangi insan faaliyetleriyle desteklendiğinin araştırılması söz konusu olmaktadır (Sayılı 1982, 17). Bilimin ortaya çıkışı da diğer unsurların ortaya çıkışından daha karmaşık bir süreç olarak görülmektedir.

Astroloji, gök aleminde hüküm süren nizamın ortaya konması ve bu nizamın yer yüzü olaylarında yansıtma çabası olarak görülür. Bu nitelikleriyle astroloji astronomi çalışmasıyla çok iyi bağdaşabilmektedir. Bu durum ilmi çalışmanın başlıca amaçlarına oldukça yakındır (Sayılı 1982, 22). Çünkü astroloji, gök aleminde hüküm süren nizamın meydana çıkarılması ve değişen görünüşlerin arkasında bir değişmezler şemasını çıkarmak amacındadır. Bu nitelikler, astrolojiyi mitolojik astronomiyle benzerliklerini artırmaktadır (Sayılı 1982, 23). Bu nitelikleriyle birlikte Sayılı'ya göre ilmin köklerinden biri de astrolojidir. Astrolojiyle birlikte, dini motiflerle örülmüş, kült ve ritüelle karışmış ve dolayısıyla sihirden de azade olmayan bir ilmin izleri, ilmin ilkel ve müstakil bir başlangıcı hayal meyal görülür hale gelir (Sayılı 1982, 23). Sayılı ilimlerinin ortaya çıkışında sihrin de önemli bir unsur olduğunu bildirmektedir. Sihir, madenlerin tanınmasında, dolayısıyla metalurjinin geliş-

mesinde çok tekili olmuştur (Sayılı 1982, 24). Ayrıca sihri, tıbbın gelişmesinde de etkili bir unsur olarak kabul etmektedir (Sayılı 1982, 25).

Sayılı’ya göre Mezopotamya ve Mısır ilimlerinin asıl önemi, oynamış oldukları tarihi rol bakımındadır. Bu tarihi rol, bu ilmi çalışma ve bilgilerin Yunan ilminin temelinde bulunmalarıyla özel manasını kazanmaktadır (Sayılı 1982, 31). Aydın Sayılı, bilimin ortaya çıkış şartlarına ilişkin ortaya koyduğu veriler ışığında, Mısır ile Mezopotamya medeniyetlerinde matematik, astronomi ve tıbbın nasıl geliştiğine ilişkin ayrıntılı açıklamalar yapmıştır. Kitabın son bölümünde, Mısır ve Mezopotamya medeniyetlerinde ortaya çıkan bilimsel gelişmelerin Yunan medeniyetini nasıl etkilediğini tartışmıştır.

Sayılıya göre bilimsel gelişmeler süreklilik çerçevelerinde devam etmektedir. Bilimin başlangıçları Mezopotamya ve Mısır’da atılmış, oradan Yunan medeniyetine geçmiş, Yunan medeniyetinden İslam medeniyetine ve oradan da Batı Avrupa’ya geçmiştir (Sayılı 1982, 443). Bu anlayışa göre Yunan medeniyeti, Mısır ve Mezopotamya medeniyetlerinin devamıdır (Sayılı 1982, 448). Menşeleri Mezopotamya uygarlığında birleşen dini ve ilmi görüşlerin sonraki Akdeniz uygarlıklarındaki etkilerine kısaca değinilmiştir (Sayılı 1982, 460).

Gerek teferruat bilgisi ve gerekse ilim anlayışı, zihniyet ve metodu bakımından Yunanlıların Mısır ve Mezopotamya’dan büyük istifade sağladıkları, ilimlerini bu temeller üzerinde geliştirdikleri ve Yunan ilmi ile daha önceki Mısır ve Mezopotamya ilimleri arasındaki farkın bir mahiyet farkı olmaktan fazla bir inkişaf derece ve seviyesi farkı olduğu görülmektedir (Sayılı 1982, 484-485).

Sayılı’ya göre, bilimsel düşüncenin ana vasıflarını, ilmi metodun yaratıcı taraflarını, bilim insanının zihninde, doğuş ve oluşum halindeki ilmi bilgide görmek mümkündür (Sayılı 1982, 445). Söz konusu vasıflar bilimsel çalışmaların temelini oluştururlar. Ona göre bilim çalışması, ilk bakışta dağınık ve irtibatsız gibi görünen olgular arasında rasyonel bağ kurmak, bunları zihnimizde birleştirilerek kavramak, mümkün olduğu kadar soyut kavramlara dayanılarak onlara bir düzen vermek, münferit olgu bilgilerini teorilerin ve kanunların şümulü içinde birleştirip sistemleştirme faaliyetidir. Bu anlayışta rasyonellik en önemli özelliktir (Sayılı 1982, 446). Yunan dünyasında, mitostan logosa, gelenekten aklın egemenliğine geçiş, eleştirel zihniyetin gelişmesiyle gerçekleşmiştir (Sayılı 1982, 460).

İlmin felsefeden çıktığı iddiası, ilmin Yunanlılardan çıktığı görüşünü temellendirme kaygısıyla ileri sürülmüştür (Sayılı 1982, 488-489) düşüncesinde olan Sayılı’ya göre, Mısırlılarla Mezopotamyalıların, Yunanlılar anlamında bir felsefeleri yoktu. Halbuki ilimleri vardı ve bu ilim Yunanlılardan önce dikkate değer gelişmeler göstermiştir. Bu durumda ilmin felsefeden çıktığı görüşünü kabul etmek kolay olmamaktadır (Sayılı 1982, 489). Ona göre, bilimsel düşüncenin felsefi temellerinden bahsedilmekle birlikte, bu kronolojik bir münasebeti ifade etmez. Belli bilimsel düşüncelerin söz konusu felsefi düşüncelerden doğdukları manasına gelmez. Menşeleri bilimde olan düşünceler felsefi bir mahiyet kazanabilir. Bu takdirde de bu felsefi düşüncelerin, kronolojik ve genetik bakımdan menşelerini teşkil eden ilmi düşüncelerin temelinde bulundukları söylenebilir (Sayılı 1982, 489). Bu görüşünü Hippokrates’in tıpta yaptıklarıyla desteklemektedir. Ayrıca Pythagorasçılarının felsefi görüşleriyle ilimleri, yani aritmetik, müzik, astronomi, geometri ve tıp bilgileri arasında sıkı bir ilişki bulunduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda sorulan soru önemlidir: Acaba felsefelerine özel çizgilerini verirken ilmi bilgilerinden mi etkilanmışlardır, yoksa ilimleri mi felsefelerinin tesiri altında kalarak doğmuştur? Pythagorasçılar matematikte Mezopotamyalılara çok şey borçlu olduklarına göre, bu bil-

Felsefe bilim ilişkisi, genellikle bilimlerin felsefeden çıktıkları yönünde ele alınır. Yaygın görüş budur. Ayrıca, bilim yönteminin felsefenin bin yıllardır geliştirdiği yöntem olduğu görüşünden hareketle, ortak yöntem kullandıkları sonucuna da varılır. Ancak, felsefede ortaya konulan bilgiler filozof ya da felsefecinin görüşü olarak kalırken, bilimlerin ortaya koyduğu bilgiler herkes tarafından benimsenir.

gilerin ayrıca bir de müstakil bir şekilde kurulmuş felsefelerinden çıkmış olduğunu da kabul etmek gerekir (Sayılı 1982, 489). Benzer şekilde Thales'in kozmolojisinin Mezopotamya ve Mısır'a geri gittiğine göre, onun felsefesinin de bu eski medeniyetlerden derlenmiş bilgi ve düşüncelere dayanan bir felsefe olduğunu söylemek mümkündür (Sayılı 1982, 490). Sayılı, bu argümanlarla bilim ve felsefenin Yunan öncesi medeniyetlerde belli ölçülerde oluştuğunu, Yunanlıların onlardan aldıkları düşünceleri önemli ölçüde geliştirdiklerini temellendirmiş olmaktadır.

Bilim ve Öğretim Dili Olarak Türkçe (1978) adlı çalışma, Türkçenin yapısı ve bilim dili olarak niteliklerinin neler olduğu incelenmiştir. Kitapta yine bilim konuları ağırlıklı gözükmektedir. Söz konusu çalışmanın bölüm başlıkları şöyledir: Bilim ile Teknolojinin İnsan Hayatındaki Yeri, Medeniyet Kültür ve Bilim, İnsanın Yaratıcı Faaliyeti, Gelişim Sürecinde Devingenlik ve Kararlılık, Dil, Uygarlık ve Kültür: Sümerliler, Ana Dilimiz: Yeni ve Eski Sözcüklerle Yakın Anlamalı Sözcükler, Bilim Dili Sorunu, Bilim Dili Olarak Türkçe; Hüseyin Haşim Çinili, Atatürk ve Türk Dil Devrimi, Özleşen Türkçede Terimler Sorunu: Bazı Örnekler, Terim İhtiyacımıza İlişkin Bazı Diğer Örnekler, Terim Türetme ve Dil Kuralları Sorunu, Bilim Terimlerine Bazı Örnekler, Dil gelişimi ve Dilde Esneklik Sorunu, Türkler ve İslam Uygarlığı, Ek: Çeşitli Konulara İlişkin Bazı Terim Örnekleri.

Bilim Tarihçisi olarak Aydın Sayılı'nın çalışmalarına bakıldığında, konuyla ilgili bütünlüklü bir resim ortaya çıkmaktadır. *Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir* adlı çalışmada, bilimin yapısını, toplumla ilişkisini çok yönlü olarak işlemiştir. Bilim ortaya çıkış şartlarından hareketle bilim felsefe ilişkisini tartışmış, bilimin felsefeden önce olduğunu temellendirmeyi deneyerek, Batı düşüncesinde baskın olan felsefenin önce olduğu ve bilimlerin felsefeden çıktığı düşüncesine karşı çıkmıştır. Sergilediği eleştirel tutum ileri sürdüğü iddia onu alanında güçlü olduğunun bir göstergesidir. Her iki çalışma da Türkiye'deki bilim anlayışını önemli ölçüde etkilemiştir.

CEMAL YILDIRIM

Cemal Yıldırım: 1925 yılında Kulp'ta (Diyarbakır) doğdu. İlk öğretimini Kulp'ta ve orta öğrenimini Akçadağ Köy Enstitüsü'nde tamamlamıştır. Yüksek öğrenimini, Yüksek Köy Enstitüsü'nde tamamlamış ve eğitim müfettişi olmuştur. 1959 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nca uzmanlık eğitimi için İngiltere'ye gönderilmiş, Londra Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nden diploma almıştır. Daha sonra ABD'de eğitim felsefesi (ana dal) ile **bilim** felsefesi (yan dal) alanlarında doktora yapmıştır. ODTÜ mantık, bilim felsefesi ve bilim tarihi dersleri vermiş, 1974'de profesör olmuştur. 1985 yılında emekli olmuştur (Özgeçmiş 2008, 25-26).

Cemal Yıldırım şu eserleri yayınlamıştır: *The Logic of Value Judgements* (Değer Yargılarının Mantığı), *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*, *Eğitimde Araştırma Metotları*, *The Pattern of Reasoning in Scientific Discovery* (Bilimsel Keşiflerde Akıl Yürütme Anlayışları), *Logic: The Study of Deductive Reasoning* (Mantık: Tümdengelimli Akıl Yürütme), *Science Its Meaning and Method* (Bilim: Onun Anlamı ve Metodu), *Bilim Felsefesi*, *Bilim Tarihi*, *Mantık Elkitabı*, *Eğitim Felsefesi*, *Matematiksel Evrim Kuramı ve Bağınazlık*, *Bilimin Öncüleri*, *Çağdaş Felsefe Sözlüğü*, *Bilimsel Düşünme Yöntemi Bilgi*. Aşağıda, bu eserlerden bazılarını kısaca tanıtılmaktadır.

Science Its Meaning and Method (Bilim: Onun Anlamı ve Metodu) (1971) kitap üç bölümden oluşmaktadır. Bilimi Anlamak adlı ilk bölümde, bilimin tanımı, bilim dışında kalan doğruluk arayışları, dil ile bilim arasındaki ilişkiler, tanımlama ile bilim ilişkisi sorunları incelenmiştir. Bilimsel Yöntem başlıklı ikinci bölümde, bilimsel yöntem kavrayışı, bilimsel yöntem paradigması, bilimsel yöntemde olgu,

Bilim, doğanın genelini ya da belli bir alanı gözlem ve deneyi merkeze alarak araştırılmasından elde edilen bilgilerin teorileştirilmesi ve sistemeleştirilmesine verilen addır.

gözlem ve deneyin yeri, ölçme sorunları ele alınmıştır. Bilimsel Yöntemin Görünüşleri adlı üçüncü bölümde, olasılık, bilimsel yasa, açıklama ve öndeyi, bilimde nedensellik ve belirlemecilik, hipotezler, bilimsel teoriler, bilimin gelişmesi aşlıkları tanıtılmıştır.

Bilim Felsefesi (1973) adlı kitabın amacını, aydın tanımı da işin içine katılarak yazarı tarafından şöyle açıklamaktadır: Çağın aydını, bilimin anlamı ve bilimsel düşünmenin niteliği üzerinde sağlam bir anlayış kazanmış kişidir. Kitabın amacı, bu anlayışın başlıca özelliklerini ortaya koymak, bilimi bir bilgi yığını olarak değil, bir düşünme yöntemi olarak açıklamaktır (Yıldırım 1979, 5). Bu çerçevede öne çıkarılan bilim felsefesi, konu ve amacına uygun olarak, eleştirel ve analitik bir düşünme çabasına dayanır (Yıldırım 1979, 5). Yıldırım’a göre bilim felsefesinin amacı, bilimi anlatmaktır. Bilimin çeşitli açıklamaları olmakla birlikte, bilimi hem bir düzen hem de bir sonuç olarak görmek gerekir. Sonuç olarak bilim düzenli ya da organize bir bilgi bütünüdür. Bilgiler önerme denilen dilsel ifade biçimleriyle yer aldığından, bilimi anlama, bir bakıma, bu önermeleri inceleme, eleştirme ve çözümleme demektir. Önermeleri oluşturan terim ya da kavramları aydınlatma, bu kavramlar arasındaki ilişkileri belirleme, önerme ve kavramları mantıksal bir ilişki düzeni içinde kapsayan teori veya benzer sistemler yapı ve işleyiş olarak açıklığa kavuşturma bu yaklaşımın başlıca özelliğini belirleyen süreçlerdir. Bu anlamda bilim felsefesi, bilimin dilsel yapısını çözümleme, eleştirme, ve aydınlatma çabasından başka bir şey değildir (Yıldırım 1979, 9). Bu sürecin içinde gözlem, deney, ölçme gibi olgu saptama amacı güden işlemleri birinci grupta, tümevarım ve tümdengelim çıkarım, kavram ve hipotez kurma gibi işlemler ikinci grupta yer alırlar (Yıldırım 1979, 9). Bir başka deyişle bilim felsefesi, bilimi anlama çabasını iki temel ayırım üzerinde yürütür: 1- Olgu ve teori ilişkisi. 2- Buluş ve doğrulama bağlamı (Yıldırım 1979, 9). Sıralanan gereklilikler yerine getirildiğinde bilim felsefesi sorunları açıklanmaya başlanmış olur. Yıldırım’a göre, bilim felsefesi, ne bilimin öğretileriyle tutarlı bir dünya görüşü geliştirmek, ne de bilimin sonuçlarına uygun davranış ve yaşam anlayışı ortaya atmak amacındadır. Bilim felsefesi, bilimin mantıksal çözümlemeye elverişli yapı ve işleyişini açıklama amacı dışında hiçbir iddiası olamayan bir düşünme biçimidir. Olguları betimleme ve açıklama yoluyla anlama ve bilme, bilimin mantıksal yapı ve niteliğini anlama, bilim felsefesine düşen bir işlevdir (Yıldırım 1979, 10).

Yıldırım, bilim felsefesini giriş bölümünde tanımladıktan sonra, tanımında yer alan unsurların her birini kitabın çeşitli bölümlerinde incelemiştir. Kitap çeşitli bölümleri içeren dört kısma ayrılmıştır. Söz konusu kısımlar sırasıyla şöyledir: Bilimin Anlamı ve Kapsamı; Bilimsel Metod ve Kapsadığı İşlemler; Bilimsel Açıklama ve Dayandığı Teorik Temeller; Bilimin İnsancıl Sorunları. Ayrıca kitabın sonunda, bilim felsefesine katkı yapmış önemli kişilerin çeşitli metinlerinden bilim felsefesiyle ilgili çeviriler eklenmiştir.

Bilim Tarihi (1974) adlı çalışmada, bilim tarihi, bilimin doğuş ve gelişme öyküsü olarak verilmiştir. Yıldırım’a göre bilim tarihinin amacı, bir bakıma, nesnel bilginin ortaya çıkma, yayılma ve kullanılma koşullarını incelemek, bir bakıma da nitelikleri belli bir yöntemin, bir düşünme türünün, hatta geniş anlamda bir bakış açısının oluşumunu saptamaktır. Bilim tarihi amacına, çeşitli bilim kollarında ulaşılan sonuçları sıralayarak değil, bu sonuçları bağlı oldukları koşullar çerçevesinde

açıklayarak ulaşmaya çalışır. Görevi olguların ve buluşların bir katalogunu çıkarmaktan çok, bilimsel kavram, teori ve anlayışın doğuş ve gelişimini izlemek ve açıklığa kavuşturmadır (Yıldırım 2010, 13).

Yıldırım'a göre bilim, çoğu kez sanıldığı gibi, ilk defa ne Rönesans'ta ne de Batı dünyasında çıkmıştır. Bilim, insanlığın ortak kafa ürünüdür. Kökleri ilkel toplumların yaşamına kadar geri gider. Bilimi anlamak, bilim öncesi veya bilim dışı düşünme biçimleriyle ilişkilerini bilmemizi gerektirir. Bu nedenle bilim tarihi, mitoloji, din, sanat, ve metafizik gibi konulara da, bilimle ilişkileri bakımından yer vermek zorundadır (Yıldırım 2010, 13). Bilimi, Yunan ve Batı merkezli bir anlayıştan kurtarmak isteyen Yıldırım düşüncesini bilimin gelişmesinin aşamalarını vererek desteklemektedir. Bilim tarihin dört aşaması şöyledir: 1- Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarında görülen ampirik bilgi toplama aşaması. 2- Eski Yunanlıların evreni açıklamaya yönelik akılcı sistemlerinin kurulması. 3- Ortaçağların Yunan Felsefesi ile dinsel dogmaları bağdaştıran çalışma karşısında İslam dünyasındaki bilimsel çalışmaların parlak başarılarını kapsayan aşama. 4- Rönesans sonrası gelişmelerin yer aldığı modern bilim aşaması (Yıldırım 2010, 13-14). Yapılan tanım ve bölümlene Akdeniz medeniyetleri çerçevesinde bilim anlayışının seyrini ortaya koymaktadır.

Bilim tarihi neden önemlidir?

SIRA SİZDE

Bu bilim anlayışı çerçevesinde Yıldırım, *Bilim Tarihi* kitabını şu başlıklar altında incelemiştir: Eski Uygarlıklarda Bilim, Ortaçağ Avrupa'sı ve İslam Dünyasında Bilim, Rönesans ve Modern Bilim, Aydınlatma Çağı ve Bilim, Endüstri Devrimi ve Bilim, Çağdaş Bilim. Konu bu başlıklar altında ayrıntılı incelenirken çalışmanın sonunda bilim tarihiyle ilgili temel metinlerden çeviriler de yer alması, kitabın önemini artırmaktadır.

Matematiksel Düşünme (1988) adlı kitap, matematiksel düşünmeyi tartışarak anlamaya yönelik hazırlanmıştır (Yıldırım 1988, 5). Yıldırım'a göre, matematiğin konusunu, sayı, nokta, küme gibi soyut nesneler ve bu tür nesneler arasındaki ilişkiler oluşturmaktadır. Matematikçi bu nesnelerin özelliklerini ve aralarındaki ilişkileri ortaya çıkarma, genelleme ve ulaştığı sonuçları ispatlama çabası içindedir (Yıldırım 1988, 10). Dolayısıyla matematik, sayı, nokta, küme, fonksiyon türünden soyut nesnelere özgü özellikleri ortaya çıkarma, belirleme ve mantıksal olarak kanıtlama bilimi olarak tanımlanabilir (Yıldırım 1988, 11). Bu bağlamda matematik, insan tecrübelerinin bir parçası olarak ihtiyaçlardan doğmuştur. Özünde evreni nicel özellikleriyle algılama yeteneğine dayanan matematiksel düşünme, başlangıçta günlük yaşam ihtiyaçlarına yönelik basit sayma ve ölçme işlemlerinde kendini göstermiştir (Yıldırım 1988, 17). Bu kabulleri doğrultusunda matematiksel düşüncenin özellikleri sıralanmış ve kitap şu bölümlerden oluşmaktadır: Matematiğin Kökeni ve Gelişimi, Modern Matematiğe Geçiş, Matematiksel Düşünme Yöntemi, Matematiksel Nesneler, Matematiksel Kesinlik, Matematikte Bunalımlar, Matematiğin Temellerine İlişkin Felsefi Görüşler, Aksiyomatik Yöntem, Kuramsal Uygulamalı Ayrımı, Matematiğin Bilimdeki Yeri, Matematiğin Kültürel Konumu ve Sanatla İlişkisi, Matematik Eğitimi.

100 Soruda Mantık El Kitabı (1976) adlı kitabın amacı, mantıksal düşünceyi tanıtmak, özellikle akıl yürütme denilen düşünme türünü geçerlik yönünden değerlendirmeye ilişkin yöntemleri açıklamak (Yıldırım 1976, 5) şeklinde verilmiştir. Yıldırım'ın bildirdiğine göre, mantık sözü, okullardaki ders anlamında ve akıl yürütme olmak üzere iki anlamda kullanılır (Yıldırım 1976, 7). Her iki anlamı da göz önün-

Bilimsel yöntem, gözlem, deney, eleştiri, karşılaştırma, tutarlılık unsurlarını kullanarak yapılan araştırmalarda izlenen yoldur. Sıralanan bu unsurların yerine getirilmesiyle elde edilen bilginin denetlenmesi, bilimsel yöntemin en önemli özellikleri arasındadır.

de bulundurarak mantık sorunları ele alınmıştır. Kitap şu bölümlerden oluşmaktadır: Mantığın Konu ve Metodu, Önermeler, Dedüktif Mantık: Kategorik Önermelelere Dayalı Çıkarımlar, Dedüktif Mantık: Kategorik Olmayan Tasımlar, Modern Mantığa Geçiş, Doğruluk Fonksiyonu Mantığı, Formel Çıkarım Metodu, Niceleme Mantığı, Aksiyomatik Metot, Mantıkla İlgili Sorunlar, Mantıksal Doğruluk ve Matematik.

Bilimin Öncüleri (1995) adlı kitap, iki ana bölümden oluşmaktadır: İlki, Bilimin tarihi, tarihi ile, **bilimsel yöntemin** temel özelliklerinin anlatıldığı bölümdür. Bu bölüm, *Bilim Felsefesi*, *Bilim Tarihi* kitaplarında ele aldığı sorunların çok kısa özetleri olarak görülebilir. *Bilimin Öncüleri* başlığını taşıyan ikinci bölüm, bilimin gelişmesine katkıda bulunan Arşimet’le başlayıp Heisenberg’le biten, Batılı 26 bilim insanının tanıtılmasını içermektedir.

Yukarıda çeşitli çalışmalarıyla tanıtılan Cemal Yıldırım, bilim konusunu her yönüyle inceleyen bilim felsefecisidir. Bilimin konusu, yapısı, mantığı, tarihi ve felsefi gibi çalışmalarıyla bu özelliğini çok açık bir şekilde ortaya koymuştur. Çalışmalarında görülen tutarlılık, öğretici sınıflandırma, tarihsel sıralama, mantıksal bütünlük, Türkiye’de bilim felsefesinin anlaşılmasına çok büyük katkılar sağlamıştır.

TEO GRÜNBERG

Teo Grünberg (1927-), lise ve üniversitede felsefe okumamış. Felsefeyi yaşama tarzı olarak benimsemiş (Grünberg 2004, 39). Teo Grünberg, 1950 yılında Kimya Mühendisliğinden mezun olmuş. 1950-1960 arası felsefe okumaları yapmış fizik çalışmış (Grünberg 2004, 40). 1960 yılında Hüseyin Batuhan’ın isteği üzerinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. Felsefe Bölümü’nde doktora öğrencisi olmuş ve konferansçı adı altında mantık dersleri vermeye başlamıştır. Teo Grünberg, 1963 yılında savunduğu *Anlam Kuramı Üzerine Bir Deneme* adlı teziyle doktora-sını tamamlamıştır. İstanbul Üniversitesi’ndeki dersleri 1966 yılına kadar sürmüştür (Grünberg 2004, 41). 1966 yılında Batuhan’la birlikte Beşeri Bilimler Bölümü’nde felsefe ve mantık derleri vermek için ODTÜ’ye geçmiş. 1966’da ODTÜ’de Assistant Professor (Yrd Doç) unvanı almış (Grünberg 2004, 42). *Epistemik Mantık* adlı çalışmasıyla doçent (1971), *Değişkensiz Niceleme* adlı çalışmasıyla profesörlük (1979) unvanı almıştır. 1966- 1983 yılları arasında ODTÜ’de kalmıştır (Grünberg 2004, 42). Uluslar arası yayınlarda çıkan yazılarıyla ilgili olarak ünlü analitikçi düşünür Quine’la yazışmışlardır (Grünberg 2004, 47). Carnap ve Khun hakkında (G.İrzık’la birlikte) yazdığı yazı Khun’dan cevap gelmesine neden olmuş, görüşlerini kabul ettirmiştir (Grünberg 2004, 47-48).

Lise yıllarından itibaren felsefeci gibi davrandığını söylemektedir. Felsefeci gibi davranmak, ona göre, her konunun temeline inmek, yüzeyiyle yetinmemek derinlere gitmek, irdelenmek ardında neler olduğuna bakmaktır (Grünberg 2004, 39). Bu kaygılarla felsefe uğraşlarına başlayan Grünberg, kişisel ilgisini sırf bilim felsefesiyle sınırlı tutmadığını, analitik felsefe çerçevesinde bilgi kuramı, ontoloji gibi felsefenin diğer alanları da ilgilendiğini belirtmektedir (Grünberg 2004, 46). Böylelikle konu alanını sınırlı tutup alanda derinleşmeyi tercih etmiştir.

Eserleri

Teo Grünberg, felsefenin genel çerçevesi analitik felsefe bağlamında çizmiş ve çalışmalarını bu çerçevede gerçekleştirmiştir. Grünberg şu çalışmaları yapmıştır:

Senbolik Mantık I Önermeler Mantığı (1968) adlı çalışma, doktora öncesine aittir. Söz konusu kitap, *Dedüktif Çıkarımlar*, *Dilsel Deyimlerin Mantıksal Yapısı*, *Önerme Eklemleri ve Doğruluk Çizelgeleri*, *Doğruluk Değeri Analizi*, *Normal Şemalar ve İkililik* başlıklı bölümlerden oluşmaktadır.

Anlam Kavramı Üzerine Bir Deneme (1970) adlı doktora tezi, giriş hariç, üç bölümden oluşmaktadır. Girişte, anlam kavramı ile dil ve uzlaşım sorunları ele alınmıştır. İlk bölüm, *Felsefe ve Anlam* başlığını taşımaktadır. Söz konusu bölümde, felsefenin, tanımlanması, konusu, amacı, yöntemi, metafizik, bilim, felsefe, öndayanaksız yeniden kurmak, felsefe sorunları incelenmiştir. *Anlamın Anlamları ve Semantik* başlıklı ikinci bölümde, kavram ve anlam, anlamın anlamı sorunu, anlam bağlantısı ve semantik, nesnelerin sınıflandırılması, gösterme bağlantısı, ve tekil terimler, uygulama bağlantısı ve genel terimler, dilsel ifadelerin sınıflandırılması ve anlamlılık, işlem ve kaplam konuları incelenmiştir. *Tanımlama ve Anlam* başlıklı üçüncü bölümde, anlam sözcüğünün temel bağlamları, sözcük tanımları ve nesne tanımları, tanım çeşitleri, belirtik ve örtük tanımlar, dile getirilmiş tanımlar temellendirilmiştir. Bu çalışma hem anlam, hem analitik felsefe hem de mantık açılarından ülkede üretilen temel kaynak eserlerden biridir.

Modern Mantık (1970) adlı çalışmayı hocası Hüseyin Batuhan'la birlikte yapmıştır. Mantık, semiotik, semiotik vedil, dilin görevleri, çok görevlilik, sözcüklerin bilgisel anlamı ve duygusal yükü, tasvir etme ve değerlendirme, dilin etkileme amacıyla kullanılması, Bildirişme ve bildirişmeyi aksatan etkenler, çok anlamlılık, belirsizlik ve bildirişimin durması, anlama ve tanımlama, sembolik mantık, önermeler mantığı, doğruluk değeri analizi, tam deyimnin dönüştürülmüş biçimleri, önermeler mantığının uygulamaları, niceleme mantığı ve kavramları, kategorik mantık, niceleme mantığının kanunları, kümeler ve bağıntılar, kümeler teorisinin ihtimaller teorisine uygulanması, bağıntılar, aksiyom sistemleri, sentaks semantik gibi konular incelenmiştir.

Epistemik Mantık Üzerine Bir Araştırma: (1971) adlı doçentlik çalışmasının amacı, doktora tezinde anlam kavramıyla ilgili olarak ortaya koyduğu yöntemi bilgi kavramına uygulamak olarak göstermiştir. Böylece bilgi teriminin ve onunla yakından ilgili olan doğruluk, inanma, belgeleme gibi terimlerin mantığı olan epistemik mantığın kurulmasına katkı sağlamak amacındadır (Grünberg 1971, V). Epistemik mantık, bir yandan sembolik (deduktif) mantığa, öbür yandan ise induktif mantık ve probablite teorisine dayanır. Henüz kuruluş aşamasında olan bu disiplinin, yakın gelecekte gerek genel bilgi teorisi, gerekse metodoloji ve bilim felsefesi için son derece faydalı olacaktır (Grünberg 1971, V). Klasik bilgi öğretisindeki tartışmalar, bilgi, doğruluk, inanma ve belgeleme gibi terimlerin yeterince aydınlatılmadan kullanılmalarından kaynaklanmaktadır. Başlıca amacı bu gibi terimlerin anlamını aydınlatmak olan epistemik mantığın bilgi teorisi alanında karşılanan güçlükleri geniş ölçüde yeneceği umulabilir (Grünberg 1971, V)

Epistemik Mantık Üzerine Bir Araştırma adlı çalışmanın bölümleri ve içerikleri şöyledir: *Felsefe ve Mantık* başlıklı bölüm, analitik felsefe, formel mantık epistemik mantık konularını içermektedir. *Bilgi Nedir?* başlıklı bölümde, bilme deyiminin çeşitli kullanılışları ile bilginin tanımlanması sorunları konu edinilmiştir. *Bilgi ve Doğruluk* başlıklı bölümde, doğrunun çeşitli kullanılışları, semantik doğruluk kavramı, doğruluk değeri taşıyanlar konuları ele alınmıştır. *Bilgi ve İnanma* adlı bölümde, inanma teriminin mantığı ile kabul teriminin mantığı işlenmiştir. *Bilgi ve Belgeleme* başlıklı bölümde, dolaysız ve dolaylı belgeleme, belgeleme ve inanma, belgeleme ve doğruluk konuları incelenmiştir

Mantıksal Anlam Kuramı Bir Giriş Denemesi: Kaplamsal Yorumlama (1980) adlı çalışma Dr. Adnan Onart'la birlikte yapılmıştır. Söz konusu kitap, mantıkta anlam, biçimsel dil, dizimsel kurallar, yorumsal kurallar, temel mantık dili, yazılış biçimleri, kümeler kuramının temel kavramları gibi konuları içermektedir.

Bazı Makaleleri Şunlardır: *Temel Önermeler* (1962), *Bertrand Russell’in Tasvirlerin Teorisi* (1963), *Nominalizm* (1970), *Anlama Belirsizlik ve Çokanlamlılık Üzerine Bir Araştırma* (1972), *Bilgi ve Bilim Felsefesi* (1973), *Bilimsel Akılcılık Anlayışının Evrimi* (1982), *Değişkensiz Niceleme: Yükleme İşlevleri Mantığı* (1982), *Thomas S. Khun ve Bilimsel Akılcılık* (1982), *Sayısal Niceleyiciler* (1982), *İbni Sina’daki Modalitelerin Modern Mantık Açısından İncelenmesi* (1984), *Neopozitivizmin Bilim Anlayışının Eleştirisi* (1984), *Ardışık Soru Sorma Yönteminin Mantığı* (1989), *Mantık ve Gerçeklik* (1989), *Mantık Felsefesi* (1991), *Bilgi Teorisi ve Gettier Problemi* (1999).

Felsefe Anlayışı

Türkiye’de analitik felsefeyi kendine konu edinip çalışan kişilerin başında Teo Grünberg gelmektedir. Tutarlı bir tavırla, doktora tezinde işlediği konuların dışına çıkmamış, mantık ve analitik felsefe konularında derinleşmiş ve alana ilişkin kaynak eserler üretmiştir.

Yaptığı bir söyleşide, Grünberg kendini şöyle tanıtmıştır: Kendimi ilk yıllarda ne kadar mantıkçı ampirist, gördüysem de doktora tezime bakıp eski günlerimi hatırlayınca, hiçbir zaman mantıkçı ampirist olmadığımı anlıyorum. Ben daima felsefenin bilgi verdiğini, gerçek hakkında bilgi verdiğini savunmuşumdur. Doktora tezimin bunun açık bir belgesidir. Tezimin ana görüşü, felsefenin tek başına gerçek hakkında bilgi vermediği, bilimlerle birlikte çalıştığıdır (Grünberg 2004, 46). Ayrıca felsefe, her türlü kültürel çabanın temelini araştırmalıdır (Grünberg 2004, 46). Son yıllarda realist metafizik görüşünü benimsemiş. Bunun anlamı, bilimin ve felsefenin, düşüncemizden bağımsız olan gerçek hakkındaki doğruların bilgisini sağlamasıdır. Dolayısıyla amacımız doğruya erişmektir (Grünberg 2004, 50). Bir de üç yüce kavram var: Doğru, iyi ve güzel. İşte bu üç yüce kavram benim için her şeydir. Felsefe her üç boyutta kendini göstermelidir. Yalnız doğrudan, ya da yalnızca iyi ve güzel de değil. Felsefe doğruya, iyiye ve güzele nasıl erişir? Bilim felsefesi olarak doğruya, sanat felsefesi olarak güzele, ahlak, hukuk ve toplum felsefesi olarak iyiye yönelmektedir (Grünberg 2004, 50).

Teo Grünberg, 1963 yılında savunduğu *Anlam Kuramı Üzerine Bir Deneme* adlı doktora tezinde, hayatı boyunca ilgileneceği mantık ve bilgi sorunlarının temeli ni atmıştır. Grünberg’e göre felsefe, Sokrates’in kavramların **anlam**larını gün ışığına çıkarmasıyla belirmiştir. Çağımızda da anlam analizini merkeze alan analitik felsefeye, Sokratik geleneğe dönüş diye bakılabilir (Grünberg 1970, 1). Felsefeyi böyle tanımlamak, bilgi anlayışının da sınırlarını belirlemektedir. Ona göre, güvenilir bilgi sağlamak amacını güden felsefenin başvurabileceği biricik yöntem, bilgi sistemlerinin ilkel terimlerinin anlamlarının aydınlatılmasıdır. Buna göre her felsefe problemi, bir anlam aydınlatması olacağından, “anlam”ın anlamının aydınlatılması sistematik bir felsefenin ilk ele alacağı problemdir (Grünberg 1970, 1). Anlam teriminin geniş anlamı değil, bilgisel-anlam denilen dar anlamı üzerinde durulmaktadır. Bilgisel anlamı, içinde geçtiği bağlamlardan bağımsız olarak belirlenebilen ifadeler (bilgisel anlam birimleri) yalnız önermelerdir (Grünberg 1970, 1). Ayrıca, bir önermenin doğruluk değeri o önermenin anlamına bağlıdır (Grünberg 1970, 2).

Grünberg, felsefe anlayışının temelinde yer alan önerme ve terimin bilgisel anlamlarını tanımlamıştır. Ona göre bir *önermenin bilgisel anlamı*, bu önermenin doğruluk değerini belirlemek için gerekli olan anlam-bileşenidir. *Bir terimin bilgisel anlamı*, bu terimin (içinde geçtiği), her bir önermenin doğruluk değerini belirleme görevinde kendisine düşen paydır (Grünberg 1970, 2).

Anlam kavramının çeşitli kullanımı vardır. Kelimenin manası yerine kullanıldığı gibi, önermenin anlamı yerine de kullanılmaktadır. Felsefede önemli olan, kullanılan kavramın ve dile getirilen yargının anlamlarını net bir şekilde ortaya koymaktır.

Grünberg, ele aldığı anlam sorunu nedeniyle, felsefe teriminin anlamca aydınlatılması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre felsefenin başvuracağı biricik metot, bilgi sistemlerinin ilkel terimlerinin anlamlarının aydınlatılmasıdır (Grünberg 1970, 5). Felsefe, filozoflarca çok farklı bir şekilde anlaşılmasına rağmen, ortak olan yön, felsefenin bilgi sağlayan bir uğraşı olmasıdır (Grünberg 1970, 5). Grünberg, manalı olarak sözü edilebilen her şeyin felsefe tarafından incelenebileceği, dolayısıyla felsefenin konusunun evrensel olduğu kanısındadır. Bir yandan bütün dil dışı nesneler, öbür yandan da mümkün olan bütün (manalı) dilsel ifadeler felsefenin konusu içine girebilirler (Grünberg 1970, 5-6). Felsefenin asıl amacı, dilsel ifadeler hakkında (ikinci elden) bilgi sağlamak değil, akıl-dışı varlıklar hakkında (birinci elden) bilgi sağlamaktır. Ama göreceğimiz gibi, felsefenin metodu dil dışı nesnelerin doğrudan doğruya incelenmesine elverişli olmayıp ancak dilsel ifadelerin incelenmesini sağlamaktadır. Başka bir deyimle, metot bakımından her felsefe problemi ancak bir dil analizi problemi olmaktadır (Grünberg 1970, 6). Bilgi-teorisi (dil analizi, ikinci elden bilgi) şeklinde başlayan felsefe uğraşısı ontoloji (dil-dışı nesneler hakkında birinci elden bilgi) ile amacına erişir. Dil içinde kapalı kalıp ontoloji seviyesine yükselemeyen bir felsefe problemi felsefe açısından çözülmüş sayılmaz (Grünberg 1970, 6).

Grünberg'e göre felsefenin konusu nedir?

Felsefe, bir bilgi çeşidi olup konusu evrensel olduğundan, amacının her şey hakkında bilgi sağlamak olacağı meydandadır (Grünberg 1970, 6). Felsefe diğer bilgi türlerinin toplamından farklı olduğundan, onun amacının iyi belirlenmesi gerekmektedir (Grünberg 1970, 6-7). Felsefe diğer bilgi türlerini güvenilir bilgi haline getirebilmektedir. Dolayısıyla felsefe dışı bilgiler felsefe tarafından sorgulanmadan güvenilir bilgi haline gelememektedirler (Grünberg 1970, 7). Öte yandan, felsefenin ortaya koyduğu bilgilerin hiçbirisi filozoflar tarafından genel olarak benimsenmezken, doğru bilgi sağlamak amacında olması, gülünç gözükmemektedir (Grünberg 1970, 8). Bu söylenenlerin yanında, felsefenin amacı, güvenilir bilgi sağlamaktır (Grünberg 1970, 8). Felsefe dışında kalan bilgiler, felsefe tarafından dönüştürülmediği sürece, güvenilmezlerdir (Grünberg 1970, 8). Bir bilgi sisteminin öndayanakları, bu bilgi-sisteminin öbür önermelerini dolaylı olarak belgelemeğe yarayan fakat kendileri belgelenmemiş olup ancak sezgisel olarak apaçık oldukları için kabul edilen ilkel önermeleri ve dile getirilmemiş metodolojik (çıkarım) kuralları demektir (Grünberg 1970, 15). Bir bilgi sisteminin güvenilir -bilgi sağlama-sının gerekli ve yeterli şartı, bu bilgi sistemlerinin öndayanaksız bir bilgi sistemi olmasıdır (Grünberg 1970, 16). Felsefenin amacı, öndayanaksız bilgi sağlamaktır (Grünberg 1970, 17). Felsefe dışındaki bütün bilgi dalları ancak öndayanaklı bilgi sağladıklarından, böylece felsefe ile bütün öbür bilgi çeşitleri arasındaki köksel bir ayırım yapılmış olur (Grünberg 1970, 18). Felsefenin görevi, öndayanaksız bilgi sistemlerinin kavram çerçevelerini kurmaktır (Grünberg 1970, 18); ya da bilgi sistemlerini öndayanaksız olarak yeniden kurmaktır (Grünberg 1970, 23).

Grünberg'e göre, herhangi bir bilgi sisteminin öndayanaksız olması için gerekli ve yeterli şart, bu sistemin bütün ilkel önermelerinin (ve dile getirilmemiş çıkarım kurallarının) dolaysız olarak belgelenmiş olmasıdır (Grünberg 1970, 19). Felsefenin baş problemi, "dolaysız belgeleme nasıl mümkündür?" sorusuna çözüm bulmaktır (Grünberg 1970, 19). Bu sorunun cevabını çeşitli ileler kabul ederek temellendirmiştir. Herhangi bir bilgi sisteminin bütün terimlerinin tanımlanmasının ge-

rekli ve yeterli şartı, bu sistemin bütün önermelerinin ve kurallarının belgelenebilmesidir (Grünberg 1970, 19). Herhangi bir bilgi-sisteminin öndayanaksız olmasının gerekli ve yeterli şartı, bu sistemin bütün ilkel terimlerinin tanımlanması, yani bu terimlerin anlamlarının tam olarak aydınlatılmasıdır (Grünberg 1970, 20). Güvenilir bilgi sağlama amacını güden felsefenin başvurabileceği biricik yöntem, bilgi sistemlerinin ilkel terimlerinin tanımlanması, yani bu terimlerinin anlamlarının tam olarak aydınlatılmasıdır (Grünberg 1970, 20). Bilgi edinme çabasında iki çaba öne çıkmaktadır: 1- bilgi sistemleri için yeni kavram çerçevelerinin yaratılması veya eldeki kavram çerçevelerinin değiştirilmesi. 2- Eldeki kavram-çerçeveleri içinde tek tek bilgilerin elde edilmesi, yani bu bilgilerin söz konusu kavram çerçeveleri aracılığıyla belgelenmesi. Birinci maddedeki işi yapanlar filozoflar, ikinci madde işi yapanlar bilim insanlarıdır (Grünberg 1970, 21-22).

SIRA SİZDE

Öndayanak, belli bir düşüncenin temellerini oluşturan temel (ya da ilkel) yargılar ile dile getirilmeyen yöntem kuralları, bilgi sisteminin öndayanakları olarak kabul edilir.

Grünberg’e göre Felsefenin yöntemi nedir?

Her felsefe problemi, belli bir dil-dışı nesneden söz eden bir takım önermelerden meydana gelir. Bu önermeler genel olarak doğrulukları belli bir **öndayanak**-lı bilgi sistemi çerçevesi içinde belgelenmiş olan, dolayısıyla (güvenilmez) bilgi ifade eden önermelerdir. Problemin çözümünde güdülen amaç, bu önermeleri güvenilir bilgi elde edebilecek biçime dönüştürmektir (Grünberg 1970, 28). Ayrıca söz konusu amaç, bu problemlerin konusu olan metafizik önermeleri (yani öndayanaksız olarak belgelenemeyen önermeleri) analitik önermeler veya ampirik önermelere (yani öndayanaksız olarak belgelenebilen önermelere) dönüştürmektir (Grünberg 1970, 29). Felsefenin görevi bu gibi felsefe problemlerini çözmekten ibarettir. Bu problemlerin çözümü olan analitik önermelerle ampirik önermeleri belgelemek felsefenin görevi değildir. Analitik önermeleri belgelemek formel mantık ve matematiğin görevi olup, ampirik önermeleri belgelemek ampirik bilimlerin görevidir (Grünberg 1970, 29). Sergilenen veriler Grünberg’in analitik felsefe çerçevesinde , mantık, bilim ve felsefenin sınırlarını ve görevlerini belirlemektedir.

Analitik felsefe alanında yetişen ve yayınlar yapan Teo Grünberg ülkede yetişen alanında çok başarılı olan mantıkçı ve bilim felsefecisidir. Alanına ilişkin ortaya koyduğu ürünler, konuların ilgili sorunlarını iyi bir şekilde kavrayan, aralarındaki ilişkileri sıkıca dokuyan, tutarlı ve bütünlüklü yapılar sergilemesi açısından çok önemli çalışmalar ortaya koymuştur.

NİHAT KEKLİK

Nihat Keklik, 1926 yılında Ayvalık’ta doğmuş, ilkokulu orada okumuş, orta öğrenimini Galatasaray Lisesi’nde (1948) tamamlamıştır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde lisans eğitimini Arap ve Fars filolojisinde tamamlamış, 1953 yılında Felsefe Bölümü’nde asistan olmuştur. *Aristo ve Farabi Mantığında Kategoriler* konulu doktora tezini 1955 yılında tamamlamıştır. 1962’de *İslam Dünyasında Tasavvuf ve Felsefe Arasındaki Hesaplaşmalar: Sadreddin Konevi Nasıreddin Tusi Felsefeleri* başlıklı çalışmayla doçent, 1969’da profesör olmuştur. Felsefe Bölümü’nde Türk-İslam Felsefesi Tarihi kürsüsünü kurmuştur. 1991 yılında emekli olmuştur.

Eserleri: *İslam Dünyasında Tasavvuf ve Felsefe Arasındaki Hesaplaşmalar: Sadreddin Konevi Nasıreddin Tusi Felsefeleri* (1962), *Muhyiddin İbnü’l Arabi: Hayatı ve Çevresi* (1966), *Manevi Kalkınma ve Ortanın Sağlığı* (1967), *Sadreddin Konevi’nin Felsefesinde Allah, Kainat ve insan* (1967), *İslam Mantık Tarihi ve Farabi Mantığı* (1969), *El Bülga fi’l-bıkme (Felsefede Yeterlilik)* (1969), *İbnü’l Arabi’nin*

Eserleri ve Kaynakları İçin Misdak Olarak: el Fütubatü'l Mekkiye (1974), Felsefe: Mukayeseli Temel Bilgiler ve Kaynaklar (1978), Felsefenin İlkeleri: Felsefeye Giriş (1982), Felsefeye Giriş: Filozofların Özellikleri (1982), Felsefenin Tekniği (1984), Türkler ve Felsefe: Türk İslam Felsefesi (1986), Türk İslam Felsefesi Açısından Felsefenin İlkeleri (1987), Felsefede Metafor (1990), Türklerde Ahlak ve Dünya Görüşü (2001). (Şenel 2011, 232-233).

Nihat Keklik'in eserlerinden bazılarının amaç ve içerikleri aşağıda verilmektedir:

Muhyiddin İbn'ül -Arabi Hayatı ve Çevresi (1966) adlı çalışmanın içeriği adından anlaşılmaktadır. Keklik kitabının amacını, İbn'ül Arabi'nin efsanelerle karışmış hayatını ve düşüncelerini gerçek yönleriyle ortaya koymaktır. Kitap, İbn'ül Arabi'de Akıl ve İnanç ile İbn'ül Arabi'nin Hayatı olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır.

İslam Mantık Tarihi ve Farabi Mantığı (1969) adlı çalışmasında, İslam düşünce dünyasının önemli bir sorununu, mantık anlayışlarını, ele almıştır. Çalışmada ortaya çıkan hedeflerden biri, İslam dünyasında mantık ve felsefeye olumsuz bakan dogmatik çevrelerin anlayışlarının yanlışlığını göstermektir. Nihat Keklik'e göre, İslamiyet, batıl inançlara karşı akıl ve düşünceyi savunduğu halde, onu bu gayesinden uzaklaştırmaya çalışan dogmatik çevreler, mantık ve felsefenin haram sayıldığını iddia etmişlerdir (Keklik 1969, XI). İbn Teymiye (1263-1328), hem mantığı hem de tasavvufu reddetmiştir. Celalettin Suyuti (1505), Fazl B. Nevbaht (m 849-923), mantık ve felsefenin haram olduğunu iddia ederek onları reddedenlere örnek teşkil ederler (Keklik 1969, XI-XII). Bu anlayış yaygın bir hal almıştır. Gazali, mantığın haram olmadığını söyleyerek, mantıkçılara nefes aldırıştır (Keklik 1969, XI).

İslam Mantık Tarihi ve Farabi Mantığı başlıklı kitap iki cilt halindedir. İlk cilt, İslam Mantığının Kaynakları, Süryanilerde Mantık ve İslam Mantıkçıları alt başlığıyla tanıtılmaktadır. II. Cilt Farabi Mantığı başlığını taşımaktadır.

Kitap başlangıçta, Farabi'nin mantık tarihi içindeki yerini göstermek amacıyla hazırlanmaya başlanmış, çalışma sürecinde genişleyerek son halini almıştır (Keklik 1969, XV). Çalışma, İslam dünyasında mantığın hem tarihi seyrini, hem de içeriksel yapısını sergilemektedir. Ayrıca, İslam aleminde felsefe ve mantığa karşı çıkanlara yönelik bir eleştirel tavrı da sergilemektedir.

Keklik, *İslam Mantık Tarihi ve Farabi Mantığı*’nı nasıl değerlendirmektedir?

I. Cildin Bölümleri; Bilgi Nazariyesi ve Mantık adlı bölüm, insanı yapan akıldır. Akıl yapan tecrübedir. Tecrübe bilgiyi hazırlar. Bilginin unsurlarına mefhum denir (Keklik 1969, 1), şeklinde tanımlanır ve akıl merkeze yerleştirir. Önemli bir ayırım da bilim ve felsefe arasındaki ayırımla ilgilidir. Keklik'e göre, doğa bilimleri varlık-taki hadiselerin nasıl cereyan ettiğini incelerlerken, felsefe hadiselerin niçiniyle ilgilenir (Keklik 1969, 6). Böylelikle, felsefenin yerinin doldurulamayacağı tespit edilmiştir. Bununla birlikte felsefenin de sınırlı bir güce sahip olduğunu bildirmektedir. Ona göre, insanın idrak etmesi, düşünmesi ve anlaması sınırlı olduğundan, akıl hakikati öğrenmeye çalışırken iki ihtimalle karşılaşır: 1- Hakikati hiçbir zaman kavrayamayacağından zevahir bilgisiyle yetinmektedir. Felsefenin görüşü budur. 2- Asıl şeniyetin Allah tarafından bilindiğini ve şeniyetin onun tarafından isteyen kişilere verilebileceği anlayışı da tasavvufun görüşüdür (Keklik 1969, 6). Bu iki görüş yan yana yaşamaktadır. Bölümün sonraki alt bölümlerinde, İslam düşünürleri Eskiçağ Yunan düşünürleri hakkındaki bilgilerinin çok eksik ve hatalı olduğunu (Keklik 1969, 9) ve geçmiş asırlarda mantık düşmanlığı (Keklik 1969, 11) üzerinde durulmuştur.

Aristoteles, İskenderiye ve Süryaniler (Keklik 1969, 17) başlıklı bölümde, Aristoteles’in tarihi etkileri, felsefe ve kültür ocaklarının tanıtımı yapılmıştır. Süryanilerde Mantık bölümünde, İslam önce ve sonra olmak üzere, mantıkla uğraşan Süryani düşünürleri tanıtılmıştır. İslam Mantığı bölümünde, İslam tercüme faaliyetleri, mantık tercüme ve ilk mantıkçılar, ele alınmışlardır.

II. Cilt, *Farabi Mantığı* başlığını taşımaktadır. Başlıktan da anlaşıldığı gibi, Farabi’nin mantık anlayışı temellendirilmeye çalışılmıştır. Nihat Keklik’in bildirdiğine göre, I. Cilt’in muhtevası, Farabi mantığının tahlil ve izahını yapmaktır. Öncelikle, kategorilere giriş anlamına gelen beş tümel sorunu ve Porphyrius’u *İsagucu* adlı kitabının Farabi tarafından nasıl yorumladığı ele alınmıştır. Bu cildin temel sorunu kategoriler olmuş ve bu çalışma Farabi’nin Kategoriler adlı kitabı esas alınarak tanıtılmıştır. Ayrıca Aristoteles ile Farabi, ele alınan konular açısından karşılaştırılmışlardır.

Felsefe Mukayeseli Temel Bilgiler ve Kaynaklar (1978), alt başlığıyla çıkan kitap, İslam filozoflarının görüşleri çerçevesinde İslam medeniyetinde felsefenin nasıl yapıldığını tanıtmaya yöneliktir. Nihat Keklik, felsefe anlayışında öne çıkardığı temel konularının tanımlanmasını ve birbirleriyle ilişkilendirilmesinin yapmaktadır. Keklik’e göre, birçok filozofun orta koyduğu değişik görüşlerden oluşan felsefe, birtakım **nazariyeler** ve açıklamalar yığınıdır. Bu düşünceleri üretenlere filozof, tatbik edip yaşayanlara hakim denir. Demek ki felsefe bir nazariye, tatbik ve yaşama da hikmettir. (Keklik 1978, XI). Bu tanım ve tespitler onun felsefe ve hikmet hakkındaki görüşlerini özetlemektedir.

Keklik’in ileri sürdüğü bir kabul de, felsefe akımları ve filozoflar, mensup oldukları inançlarıyla (putperest, Hristiyan, Müslüman) renklenmiş olduklarıdır. Ona göre, inanç kaynaklı renklenme, Türk - İslam Felsefesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Keklik 1978, XI). Bu bakış açısı, Türklerin düşünce dünyasının İslam inancı tarafından beslendiği sonucuna götürmektedir.

Keklik, kitabın önsözünde, kitabın amacını da ortaya koyan iki sorunla ilgilenmek gerektiğini belirtmektedir: 1- Felsefe nedir? sorusunu cevaplandırmak, sonra da Türk İslam Felsefesi’ni bir tarih tablosu içinde göz önüne sermek lazımdır. 2- Ana çizgiler halinde Türk-İslam Felsefesi’ni ve onun ünlü düşünürleri ile kaynaklarını, kısaca tanıtmak (Keklik 1978, XI- XII). Bir yandan felsefeyi tanımak diğer yandan Türk-İslam düşüncesinde felsefenin ne anlama geldiğini göstermek, çalışmanın hedefleri arasında olmuştur.

Eser dört bölümden meydana gelmektedir (Keklik 1978, XII). Felsefenin Mahiyeti başlıklı bölümde, felsefe ile hikmetin etimolojileri, tanımları ve hikmet binasının özellikleri ele alınmıştır. Ayrıca filozofların davranışları ve mizaçları üzerinde durulmuştur. Felsefenin Tekniği başlıklı bölümde, felsefenin bazı sorunları ve felsefenin kolaylaştırılması üzerinde durulmuştur. Felsefenin Tarihçesi başlıklı bölümde, İlkçağ ve Hristiyan Ortaçağ felsefesi düşünürleri kısaca tanıtılmışlardır. Ayrıca Süryanilerin etkisi üzerinde durulmuştur. Düşünce Tarihinde İslam Ulusları ve Klasik Kaynakları başlıklı bölümde, Türkler, Araplar, İranlılar, Mısırlılar, Hintliler, Endülüslüler gibi Müslüman kavimlerin felsefeyle ilişkileri çok kısa şekilde ele alınmıştır. Ayrıca klasik İslam kaynakları tanıtılmıştır.

Felsefenin Tekniği (1984) adlı çalışma, felsefenin zorluklarını konu edinmektedir. Adı geçen kitapta, bazı felsefe meselelerinde görülen zorlukların nereden kaynaklandığı metinlere dayanılarak ele alınmakta ve zorlukları kolaylaştırmak için neler yapmak gerektiği üzerinde durulmaktadır (Keklik 1984, VII). Zorlukların tespiti ve kolaylaştırma 300 kadar örnek metin üzerinden yapılmıştır. Eserin iki özeliği vardır: İlki, felsefeyi kolaylaştırmak için bir teknik ortaya koymak. İkincisi, umu-

Nazariye (teori), başlangıçta, felsefede yüksek bir yerden bakarak etrafı seyretnmek anlamında kullanılmıştır. Sonraları felsefede kullanılan anlamı, bir düşünürün belli bir konuda ortaya koyduğu düşüncelerin bütünü bağlamında kullanılmaktadır.

mi ihtiyacı karşılayacak ölçüde küçük bir felsefe antolojisi meydana getirmektir (Keklik 1984, VII).

Nihat Keklik'e göre, felsefenin zorluğu ve filozoflar hakkındaki olumlu kanaatlerin üç nedeni vardır: 1- Felsefeyi birkaç kitap üzerinden tanımaya çalışanların eksik bilgidен kaynaklanan kanaatleri. 2- Filozofların olumsuz değerlendirilmeleri ve halkın değerlerine saygı göstermeyen kişiler olarak görülmeleri. 3- Felsefenin zor anlaşılması. (Keklik 1984, IX - XI).

Keklik'e göre felsefeye karşı tepkilerin nedeni nedir?

Keklik, önceki paragraflarda belirtilen hedefini gerçekleştirmek için çalışmasını her biri ikişer bölüm içermek üzere iki kısma ayırmıştır: Kitabın kısım ve bölüm adları şöyledir: Felsefenin Güçlüğü: 1- Felsefeye Zorlaştıran Sebepler 2- Zor Üslup Kullanan Filozoflar. Kolaylaştırma İlkeleri: 1- Yazarlar Bakımından Felsefenin Kolaylaştırılması. 2- Okuyanlar için Felsefenin Kolaylaştırılması.

Felsefede Metafor (1990) başlıkla çalışma, konuyla ilgili Türkiye'de yapılan nadir araştırmalardan biridir. Nihat Keklik araştırmanın iki amacı olduğunu belirtmiştir: 1- Önce felsefeyi birtakım yapmacık zorlamalardan kurtarıp, sadece entelektüel düzeyde kolaylaştırmak (-zira avami felsefe mümkün olmadığı gibi, caiz de değildir-). 2- Asırlar boyunca felsefenin ve filozofların dostu olan yüce milletimizin bu özelliğinin devamını sağlamaktır. Descartes'in dediği gibi, felsefesiz yaşamak, göz kapalı yaşamak gibidir. Fakat hangi felsefe? Berrak ve ne söylediği belli olan yapıcı bir felsefe mi, yoksa manasız laf yığınlarından ibaret karanlık ve ne dediği belli olmayan yıkıcı felsefe mi? (Keklik 1990, VIII). Felsefi sorunlara ilişkin açıklamaların kolay anlaşılması için, bazı düşünürler metafor kullanmayı gerekli görmüştür.

Keklik'e göre, metaforun gayesi, en çok kullanılan alan olan edebiyatta sadece üslup ve ifade güzelliği iken, felsefe ve pozitif bilimlerde metaforun amacı, her şeyden önce ifadelerin anlaşılmasını kolaylaştırmaktır (Keklik 1990, 1). Bu bağlamda metafor, meseleyi farklı bir şekilde ifade etmek sanatıdır. Başka bir deyişle, metafor, bir meseleyi ve onun manasını, mecazi anlamda açıklamaktır (Keklik 1990, 1). Felsefede metafor, hem şekil hem de amaç bakımından farklıdır. Felsefi konu, entelektüel çoğunluk tarafından açık ve kolay anlaşılıyorsa, sorun bir örnekle açıklanır. Bu örneklere metafor denir (Keklik 1990, 2).

Nihat Keklik'in bildirdiğine göre, bu araştırmanın gayesi, metafor sanatının ne olduğunu değil, sadece metafor sayesinde bazı felsefe meselelerinin hangi ölçüde kolaylaştırılmasının mümkün olduğunu (-ve bazı ünlü filozofların sistemlerinin-) göz önüne sermekten ibarettir (Keklik 1990, 7). Bu gaye etrafında dört bölüm halinde yapılan çalışma, İlkçağ, Ortaçağ, Yeniçağ Avrupa ve Türk İslam Filozoflarının metafor örnekleri ve bu örneklerin açıklamalarından oluşmaktadır.

Türk İslam Felsefesi Açısından Felsefenin İlkeleri (1996), kitabın başlığından da anlaşıldığı gibi, çalışma İslam dünyasında felsefenin ilkelerinin nasıl anlaşıldığı üzerinde durmaktadır.

Kitabın ilk bölümü *Felsefe ve Filozoflar* başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında, felsefe, feylosof, filozof, hikmet, bilgelik, ve sofia kelimelerinin, lügat manaları, felsefe ve filozof terimlerinin etimolojileri, İslam dünyasında hikmet (bilgelik) anlayışı, Türklerde ve diğer milletlerde bilgelik, hakim ve hekim deyimleri arasındaki

farklar üzerinde durulmuştur. *Felsefenin Tarifleri* adlı alt bölümde, felsefe tanımlarının farkları, Türk ve İslam filozoflarının felsefe tariflerinde ortak yönler, bazı İslam ve Batılı düşünürlerin felsefe tanımları verilmiş, söz konusu edilen filozofların tariflerindeki ihtilaflar uzlaştırılmaya çalışılmıştır. Filozofların şahsi ve toplum bakımından özellikleri konu edinilmiştir. *Hikmet Binası* adlı alt başlıkta, filozof bilgin ayrımı, hikmet binasının akıl ve mantık üzerine kurulduğu, cuzi ve külli bilgi özel-lileri, ilimlerin sınıflandırılması, hikmet binasının katları, felsefe disiplinleri üzerinde durulmuştur.

İlkçağda Filozoflar ve Ekoller başlığı altında, Presokratikler, Sokratik okullar ve Platon, Aristoteles ve Helenistik akımlar ele alınmışlar ve sonraki bölümde çok kısa olarak Ortaçağda Hristiyan düşünürler ve tercümanlar konu edinilmişlerdir. *Türk İslam Düşünürleri* başlıklı alt bölümde, tasavvuf ve sufiler, kelim felsefesi ve kelamcılar, materyalistler, naturalistler, Meşşailer, İshrakiler, İhvan-ı Safa, bağımsız filozoflar tanıtılmışlardır. *Yeniçağ Filozofları* adlı alt bölümde, Yeniçağın öncüleri, 17, 18, 19, ve 20. yüzyıllarda bilim ve felsefedeki gelişmeleri tanıtmaktadır. *Türklerin Felsefe Tarihindeki Yeri* başlıklı alt bölümde, Türk asıllı düşünürler, Türklerin himaye ettikleri İslam filozofları, Araplar, İranlılar, Mısırlılar, Hintliler, Endülüslülerin felsefeyle ilişkileri tanıtılmıştır. *Filozoflar Arasında Karşılıklı Etkiler ve Türk-İslam Felsefesinin Avrupa’ya Tesirleri* alt başlığında, İlkçağ filozoflarının beslendiği kaynaklar, İlkçağ, Yeniçağ ve Türk-İslam filozoflarının kendi aralarındaki etkileşimleri, Türk-İslam felsefesinin Avrupa’ya etkileri çeşitli örnekler üzerinden değerlendirilmiştir.

Felsefenin Bazı Problemleri başlıklı ikinci bölüm, ağırlıklı olarak felsefe disiplinlerine ayrılmıştır. İlk alt bölümde, akıl, tefekkür, ihsas, idrak, zihin, zeka, ilim, sezgi ve içgüdü terimlerinin tanımları, aralarındaki ilişkiler incelenmiştir. *Felsefe Bakımından Bilgi Problemi* alt başlığı altında, bilginin kaynağı ve değeri hakkında çeşitli görüşler, bilginin kesinlik ile şüphe dereceleri, bilgi bakımından varlık sahaları incelenmiştir. İslam dünyasında bilgi anlayışı, Kur’an ve hadisler ile Müslüman düşünürler bağlamlarından değerlendirilmiştir. Aklın ilkeleri, mantığın mahiyeti ve tarifleri, mantığın bölümleri, Aristoteles’te mantık, İslam dünyasında mantık, İsaguci ve kategoriler, hükümler ve kıyaslar, topikler, safsata, hitabet ve şiir mantığı üzerinde durulmuştur. *Ahlak* başlıklı alt bölümde, ahlakın kelime anlamı, iyi-kötü, haz-elem, erdem ve erdemsizlik, töre ve ahlak arasındaki ilişki, şahıs ahlakı, aile ahlakı, millet ahlakı, çeşitli Türk ve Müslüman düşünürlerin ahlak görüşleri, Avrupa felsefesinde ödev ahlakı ve faydacılık konuları işlenmiştir. *Siyaset ve Devlet Felsefesi* başlıklı alt bölümde, Platon ve Aristoteles’in devlet sınıfları, Hristiyan düşünürlerin devlet görüşleri, Türk ve İslam düşünürlerinin devlet görüşleri ile Yeniçağ Avrupa düşüncesinde ortaya çıkan devlet görüşleri tanıtılmıştır. Estetik, metafizik, kozmoloji sorunları, astronomi ve metafizik hakkındaki gelişmeler ele alınmıştır. Tıp ve ruh tababeti de kitapta işlenen önemli bölümler arasındadır.

Türklerde Ahlak ve Dünya Görüşü (2001) adlı çalışma, Araplar ve Avrupalıların, Türkler hakkındaki görüşlerinin ortak yanlarının ne olduğunun tespitini amaçlamaktadır (Keklik 2001, 11-12). Arap ve Avrupa kaynaklarında Türkler hakkındaki olumlu tespitlerinden hareketle, Türklerin milletçe yüksek bir karaktere sahip olduğu görüşüne varmaktadır. Nihat Keklik, kitabın amaçlarından birini de küresel-

leşme konusunda vermektedir. Kitabın yayınlandığı tarihte yoğun olarak tartışılan küreselleşme konusunda, eğer küreselleşme insan hakları ve ahlaki değerler açısından ele alınırsa, Avrupalıların Türklerden çok şey öğreneceğini belirtmektedir. Bunu da Türk kavramının sınırlarını çizmek için yaptığını bildirmektedir (Keklik 2001, 12).

Türklerde Ahlak ve Dünya Görüşü adlı kitap, Tarihte Türkler ve Özellikleri; Osmanlı Türkleri; Kuvvet, Güzellik ve Uzun Ömür; Ev Hayatı; Beslenme Rejimi ve Temizlik; Sükunet, Ciddiyet ve Disiplin; Konuk Severlik ve Ahiler; Hayır Severlik ve Şefkat; Osmanlı Türklerinde Kadın; Örf ve Adetler; Adalet Mülkün Temelidir; Tolerans; Devlet; Askerlik Sevgisi ve Ordu; İslamiyet -Kur'an ve Hz. Muhammed; Türk-İslam Ahlakı başlıkları altında konu incelenmiştir.

Nihat Keklik kitabın sonunda şöyle bir tespitte bulunmaktadır: Türk isminden yola çıkmak suretiyle, çeşitli özellikleriyle Türk kavramını inceledikten sonra görülüyor ki, Türk ve İslam kavramları birbirine intibak etmek suretiyle Türk İslam kavramı ortaya çıkmaktadır. Bunun tezahürlerinden biri olan Türk-İslam Ahlakı'nın kaynağı ve felsefi amacı budur (Keklik 2001, 167). Bu tespit kitabın yazılış amacının İsal ile Türklük arasında oluşan güçlü bağları göstermek ve Türklerin ahlak açısından üstünlüklerini sergilemektir.

Nihat Keklik, İslam medeniyetinde felsefenin nasıl anlaşıldığı, felsefeye yüklenen anlamlar çerçevesinde çalışmalarını yürütmüştür. Farabi ve İbn'ül Arabi hakkında yaptığı yayınlarla da alana ilişkin boşlukların bir kısmını doldurmaya çalışmıştır.

Özet

Aydın Sayılı'nın bilim, bilim tarihi görüşlerini içeren eserleri ile söz konusu eserlerde geliştirilen düşüncelerini tartışmak.

Aydın Sayılı'nın öne çıkan eserleri şunlardır: *The Observatory in Islam and its Place in the General History of the Observatory (İslam'da Rasathane ve Genel Rasathane Taribindeki Yeri)*; *Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir; Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp; Bilim ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*. Aydın Sayılı, bu eserlerinde, bilim tarihçisi olarak bilimin ne anlama geldiğini, nasıl bir yapıya sahip olduğunu, nasıl bir yöntem kullandığını ve toplum için ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur. Bunun yanında, bilim tarihinin başlangıcı olarak kabul ettiği, İlkçağ Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarını, matematik, astronomi ve tıp bağlamında bilimin nasıl oluştuğunu verilerle incelemiştir. Çeşitli çalışmalarında İslam dünyasında bilimin nasıl seyrettiğini araştırarak, bilimin tarihsel seyrini yirminci yüzyıl bağlamında sergilemiştir. Ayrıca, bilim kökeninin Eskiçağ Yunan medeniyetinde ya da Yeniçağ Avrupa medeniyetinde olduğu görüşlerini de reddetmiş, buna karşı olarak, bilimin İlkçağ Mezopotamya ve Mısır'da geliştiğini savunmuştur.

Sayılı, ortaya koyduğu bu görüşleriyle modern bilim anlayışının temel kabullerine karşı çıkarak ve kendi düşüncelerini temellendirerek felsefe yapmanın en iyi örneklerinden birini sergilemiştir.

Cemal Yıldırım'ın bilim felsefesi, bilim tarihi görüşlerini içeren eserlerini tartışmak.

Cemal Yıldırım'ın öne çıkan başlıca eserleri şunlardır: *Science Its Meaning and Metod (Bilim: Onun Anlamı ve Metodu)*, *Bilim Felsefesi, Bilim Tarihi, Matematiksel Düşünme, 100 Soruda Mantık El Kitabı, Bilimin Öncüleri*. Adları gece bu kitaplarında Cemal Yıldırım, bilim felsefesi sorunlarıyla uğraşmış, bu bağlamda, bilim felsefesinin kökenlerini, yapısını, amacını, yöntemini çok çeşitli yönleriyle ele alıp incelemiştir. Bu sorunlara ilişkin görüşlerini bilim tarihiyle de des-

tekleyerek, bilim felsefesi ile bilim tarihi ilişkisini iyi bir şekilde ortaya koymuştur. Bilimin temel unsurlarından biri olan Matematik üzerine bilim felsefesi bağlamında bir çalışma yapması da onun önemli özellikleri arasındadır. Cemal Yıldırım, çalışmalarıyla, bilim felsefesinde kaynak eserler üretmiş ve alanın yapısını ortaya koymuştur.

Teo Grünberg'in eserleri ve felsefe anlayışını tartışmak.

Teo Grünberg, *Anlam Üzerine Bir Deneme ve Epistemik Mantık* adlı kitaplarında düşüncelerini sergilemiştir. Grünberg, ağırlıklı olarak analitik felsefe ve mantık çalışmış ve felsefe anlayışını da bu çerçevede oluşturmuştur. Ona göre felsefenin amacı, öndayanaksız bilgi sağlamaktır. Felsefe dışındaki bütün bilgi dalları ancak öndayanaklı bilgi sağladıklarından, felsefe ile bütün öbür bilgi çeşitleri arasındaki köksel bir ayırım ortaya çıkmaktadır. Felsefenin görevi, öndayanaksız bilgi sistemlerinin kavram çerçevelerini kurmaktır. Güvenilir bilgi sağlama amacını güden felsefenin başvurabileceği biricik metot, bilgi sistemlerinin ilkel terimlerinin tanımlanması, yani bu terimlerinin anlamlarının tam olarak aydınlatılmasıdır. Bilgi edinme çabasında, bilgi sistemleri için yeni kavram çerçevelerinin yaratılması veya eldeki kavram çerçevelerinin değiştirmek, eldeki bilgilerin söz konusu kavram çerçeveleri aracılığıyla belgelenmesi. Birinci aşama filozoflar, ikinci aşama bilim insanları tarafından gerçekleştirilir. Analitik felsefe anlayışını, bilgi ve anlama sorunu üzerinden çok iyi örneklemiştir.

Nihat Keklik'in eserlerini ve eserlerinde ortaya çıkan düşüncelerini tartışmak.

Nihat Keklik'in öne çıkan eserleri şunlardır: *Muh-yiddin İbn'ül -Arabi Hayatı ve Çevresi, İslam Mantık Tarihi ve Farabi Mantığı, Felsefe Muka-yeseli Temel Bilgiler ve Kaynaklar, Felsefenin Tekniği, Felsefede Metafor, Türk İslam Felsefesi Açısından Felsefenin İlkeleri, Türklerde Ablak ve Dünya Görüşü*. Nihat Keklik, İslam felsefe mer-

kezli felsefe anlayışı sergilemiştir. Çalışmalarının tamamının bu yönde oluşu bunun açık bir göstergesidir. Felsefeyi, daha çok, temel terimlerini tanıtmaya bağlamında ele almıştır. Felsefe, filozof, hikmet, hakim, feylosof, terimlerine yüklenilen anlamlar, hem Batı felsefelerinde hem de İslam filozoflarının tanım ve yorumlayışları tanıtılmıştır. Bunun yanında felsefenin disiplinleri de üzerinde durduğu önemli konular arasındadır. Ortaçağ felsefesinin özellikleri Hristiyan düşünürlerin kısa tanıtımları, Süryanilerin İslam düşüncesine katkıları, İslam düşüncesinin kaynakları, felsefenin zorlukları ve nasıl kolaylaştıracağı, bazı Müslüman düşünürleri tanıtmak yoğunlukla üzerinde durduğu konular olmuştur.

Keklik, çalışmalarında İslam medeniyetinde felsefenin nasıl anlaşıldığı ve yapıldığına ilişkin tespitler yapmıştır. İslam felsefesinin felsefe bölümlerinde okutulmasında öncülerden biri olmuştur.

Kendimizi Sınayalım

1. Sayılı'nın Mezopotamya ve Mısır'da Matematik, Astronomi ve Tıp adlı kitabındaki amaç nedir?
 - a. Mısırlılara olan hayranlığını göstermek
 - b. Mezopotamya medeniyetinin imkanlarını sergilemek
 - c. Medeniyet modeli çizmek
 - d. Bilimin kökenlerini ve yapısını ortaya çıkarmak
 - e. Dinlerin kökenini açıklamak
2. Sayılı'ya göre bilimin felsefeden önce geliştiğini gösteren gerekçe nedir?
 - a. Bilimin dinle olan ilişkisi
 - b. Astronomi, matematik ve tıp gibi bilimlerin felsefe ortaya çıkmadan önce gelişmiş olmaları.
 - c. Tarihsel sıralamada Mısırlıların Yunanlılardan önce gelmeleri
 - d. Mezopotamyalıların felsefeyi bilmemeleri
 - e. Yunanların bilimle uğraşmamaları
3. Yıldırım'a göre bilim felsefesinin amacı nedir?
 - a. Bütün bilimlere konuları hakkında tavsiyede bulunmak.
 - b. Bilimlerin yöntemlerini geliştirmek.
 - c. Bilimlerin dayandıkları ilkeleri, bilimin yapısını ve bilimsel yöntemin özelliklerini anlatmak.
 - d. Felsefeye rakip olmak
 - e. Metafiziği ortadan kaldırmak,
4. Yıldırım'a göre bilim felsefesi aşağıdakilerden hangisini yapmaz?
 - a. Bilimsel yöntemi açıklamaz.
 - b. İnsanlara dünya görüşü vermez
 - c. Bilimsel bilginin özelliklerini incelemez.
 - d. Bilim teorilerini yorumlamaz.
 - e. Bilim tarihiyle ilgilenmez.
5. Yıldırım'a göre matematiksel düşünce neyi esas alır?
 - a. Evreni nicel özellikleriyle algılamayı.
 - b. Sayısal işlemleri
 - c. Toplumsal yapının matematiksel özelliklerini
 - d. Bilim sonuçlarını matematik olarak vermeyi
 - e. İktisadi sonuçları yorumlamayı
6. Grünberg'e göre felsefe hangi unsurla birlikte güvenilir bilgi verebilir?
 - a. Dinle birlikte verebilir
 - b. Siyasetle birlikte verebilir
 - c. Toplumla birlikte verebilir
 - d. Bilimle birlikte verebilir
 - e. Tarihle birlikte verebilir
7. Grünberg'e göre analitik felsefenin temel özelliği nedir?
 - a. Gözlem yapmak
 - b. Teori yapmak
 - c. Sistem kurmak
 - d. Bilimsel araştırma yapmak
 - e. Anlam analizi yapmak
8. Grünberg'e göre felsefenin yöntemi hangi konuyu incelemeye uygundur?
 - a. Filozofların hayatlarını
 - b. Bilimsel sonuçları
 - c. Dilsel verileri
 - d. Yöntemleri
 - e. Gözlemleri
9. Keklik'e göre İslam dünyasında felsefeye neden karşı çıkılmıştır?
 - a. Dogmatik çevrelerin batıl itikatları
 - b. Felsefenin yabancılara ait olmasından
 - c. Felsefeyi alternatif din olarak gördüklerinden
 - d. Devlet yönetiminde işe yaramadığından
 - e. İktisat için yeni görüşler getirmediklerinden
10. Keklik'e göre metafor nedir?
 - a. Hikaye tarzı
 - b. Düşüncelerin anlatılmasını kolaylaştırma tarzı
 - c. Yönetim tarzı
 - d. Felsefe tarihi usulü
 - e. Tercüme sistemi

Okuma Parçası

“Bilim, insan düşünce ve muhayilesinden fıskıran yeni buluşlarla daima tazelenmekte devam eder. Zamanla ilerlemesi ve yeni keşiflerle beslenerek gelişmesi bilimsel bilginin en belirgin özelliklerinden biridir. Tarih boyunca keşif ve ihtiras ve yeteneği ile cihazlanmış bilim adamları eksik olmamış, bilim de çeşitli hal ve şartlara rağmen ilerlemesine devam etmiştir. İlerleme vasfı bilime o kadar sıkı sıkıya ilişiktir ki, evvelce yaptığımız gibi bilimi sistemli ve bağdaşıklı bir bilgi kütesi olarak tarif edersek, bunda bulabileceğimiz ilk eksik bu ilerleme kabiliyetinden bahsetmeyişimiz olur. Gerçekten, terakkiden kalan bilim, bilim olmaktan çıkar” (Sayılı 1989, 20).

“Bilimsel bilgi ile bilimsel çalışma yapmak arasında kesin bir ayırım yapmak doğru olur. Bilimsel bilgi öğrenilen, bellenen bilgidir. Bilimsel bilginin genel anlamı ile bilgiden farklı bilimsel metotlara dayanılarak bulunmuş olması ve icabında aynı yollardan müdafaa ve ispat edilebilmesidir. Bilimdeki bütün kabiliyet ve başarılar bilimsel araştırma ile ilgili olmalıdır. Asırların emeği ile ortaya çıkmış olan bilimsel sonuçları kısa bir zamanda kavramak mümkün olur. Fakat aynı çapta yeni buluşlar meydana gelebilmesi için yine aynı ölçüde emek sarfına ihtiyaç vardır. Bilimsel düşüncedeki üstün vasıfların ölçüsü ve bilimin verimliliğinin kaynağı olan bilimsel zihniyet ancak yeni buluşlar yapılırken kendini gösterir ve bilimsel bilginin değil, bilimsel araştırmanın bir özelliğidir”

Kaynak: (Aydın Sayılı: *Hayatta en Hakiki Mürşit İlimdir*. Sayılı 1989, 20-21)

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d Soruda adı geçen kitabın amacı, bilimin kökenlerini ve yapısını ortaya çıkarmaktır. Eğer yanıtınız yanlışsa, Aydın Sayılı bölümünü gözden geçiriniz.
2. b Sayılı'ya göre astronomi, matematik ve tıp gibi bilimlerin felsefe ortaya çıkmadan önce gelişmiş olmaları, bilimlerin önceliğini gösterir. Eğer yanıtınız yanlışsa, Sayılı kısmını yeniden gözden geçiriniz.
3. c Yıldırım'a göre bilim felsefesinin amacı, bilimlerin dayandıkları ilkeleri, bilimin yapısını ve bilimsel yöntemin özelliklerini anlatmaktır. Eğer yanıtınız yanlışsa, Yıldırım kısmını yeniden gözden geçiriniz.
4. b Yıldırım'a göre bilim felsefesi, insanlara dünya görüşü vermez. Dünya görüşleri herkes tarafından farklı unsurlar kullanılarak oluşturulur. Eğer yanıtınız yanlışsa, Yıldırım kısmını yeniden gözden geçiriniz.
5. a Yıldırım'a göre, evreni nicel özellikleriyle algılamak ve bu bağlamda açıklamalar yapmak, matematiksel düşüncenin temelini oluşturur. Eğer yanıtınız yanlışsa, Yıldırım kısmını yeniden gözden geçiriniz.
6. d Grünberg'e göre felsefe bilimle birlikte güvenilir bilgi verebilmektedir. Eğer yanıtınız yanlışsa, Grünberg'le ilgili kısmı gözden geçiriniz.
7. e Grünberg'e göre analitik felsefenin temel özelliği, anlam analizi yapmaktır. Eğer yanıtınız yanlışsa, Grünberg'le ilgili kısmı gözden geçiriniz.
8. c Grünberg'e göre felsefenin yöntemi dilsel verileri incelemeye uygundur. Eğer yanıtınız yanlışsa, Grünberg'le ilgili kısmı gözden geçiriniz.
9. a Keklik'e göre İslam dünyasında felsefeye karşı çıkılma nedeni, dogmatik çevrelerin batıl itikatlarıdır. Eğer yanıtınız yanlışsa, Keklik kısmını yeniden gözden geçiriniz.
10. b Keklik'e göre metafor, düşüncelerin anlatılmasını kolaylaştırma tarzıdır. Eğer yanıtınız yanlışsa, Keklik kısmını yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Bilim insanın erdemli olmasını sağlamamaktadır. Çünkü, bilimin görevi bu değildir. Bilimin görevi, nesnesinin yapısını araştırmaktır. Erdem, ahlakın bir konusu olarak doğrudan bilimin konusu olmamaktadır.

Sıra Sizde 2

Bilimde eleştirinin rolü, hayatidir. Bilimin başarısı uyguladığı yöntemin başarısında yatar. Yöntemin en önemli özelliklerinden biri de bilim tarafından ortaya konulan görüşlerin eleştirisidir. Eleştiri, eksikliklerin ortaya çıkarılması, yeni araştırma yollarının geliştirilmesi için vazgeçilmezdir.

Sıra Sizde 3

Bilimsel bilginin özelliklerinin başında, denetlenebilirlik gelmektedir. Denetlenebilirlik, onun nesnellığının temel şartıdır. Özellikle doğa bilimlerinde, deney yoluyla ileri sürülen görüşleri denetlemek bilimsel bilginini güvenilirliğinin temel göstergesidir.

Sıra Sizde 4

Bilim tarihi, bilimsel düşüncenin nasıl geliştiğini, bilim teorilerinin nasıl kabul edilip nasıl reddedildiklerini, bilimsel araştırmanın nasıl yapıldığını ortaya koyması açısından önemlidir.

Sıra Sizde 5

Grünberg'e göre felsefenin görevi, öndayanaksız bilgi sistemlerinin kavram çerçevelerini kurmaktır.

Sıra Sizde 6

Güvenilir bilgi sağlama amacını güden felsefenin başvurabileceği biricik yöntem, bilgi sistemlerinin ilkel terimlerinin tanımlanması, yani bu terimlerinin anlamlarının tam olarak aydınlatılmasıdır.

Sıra Sizde 7

İslam dünyasında mantığın hem tarihi seyrini, hem de içrikse yapısını sergilemektedir. Ayrıca, İslam aleminde felsefe ve mantığa karşı çıkanlara yönelik bir eleştirel tavrı da sergilemektedir.

Sıra Sizde 8

Felsefe hakkındaki bilgilerin azlığı, filozofların olumsuzlanması ve onların halkın değerlerine saygı göstermeyen kişiler olarak görülmesi, felsefenin yapıcı zor anlaşılmasıdır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Grünberg, T. (1968). **Sembolik Mantık I Önermeler Mantığı**. İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Grünberg, T. (1970). **Anlam Kuramı Üzerine Bir Deneme**. Ankara Ü. Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Grünberg, T. ve Batuhan, H. (1970/1). **Modern Mantık**. Ortadoğu Teknik Ü.Fen Edebiyat Fak. Yayınları, Ankara.
- Grünberg, T. (1971). **Epistemik Mantık Üzerine Bir Araştırma**. Orta Doğu Teknik Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Grünberg, T., Onart, A. ve Batuhan, H. (1975). **Modern Mantık ve Uygulamaları**. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Grünberg, T. ve Onart, A. (1980). **Mantıksal Anlam Kuramı Bir Giriş Denemesi: Kaplamsal Yorumlama**. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Grünberg, T. (2004) "Doğruya, İyiye ve Güzele". Teo Grünberg'le Söyleşi. Söyleşiyi Yapan David Grünberg. Cogito sayı 40 (sayfa 38-50).
- Grünberg, T. (2005). **Felsefe ve Felsefi Mantık Yazıları**. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Keklik, N.(1966). **Muhyiddin İbn'ül -arabi Hayatı ve Çevresi**. Büyük Matbaa İstanbul.
- Keklik, N.(1969). **İslam Mantık Tarihi ve Farabi Mantığı**. İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Keklik, N.(1978). **Felsefe**. Çağrı Yayınları İstanbul.
- Keklik, N.(1984). **Felsefenin Tekniği..** Doğuş Yayın ve Dağıtım, İstanbul.
- Keklik, N.(1990) **Felsefede Metafor**. İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Keklik, N.(1996). **Türk İslam Felsefesi Açısından Felsefenin İlkeleri**. İÜ. Edebiyat Fakültesi yayınları, İstanbul.
- Keklik, N.(2001). **Türklerde Ahlak ve Dünya Görüşü**. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Sayılı, A. (1960). **The Observatory in İslam**. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sayılı, A. (1982). **Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp**. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sayılı, A. (1989). **Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir**. Gündoğan Yayınları, Ankara.

- Sayılı, A. (1978). **“Bilim ve Öğretim Dili Olarak Türkçe”**. Bilim Kültür ve Öğretim Dili olarak Türkçe. Derleyen Aydın Sayılı. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Şenel, C. (2011). Nihat Keklik: Hayatı ve Çalışmaları. Kutadgubilig Felsefe Bilim Araştırmaları. Sayı 19. (sayfa 217-236).
- Yıldırım, C. (1971). Science Its Meaning and Method. Middle East Technical University, Ankara.
- Yıldırım, C. (1976). **Yüz Soruda Mantık El Kitabı**. Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Yıldırım, C. (1979). **Bilim Felsefesi**. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Yıldırım, C. (1988). **Matematiksel Düşünme**. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Yıldırım, C. (1998). **Evrım Kuramı ve Bağnazlık**. Bilgi Yayınevi. Ankara
- Yıldırım, C. (2004). **Ansiklopedik Çağdaş Felsefe Sözlüğü**. Doruk Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, C. (2008 /1). “Söyleşi”. **Bir Us ve Bilim Savaşçısı [Cemal Yıldırım]**. Derleyenler, Kumru Arapgirlioğlu, Hürkan Çelebi, Nurtaç Ekşi, Ruken Kızılar, Yaman Örs. İmge Yayınları , Ankara.
- Yıldırım, C. (2008a) **Bilimsel Düşünme Yöntemi**. İmge Kitabevi yayınları, Ankara.
- Yıldırım, C. (2010). **Bilim Tarihi**. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Yıldırım, C. (2010/1). **Bilimin Öncüleri**. Bilim ve Gelecek Kitaplığı , İstanbul.

5

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Adnan Adıvar'ın din ile bilim arasındaki ilişkileri nasıl değerlendirdiğini tartışabilecek,
- Fuad Köprülü'nün tarih felsefesiyle ilişkili düşüncelerini tartışabilecek,
- Alaeddin Şenel'in siyasi düşünceler tarihi ve siyaset felsefesi hakkındaki görüşlerini değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- İlim
- Bilim
- Felsefe
- Osmanlı
- Din
- Tarih
- Tarih Felsefesi
- Tarih Bilgisi
- Eşitsizlik
- Eşitlik
- Siyasal Düşünceler
- İlkel Toplamlar
- Uygar Toplamlar

İçindekiler

Türkiye'de Felsefenin
Gelişimi-I

Felsefeci Olmayan
Düşünürler

- ADNAN ADIVAR
- FUAD KÖPRÜLÜ
- ALAEDDİN ŞENEL

Felsefeci Olmayan Düşünürler

Felsefe, sadece felsefe eğitimi alan ve üniversitelerin felsefe bölümlerinde çalışanların uğraştığı bir alan değildir. Hem dünyada hem de Türkiye’de bu özelliklere sahip olmayanlar da felsefeyle uğraşmış ve iyi felsefe çalışmaları ortaya koymuşlardır. Ayrıca, felsefenin dışında yapılan çalışmalar, felsefi düşünceyi zenginleştirmek ve güçlendirmektedir. Türkiye’de felsefe eğitimi almadan felsefe yapanların bir kısmı, modern düşüncenin Türkiye’ye girişi bölümünde ele alınmıştır. Ziya Gökalp örneğinde görüldüğü gibi, felsefe eğitimi almadan felsefe çalışmaları yapan düşünürler vardır.

Felsefe yayınları yapan ya da yayınlarında felsefi bir tutum sergileyen bazı düşünürler ve ilgilendikleri konular şöyle sıralanabilir: Zeki Velidi Togan’ın (1890-1970) *Tarihî Usul* adlı çalışması yöntem, genel olarak tarih felsefesi, özel olarak analitik tarih felsefesi açısından değerli bir çalışmadır. Z. Fahri Fındıkoğlu’nun (1901-1974) *İçtimaiyat: Metodoloji Nazariyeleri*, Felsefede yöntem üzerine çalışan önde gelen filozofları tanıtmaktadır. Sadri Maksudi Arsal (1879-1957), hukuk tarihi ve hukuk felsefe çalışmalarıyla dikkati çekmiştir. Yavuz Abadan (1905-1967) hukuk ve devlet felsefeleri hakkındaki yayınlarıyla bu alanda önde gelen düşünürleri tanıtmış ve tartışmıştır. Ali Fuat Başgil (1893-1967) demokrasi ve laiklik konularındaki çalışmalarla siyaset felsefe alanında kaynak eser bırakmıştır. Ömer Lütfi Barkan (1902-1979) iktisat alanında özellikle iktisat tarihinde önemli başarılar kaydetmiştir. Bu listeye onlarca kişi daha eklenebilir. Amacımız felsefeci olmayan ama çalışmalarıyla felsefeye katkı sağlayan kişileri de tanıtmaktır. Burada adları anılanlar ve daha başkaları, *Türkiye’de Felsefenin Gelişimi*’nin ikinci cildinde konularıyla ilgili olarak anılacaklardır. Bu ünite, felsefeci olmayan ancak çalışmalarını felsefeye yakından ilişkili olan, A.Adnan Adıvar, Fuat Köprülü ve Alaeddin Şenel’i tanıatacağız.

ADNAN ADIVAR

Adnan Adıvar (1882-1955), ilmiye sınıfına mensup bir ailenin çocuğu olarak 1882 yılında Gelibolu’da doğmuştur. (Ada 2010, 19-20). Orta eğitimini başarılı bir öğrencilik geçirdiği Dersaadet İdadisi’nde tamamlamış, yüksek eğitim için Mektebi Tıbbiye’ye başlamıştır (Ada 2010, 23-24). Dönemin ortamında baskın olan Batıcı anlayışları benimsemiş, Genç Türkler hareketine katılmıştır (Ada 2010, 24). 1902 yılında tıp fakültesindekine eğitimine ara vererek tıp eğitimi için Avrupa’ya gitmiştir (Ada 2010, 29). 1905’de tıp fakültesinden mezun oldu (Ada 2010, 30). Berlin’de tıp

eğitimine devam etmiş ve Berlin Tıp fakültesinde asistanlık yapmıştır (Ada 2010, 31). 1909’da İstanbul’a dönmüş ve o yıl kurulan İstanbul Tıp Fakültesi’ne dekan olmuştur (Ada 2010, 32). Alman eğitim sisteminden etkilenmiş ve bu etki çalışmalarında görülmektedir (Ada 2010,33). Liseyi bitirdikten sonra gönüllü olarak gazetelerde çalışmış ve erken yaşlarda gazete yazıları yazmaya başlamıştır (Ada 2010, 33-35). Darülfünun döneminde, geçmişte edindiği bilimsel, felsefi ve siyasi görüşlerini derinleştirmiştir. Siyasi görüşleri tıp eğitimi ile gazetecilik deneyimi sırasında olgunlaşmıştır. Felsefi ve bilimsel gelişimini Almanya’da ihtisas yaparken geliştirmiştir. (Ada 2010,36). II. Meşrutiyetin ilanını çok önemsemiş, özgürlük yolunda geri dönüşsüz bir aşama olarak kabul etmiştir (Ada 2010, 38). Hasta ve Yaralı Askerlere Yardım Cemiyeti’nin (Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti) kuruluşunda (1919 bulunmuş ve bir süre yöneticiliğini yapmıştır (Ada 2010, 50-51). Trablusgarp Savunmasına gönüllü katılanlar arasında yer almıştır (Ada 2010, 53). 1920 yılında Milli Mücadeleye katılmak için Ankara’ya gitmiştir. (Ada 2010, 89). Büyük Millet Meclisi’nin ilk döneminde İstanbul mebusu olarak görev almıştır (Ada 2010, 95). BMM’de kurulan ilk hükümette Sağlık bakanı olmuştur (Ada 2010, 98). Aynı dönemde Dahiliye Vekaleti (İçişleri Bakanlığı) görevini de yürütmüştür (Ada 2010,104) Kurtuluş Savaşı sonrasında Mecliste muhalefet kanadında yer alan, sora da muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fıkrası’nın kuruluşunda yer alması, İzmir Suikastı’na adının karıştırılması, suikastla ilgili kurulan İstiklal Mahkemesinde 10 yıl kürek mahkumu cezasına çarptırılmış, sonra mahkeme sürecinde affedilmiştir (Ada 2010, 179-182). 1926 yılından 1939 yılına kadar yurt dışında yaşamıştır. Türkiye’ye döndükten sonra, yeni yayınlanmaya başlanan İslam Ansiklopedisinin yazı kurulu başkanlığı yapmıştır. 1939 yılında döndüğünde temel iki eseri olan *Osmanlı Türklerinde İlim ile Tarih Boyunca İlim ve Din adlı çalışmalarını yayınlamıştır. Diğer eserleri, Hakikat Peşinde, Bilgi Cumhuriyeti ve Dur Düşün*’dür.

Eserleri

Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim ve Tarih Boyunca İlim ve Din* olmak üzere iki temel eser ortaya koymuştur. Her iki eser de hem konu, hem de tarihçilik açısından Türkiye’de çığır açmıştır. Her iki kitapta da, dönemin önde gelen düşünce sorunları yanında, toplumsal, iktisadi ve siyasi yapıyı da yakından ilgilendiren bilim konusu işlenmiştir. Bilim sorununun ne anlama geldiğini göstermek için onun hem genel düşünce tarihinde hem de Türk tarihinde nasıl bir seyir takip ettiğini sergilemiştir.

Osmanlı Türklerinde İlim adlı eser, ilkin 1939 yılında Paris’te Fransızca olarak (Adıvar 1970, 204), sonra da 1943 yılında kendisi tarafından Türkçeye çevrilmiş ve basılmıştır (Adıvar 1970, 7). Kitabın amacı olarak, ilim denilen ilmin mirasçısı olan Türklerin beşyüz yıl bu konuda ne yaptıklarını kısaca belirlemek olduğunu (Adıvar 1970, 5) bildirmiştir. Konulan amaç ve ele alınan konu, Türklerin düşünce yapısıyla bir hesaplaşmayı içermektedir. Kitabın adını ve konusunu Osmanlı Türkleriyle sınırlaması, bilimsel çalışma anlayışı çerçevesinde temkinlilik ve nesnellik göstergesidir (Adıvar 1970, 5). Ancak bu tavir eleştirilmiştir. 20. yüzyılın en önemli bilim tarihçilerinden olan George Sarton’un kitap hakkında yazdığı eleştiride, ilmin İslam medeniyetindeki gelişmesini eksik bırakıldığını vurgulamıştır (Adıvar 1970, 204). İlim teriminin İslam dünyasındaki anlam dağarı çok geniştir. Eldeki imkanlar çerçevesinde bindörtü yüz yıllık süreçte ilim denilen değer sisteminin ve onun kurumsal yapısını ortaya koymak oldukça zor olduğu çok açıktır. Adnan Adıvar, hem kaynak yetersizliği hem de konuyu sınırlamak açısından Osmanlı dö-

nemiyle kendini sınırlamıştır. Ayrıca ilim kelimesiyle matematik, tabii (doğa) ilimler ve tıp kastettiğini (Adıvar 1970, 5) belirterek, çalışmanın sınırlarını ve içeriğini belirlemiştir. Böylelikle daha iyi anlaşılır bir eser ortaya çıkarmıştır.

Adnan Adıvar çalışmalarında temkinliliğini nasıl göstermektedir?

SIRA SİZDE

Adıvar'a göre, bir millette ilmin başlangıç tarihini tespit etmek hemen hemen imkansız olduğunu belirtmekle birlikte, Osmanlı'da ilmin başlangıcı olarak İznik Medresesinin kuruluşu (1330) kabul edilmiştir. Eski medrese anlayışının devamı olduğundan, bu medresede doğa bilimleri açısından bir özellik aramak boşunadır (Adıvar 1970, 11-12). İlk Osmanlı medresesinin kuruluşu olan 1330 yılından 19. yüzyılın ortalarına kadar Türklerin matematik, doğa bilimleri ve tıpta neler yaptıklarını dönemler halinde incelenmiştir. Kitabın Bölüm başlıkları şöyle sıralanmıştır: 14. ve 15. Yüzyıllar, 15. Yüzyılın Sonu 16. Yüzyılın Başı, 16.yüzyıl ve Deniz Coğrafyacıları, 17. ve 18. Yüzyıllar ve Katip Çelebi, 18. Yüzyıl ve Matbaa, 18.Yüzyılın Sonu - Matematik ve Tıp, 19.Yüzyıl ve Yenileşme Hareketleri. Sıralanan bu bölümlerde, dönemin matematik, fen ve tıp kitapları ile bunları yazan bilim insanları tanıtılmıştır. Adnan Adıvar'a göre Fatih dönemiyle birlikte felsefi ve ilmi düşünüş Osmanlı Türklerinde gelişmeye başlamıştır (Adıvar 1970, 25). 17.yüzyıldan itibaren giderek kötüleştiğini çeşitli verilerle ortaya koymuştur. Modern bilim anlayışının 19.yüzyılda benimsendiğini ve bilim anlayışında yeni bir süreç başladığının altını çizmektedir.

Tarih Boyunca İlim ve Din adlı çalışma ilkin 1944 yılında yayınlanmıştır. Din ve ilme ilişkin sorunların çok eski ve aynı zamanda güncel olduğu vurgulanmıştır (Adıvar 1969, 29). Özellikle 18. yüzyılda yoğunlaşan ve 19 yüzyılda derinleşip genişleyen ve 20. yüzyılda da netleşmeye başlayan bilim - din ilişkileri 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkiye'de de yoğun olarak tartışılmıştır. Adnan Adıvar, söz konusu tartışmanın Türkiye'de daha iyi yapılması için İlkçağlardan başlayarak, felsefe, bilim ve dini merkeze alan Türkiye'de hala aşılamayan, dünya çapında bir düşünce tarihi ortaya koymuştur.

Kitabın yazılış nedeni olarak Avrupa'daki tartışmalar gösterilmiştir. Ayrıca düşünce tarihinin bu önemli sorununun çeşitli yönlerini Türkiye'de tanıtmak için ya ünlü bir düşünürün kitabının tercüme etmek ya da konuyla ilgili **derleme** yapması gerektiğini düşündüğünü derlemeyi tercih ettiğini belirtmiştir (Adıvar 1969, 10). Eserin derleme (komplasyon) olduğunu Önsöz'de okuyan bazı aydınların dudak bükeceklerini göz önüne alarak, kendi tavrını savunmuştur. Ona göre, dudak bükenler, *orijinal eser* ve *sentez* temelli bir eser olmadığını söyleyeceklerdir. Ancak orijinal ve sentez eserlerin doğmasını bekleyecek vakit olmadığı gibi, gerekli olduğu tartışmasız olmakla birlikte körün bellediği değnek gibi her yerde tercüme koşmak da gereksizdir. İyi komplasyonlar (derlemeler) yapmak her halde hem yazıcı , hem de okuyucu için faydalı olur (Adıvar 1969, 10). Bu tutumuyla, düşünce üretmek için düşünce tarihinin gerekliliğini sergilemiştir. "Ben bu eseri, insanların fizyolojik görevleri yanında bir de düşünmekten ibaret ruhi görevleri olduğuna inanacak kadar tahsil görenlerin anlayabileceği tarzda yazmak istedim" (Adıvar 1969, 10) düşüncesiyle kaygılarını da dile getirmiştir.

Tarih Boyunca İlim ve Din şu bölüm başlıklarını içermektedir: Yunandan Önce, İlk Yunan İlimine Bir Bakış, Sokrates, Eflatun ve Aristo, Aristoteles'ten Sonra, Hristiyanlıktan Önce ve Sonra İlim, Hristiyanlık ve Karanlık Devir, İslam ve Ortaçağ, İslam Dini İlim ve Felsefe, Batıda Ortaçağ, Tıp ve Dallarıyla Din, Rönesans'ta İlim

Derleme ve orijinal eser ayrımı düşünce üretiminde önemlidir. Derleme, belli bir konu hakkında başkalarının görüşlerini toplayıp düzenlemektir. Orijinal eser ise, bir konuda kendi düşüncelerini oluşturmaktır.

ve Din İlişkileri, İlim Rönesans’ı, Büyük Yüzyıl: Galile, Büyük Yüzyıl: Descarets, Pascal, Spinoza, Büyük Yüzyıl: Newton, Büyük Yüzyıla Kadar Tabiat Araştırmaları, Dil ve Din, Dinin Tabiyesi, 18. Yüzyıla Giderken, 18. Yüzyılda İlim, İngiltere’de 18. Yüzyıl, Fransa’da 18. Yüzyıl, Almanya’da 18. Yüzyıl, 19. Yüzyılın İlim Noktasından Genel Nitelikleri, 19. Yüzyılda Fizik ve Kimyaya Genel Bir Bakış, 19. Yüzyılda Biyolojiye Kısa Bir Bakış, Darwinden Önce, Darwin ve Evrim Teorisi: Evolution, Psikoloji Tarihine Kısa Bir Bakış, Almanya’da 19. Yüzyılda İlmi Düşünce, 19. Yüzyılda Fransa’da Düşünce: Pozitivizm, Fransa’da Düşünce Akımları, Comte’tan Sonra, İngiltere’de Düşünce Hareketleri, 19. Yüzyılda Din ve Evrim Teorisi, 19.Yüzyılda Din ve Öteki İlimler, Dinde Eleştirme Usulü ve Değişmeler, Türkiye’deki Tartışmalar Afgani, 20. Yüzyıl Modern Fizik: Bağlıtılık Teorisi, Genel Görelilik Teorisi, Atom, Quanta ve Dalgalar Mekaniği, Yeni Fizikte Nedensellik Prensibi ve Belirsizlik, Yeni Fiziğin Düşünce Alanındaki Etkileri, Yeni Atom Fiziği ve Determinizm, İlim ve Din. Düşünce tarihinin büyük bir kısmını kapsayan bu çalışma konuyla ilgili önemli bir kaynaktır.

Din ve Bilim Anlayışı

Adıvar’a göre, felsefeyi doğuran nedenlerden biri de, dinin ne demek olduğunu, neden ibadet ihtiyacı duydukları üzerine insanların düşünmeye başlamalarıdır (Adıvar 1969, 29). Felsefe, daha doğrusu Metafiziğin (felsefe) ortaya çıkmasıyla birlikte hemen tabiatüstü bir kuvvetin, Tanrı fikrinin eleştirel bir şekilde düşünülmesi yolu açılmıştır. Bu düşünüş eski Yunan felsefesinin insan beynini karıştırmaya başladığı zamandan beri, insanoğlunun hayatı üzerindeki etkiden bir an geri kalmamıştır. İnsanlığın tarihi hakkında bilgilerimiz genişledikçe, insanların çeşitli iman, itikat ve dini kuruluşları mukayeseli bir yolla incelendikçe dinin -şekli, ismi, düzeni ne olursa olsun- aslında bir bütün, tümel bir kavram olduğu açıkça meydana çıkmıştır. Din adı altında varolan bu tümel kavram, her halde teker teker dinlerin itikat, ibadet ve muamelata dair meselelerinden daha muazzam bir sorun teşkil eder (Adıvar 1969, 29-30).

SIRA SİZDE

2

Adıvar’a göre felsefenin ortaya çıkmasında dinin ne türden etkisi olmuştur?

Çalışmada tümel din kavramı ele alınmış, Hristiyanlık, Yahudilik İslam gibi dinler kastedilmemiştir (Adıvar 1969, 30). Schleiermacher’e dayanan bir anlayışla dinin cismi ve ruhunun olduğu görüşünü benimsemiştir. Dinin cisminde, kurumları, aşamaları, nasları ve din binasının toplumsal kafesi dahildir. Devleti dinle idare taraftarları, dinin cismine ait kurumları daima dünya işlerini düzenleme ve halkı itaate sevk için kullandıklarından, en büyük önemi bu kısma vermişlerdir (Adıvar 1969, 30-31). Dinin ruhu ise tabiatın ötesindeki şeylerin, en yüksek değerlerin sezgi ile bilinmesinden ibarettir (Adıvar 1969, 31). Din sadece ruhi bakımdan incelenecek olursa çeşitli toplumlar içinde çeşitli şekillerde belirlenen dinler arasında büyük bir fark bulunmaz (Adıvar 1969, 31). Dinin tümel kavram niteliği hakkında bir şey söyleyebilmek için dini, insanın ruhi hayatının üç ayrı cephesinden, yani akıl, irade ve duygu noktalarından incelemek gerekir. Dini akılla açıklayan kuramlar, dinin temelinde bir çeşit bilgi bulur ve her din, esas bakımından, kainatın belirli bir tarzda görülüşünden ibarettir. Bu noktada dinin felsefeye çok yakın olduğu apaçık görülüyor. Bununla birlikte, dini sadece akıl kuramıyla açıklamanın doğru olmadığı kanaatine varmıştır (Adıvar 1969, 31-32).

Dinin irade üzerinden açıklamak isteyenlerin dayanakları ahlaktır. Bu temele dayanan kuramlar, dine ameli bir yandan bakarak, onu yalnız iradenin yönünü tayinle ilgili sayar (Adıvar 1969, 32). Dinin niteliğini his esasından tetkik edenlerin kuramına da romantik kuram adı verilir. Bu kuran dinin esası olarak duyguyu alır. (Adıvar 1969, 32). Bu sınıflamanın arkasında olan Buisson, dinin tarifini üç esasa ayırır: 1- Zihni bakımdan gerek tarihi ve gerek nazari bir takım iman ve akidelerden, 2- Hissi bakımdan ibadet, vecit, delilsiz ve ispatsız inanma dua gibi heyecandan, 3- Ameli bakımdan da ferdin, ailenin, toplumun maddi ve manevi yönetimine uygulanabilen birtakım kurallardan ibaret olduğunu söylüyor (Adıvar 1969, 33). Buisson'un, din, sonsuzluğa karşı açılmış bir pencere, gerçi bizi sonsuzluğa sahip kılamaz; fakat ne de olsa, bizi sonlunun hapsinden kurtarır, görüşünü benimsemektedir (Adıvar 1969, 34).

Eğer din, ancak ruhu itibarıyla insanlığın duygu ve kalbine hakim olmakla kalsaydı, hiç şüphesiz ilmin alanına asla tecavüz etmeyecekti. Belki de asırlarca beşerin kafasını yoran dini ilme, yahut ilmi dine hakim kılmak ve nihayet ikisi arasındaki kavgayı bir anlaşma ile bitirmek meselesi bugün mevcut olmayacaktı. O zaman birçok dimağlar, din hakkında serin kanlılıkla düşünecekler, dinlerin ilahiyatçıların şan ve şereflerini sağlamak için değil, aksine insanların bazı hissi ve kalbi ihtiyaçlarını tatmin etmek için vücuda gelmiş kuruluşlar olduğunu görecekler ve bu ihtiyaçlar başka bir yoldan tatmin oluncaya kadar toplumların kurumlarından biri olarak dinin kalıcı olduğuna inanacaklardı. Fakat kuvve elde etmek isteyen her kurum gibi din de bu his ve kalp alanından çıkarak insanların düşüncüsü, gündelik hayatı, toplumun kanunları üzerinde de hakim olmaya başlayınca karşısında aklı ve sonra da deney ve gözlemi bulmuş, yani önce felsefe, sonra da ilimle çatışmıştır (Adıvar 1969, 35).

Adıvar'a göre, bizim gibi bütün modern ilim ve tekniği hazır bulmuş milletler için, o ilim ve tekniğin tarihini kısaca da olsun bilmek, insanlık tarihinde harp ve siyaset yanında bir de ilim ve medeniyetin yeri olduğunu öğrenmek pek faydalıdır (Adıvar 1970, 7). Bu düşünceleriyle bilim ve tekniğe bir katkı sağlamadığımızı bildirmektedir. Bunun yanında bilim alanıyla ilişkin kaygısını düşünce tarihçiliğiyle ilişkilendirmiştir. İslam medeniyetinde geliştirilen ve Türkler tarafından da kullanılan ilim teriminin anlamı, dini araştırmalar, araştırma yöntemi ve araştırma disiplinleri çerçevesinde belirlenmiştir. Özellikle de İslam dinini en iyi şekilde anlamak, öğrenmek ve araştırmak için geliştirilen bilgi, yöntem, disiplin ve tavidir, ilim olarak adlandırılmıştır. Bilim ise, Yeniçağ'da Avrupa'da doğa bilgisi anlayışı ve bu bilginin elde edilmesinde kullanılan yöntem bağlamında ortaya çıkmıştır. İlim dini bilgiyi, bilim de doğa bilgisini araştırdığından dolayı, mahiyetçe birbirlerinin dışında yer alırlar. Ancak 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren ilim terimi bilim terimi yerine kullanılmakta ve karışıklık yaratmaktadır. Adıvar'ın kitaplarında ilim terimini, bilim terimi anlamında kullandığından, bu çalışmada, dini bilgileri içermediği sürece bilgi terimini kullanılmaktadır.

Adıvar'a göre Doğu'da ilim kelimesi, bütün beşeri bilgileri, hiç ayırt etmeksizin içine alan çok geniş bir anlam taşır (Adıvar 1970, 5). İlim terimi, kelimadan rüya tabirine kadar geniş bir kullanım alanına sahiptir (Adıvar 1970, 5-6). İlme verilen bu geniş anlam, Türkiye'nin karanlık kalan fikir göklerini modern ilmin ilk ışıkları aydınlatıncaya kadar, yani 19.yüzyıla kadar baki kalmıştır. Bütün bu ilimler medreselerde okutulurlardı. (Adıvar 1970, 6). Adıvar, ilim anlayışın, içerik ve yöntem açısından Yunan düşüncesinin kazandığı niteliklerin farklılaşarak Doğu'da kavranışını yansıttığını ve Türklerin de ilim terimini eksik bazen de yanlış anladıklarını be-

lırtmaktadır (Adıvar 1970, 7). Bu düşüncesiyle bilim anlayışının Yunan kökenli olduğu ve yapısının değiştirildiğine işaret etmektedir.

Adıvar, ilmi, en basit manasıyla, olayların birbiri arkası sıra tekrarlanışına dikkat edilerek çıkarılacak bir takım kavramların tümü gibi telakki edilmesi olarak görür. Ona göre bu sürecin kaostan kozmos haline geçiş şeklinde açıklanması ve olayların tekrarlanmasından dolayı, tekrarlanan olayların gelecekteki hallerini bilebilme çıkarımı, bilimin temelini oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, olayların önceden bilinş tarzlarına ve olaylar hakkındaki görüşlere ilim dendiğini belirtmiştir (Adıvar 1969, 36). İlmi düşünce, tekrarlanan olayların nedenini, niçinini ve nasılını düşünmektir (Adıvar 1969, 36). İlim, gerçeklikler arasındaki bağlantıların tümüdür. İlim, bu sayısız gerçeklikleri küçük sayıda birtakım bağıntılara indirerek birbirine bağlar ve böylelikle evrenin akılla düşünülebilir bir kadrosunu yaratır (Adıvar 1969, 37). İlim, bu görevi yapmak için zaman, mekan, nedensellik, töz, nitelik, nicelik gibi ancak akılla bilinir şeyleri kullanır (Adıvar 1969, 38). İlim sınıflaması üzerinde de duran Adıvar, Descartes’in kökünün metafizik, gövdesinin fizik ve dallarının da öteki bilimlerin oluşturduğu ağaç modelini kullanmıştır (Adıvar 1969, 38-39).

Bilimin amacı olarak, merakın tatmini, insan hayatına yeni ihtiraslar ve zenginlikler kazandırma, kudret kazanma gibi düşüncelerini aktarmak ve bunların yanında, felsefeyi ilerletme, bilgiye ulaşma gibi unsurlar öne çıkarılmıştır. Bilimde asıl gelişmeleri bilim için bilim amacıyla çalışanların yaptıklarını vurgulamış, bu amaçla yapılanların da paraya dönüştürüldüklerini belirtmiştir (Adıvar 1969, 39-40). Adıvar’a göre ilmin keşfettiği gerçek, onun iktisadi bir kıymeti olmasa ve bize yeniden hiçbir kudret vermese bile, ancak birtakım batıl inançlarımızı kökünden koparıp atmak kudretini bağışladığı için sevmelidir (Adıvar 1969, 41-42). Bu anlayış hem bir gerçekliği dile getirmekte hem de bilimi idealiz etmektedir. Kitabının sonunda dile getirdikleri de ideal resmi desteklemektedir: Bütün bunlara rağmen, tabiatın derinliklerine doğru giden yolları aydınlatmak için meşaleyi yüksek tutan el, bizi hedefimize erişirmese bile, mutsuzu mutlu, kötümseri iyimser yapacak, insanları huzursuzluktan sonra sükuna, göz yaşından sonra sevince, karanlıktan sonra nura götürecektir (Adıvar 1969, 612). Bu beklenti bilimdendir. Bu kadar yüksek bir beklenti, bilimi yüceltmektedir.

Adnan Adıvar, yukarıda kısaca tanıtılan kitapları ve kitaplarında içerilen düşünceleriyle, Türkiye’nin yetiştirdiği önemli düşünürlerden biridir. Bilimi temel alarak yaptığı çalışmalar, bir yandan bilimin yapısı, tarihi, felsefe ve dinle ilişkileri incelenirken, diğer yandan Türklerin bilim alanındaki çalışmalarının ne durumda olduğunu sorgulamaktadır. Bu tür paralellikler verimli çalışmaların ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

FUAD KÖPRÜLÜ

Fuat Köprülü, (1890-1976), İstanbul’da doğmuştur. Mercan İdadisini bitirmiş, 1907-1910 yılları arasında Mekteb-i Hukuk’a (hukuk fakültesi) devam etmiştir. Hocalarını beğenmediği için okulu bırakıp lise öğretmenliği yapmıştır. 1913 yılında Halit Ziya Uşaklıgil’den boşalan İstanbul Darülfünunu (Üniversitesi) Türk Edebiyatı Tarihi kürsüsüne 23 yaşında müderris (profesör) tayin edilmiştir. 1924 yılında sekiz ay Milli Eğitim Bakanlığı müsteşarlığı yapmıştır. 1925 yılında Türkiyat Enstitüsü müdürlüğüne atanmıştır. 1934 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dekanlığı yaparken Atatürk’ün isteği doğrultusunda Kars’tan milletvekili seçilmiştir. Ankara Üniversitesi DTCF’de Orta Zaman Türk Tarihi ve Müesseseler Tarihi ders-

leri vermiştir. 1941 yılından itibaren hocalık görevlerini bırakmış milletvekili olarak siyasi işlerle uğraşmıştır. 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti hükümetinde Dışişleri bakanlığı yapmıştır (Orhan Köprülü 2006, 1-6).

Eserleri

Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Osmanlı'nın Etnik Kökeni. Ayrıca, Türk Edebiyatı Tarihi, Divan Edebiyatı Antolojisi, Saz Şairleri önden kalan kitap çalışmalarıdır. Ayrıca Türk tarihçiliğinde çığır açan çok sayıda makale yayınlamıştır. Kitap, makale, bildiriler de dahil olmak üzere toplam yayının 1500 civarındadır.

Tarih Felsefesi Anlayışı

Fuad Köprülü (1890-1966), tartışmasız olarak Türk tarihçiliğinin en tepesinde yer alan çok az (üç beş) kişiden biridir. Köprülü'nün yetiştiği dönemde, devlet, toplum, kurumlar ve aydınlar olabilecek en kötü şartlar altındadır. Böyle bir ortamda 23 üç yaşında Darülfünun'a müderris olmuştur. Türk tarihi hakkında çalışmaları, çalışmalarının kalitesi, sorunlara nüfus edebilme gücü, yeni bir yaklaşımla sorunları kucaklama, içerden bir okumayla bu topluma ait düşünceleri sergileme becerileriyle, en iyi tarihçilerden biri olma niteliğini hakketmiştir. Türk tarihçiliğinin doruk noktasında olan Köprülü, bu özelliğine 1913 ile 1934 yılları arasındaki çalışmalarıyla ulaşmıştır. Yetiştigi ve en iyi ürünlerini verdiği dönem, Osmanlı Devleti'nin son 33 yılıdır. 43 yıl da Cumhuriyet dönemini yaşamıştır. Son yirmi yılı siyaset içinde geçen ölü yıllar olarak görülebilir. Osmanlı döneminde gelişip olgunlaşan, ürünlerinin çoğunu Cumhuriyet döneminde veren Köprülü, Cumhuriyet'in Osmanlı'nın devamı olduğunu gösteren en iyi örneklerden biridir. Tanzimat sonrası tarihçilik ile Cumhuriyet dönemi tarihçiliğinin arasında Köprülü durmaktadır. Bir yandan önceki dönemin tarihçiliğinin geldiği noktayı gösterirken, diğer yandan sonraki dönemin aşması gerektiği halde aşamadığı doruğu temsil etmektedir. Bu nedenlerden dolayı, Köprülü hakkındaki çalışmayı, iki dönem tarihçiliğinin arasında ele almak uygun gözükmektedir.

Köprülü'nün tarihçi olarak başarısı tarih felsefesini yakından tanımış olmasıyla da ilişkilidir. *Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl* adlı 23 yaşında yayınladığı uzun makalesinde, tarih felsefesinin neredeyse bütün sorunlarına değinmiş ve tarihin, tarih felsefesi açısından nasıl ele alındığını tartışmıştır. Kullandığı kaynaklar ve ele aldığı sorunlar, Köprülü'nün genç yaşında bilimlerle felsefe arasındaki ilişkin çalışmaları yakından takip ettiğini göstermektedir. Köprülü, döneminin bilim anlayışını yakından takip etmesinin iki nedeni vardır: İlki, Osmanlı Devleti'nin son döneminde kurtuluşun en iyi yolunun bilim olduğu anlayışı eğitilmiş çevrelerde baskın hale gelmesi. İkincisi, kişisel kaygıları ve meraklarıdır. Adı geçen metindeki asıl kaygısı, edebiyat tarihi araştırmalarında takip edilecek yöntemi ortaya koymak olduğundan, ağırlıklı olarak bu konu üzerinde durmuştur. Bununla birlikte, aşağıda görüleceği gibi, tarih felsefesi sorunlarını da tartışmıştır.

Köprülü'nün, dönemin bilim anlayışını yakından takip edişinin nedenleri nedir?

Köprülü, ilkin, tarih felsefesi bağlamında tarihin bir bilim olarak nasıl ele alındığı üzerinde durmuştur. Ona göre, Vico ve Montesquieu ile başlayan tarihin ilmi telakkisi, bir yandan tarihçilerin müşahade usulünün tatbiki, diğer yandan tarih felsefesi nazariyecilerinin içtimai tetkikleri sayesinde 19.yüzyılda ciddi terakki etmiş-

SIRA SİZDE

tir (Köprülü 1986/1, 6). Bu gelişmelerin ışığında bugünkü tarih, toplumların devamlı inkişaflarını, şimdiye kadar olduğu gibi, yalnız büyük adamların -hükümdarların, vezirlerin, kumandanların, alim ve mütefekkirlerin, mucitlerin-şahsiyetlerinde değil, müşterek izleri geçmişin kalıntıları üzerinde henüz hissedilen ve görülen halk kitlesinde de aramaktadır. Böylelikle asırlardır süren bir hatadan kurtulmuştur (Köprülü 1986/1, 6). Köprülü, hem tarihin büyük adamlar bağlamında alınmasına hem de onları tamamen dışarıda tutarak incelenmesine karşıdır. Ona göre, çok uzun süredir devam eden birinci anlayış, halkı sürü yerine koyduğu gibi, insanlığın ilerlemesini de sadece seçkin bir öbeğe bağlanması saçmadır (Köprülü 1986/1, 6-7).

Köprülü, tarih felsefecilerinin, tarihle ilgili tartışmalarını yakından izlemiştir. Bu bağlamda, **tarih felsefesinde** temel sorunlardan olan, tarih diğer ilimlerle özellikle doğa bilimleri ile benzerliklerini çeşitli düşünürler bağlamında ele almıştır. Ona göre Comte’un *üç hal kanunu* çerçevesinde bilimleri sınıflandırması ve tarihi de içeren beşeri bilgileri, dinamik ve statik olarak ayırarak en üste yerleştirmesi tartışmaların kaynağını oluşturmaktadır. Sonraki bazı nazariyeciler, bilginin statik kısmının sosyolojinin, dinamik kısmının da tarihin çalışma alanı olarak tanımlamışlardır (Köprülü 1986/1, 8). Köprülü, çeşitli kaynaklara başvurarak, toplumu araştıran sosyolojinin, hem dinamiklerini hem de statik unsurlarını birlikte alması gerektiğini ve biri olmadan diğerinin anlaşılamayacağını belirterek, statik ve dinamik ayrımına karşı çıkmıştır (Köprülü 1986/1, 8). Ayrıca, 19. yüzyılın sonunda ortaya çıkan bilim sınıflamasına, tarihin bu sınıflamadaki yerine, tarihin katı sınırlar içine alınmasına, tarih felsefesinde görülen tarih genellemelerine, tarihte psikoloji ve sosyolojinin etkisi yönündeki tartışmalara da yer vermiştir (Köprülü 1986/1, 8-9). Tarih alanının genişliği ve sınırlandırılması sorunu da ele aldığı konular arasındadır tarih çalışmalarında biçimsel sınırlamalara karşı çıkan Monet’e göre tarihçinin gayesi, kaybolmuş medeniyetleri umumi görünüşüyle, tabii hayat şekliyle, münferit ve müstesna vakaların ehemmiyetini hakiki derecesine indirerek yaşatmaktır. Bu görüş noktasından, beşeri ve beşerin maddi ve manevi faaliyetini mevzu alan bütün manevi ve beşeri ilimlerde en mühim yeri tarih işgal etmektedir. Beşeri ve içtimai ilimler, hukuk, ahlak, siyaset, lisan, edebiyat, güzel sanatlar, felsefe, din ve beşeri coğrafya önemli ölçüde tarih çalışmalarına dayandığından, tarih alanı çok genişlemiştir. Sahip oldukları geniş alanın biçimsel sınırlandırılmasını tarihçiler benimsemedikleri öne çıkarılmıştır (Köprülü 1986/1, 9). Tekamül anlayışına ilişkin tartışmalarına yer vermiş ve doğa ile tarihte görülen tekamüllerin farklılıklarıyla ilgili tartışmaları, Monet, Darwin, Spencer, Marx, Bergson, De Veries, George Sorel gibi konuyla ilgili kişilerin görüşlerine değinmiştir. Toplumsal tekamülde aşamalı bir gidiş mi vardır yoksa sıçramalarla mı oluşmaktadır sorununda, aşamalı gidişten yana olduğunu bildirmiştir (Köprülü 1986/1, 9-11).

Köprülü, tarihin doğa bilimleri gibi araştırılmasına da pek sıcak bakmamıştır. Ona göre, yeni müverrihlerin, mazi hakkında tetkiklerini her şeyden evvel ilmi bir mahiyete haiz olduğunu düşünerek, tecrübi ilimler kullanılan usullere müracaat lüzumunu iddia etmeleri doğru değildir. Tarih malzemesinden, doğa bilimlerinin doğadan elde ettikleri yasalar gibi, tarih yasaları çıkartılmaz. Tarihin asıl mahiyetiyle ilgili olarak tarih felsefesi hakkında ciltler dolusu düşünceler ortaya çıkmasına rağmen, tarihçiler ve tarih felsefecileri bu konuda ifrat ve tefritten kurtulamamışlardır (Köprülü 1986/1, 12). Tarihte, doğa bilimlerindeki tecrübe yöntemi olabileceğini iddia edenler, tarihi vesikaların iyi bir şekilde analizi ve değişmelere rağmen benzerliklerin devam etmesi, değişmeyen bir takım unsurların tespitiyle, münferit

Tarih felsefesi, tarih sorunlarını felsefi bağlamda incelenmesidir. Esas gelişme seyri, tarih bilgisinin güvenilirliğini artırmak için ne türden yöntemler geliştirilebilir sorunlarıyla ilgili olarak gerçekleşmiştir. Tarih felsefesinin bilgi sorunlarını inceleyen kısmına analitik tarih felsefesi, tarihte, anlam, yasa, gaye ve ilerlemenin olup olmadığının tartışan kısmına da tarih metafiziği denmektedir.

olaylar arasında bazı bağlantıların kurulması, tarihe ilişkin umumi sonuçların elde edilmesin sağladığından, tarih doğa ilimleri gibi ilmi bir mahiyete sahiptir. Ayrıca içtimai hadiselerin sıralanmasında birbirini takip eden birçok bağlar mevcuttur ki vazih bir katiyetle daima tekerrür ederek, münferit vak'aların umumi sebeplerle izahını imkan dahiline sokar (Köprülü 1986/1, 12-13). Köprülü bu iddiaları, ilk bakışta doğru, hatta fazla mantıklı olduğunu belirtmiş, ancak bu iddiaların yanlış bir tamimin çok hatalı bir neticesi olarak kabul etmiştir. Ona göre, tarihi fizik bilimine benzetmek, tarihe faydadan çok zara verir. Maziye olduğu gibi yaşatma vazifesini üstelen tarihçi, bu gibi yanlış yollardan işe başlarsa, tarihi hakikatleri kendi muhayyelesinin oyuncağı eder ve ilim rengi altında bir hayal mahsulü meydana getirmiş olur (Köprülü 1986/1, 13). Köprülü'ye göre, tabii ve manevi ilimler arasında atılmak istenen ulaştırıcı köprü, ilmin terakkileri sayesinde çoktan mahvolup gitti. İnsan ve ona ait işlerin mevzu alan manevi ilimlerde, tabii ilimlerin mahdut ve dar usullerini genişletmek icap ederken, mevzuun icaplarına tebaiyet etmeyerek her karışık hadiseyi mutlaka basitleştirmeye çalışmak ilmi ruha tamamıyla aykırıdır. İyi bir tarihçi, tabii ilimlerin dar kaidelerini değil, bu ilimlerin tetkikinde hakim ilmi ruhu almaya çalışmalıdır (Köprülü 1986/1, 13). Tarihin bu müfrit ilmi telakkisi, bu bilgi şubesini eğlenceli bir maskaralıktan ibaret sanan eski tarih mektebine karşı ilmin isyanından başka bir şey değildir; bu cereyanı yaratanlar tarihçiler değil, onların garip bir küçümseyen bakış ile gördükleri tarih felsefesi ile meşgul olanlardır (Köprülü 1986/1, 13).

Köprülü tarihin doğa bilimleri gibi kurulmasına neden sıcak bakmamıştır?

SIRA SİZDE

Köprülü, *hadiselerin mahiyeti, tarih kanunu ve tesadüf* fer'i meselelerini yüzeysel olarak incelemek gerektiğini belirtmiş ve bu konuda tarih felsefecilerinin neler düşündüğünü kısaca ele almıştır. Ona göre ilkin Vico, beşeriyetin kendi kendine nasıl teşekkül ettiğini, medeni ve siyasi cemiyet safha ve şekillerinin hangi değişmez nizama göre birbirini takip eylediğini araştırırken tarihin eski telakkilerine isyan etmiştir (Köprülü 1986/1, 13). Vico'yu takip eden, Max Nordau, Schelling, Fichte, Goethe, Jean Müler, Wolf, Herder, Schlegel, Hegel, Saint-Simon Comte, Spencer, Marx gibi 19.yüzyıl tarih felsefecilerinin, tarih yasaları ve tekamül konularında düşündüklerini belirtmiştir (Köprülü 1986/1, 13-14). Köprülü, Nordau'ya dayanarak şu sonuçlara varmıştır: Tarih felsefesinde en maddi görüş noktasından hareket etmek isteyen düşünürler bile, hakiki insanı, yaşadığı, hissettiği, düşündüğü, aradığı ve aldandığı gibi göremedikleri için, sağlam bir fikir binası kuramamışlardır. Halbuki asıl tarihi yapan, bütün hususiyetleri, ayrılıkları ile insanlar ve insan kitleleridir. İnsanı bir nebat, cemiyeti bir hayvan topluluğu gibi tetkike kalkışmakla, tarihin hakiki kanunları keşfolunamaz. (Köprülü 1986/1, 15). Buna rağmen 19. yüzyılda, tarih felsefesinden nefret edenler dahi, tarihte yasa fikrinden uzak kalamamışlardır (Köprülü 1986/1, 15). Bu tartışmalardaki en önemli sorun, tarihin doğa bilimi türünden biri bilim olup olmamasıdır. Louis Bordeaux'a göre Olaylar hakkında alelade malumatlar ortaya koymak bir ilim teşkil etmez, yalnız o ilmin iptidai maddelerini hazırlamış olur. Toplanan bütün malumatı kavramak isteyen zihin, belli bir nizam içinde bütünlüklü bir yapı kurmak ister. Bu noktada bir kanun ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Stuart Mill'e göre kanun, hadiseleri birbirine bağlayan daimi benzerlikler ve hepsini tevhit eden teâkublardan (birbirini takip eden) ibarettir. Tarihin kanunlarını ilmi bir surette zapt ve tespit için eski tasvir usulü yerine istatistiğe dayanan bir usul konması gerekmiştir. İstatistik ilmine bu kadar mühim

bir vazife yüklemek, hadiseleri gözlemleyerek sosyal determinist ilkesini mutlak surette kabul, fizik, matematik ve sosyal her nevi hadiselerin bir takım kanunlara tabi oluşuna ve tesadüf denilen şeyin kainatta bulunmadığına inanmak lazımdır (Köprülü 1986/1, 15). Konuyla ilgili çeşitli tartışmalara değinen Köprülü, tarihin kendine özgü bir yapısının olması gerektiği düşüncesindedir (Köprülü 1986/1, 16).

Köprülü’ye göre, geçmişe ait vesikaların aslını muhafaza ettiği ve bizim onları tamamıyla ele geçirdiğimiz farz olursa bile, onların delalet ettikleri vakıaların kıymetini takdir hususunda herkesin kendi istidat ve temayüllerine bağlı kalacağı tabiidir. Binaenaleyh tarihe ait bilgilerimizde daima meçhule büyük bir yer kalacağını bilmeli ve gaye olarak, nispeten en az meçhul bırakacak hususi usulleri bulmaya çalışmalıyız (Köprülü 1986/1, 18). Köprülü, doğa ve manevi ilimlerin birliğini bir iddia olarak kabul etmiş ve esas olarak, zihnin doğa karşısındaki tutumunun diğer alanlarda da gösterilmesi gerektiğinden yana olmuştur (Köprülü 1986/1, 31-32). Tabii tarih ile beşeri tarih arasındaki fark, bir derce farkı değil mahiyet farkıdır (Köprülü 1986/1, 33).

Köprülü, tarih felsefesinin temel sorunlarını eleştirel bir tarzda inceleyerek, tarihin **doğa bilimleri**yle karıştırılmamasını ve tarihin kendine özel bir yapısının olduğunu kabul ederek, tarihçinin kendi alanının şartları ve vazifesine uygun olarak görevini yapması gerektiğini belirtmiştir. Görülen o ki, Köprülü, tarih felsefesini tarih araştırmalarında pek faydalı bulmamıştır. *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu* adlı kitabının önsözünde tarih felsefesine ilişkin olumsuz görüşünü ortaya koymuştur. Ona göre, tarih hadiselerini sosyolojik bir anlayışla çalıştıklarını zannederek, tek taraflı basit izahlarla her şeyi hallettiklerine inananlar, hakiki bir tarih anlayışına ne kadar yabancı iseler, Tarih Felsefesi ismi altında insanlık hayatının umumi tekamülünü tasvir ve izah ettikleri hayaline kapılan küçük bir filozof zümresi de, hiçbir zaman tarihçi sayılmazlar ve insanlık tarihi hakkındaki bilgilerimizi zenginleştirecek, onu ilerletecek yerde, tamamıyla öznel ve hayali hükümler vermek, indî tasnifler ve mukayeseler yapmak suretiyle, birtakım mütefekkirleri ve araştırmacıları yanlış, hatta ters yollara sevk ederler. Toynbee gibi kıymetli mütefekkilere tesadüf edilse bile, bunları hakiki tarihçilerle asla karıştırmamak lazımdır. L.Febvre’nin tarih felsefecileri hakkında muhtelif vesilelerle yaptığı ve kuvvetli tenkitlere tamamen iştirak ettiğini de belirtmiştir (Köprülü 1984, XXII). Tarih felsefesinin sorunlarını ele aldığı *Türk Edebiyatı Tarihinde Usul* adlı yazıda, edebiyat tarihçisini, araştırmalarını yaparken, mutlakiyet ve umumiyetten, tenkidi ve felsefi nazariyeler ispatına kalkışmaktan çok sakınması gerektiğinin altını çizmiştir (Köprülü 1986/1, 44).

Köprülü’nün tarih felsefesine karşı çıkışının iki nedeni olduğu akla gelmektedir. İlki, kendisinin ip uçlarını verdiği, tarih metafiziği (spekülatif tarih felsefesi) yapanların tutumlarıdır. Bu konuda belli ölçüde haklı olduğunu kabul etmek gerekir. İkincisi, 19.yüzyılın ikinci yarısında ağırlık kazanan ve 20 yüzyılın ilk çeyreğinde de büyük ölçüde devam eden, bilimlerin yöntemleri, sınıflandırılması tartışmaları çerçevesinde ortaya çıkan felsefe temelli yaklaşımdır. Söz konusu tartışmalar çerçevesinde tarihçiliğin nasıl yapılması gerektiği hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüş, tarihin (kültür ya da sosyal bilimlerin) doğa bilimleri türünden bilim olup olmadığı, tarihte öndeyinin yeri türünden sorunlar ele alınmıştır. L.Febvre ve Marc Bloch bu tartışmalardan rahatsız olan tarihçiler arasındadırlar. Köprülü, yukarıda ele alınan tarih felsefesi tartışmalarında bu sorunlarla yakından ilgilendiğini göstermektedir. Köprülü, ilmin ilerlemesinin eleştiriye bağlı olduğunu belirtmiştir. Eleştiri, genellikle felsefi bir temel gerektirdiğinden, tarih felsefesinden uzak durulmaması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Doğa bilimleri ortaya çıktıktan sonra bilgi türleri esas olarak doğa bilimleri bilgisi ve kültür bilimleri bilgisi şeklinde ayrılmıştır. Doğa bilimleri bilgisi kesinlik ve güvenilirlik açısından yüksek değerlere sahipken, kültür bilimlerinde ne kesinlik ne de güvenilirlik olmadığı genel bir tartışma konusudur.

Türkiye'nin en önde gelen tarihçisi olan Köprülü'nün tarihçilikteki başarısının nedenleri arasına, onun genelde felsefeyle özelde ise tarih felsefesiyle ilişkisi de konmalıdır.

ALAEDDİN ŞENEL

Alaeddin Şenel (1941-) Kütahya'da doğmuştur. İlk ve orta eğitimini bu kette tamamlamıştır. AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesini burslu öğrenci konumuyla 1963 yılında bitirdi. 1964 yılında aynı fakültede asistan oldu. 1968'de doktorasını tamamladı. 1980'de doçent olmuştur. 1983 yılında YÖK'e karşı olduğundan istife etmiş 1991'de fakülteye geri dönmüştür. 2001 yılında emekli olmuştur. *İlkel Topluluktan Uygar Topluma, Siyasal Düşünceler Tarihi, Irk ve Irkçılık Düşüncesi, Kemirgenlerden Sömürgecilere İnsanlık Tarihi* adlı çalışmaları vardır.

Siyaset bilimci olan Alaeddin Şenel'in çalışmaları, esas olarak siyaset felsefesi ağırlıklıdır. Bir yandan siyasal kavramların analizini yaparken, diğer yandan, insanlık tarihindeki büyük toplumsal ve siyasal dönüşümleri tarihsel seyri içinde açıklayan çalışmalar yapmıştır. Söz konusu çalışmaların kısa tanıtları aşağıda yer almaktadırlar.

Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne (1970) adlı çalışmayı Şenel'e göre, çağımızın siyasal kavramlarının içerikleri iyi kavrayabilmek için, kavramların ilk kullanılıp açıklandığı kaynaklara geri gitmek ve oradaki anlamlarını bilmek gerekir (Şenel 1970, V). Çağımızda da çok etkili olan **eşitlik ve eşitsizlik** de köklerinin tarihte aranması gereken kavramlardır. Şenel'e göre, eşitlik ve eşitsizlik inanç ve isteği, siyasal düşüncelerin üzerlerine kurulan temel kavramlarıdır. Bu yüzden, siyasal teorilere bu kavramlarla yaklaşmak ve onların yapılarını en doğru şekilde kavranılmalarını sağlayacaktır. Çalışmada amaç, bu varsayımın geçerliliğini, Eski Yunan'da ortaya çıkan siyasal teorileri alanında test etmektir (Şenel 1970, V-VI).

Şenel'e göre, siyasi teoriler, teori aşkına kurulmuş fanteziler değil, devrin siyasal olaylarını kavramak ve devrin siyasal olaylarını etkilemek ve onlara yön vermek için kurulurlar. Her iki durumda da teoriler olaylarla ilgilidirler. Eşitlik ve eşitsizlik olayları sağlıklı kavramak için uygun kavramlardır (Şenel 1970, VI). Bu anlayış çerçevesinde kitap biçimlendirilmiştir. Eski Yunan toplumu, özellikle Atina, kapitalist bir yapının sahip olduğu aşamaları geçirmiş sömürgeci siyasi yapı olarak gelişmiştir; düşüncesi, çalışmada ileri sürülen tezdır (Şenel 1970, 2). Bu tezin güçlü bir şekilde temellendirilmesi, Yeniçağda ortaya çıkan Kapitalizmin anlaşılmasına yardım edecektir.

Eşitlik ve eşitsizlik felsefenin ahlak ve siyaset alanlarında ayrıntılı bir şekilde incelenen iki konudur. Özellikle siyaset felsefesinde, adaletli bir yöntemi tarzının en önemli göstergesinin eşitsizlik sorununu nasıl çözdüğüyle ölçülmektedir.

Şenel'e göre siyasi teorilerin özelliği nedir?

Toplumların tarihi, ilkel ve tarihi olmak üzere iki devre ayrılırlar. İlkel devir, iş bölümünün olmadığından her iş herkes tarafından yapılmaktadır. Bu aşama eşitlikçi bir yapıya sahiptir. Sınıflar oluşmadığından sınıflar arası bir eşitsizlik söz konusu değildir (Şenel 1970, 2). Uygarlık aşamasında, iş bölümü oluşmuş, bireyler birbirlerinden farklılaşmış, sınıflar ortaya çıkmıştır. (Şenel 1970, 3). Eşitsizlik temeline oturan uygar toplumun nasıl ortaya çıktığı temel sorunlardan biridir. Bu sorunun cevabı, Yunan toplumunun geçirdiği tarihi süreçte eşitlikten eşitsizliğe nasıl geçtiğini gösterilerek verilmiştir (Şenel 1970, 3). Eşitlik ve eşitsizlikle ilgili düşünceler, iktisadi ve siyasi yapı göz önünde bulundurularak temellendirilmiştir (Şenel 1970, 3-4). Kitabın sonunda Şenel şu kararı vermiştir: Yunan uygarlığı, eşitsiz-

lik temeline oturmuş üç bin yıllık uygarlık geleneğinin mirasını devralmış, onu geliştirmiştir (Şenel 1970, 531).

Şenel, bir yandan iktisadi, sosyal, siyasi yapının tarihi sürecinde oluşan değer ve kurumları incelerken , aynı zamanda dönemin düşünürlerinin oluşan değer ve kurumları nasıl değerlendirdiklerini incelemiştir. Böylelikle, hem tarihin kurumsal seyri hem de siyaset, devlet, haklar, hukuk gibi konularını da içeren eşitlik ve eşitsizlik hakkında neler düşünüldüğünü sergilemiştir.

İlkel Topluluktan Uygar Topluma (1985) başlıklı çalışmanın amacı şöyle açıklanmıştır: 19. ve 20. yy kadar öne sürülen insanlığı tarihsel bütünlüğü içinde ele alan, ancak, onu bilimsel verilere değil düşünsel kurgulara dayandıran eski kurmaları ve toplum bilimi düşüncel kurgulardan kurtarıp bilimsel verilere dayandırayım derken onu tarihsel eğiliminden koparma çabasında olanlara karşı eleştirel bir tavır ortaya kaymaktadır. Ayrıca, olumsuz yargılardan kurtulup, yeni bir yaklaşımın mümkün olduğunu göstermektir. Bu ise, ekonomi ideoloji etkileşimi örneğinde ve özellikle toplumsal yapı - siyasal düşünüş ilişkisi üzerinde durularak yapılmaya çalışılmıştır (Şenel 1985, IX). Şenel tarafından belirtilen bu amaç, İlkel Topluluğun Ekonomik Toplumsal Yapısı; İlkel Topluluktan Uygar Topluma Geçiş aşamasında Ekonomik, Toplumsal, Düşüncel ve İdeolojik Yapıların Etkileşimi; Uygar Toplumda Ekonomik Toplumsal İdeolojik Yapıların Etkileşimi başlıklı bölümlerde ayrıntılı incelenmiştir.

Siyasal Düşünceler Tarihi (1986) adlı çalışmada, A. Şenel, ilkel topluluklardan başlayarak tarihsel süreçte temel insan teşkilatlanmasını ve medeniyetlere dönüşümünü, temel kurumlar ve değerler üzerinden ele almaktadır. Temele aldığı İlkel toplumların yaşayış tarzları, inançları, beslenme tarzlarını incelemiş ve düşünce tarzları üzerinde durmuştur. İlkel toplumdan medeni topluma geçiş, tarıma bağlı olarak yerleşik hayata geçiş ve iş bölümü olmak üzere iki temel çerçevede ele alınmıştır. Uygarlığın yayılma şartları, ticaret, savaş teknikleri ile üretim tekniklerin üzerinden açıklanmıştır. Yunan öncesi varolan Sümer, Mısır, Babil, Akad, Hitit gibi medeniyetlerin toplumsal, siyasal, dinsel yapılarını incelemiştir. Yunan dönemine denk gelen İran, Hint, Çin, İbraniler ağırlıklı olarak toplumsal yapı, düşünüş ve siyasi yapıları açılarından konu edinilmişlerdir. Eski Yunan ve Roma medeniyetlerini malzeme bolluğu nedeniyle daha ayrıntılı incelenmiştir. Hem toplumsal, siyasal, dinsel yapılar incelenirken hem de söz konusu medeniyetlerin yetiştirdiği düşünürlerin ele alınan konular hakkındaki görüşleri detaylı bir şekilde verilmiştir. Ortaçağda baskın karakter olan feodal yapı üzerinde durulmuş, Hristiyanlığın Latin dünyasında ortaya çıkardığı siyasal düşünüş çeşitli yönleriyle tartışılmıştır. Ayrıca Bizans düşüncesindeki gelişmeler üzerinde de durulmuştur. Yeniçağın ortaya çıkışında belirleyici kurum ve değerlerin açıklanması, siyasal yapıların neler oldukları, incelenmiştir. Machievelli, Bodin, Hobbes, Locke, Montesquieu, Rousseau gibi dönemin önde gelen düşünürlerinin siyasal görüşleri değerlendirilmiştir. A. Şenel’in bu çalışması, siyasal düşünücüler tarihi konusunda, bütünlüklü bir bakış sunan Türkçe üretilmiş, nadir eserlerden biridir.

Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi (2006) adlı çalışmasının Giriş bölümünde, çalışmanın taşıyıcı kavramları olan insan ve tarihten ne anladığını çeşitli yönleriyle açıklayarak, nasıl bir yol izlediğini belirtmiştir. Bu bağlamda **insanlık tarihi** başlığı neden seçtiğini, hangi sorunları dışarıda bırakmak istediğini, çeşitli tarih anlayışlarının yetersizliklerini gerekçeleriyle birlikte ortaya koymuştur (Şenel 2006, 9-26).

İnsanlık tarihi ya da dünya tarihi başlıklı çalışmalar, insanlığın bir bütünlük olarak ortaya koyduğu ürünleri esas alıp anlatmak amacındadırlar. Her toplumun evren tasavvurunda bir insanlık tarihi içkindir, bununla birlikte, günümüzde baskın olan insanlık tarihi, Batı Avrupa merkezli bir yapı sergilemektedir.

Kitap 10 kesim 30 bölümden oluşmaktadır. Kesimler ve kesimlerde yer alan çeşitli bölümlerin adını bildirerek, İnsanlık Tarihi'nin nasıl bir plan üzerine kurulduğunun bir örneğini tanıtmak istiyorum. I. Kesim: Antropogenesis: İnsanın Oluşumu., Cansız Maddenin Evrimi, Büyük Patlamadan Büyük Sıçramaya, Canlıların Evrimi, İnsanın Evrimi, Organik ve Kültürel Evrimler. II. Kesim: İlkel Topluluklar, İlkel Toplulukların Yapısı, İnsan-İnsan ve İnsan-Doğa İlişkileri, İlkel Topluluğun Evreleri, İlkel Topluluğun Durağan Yapısı, Paleolitik Kültürler, İlkel Düşünüşün Rekonstrüksiyonu. III. Kesim: İlkel Topluluktan Uygar Topluluğa Geçiş. Mezolitik Kültür, Maddesel Kültürde Gelişmeler, Tinsel Kültürde Gerileme Savları, Mezolitikte Geçim Biçimleri, Neolitik Devrim, Neolitik Devrim Olgusu, Tarım Biçimleri, Toprağa Yerleşme, Neolitik Zanaatlar, Neolitiğin Eski Dünyaya Yayılışı, Yeni Dünya Neolitiği. IV. Kesim: Uygar Toplum. Uygarlığa ve Devlete Geçiş Kuramları, İlk Uygar Topluma Geçişin on Koşulu, Sümer'de Uygarlığa Geçiş, Kültürel Evrimde Devrimci Gelişmeler, Mezopotamya Örneğinde Uygar Toplumun Yapısı, Uygar Toplumun Kurumlarının Gelişmesi, Mezopotamya Uygar Toplumunun Katmanları, Tarımcı Uygar Toplumun Dinsel Düşünüş Biçimi, Mitoslarda Yansıtılan Dinsel İdeoloji, Uygarlığın Batı Asya'dan Eski Dünyaya Yayılması, Uygarlığın Yayılmacı Güçleri, Yayılmanın Getirdiği Düşünsel Gelişmeler, V. Kesim: Eski Dünya Eskiçağ Uygarlıkları. Mısır Uygarlığı, Hint Uygarlığı, Çin Uygarlığı. VI. Kesim: Uygar Toplum-Barbar Topluluk Etkileşimi. Uygar Dünyaya Barbar Akınları, Kara Uygarlıklarından Deniz Uygarlıklarına, Uygarlığın Anadolu'ya Girişi, Anadolu Uygarlığı Örneği Hititler, Deniz uygarlığı Örneği Girit, Kent Devletlerinden Eski Dünya İmparatorluğuna, Kenttanrıçılıktan Tektanrıcılığa, Zoroastercilik (Zerdüştlü), Musacılık. VII. Kesim: Eski Dünya Klasik Uygarlıkları: Yunan, Roma, Bizans.VIII. Kesim: Ortaçağ Hristiyan ve İslam Uygarlıkları. IX. Kesim: Yeni Dünya (Amerika Kıtaları) Uygarlıkları. X. Kesim: Eski Dünya'da Endüstri Uygarlığına Geçiş ve Yeni Dünya'da Dünyanın Sonu.

Sıralanan bu başlıklar, insanlık ya da dünya tarihinin ne türden bir içeriğe sahip olduğunu göstermektedir. Evrenin oluşumundan başlayarak, insanın evrimi ve insanın yaratıp sürdürdüğü kültürel yapının önemli aşamaları, ortaya çıkan temel kurumlar ile kurumlar çerçevesinde oluşturulan medeniyetler çeşitli yönleriyle incelenmiş sistematik bir biçimde ortaya konmuştur. Türk tarihçiliği, meslekten tarihçi olmayan Alâeddin Şenel'in elinden model teşkil edecek bir dünya tarihi kazanmıştır.

Özet

Adnan Adıvar'ın din ile bilim arasındaki ilişkileri nasıl değerlendirdiğini tartışmak.

Adnan Adıvar, siyasi hayata ilişkin çeşitli düşünceleri olmakla birlikte, burada felsefeyle ilişkilerini bilim tarihleriyle ele aldık. O, bilimin 20. yüzyıldaki önemini çok iyi kavramış ve sorunların büyük kısmının bilim üzerinden çözüleceği ilkesinden hareket etmiştir. Ayrıca 19. yüzyılda doğruğa ulaşan bilim din tartışmaları ve bu tartışmaların Türkiye'ye yansımalarının da etkisiyle bilim tarihi çalışmalarına girişmiştir. Türklerin bilim konusundaki geçmişi ile din bilim ilişkileri onun öne çıkan düşünceleri olmuştur. *Osmanlı Türklerinde İlim* başlıklı çalışmada Türklerin doğa bilimleri konularını nasıl algıladıklarını ve modern bilim konularında neler yaptıklarını ortaya koymaya çalışmıştır. Tarih Boyuca İlim ve Din başlıklı çalışma ise, merkeze, felsefe, din, ve bilimin alındığı genel düşünce tarihlidir.

Bilim ile din arasındaki ilişkiyi araştırırken bu ilişkinin tarihini ortaya koyması ve söz konusu ilişkiyi felsefe üzerinden sergilemesi, felsefe çalışmalarına önemli bir katkı sağlamıştır. Adıvar, hem bilim din ilişkisinin Batı düşüncesi çerçevesinde nasıl seyrettiğini sergilemiş hem de bir düşünce tarihi ortaya koymuştur. Ayrıca Türklerde bilimin durumunu araştırması da kendi başına bir değerdir.

Fuad Köprülü'nün tarih felsefesiyle ilişkili düşüncelerini tartışmak.

Fuad Köprülü, Türkiye'nin en iyi tarihçisi ya da en iyilerden biridir. Türk tarihinin bütününe kapsayan çalışmalarında, edebiyat, medeniyet, İslam, siyaset, hukuk, şiir, şairler, inanç, devletin kuruluş şartları, iktisadi yapı gibi çok çeşitli alanlarda düşünceler geliştirmiştir. Tarihçiliğindeki başarısı, onun yirmi yaşında yazdığı tarih felsefesi içerikli yazıyla yakından ilgilidir. Tarih felsefesiyle ilgili okumaları ve *Türk Edebiyatında Usul* adlı çalışması, felsefeyle ilişkisini çok iyi yansıtmaktadır. Felsefeyle tarih arasındaki ilişkinin iyi bir örneği olmakla birlikte, tarih felsefesi okuma ve bunu düşüncelerine yansıtma anlayışı, sonraki tarihçiler arasında devam etmemiştir.

Alaeddin Şenel'in siyasi düşünceler tarihi ve siyaset felsefesi hakkındaki görüşlerini değerlendirmek.

Alaeddin Şenel, tarihçiliğin siyaset kolunu temsil etmektedir. Siyaset bilimi çalışmalarının temeline siyaset felsefesini koyması (*Eski Yunan'da Eşitlik ve Eşitsizliğin Kaynağı*) siyasi tarihi yorumlayış tarzını önemli ölçüde etkilemiştir. Bir yandan siyasi düşünceler tarih yazması, buna paralel olarak hacimli (1300 sayfa) bir insanlık tarihi yayınlaması, onun düşüncelerinin siyasal temelde insanlık tarihi şeklinde biçimlendiğini göstermektedir. Her üç düşünür de Türkiye'de felsefenin gelişmesinde yayınlarıyla doğrudan ya da dolaylı olarak büyük katkılar sağlamışlardır.

Kendimizi Sınayalım

1. Felsefe, felsefe olmayanlardan neden faydalanmalı?
 - a. Kendi çalışma alanı olmadığından
 - b. Bilgi alanını zenginleştirmek ve ileri sürdüğü açıklamaları güçlendirmek için.
 - c. Güçlü olduğunu göstermek için
 - d. İleri sürülen düşünce yapılarını engellemek için
 - e. Bilginin imkanını sorgulamak için
2. Adıvar Osmanlılarda hangi bilimleri araştırmıştır?
 - a. Matematik, tabii (doğa) ilimler ve tıp
 - b. Tarih, fizik, coğrafya
 - c. Müzik, toplum, siyaset
 - d. Astronomi, heyet, tıp
 - e. Okçuluk, hayvancılık, ziraat
3. Adıvar tümel din ifadesiyle neyi kastetmiştir?
 - a. Budizm, Şintoculuk ve Taoculuk
 - b. İslam, Şamanlık, Maniheizm
 - c. Yahudilik, Zerdüşilik, Süryanilik
 - d. Hinduizm, Katoliklik, Protestanlık
 - e. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam
4. Adıvar'a göre dini irade üzerinden açıklayanların dayanakları nedir?
 - a. Ahlak
 - b. Siyaset
 - c. Hukuk
 - d. Tanrı
 - e. Tarih
5. Adıvar'a göre ilim kavramı hangi anlamlara gelir?
 - a. Felsefe
 - b. Siyasi anlayışlar
 - c. Tarih anlayışlar
 - d. Bütün beşeri bilgiler
 - e. Tarikat anlayışları
6. Köprülü tarihin doğa bilimleri ile ilişkilendirilmesine nasıl bakmıştır?
 - a. Olumlu bakmıştır
 - b. Sıcak bakmamıştır
 - c. Konuyla ilgilenmemiştir
 - d. Felsefeye karşı çıkmıştır
 - e. Doğa bilimlerine katılması taraftarı olmuştur.
7. Köprülü, tarihçilerin tarih felsefesiyle ilgilenmelerine neden karşı çıkmıştır?
 - a. Tarihi bilim kabul etmediğinden
 - b. Felsefenin kafa karışıklığı yaratmasından
 - c. Doğa bilimlerini değersiz görmesinden
 - d. Felsefenin şüpheli bir yapıya sahip olmalarından
 - e. Tarih metafiziklerinden kaynaklanan sorunlar ve tarihi doğa bilimi haline getirilme çabaları
8. Şenel'e göre siyasal kavramların içerikleri nasıl kavranır?
 - a. Tarihsel kökenleriyle
 - b. Teorideki yerleriyle
 - c. Siyaseti belirleme gücüyle
 - d. Felsefi özellikleriyle
 - e. Tanrısal özellikleriyle
9. Şenel'e göre toplumların tarihleri nasıl bölümlenir?
 - a. İlk, orta ve yeni çağlar
 - b. İlkel ve tarihsel (uygar)
 - c. Devletli ve devletsiz
 - d. Geri ve ileri
 - e. Modern ve dini
10. Şenel'e göre insanlık tarihi ifadesi ne anlama gelir?
 - a. Dünyanın doğa tarihi
 - b. Milletlerin tarihi
 - c. İnsanlığın temel değerleri ve kurumlarının tarihi
 - d. Siyasi öğretilerin tarihi
 - e. Dini öğretilerin tarihi

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. b Felsefenin felsefe olmayanlardan faydalanma-
lı nedeni, bilgi alanını zenginleştirmek ve ile-
ri sürdüğü açıklamaları güçlendirmektir. Eğer
yanıtınız yanlışsa, ilgili kısmı yeniden gözden
geçiriniz.
2. a Adivar Osmanlılarda Matematik, tabii (doğa)
ilimler ve tıp bilimlerinin olup olmadığını araş-
tırmıştır. Eğer yanıtınız yanlışsa, ilgili kısmı ye-
niden gözden geçirin.
3. e Adivar, tümel din ifadesiyle, Yahudilik, Hıristi-
yanlık ve İslam'ı içeren dinler birliğini kastet-
miştir. Eğer yanıtınız yanlışsa, ilgili kısmı yeni-
den gözden geçiriniz.
4. a Adivar'a göre dini irade üzerinden açıklayan-
lar ahlaki dayanak olarak kullanmışlardır. Eğer
yanıtınız yanlışsa, ilgili kısmı yeniden gözden
geçiriniz.
5. d Adivar'a göre ilim kavramı, Bütün beşeri bilgi-
ler anlamına gelmektedir. Eğer yanıtınız yanlış-
sa, ilgili kısmı yeniden gözden geçiriniz.
6. b Köprülü tarihin doğa bilimleriyle ilişkilendiril-
mesine sıcak bakmamıştır. Eğer yanıtınız yanlış-
sa, ilgili kısmı yeniden gözden geçiriniz.
7. e Köprülü, tarihçilerin tarih felsefesiyle ilgilenme-
lerine karşı çıkma nedeni, tarih metafiziklerin-
den kaynaklanan sorunlar ve tarihi doğa bilimi
haline getirilme çabalarıdır. Eğer yanıtınız yan-
lışsa, ilgili kısmı yeniden gözden geçiriniz.
8. a Şenel'e göre siyasal kavramların içerikleri, ta-
rihsel kökenlerinin bilinmesiyle kavranır. Eğer
yanıtınız yanlışsa, ilgili kısmı yeniden gözden
geçiriniz.
9. b Şenel'e göre toplumların tarihleri, ilkel ve ta-
rihsel (uygar) olmak üzere ikiye ayrılır. Eğer
yanıtınız yanlışsa, ilgili kısmı yeniden gözden
geçiriniz.
10. c Şenel'e göre insanlık tarihi ifadesi, İnsanlığın tem-
mel değerleri ve kurumlarının tarihi anlamına
gelmektedir. Eğer yanıtınız yanlışsa, ilgili kısmı
yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Kitabın adını ve konusunu Osmanlı Türkleriyle sınırla-
ması, bilimsel çalışma anlayışı çerçevesinde temkinlilik
ve nesnellik göstergesidir

Sıra Sizde 2

Felsefeyi doğuran nedenlerden biri de dinin ne demek
olduğunu, neden ibadet ihtiyacı duydukları üzerine dü-
şünmeye başlamalarıdır.

Sıra Sizde 3

Osmanlı Devleti'nin son döneminde, çöküşten kurtu-
luşun en iyi yolunun bilim olduğu anlayışı eğitilmiş
çevrelerde baskın hale gelmesi ve kişisel kaygıları ve
meraklarıdır.

Sıra Sizde 4

Tarih malzemesinden, doğa bilimlerinin doğadan elde
ettikleri yasalar gibi, tarih yasaları çıkartılmaz.

Sıra Sizde 5

Siyasi teoriler, teori aşkına kurulmuş fanteziler değil,
devrin siyasal olaylarını kavramak ve devrin siyasal olay-
larını etkilemek ve onlara yön vermek için kurulurlar.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Ada, T. (2010). **Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği**. İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri TİC A.Ş., İstanbul.
- Adıvar, A. (1950). **Dur Düşün**. Ahmet Halit Kitapevi, İstanbul.
- Adıvar, A. (1954). **Hakikat Peşinde**. Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul.
- Adıvar, A. (1969). **Tarih Boyunca İlim ve Din**. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Adıvar, A. (1970). **Osmanlı Türklerinde İlim**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Köprülü, F. (1976). **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**. Yayına Hazırlayan, Orhan F. Köprülü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Köprülü, F. (1984). Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Köprülü, F. (1986/1). "Türk Edebiyatı Tarihi'nde Usul". **Edebiyat Araştırmaları I**. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Köprülü, F. (2000). "Türk İstilasından Sonra Anadolu Tarih-i Dinisine Bir Nazar ve Bu Tarihin Membaları". **Anadolu'da İslamiyet**. Yayına Hazırlayan, Mehmet Kanar. İnsan Yayınları, İstanbul.
- Köprülü, F. (2004/1). **Edebiyat Araştırmaları II**. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Köprülü, F. (2004/2) **Türk Edebiyatı Tarihi**. Yayına Hazırlayan, Orhan F. Köprülü. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Köprülü, F. (2005/1). **İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**. Yayına Hazırlayan, Orhan F. Köprülü. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Köprülü, O. (2006) "Fuad Köprülü'nün Hayatı ve Eserleri". **Fuad Köprülü Tarih Araştırmaları I**. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Şenel, A.(1970). **Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne**. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Şenel, A.(1985). **İlkel Topluluktan Uygar Topluma**. Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.
- Şenel, A.(1986). **Siyasal Düşünceler Tarihi**. Teori Yayınları, Ankara.
- Şenel, A.(2006). **Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi**. İmge Yayınları, Ankara.

TÜRKİYE'DE FELSEFENİN GELİŞİMİ-I

6

Amaçlarımız

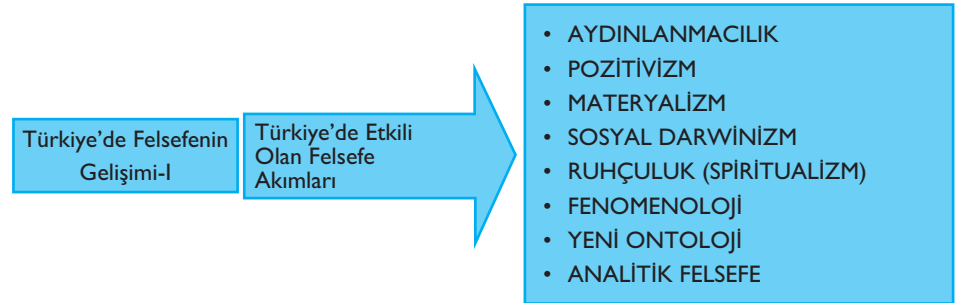
Bu ünite tamamlandıktan sonra,

- 👁️ Türkiye'de etkili olan bazı felsefe akımlarını tanıyabileceksiniz.
- 👁️ Türkiye'de etkili olmuş bazı felsefe akımlarının özelliklerini tartışabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Aydınlanma
- Akıl
- Eleştiri
- İnsan
- Pozitivizm
- Bilim
- Sosyal Darwinizm
- Fenomenoloji
- Bilgi

İçindekiler

Türkiye’de Etkili Olan Felsefe Akımları

Batı kaynaklı kurumların giderek devlet ve toplum yapısında etkili olmalarına paralel olarak, Batı düşünce yapısında oluşan felsefe akımları da Türkiye’de taraftar bulmuşlardır. Edilgin bir şekilde benimsenen söz konusu düşünce akımlarından etkili olanlar, Aydınlanmacılık, Pozitivizm, Materyalizm, Sosyal Darwinizm, Spiritüalizm’dir. Bunların yanında felsefe akımı olarak Fenomenoloji, Yeni ontoloji ve Analitik Felsefe de sayılabilir.

AYDINLANMACILIK

Aydınlanma, genel olarak, insan aklını esas alarak, kültürel dünyayı akıl aracılığıyla kurmaya çalışan, insanı kökeni, yeteneklerini ve haklarını doğa temelli açıklayan, benzer şekilde devletin kökeni, organları ve yapısı hakkındaki temellendirmeleri akıl ve doğa esasına göre yapan, Rousseau, Voltaire, Montesquieu gibi düşünürleri içinde toplayan ve daha çok 18. yüzyıla örtüştürülen anlayıştır.

Tanzimat sonrasında görülmeye başlanan ve giderek hakim olan, devlet, insan, tarih düşünceleri, Aydınlanma anlayışları çerçevesinde oluşmuştur (Birand 1945, 113-137). Özellikle Rousseau ve Voltaire’nin etkisi çok belirgindir (Hanioğlu 1985, 24 Not 61). Jön Türkler, en çok Fransız İhtilali ve ihtilal düşünürlerinden etkilenmişlerdir. Rousseau’nun *Toplum Sözleşmesi* adlı kitabı, etki açısından öne çıkanlar arasındadır (Hanioğlu 1981, 162). Rousseau, bilime karşı gösterdiği eleştirel tutum nedeniyle, Voltaire’den daha geri planda tutulmuştur (Hanioğlu 1985, 24-25). Bununla birlikte, Rousseau etkisiyle yasaların doğal durumdan türetilmesi yolunda düşünceler geliştirilmiştir (Hanioğlu 1985, 71). Namık Kemal, Montesquieu’nun Cumhuriyet, Monarşi, Despotizm olarak ele aldığı üç devlet şeklini açıklamalarının etkisindedir (Birand 1945, 122-123). Bütün etkilenmelerine rağmen Namık Kemal bazı açılardan Aydınlanma düşünürlerden ayrılmıştır. Ahlakın kitap ve sünnetten alınan hükümlerin öğrenildiğini kabul etmiştir (Birand 1945, 139). Namık Kemal’in adlarını andığı düşünürler şunlardır: Platon, Aristoteles, Zeno, Çiçero, Descartes, Bacon, Rousseau, Voltaire, Condorcet, Turgot, Robespierre, Danton, Garibaldi, Silvio Pellico. Siyaset ilminde hoca kabul ettiği Montesquieu, Lock ve Fransız tarihçi Volney de bu listede yer alırlar (Mardin 1998, 368-369). Halk egemenliği fikri, Rousseau’dan gelirken, sözleşme anlayışı Lock’un sözleşme anlayışına daha yakındır. Kuvveler ayrılığı düşüncesini Montesquieu’dan almıştır. Osmanlı İmparatorluğunun gerilemesiyle ilgili tahlillerini Volney’den gelirken his ve duygu vurgusu romantik yazarlara yakındır (Mardin 1998, 368- 369). Namık Kemal devletten söz et-

tiği yerlerde kullandığı “manevi şahsiyet” ifadesi, Rousseau’nun “manevi ve kolektif birlik” ifadesinin bir yansımasıdır. Rousseau ikili sözleşmeyi kabul etmediğinden ve genel irade teorisinden çıkan sonuçların gerektirdiklerinden nefret eden Namık Kemal, ikili mukavele konusunda Locke’a yönelmiştir. Kemal’in genel irade fikrine muhalefet edişi ise, hukuk dersleri aldığı Emile Acolas’ın fikirlerine bağlanabilir (Mardin 1998, 369-370). Ziya Paşa’da ise Fransız Devrimi ve Rousseau etkisi belirgindir (Mardin 1998, 380-381).

Macit Gökberk, Aydınlanma düşüncesini tek kurtuluş yolu olarak görmüş, hem düşüncelerini hem de toplumla ilgili sorunları Aydınlanma anlayışı bağlamında ele almayı, tek gerçek yaklaşım tarzı olarak benimsemiştir. Ona göre, Aydınlanma: Akdeniz çevresi ve gerilerinin bir ürünü olan Batı uygarlığının bir ürünüdür. Hegel’in deyişiyle, Batı uygarlığı, tarihte üstünlük sağlayan bir ilke ortaya çıkarmıştır. Bu ilke ile, uzun birikimlerden sonra, Milattan önceki 6. yüzyılda bugünkü Batı felsefe ve biliminin, dolayısıyla bunlara dayanan Batı uygarlık düzeninin temelleri atılmıştı (Gökberk 1997/4, 52-53). Aydınlanma döneminin esas temeli, Rönesans ile Reform hareketleriyle atılmıştır. Söz konusu hareketler, Ortaçağ’ın dünya ile din işlerindeki otoritesini kırmış, böylelikle Avrupa insanı yeni bir hayat düzeninin temellerini aramaya yönelmiştir. Bu arayışa, peşin hükümlerden arınmış, her şey - din, devlet, bilgi- karşısında eleştirel davranmak, düşüncesi kılavuzluk etmiştir (Gökberk 1948, 12). Ortaçağda kişi yoktu, birey yoktu, yalnız cemaat vardı, toplum vardı ve bunlar birey üstü olarak benimsenmişlerdir Akılla aydınlatılan gelişme bireyin oluşmasını sağlamıştır (Gökberk 1983/1, 7). 18.yy doğa sistemini, kültür alanında da yürütmek istemiştir. Tabiat olaylarını olduğu gibi, kültür olaylarını da aklın ışığına tutmak isterler. Gelenek ve peşin hükümlerden kendini kurtaran akli esas alan bir din, ahlâk idesi ve rasyonel bir kültür anlayışı doğmuştur (Gökberk 1948, 13-14). Bu süreç boyunca ortaya çıkan nitelikler aydınlanma çağını oluşturmuştur. Ortaya çıkan yeni şey, doğayı ve insan dünyasını akıl yoluyla aydınlatıp kavramaktır. Sonraki süreçte, aklın gücü, büyü ve din dünyasının çözülmesine sebep olmuştur (Gökberk 1997/4, 52-53). Gökberk’e göre aydınlanma, düşünme ve değerlendirmenin geleneklere bağlı olmaktan kurtulup insanın kendi aklı ile, kendisinin yapmış olduğu denemeler ve gözlemler ile hayatını aydınlatmaya girişmesidir (Gökberk 1948, 11). Aklın yol göstericiliği, din ve geleneği aklın eleştirel süzgecinden geçirmek anlamına gelir (Gökberk 1997/12, 140). Aydınlanmanın getirdiği bilgi demokrasisi, kültür değerlerinin herkese ulaşması gerektiği ilkesi, ulusal dillerin kültür dili olmalarını da zorunlu kılmıştır (Gökberk 1997/12, 141).

Aydınlanma sürecinde, Avrupalı insan, din ve geleneğin dışına çıkmıştır (Gökberk 1997/6, 79). Vahiy akıl süzgecinden geçirilmiştir (Gökberk 1948, 35). Aydınlanmanın *devlet* anlayışı, doğal hukuk esasına göre yorumlanmıştır. Doğal hukuk, tarihin gidişine göre değişen pozitif hukukun tersine hiç değişmeden kalan, insanların akıllarına ve gönüllerine kazınmış olan, doğadan ve doğuştan hakların bulunduğu iddia eden sistemdir. (Gökberk 1948, 16). Akıl, hayatın biricik sarsılmaz temeli olunca, bireyin içinde bulunduğu topluma olan bağları gevşer veya çözülür. Tek realite olan bireyin doğal haklarının tespiti ile onların devlet ve toplumdan öncelikleri ve üstünlüklerinin kabulü benimsenmiştir. Menfaat birliği esas alınmıştır. Bireylerin birlikte yaşamalarını belirleyen bir sözleşme olduğunu kabul etmişlerdir (Gökberk 1948,17). Yapılarında bulunan bir araya gelme içgüdüleri, onları bir söz-

leşme yapmaya götürmüştür (Gökberk 1948, 26). Batıda bireye verilen değer, bireyin özgürlüğü, hepsi Aydınlanma sürecinin sonucudur (Gökberk 1982, 21). Gökberk, Aydınlanmanın genel özelliklerini *Felsefe Tarihi* adlı kitabında maddeler halinde sıralamıştır: 1- Din temelli açıklama sistemi, yerini akıl temelli açıklamalar ve temellendirmelere bırakmıştır. Aklın ön plana çıkmasıyla birlikte, eleştirel bir tutum gelişmiş, önceki değer ve kurumlar sorgulanmıştır. Her şeyin ölçüsü olan Tanrı yerine, insan (akı) ölçü olarak kabul edilmiştir. İnsanın ölçü kabul edilmesi göreceli yaklaşımların artmasına neden olmuştur. 2- İnsan ve kültür sorunları düşüncenin başlıca konusu olmuştur. 3- Metafizik düşünceler üretmek yerine, duyular ve deneye dayanan düşünceler hakim olmaya başlamıştır. 4- Toplum hayatını belirleyen, devlet, din ve toplum gibi kavramlar, soru konusu yapılmış ve kökenlerinin araştırılması felsefenin başlıca konuları arasında sayılmıştır. 5- Teorik tartışmalar toplumun geniş bir kesimi tarafından takip edilmeye başlanmış, buna bağlı olarak toplumsal bilinç artmıştır. 6- Edebiyat yeni gelişmeleri konuları arasına katarak, yeni yaklaşımların toplumun büyük bir kısmı tarafından öğrenilmesine yardımcı olmuştur (Gökberk 1974, 339).

Gökberk’e göre, Avrupa kültür çevresinin ortaya koyduğu düşüncelerden biri bireysellik. Bölünmezlik anlamına gelen bireysellik (individualitas), ulusçuluğun kökünü oluşturur. Hümanizma, gerçek insanlık; tek insanın bağlı olduğu toplum içinde kendi “biricikliğini” ulusların da, insanlık çevresinde kendi içlerine kapalı birer dünya olan benliklerini duyup geliştirmeleridir. Tek insanlar da, uluslar da, daha büyük organizmaların sadece birer organı değildirler, birer kişidirler, birer kişiliklerdir. Bunlar özelliklilerini özgür olarak geliştirmekle, insanlığın çok çeşitli ve renkli biçimlerini gerçekleştirmiş olurlar (Gökberk 1997/6, 76). Ulusçuluk görüşünün Yunan kökleri olmakla birlikte, Avrupa’da gerçekleşmiştir (Gökberk 1997/6, 77). *Bilinç olarak ulusu* yaratan Avrupa kültür çevresi olmuştur (Gökberk 1997/6, 78). Bu bağlamda insan, ne nesne gibi olmuş-bitmiş bir şeydir; ne de hayvan gibi kaskatı bir çerçevenin içinde kapanıp kalmıştır. O bir iddiadır. Şu veya bu olanak iddiasıdır; gerçekleştirilecek bir varlık programı, bir hayat planıdır. İnsan hayatı olmuş bitmiş, kapalı bir gerçek değildir, ileriye doğru açık olan, henüz olmamış olması istenilen bir gerçekliktir (Gökberk 1997/3, 44). Toplulukların hayatı da bu belirlenimlere uyar (Gökberk 1997/3, 44).

Toplumların hayat planları, tarih içinde bazı dönemlerde değişirler ve bu değişimlere devrim denir. Devrimlerde bir hayat planını bırakılır, bunun yerine bir yenisini konulmaya çalışılır (Gökberk 1997/3, 44-45). Kendi devrimizde yapılanlar bunlardan farklı değildir. Varoluşumuzu bir zamanlar biçimlendirmiş olan bir varlık planını bırakıp bir yenisine yöneldik, şimdi bu yenisini gerçekleştirmeye uğraşıyoruz. Bıraktığımızın iddiası ne idi? Şimdi benimsemeye çalıştığımızın göz önüne bulundurduğu nedir? (Gökberk 1997/3, 45). Gökberk’e göre, bırakılan hayat planı, varlığımızı öte dünyaya göre ayarlıyordu. Öbür dünya değer ölçüsü olunca da, bu dünyadaki hayat bir gölge hayat olur, asıl gerçek hayat olmaz. Burada insan, az veya çok, doğal varlığını yadsımaya gider; İçgüdülerin baskı altında bulundurulur, yaşama sevincini duymaktan kaçır. Bundan dolayı da kendisi, içinde bulunduğu doğal çevreye sadece uymaya çalışır; bunun verdiklerinden başkasına aramaya kalkmaz. Dünyanın çatışmalarının içinden geçerken, öbür dünyadaki her şeyi uzlaştırmış olan kurtuluşu özler. Burada insan kendini ağırlık merkezi kendisinde olan bir varlık diye anlamaz, kişiliğini bilmez, o sadece, Tanrı’nın kuludur, sayısız örneklerden bir örnektir (Gökberk 1997/3, 45). Yeni kabul edilen hayat planı, bütünü başka türlü bir insan varlığını gerçekleştirmeyi göz önüne almıştır. Yeni an-

layıştaki insanın anayurdu dünyadır, dünyanın bütün bolluğunu, bütün renkliliğini yaşamak ister, bu yaşama iştahı doğal ortamındakilerle yetinmemeye götürür, sınırları dışına çıkar, kendi yaratması olan boyuna gelişen tabakayı yükseltir. Doğanın güçlüklerine boyun büküp teslim olmaz, meydan okur, doğayla girdiği çetin savaşı kazanmak için teknikler geliştirir, maddenin içinde saklı olan makineyi ortaya çıkarır. Onun için teknik, sadece, bir para, bir bilgi işi değildir. Teknik insanın dünya karşısında duruşuyla sıkı sıkıya ilgilidir (Gökberk 1997/3, 45). Dünya, soluk bir gölge ve insan gelip geçici bir misafirse, o zaman bulduğumuza razı oluruz, o zaman hayatımız bir çöl bitkisinin sefaletine katlanmaktır. Öyle değil de varlığımızın gerçek taşıyıcısı ise, o zaman, içinde yaşamının sevincini tadabilmek için, onun kendimize uydurmaya, kendimize göre düzeltmeye çalışırız. Böyle bir varlık programında insan örneklerden bir örnek değildir; biricik bir görünüştür; bağımsız bir kişidir; Tanrı bile onun kişiliği için bir engeldir (Gökberk 1997/3, 45-46). Geriye döndürmek isteyenler, insan yapısının öz niteliğini anlamamış, bu yapının içinde geçmişten gelip geleceğe doğru uzanan bir gidiş olduğunu kavrayamamış olanlardır. Bunlar, olacak olanı biçimlendirme gücün kendilerinde bulamayanlardır, bu güç kendilerinde bulunmadığı için onu bu toplumda da olmadığını sananlardır (Gökberk 1997/3, 46). Gökberk, geçmişinin kullanılmasına değil, putlaştırılmasına karşı olduğunu belirtse de (Gökberk 1997/3, 46), Aydınlanma çerçevesiyle uyumlu olanları kastettiği izlenimi vermektedir.

SIRA SİZDE

2

Gökberk’e göre Aydınlanma anlayışına göre insanın yurdu neresidir?

Avrupa toplumları, Rönesans sürecinden başlayarak dünyaya yönelik yaşama-yı tercih etmişler, yeni anlayışa göre değerlerini belirlemişler (Gökberk 1997/8, 106-107). Aydınlanmanın bu dünyaya dönük olmasının iki nedeni, ulus ve dünyaya yayılmasıdır (Gökberk 1997/12, 139). Bu iki ilke imparatorluğun yapısı gereği uluslar üstü olması nedeniyle, Türklere yabancısıdır (Gökberk 1997/12, 139). Ortaçağda toplumsal birlik, ümmet esastır. Tanzimat, Avrupa’da olduğu gibi, ümmet birliğinden ayrılıp millet birliği olarak gelişmemizin başlangıcıdır (Gökberk 1997/8, 105-106). İmparatorluğu taşıyan toplum olarak, millet olma isteği ağırdan alınmış, Atatürk işi hızlandırmıştır (Gökberk 1997/8, 105-106). Bununla birlikte, uluslarüstü bir yapı olan Osmanlı imparatorluğunda, ulusları öne çıkaran ulusçuluk, onun yıkılma nedenlerinden biri olmuştur (Gökberk 1997/4, 53).

POZİTİVİZM

19. yüzyılda Batı felsefesi içinde iki karşıt akım olarak gelişen Fransız pozitivizmi ile Alman idealizmi karşısında Osmanlı aydını, seçimini ilkinden yana yapmıştır. Alman idealizminin kavramsal soyut yapısını kavramak zorken, pozitivizm pratik yanları nedeniyle anlaşılması kolay olmuştur. Pozitivist kavramlaştırmanın merkezinde bilimin olması, ona yönelmenin önemli nedenlerinden biridir (Işın 1985/1, 353-354). Bilimin bir çeşit kült haline getirilmesi, pozitivizmin pratikle olan ilişkisinde belirleyici olmuştur. Pozitivizmin, hem bilimsel disiplinler arasında yaptığı sınıflamada önceliği toplumsal bilimlere vermesi, hem de bir sosyoloji hareketi halinde gelişmesi, Osmanlı aydınlarının beklentilerine kısa vadeli cevap niteliğindedir. Özellikle felsefe siyaset ilişkisi konusunda önerileri, Osmanlı bürokrasisi için tam bir yol gösterici olmuştur (Işın 1985/1, 354). Şemsettin Sami’nin belirttiğine göre, eski felsefenin yerine geçen yeni felsefe (pozitivizm), aklen ve fennen kanıtlanabilir olmak yanında, fendeki ilerlemelere bağlı olarak da gelişmektedir (akt. Ha-

nioğlu 1985, 32). Pozitivizm, Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi kişilerin aydınlanma dönemi düşünürlerinden yaptıkları tercümelerle tanıtılmaya başlanmıştır (Korlaelçi 1986, 201-204). Yeni Osmanlılar Cemiyeti (Jön Türkler) ve İttihat ve Terakki Cemiyeti faaliyetleri de söz konusu akımın ülkede yerleşmesine büyük katkılar sağlamışlardır (Murteza 1986, 295-215). Pozitivizmin Osmanlı düşüncesi üç temel alanda çok etkilediği belirtilmektedir: 1- Şinasi ile başlayan aklın eleştirel bir işlev kazandığı düşünsel boyut. 2- Eleştirel etkinliğin odağına hukuki, idari ve iktisadi rasyonellik anlayışını alarak gelişen kamu yönetimidir. 3- Ahmet Şuayb’ın başlattığı sanat felsefesi (Işın 1985/1, 354 -)

Osmanlı düşünürleri için pozitivizmin önemi nereden kaynaklanmaktadır?

SIRA SİZDE

Pozitivizmin yaygınlaşmasında etkili olan üç dergi vardır: *Servet-i Fünun* (1891-1942), *Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası* (1908-1910), *İctimaiyat Mecmuası* (1917). *Servet-i Fünun dergisi*, başlangıcında, Batı’ya ait ilmi, fenni bilgiler verirken sonraları edebi dergi haline gelmiştir. Ancak söz konusu dergi, Türkiye’de ilk defa tam anlamıyla felsefi denebilecek bir hareket meydana getirmiştir (Ülken 1979, 155). Yeni edebiyat akımlarından *decadisme*’i anlatırken, pozitivizmin sanat felsefesine dayandırılmıştır (Ülken 1979, 135-136). Dördüncü sayısında pozitivist filozof Ernest Renan, altıncı sayıda, pozitivizmin edebiyattaki temsilcisi Emile Zola tanıtılmıştır (Murteza 1986, 218-219). 11. ciltte, Nureddin Ferh imzalı, *Sanat* adlı yazıda, idealizm ve realizme göre sanatın ne olduğu açıklanır. Descartes felsefesinin, materyalistler tarafından yıkıldığını, yerine Bacon ampirizminin geçtiği, tekrar canlanan idealizmin yerine Comte, Stuart Mill ve Spencer gibi ampiristlerin aldığını belirtir ve felsefedeki durumun sanata da yansıdığı üzerinde durur (Murteza 1986, 219-221). *Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*, Türkiye’de ilk defa felsefi denebilecek bir hareket meydana getirmiştir. Derginin kurucuları, Ahmet Şuayb, Rıza Tevfik ve Mehmet Cavid’dir. Serbest ticareti savunan dergi, August Comte ve Le Play çizgisini takip etmiştir (Murteza 1986, 221-223). *İctimaiyat Mecmuası*, sosyal bilimler yoluyla pozitivizme giden derginin başında Ziya Gökalp ve Necmettin Sadık bulunmuştur (Murteza 1986, 224).

Beşir Fuat (1852- 1887): Düşünce tarihimizin ilk tenkitçisi olan (Karakuş 1995, 80-81) Beşir Fuat’ın ilk yazıları felsefe çevirileridir (Murteza 1986, 228). Kalp üzerine yaptığı bir tercümede, şairin kalp anlayışıyla hekimin anlayışını karşılaştırmış, kalbin bir organ olduğunu göstererek pozitivist çizgiye yönelmiştir (Murteza 1986, 228-229). Kelamla ilgili yazılara çıkardıkları dergilerde yer verilmesine karşı çıkan Beşir Fuat, müspet ilimlerden başka ilim kabul etmemiştir. *Güneş* adlı altın da çıkardığı derginin amacı olarak, Osmanlı gençlerini zamanın fenlerinden haberdar etmek şeklinde belirtmiştir (Murteza 1986, 229). Spencer’in etkisiyle *Beşer* adlı bir eser yazmış ve biyolojik materyalist ve evrimci olarak da tanıtılmıştır (Doğan 2006, 165-171)

Ahmet Rıza: Pozitivizm Yeni Osmanlılar arasında Ahmet Rıza’nın çabalarıyla yaygınlık kazanmıştır (Işın 1985/1, 356). Paris’te eğitim gören Ahmet Rıza, pozitivist öğretiyi benimsediği belirtmiştir. Paris’e ikinci gidişinde pozitivizmin direktörü Pierre Lafitte ile tanışır. Lafitte’den öğrendikleriyle ülkedeki öğretime uygulanabilir reform projelerini kavramaya başlamıştır (Murteza 1986, 247-248). Cemiyet tabii kanunlara bağlı birleşik bir vücut (Murteza 1986, 262) olarak tanımlanmıştır.

Öte yandan bilim felsefesi sorunu olarak ortaya çıkan pozitivizmin bilim felsefesindeki etkisi sürekli olmuştur. Bilimsel çalışmalardaki olgucu ve nesnel tutum,

Pozitif terimi, öncelikle ortada olan, gözlemlenebilen, araştırabilen anlamında gelmekte ve bu bağlamda doğa bilimleri için kullanılmaktadır. Doğa bilimlerinin olumlu bütün çağrışımları aynı şekilde pozitif bilim ifadesinde de saklıdır.

eleştirel yaklaşım, sonuçların denetlenmesi gibi anlayışlar çerçevesinde pozitivist tutum etkisinin sürdürmektedir.

MATERYALİZM

Tanımaya amaçlı çalışmaların yoğun olarak başladığı bir dönemde, tanınmak istenen medeniyetin temel değerleri, kurumları, yükselen değerleri, kolaylıkla benimsenirler. Özellikle de başarısızlıkları giderek artan bir toplumun üyelerinin, başarılı bir toplumun değer ve kurumlarını benimsemeleri gerektiği sanısı kolaylıkla varılan bir sonuçtur. Sorunların çözümünde bilim ve teknolojinin öneminin vurgulanması, bilim ve teknolojinin de pozitivist bir anlayışla gerçekleşeceğinin kabulü, materyalist bir yaklaşımı kendiliğinden ortaya koymaktadır. Fransız Devrimi sonrasında yetişen nesillerin yaşayıp yaydığı değerler arasında materyalist anlayış önemli bir yer tutmuştur. Bir yandan bilim anlayışının dayandığı temel olması diğer yandan din dışı bir tutumu yansıtmaması, Osmanlı toplumunda da taraftar bulmuştur.

Materyalizm, 1845 yılındaki bir tanıklığa göre, askeri cerrahhanede Fransız öğretmenlerin öğrencileri materyalist fikirlerle yetiştirdikleri bilinmektedir (Mardin 1998, 240). Osmanlı aydınları, materyalizmi, Fransız Ansiklopedistler ve Materyalistler, August Comte pozitivism teorisi, Claud Bernard’ın fizyolojist akımı, Charles Darwin’in evrim teorisi, Ludwich Büchner’in biyolojik materyalizmi (Işın 1985/2, 363- 364) üzerinden öğrenmişlerdir. Materyalistler arasında, Beşir Fuat, Ahmet Şuayb, Abdullah Cevdet, Baha Tevfik, Rıza Tevfik, Hüseyinzade Ali (Ali Turan) (Işın 1985/2, 367-370), önde gelen isimler olarak kabul edilmektedir.

Filibeli Ahmet Hilmi, materyalizmin özelliklerini sıralamıştır: 1- Yaratıcıyı inkar ederler. 2- Varlık aleminde kuvvet ve maddeden başka bir şey görmezler. Madde ve kuvvet ezeli ve ebedi olduklarından yok edilemezler. 3- Tabiat, ezeli ve ebedi olan kendi kanunlarıyla idare olunmaktadır. 4- İnsanın zeka ve idraki tamamıyla tecrübe ürünü olup, akıl denilen ve ihsan edilmiş bir seçkin mertebeye sahip değildir. 5- İnsan bir tabiat hadisesi olup zorunlu olarak işlemekte olan tabiat kanunlarının hüküm ve tesiri altındadır (F. Ahmet Hilmi 1999, 21-22). Bu maddeler Materyalizmin temel ilkelerini yeterince açıklamaktadır.

Materyalizm temelli Sosyalizm toplumda etkili olmuş, Sosyalizmin iktisadi ve siyasi özellikleri hakkında felsefe dışı alanlarda çeşitli yayınlar yapılmıştır. Hilmi Ziya Ülken’in *Tarihi Maddeciliğe Reddiye* kitabı bir kenara bırakılırsa, akademik felsefe çevrelerinde felsefi bir temelde materyalizm hakkında çalışma yapılmamıştır.

SOSYAL DARWİNİZM

Osmanlı düşünürlerinin ağırlık verdikleri felsefi yaklaşımlardan biri de Sosyal Darwinizmdir. Toplumsal sorunlar nedeniyle bu anlayışa da yönelmişlerdir (Doğan 2006, 241). Darwin’in evrim teorisi, dönemin şartlarına hitap etmesi nedeniyle etkili olmuştur. Etki nedeni şöyle sıralanabilir: 1-Basit mekanik doğal ayıklanmacı yaklaşımla tüm varlığın oluşumunu açıklamasıyla materyalist düşünceyi geniş halk kitlelerine anlatma imkanı sunmuştur. 2- Çatışmacı düşünce, toplumsal gerçeklikle birebir örtüşmektedir. 3- Bilimin kutsandığı bir dönemde, biyolojik evrim teorisini bilimsel retorikle sunmuştur. Ayrıca evrim teorisi, bir taraftan doğal ayıklanmacı özelliğiyle liberal ekonomik düşünceyi meşrulaştırırken, diğer taraftan da mücadeleyi gelişmenin temeli saymasıyla Marxçı sınıf çatışması düşüncesini etkilemiştir (Doğan 2006, 1-2). Evrim teorisi 19. yüzyılın ikinci yarısında felsefe ve sosyal bilimlerde çok etkili olmuştur. Bu dönemde pozitivism, Darwinizmin gölgesinde kalmıştır (Doğan 2006, 2).

Akademik çevrelerin Materyalizm hakkında yayın yapmamasının başlıca nedenlerinden biri, Sosyalist ilkelerle yapılandırılmış bildiren Sovyetler Birliği (1917-1991) propagandalarına destek verme baskısı ve korkusudur.

Sosyal Darwinizmin en genel tanımını Hofstadter yapmıştır: Sosyal Darwinizm, “yaşamak için mücadele” ve “en iyinin hayatta kalması” düşüncelerinin toplumsal yaşama uygulanmasıdır. Hofstadter’e göre bu yaklaşım, ilk olarak laissez-faire anlayışını doğanın bir yasası şeklinde sunarak mevcut durumu korumak amacıyla muhafazakarlar tarafından geliştirilmiş ve daha sonra ırkçı ve emperyalist düşünceleri desteklemek amacıyla kullanılmıştır (Doğan 2006, 59). Ahmet Mithat Efendi, ilk evrimci Osmanlı düşünürü olarak kabul edilmektedir. Çeşitli yazılarında, tarihsel gelişmenin mücadelelerle yürüdüğünü ileri sürmüştür. Gelişmenin tek nedeninin insanın diğer duyguların da yönlendiren rekabet kabiliyeti olduğunu belirtmiştir. İnsanın hayvan kökleri üzerinde durmuş ve insanın nisnastan (orantıdan) dönüşerek dünyaya yayıldığını belirtmiştir (Doğan 2006, 152-165). Sosyal evrimciliğin önemli temsilcisi Abdullah Cevdet’tir (Doğan 2006, 171-185). Abdullah Cevdet, biyolojik materyalizmin toplumun gelişmesinde itici bir güç olduğu görüşündedir (Hanioglu1981,14).

Abdullah Cevdet, doğa bilimlerinde elde edilen verilerin toplumsal açıklamalarda kullanılması anlayışı çerçevesinde, Darwinizmi yorumlamıştır. Darwinizminde temel kabul edilen evrim ilkeleri ve doğal ayıklanma anlayışından hareketle, toplumu elitlerin yönetmesi gerektiği düşüncesine varmıştır. O, beyinlerinin büyük olduğu gerekçesiyle biyolojik elitin toplumu yönetmesini, toplumsal gelişme için gerekli görmüştür (Hanioglu 1981, 15-16). Materyalizmin toplumun dini olmasını savunmuş ve hümanizmle ilişkiye sokmuştur (Hanioglu 1981, 24). Mekteb-i Tıbbiye’de yaygın olan Sosyal Darwinizm, Jön Türkler üzerinde de etkili olmuştur (Hanioglu 1981, 181). Bedi Nuri (1875-1913) ve Satı kardeşler, Ahmet Şuayıp’ın başlattığı biyolojik sosyoloji ve evrimcilik çizgisini sürdürdüler (Ülken 1979, 163). Abdullah Cevdet’e göre felsefe, insanı hür eder ve hâdimi beşer kılar (Hanioglu 1981, 19). Siyasi tercihler, felsefi tercihler için bir araç olarak görülmüştür. Abdullah Cevdet, felsefeyle ilgili olarak şunları dile getirmiştir: “Bizim için felsefenin ta’yin ettiği vazife ise saadet-i şahsiyenizi ve hemcinslerinizin saadetini istihsal ve istikmale say olmaktır. Su hayat-ı şahs için ne kadar ehemmi-üzem ise cemiyet-i beşeriye-nin hayatı için de felsefe o kadar ehemmi-üzemdir. Felsefe olmasaydı ne bir aheng-i siyasi bulunur, ne de halet-i içtimaiye mümkün olabilirdi” (akt. Hanioglu 1985, 25). Bu anlayış nedeniyle Abdullah Cevdet kendisine siyasal liderleri değil de felsefe ile uğraşanları örnek olarak almıştır. Kendisinin Büchner ve Schopenhauer’ı birer peygamber olarak kabul etmesinin nedenini bu oluşturmuştur (Hanioglu 1985, 25)

Sosyal Darwinizm, ırkçılığa giden yollun önemli dayanaklarından biri olmuştur.

Abdullah Cevdet toplumun gelişmesini nasıl açıklamaktadır?

SPİRİTÜALİZM (RUHÇULUK)

Ruhi varlıkların gerçekliğinden yola çıkan spiritüalizm, ruhun maneviliğini ve yüceliğini kabul eder. Ruhun insanda bir ilke olarak bulunduğunu ve evrensel bir gücünün varlığını benimser (Uludağ 1996, 190). Türkiye’deki ruhçulardan biri olan Filibeli Ahmet Hilmi ruhçuluğu şöyle açıklamıştır: Ruhçuluk, hem hak ve hem de halkı kabul eder. Temel düşünceleri şunlardır: 1- Cenab-ı Hak, akıl ve irade sahibi ruhani bir şahsiyettir. 2- Allah alemi yoktan yaratmış olup kendisi el mahlukat arasında “varlık bakımından ayrılık (farklılık) vardır. 3- İnsan zekasında “akıl ve temyiz” denilen bir mevhibe vardır ki, Cenab-ı Hak ve eşyanın hakikatleri onunla bilinir. 4- İnsan irade hürriyetine sahiptir (F. Ahmet Hilmi 1999, 21). Osmanlı dö-

neminin sonlarında manevi değerlerin büyük ölçüde zayıflaması, Ruhçuluk gibi akımları benimsemeye itmiştir.

FENOMENOLOJİ

Edmund Husserl’in (1859-1938) kurduğu kabul edilen fenomenoloji, kesin bir bilim olarak felsefenin özel bir araştırma alanının olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Husserl, felsefenin kendine has alanını, “mevcut felsefelerden ya da onların kritiğinden değil, fenomenlerden hareket etmelidir”, “Fenomenlere, şeylere geri dönmeli” düşünceleriyle ortaya koymuştur (Mengüşoğlu 1976, 2). Husserl’in göz önünde tuttuğu fenomenler ise mahiyet fenomenleridir. Mahiyet fenomenleri, gerçek bir karakter taşımayan, reflexionlu (fenomenolojik) bir tavra dayanırlar. Bu tavır, tabii tavırdan çok farklı ve onun zıddıdır; öğrenilmesi ve alışılması gerekir (Mengüşoğlu 1976, 3).

Husserl’e göre araştırma, hareket noktasını felsefelerden değil, şeylerden ve problemlerden almalıdır. Felsefe, özü gereği, hakiki başlangıçların, kaynakların, her şeyin kökünün bilimidir. Kökten olan şeylerin biliminin işlemesi de kökten olmalı, ve her bakımdan böyle olmalıdır (Husserl 1995, 80). Kökene varma ve kökünde olan mahiyeti ortaya koyma fenomenolojik bir faaliyettir. Ona göre bir öz bilimi olarak fenomenolojinin alanı, kişisel tinden başlar ve hemen sonra genel tin alanının bütününe ulaşır. Tin felsefesini temellendirilebilecek biricik bilim de ancak ve ancak fenomenolojik öz bilimidir (Husserl 1995, 68). Sıralanan bu özellikleriyle Fenomenoloji, yirminci yüzyılda felsefenin yönünü belirleyen felsefe anlayışlarından biri olmuştur.

Fenomenoloji, Takiyettin Mengüşoğlu, Nermi Uygur, Önay Sözer gibi felsefecilerde etkili olmuştur. Mengüşoğlu, *Fenomenoloji ve Nicolai Hartmann*; Uygur, *Edmund Husserl’de Başkasının Beni Sorunu*; Sözer, *Edmund Husserl’in Fenomenolojisi ve Nesnelerin Varlığı* adlı çalışmaları yapmışlardır. Hilmi Ziya Ülken de fenomenolojinin etkisinde olduğunu bildirmiştir.

YENİ ONTOLOJİ

Nicolai Hartmann (1882-1950) tarafından geliştirildiği kabul edilen yeni ontoloji, Takiyettin Mengüşoğlu tarafından şöyle açıklanmaktadır: Varolanı var olan olarak tetkik eden ve var olandaki determination prensiplerini varolanın neylerini, tarzlarını araştıran bir ilimdir. Bunları incelerken, herhangi bir spekülasyona veya varlığı ispat etmeye çalışan bir teoriye, bir aksiyomlar sistemine başvurmuyor. Varolana herhangi bir kıymet struktur’ü de atfetmiyor; tersine varolanın fenomenlerinden kalkıyor, deskriptiv (tasviri) ve analitik bir bilgi olarak kalıyor. Eski ontoloji, öncekinin tersine, deduktiv, spekülativ, rasyonalist, aksiyomcu bir bilgidir (Mengüşoğlu 1968, 132).

Nicolai Hartmann’ın öğrencisi olan Takiyettin Mengüşoğlu, yeni ontoloji anlayışını Türkiye’de tanıtmıştır. Mengüşoğlu, temel düşüncelerini geliştirdiği felsefi antropolojiyi, yeni ontoloji temelinde kurmuştur.

ANALİTİK FELSEFE

Geleneksel felsefe, ortak duyu veya bilim yolundan elde edilemeyen bazı bilgiler sağlamak amacını gütmüştür. Modern analitik felsefe, başka yoldan edinilemeyen bilgiler şöyle dursun, doğrudan doğruya ve tek başına hiçbir bilgi ortaya koymak iddiasında değildir. Felsefenin amacı, bir takım önermeler (yani bilgiler) ortaya koymak değil, eldeki önermeleri aydınlatmaktır (Grünberg 1971, 1). Bu bağlamda

felsefe, herhangi bir bilgiyi ifade eden veya ifade ettiği sanılan her türlü önermeyi çözümlleyen, yani anlamını aydınlatan bir uğraşıdır. Görevi, önermeleri çözümlmek yani analiz etmekten ibaret olan bu felsefeye analitik felsefe denir (Grünberg 1971, 1).

Türkiye’de analitik felsefe yapanların başında Nermi Uygur gelmektedir. Onunla birlikte öne çıkan diğer bir isim de Teo Grünberg’dir. Akademik çevrelerde analitik felsefe yapmak giderek yaygınlaşmaktadır.

Yukarıda sıralanan akımlar 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa’da yaygın olarak tartışılan konulardır. Aydınlanma anlayışı, modern dönemin teorik temellendirmesinde etkili olan unsurdur. Modern değer ve kurumların teorik yapısının Aydınlanma anlayışı çerçevesinde kurulup gelişmişlerdir. Pozitivizmin kurucusu her ne kadar August Comte kabul edilse de, 17.yüzyıldan itibaren doğa bilimlerinin yapısı zaten pozitivist temelde oluşmuş ve gelişmiştir. Pozitivizm 19. yüzyılda ideolojileştirilerek bütün alanlarda etkili olması istenmiştir. Materyalizm, felsefi yanı eskikağa kadar geri gitmekle birlikte, evren tasavvuru olarak modern dönemin bilim anlayışı çerçevesinde biçimleşen evren kavrayışı bağlamında yeniden temellendirilmiştir. Siyasal bir öğreti olarak Sosyalizmle birlikte kapitalist ve gelenekçi anlayışa muhalefet etmiştir. Sosyal Darwinizm, tarihsel ve kültürel olayları evrimci bir anlayışla yorumlama ve ilerlemeci değer sistemlerini benimseme olarak öne çıkarılmış, ırkçı özellikler kazanmıştır.

Çöküş halinde olan bir toplumun aydınları ve düşünürleri, gelişmiş toplumların değer sistemlerinin göstergeleri olarak gördükleri felsefe akımlarını benimsemişlerdir. Temel amaç, toplumu çöküşten kurtaracak mucizevi bir formül arayışı felsefe akımlarını cazip hale getirmiştir. Söz konusu felsefe akımlarını geliştirmek ya da dönüştürerek topluma uygulama çabaları zayıf kalmıştır. Bunun başlıca nedeni, modern felsefe birikiminin az olması yanında, felsefe yapma tarzının gelişmemiş olması da önemli bir gerekçedir. Ahmet Ağaoğlu’nun belirttiğine göre, felsefe ile özel bir surette ve ayrıca meşgul olmak modası Tanzimat devrinden sonra ve Avrupa’daki fikir cereyanlarını takip etmek hevesiyle başlamıştır. Bizde bu akımlar hiç bir zaman ciddi ve önemle telakki edilecek bir mahiyet kazanmamış, bir felsefe nazariyesi şeklini almamıştır. Hatta aydınlar arasında fikir akımlarını merak edenlerin sayısı da çok azdır. Bu konuda Avrupa’da bizden geri kalmış bir çevre yoktur. Bunun başlıca sebebi, üniversite ve akademi gibi kurumların ya yokluğu ya da çok az olmasıdır (A. Ağaoğlu 1972, 104). Bu genel çerçeve, felsefe akımlarıyla ilişkinin nasıl olduğunu ortaya koymaktadır.

Akademik felsefe çerçeve etrafında yetişenler, düşünce akımlarına özellikle siyasal olanlara karşı mesafeli durmuşlardır. Aydınlamacılık, felsefe çevrelerinde geniş ve uzun vadeli etkili olmuş ve olmaya devam etmektedir. Pozitivizm, felsefi ve bilimsel bir yöntem olması nedeniyle etkisini sürdürmektedir. Sosyal Darwinizm dar bir çerçevede kalmıştır. 1930’lardan itibaren akademik felsefecilerin yetişmesiyle birlikte, felsefe çevreleri felsefenin teknik sınırları içinde kalan fenomenoloji, analitik, metafizik yaklaşım gibi anlayışlarla felsefe yapmışlardır.

Özet

Türkiye'de etkili olan bazı felsefe akımlarını tanımlamak.

Felsefe akımları, belli sorunlar hakkında ileri sürülen açıklamaların dayandığı temel ilkedен hareketle, o alana ilişkin görüşlerin bütününi temsil ederler. Özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda etkili oldukları söylenebilir. Türkiye etkili olanların gerekçeleri şöyle sıralanabilir. İlkın, Toplumsal sorunların çözümü için bir reçete olarak görülenler. Aydınlanmacılık, Pozitivizm, Marksizm, Spiritualizm bu çerçevede öne çıkmaktadır. İkinci öbekte yer alanlar, akademik felsefe yapmanın yolu olarak benimsenenler. Bunlara, Fenomenoloji, yeni Ontoloji ve Analitik felsefe örnek olarak verilebilir.

Türkiye'de etkili olmuş bazı felsefe akımlarının özelliklerini tartışmak.

Felsefe akımları üzerinden felsefe yapanlar, konuya ilişkin görüşleri hazır bulduklarından, sorunlar hakkında kolaylıkla derinleşmektedirler. Bu tavrın sorunlu yanı, dahil olunan felsefe akımının sorunların tamamına ilişkin düşünceler ile sürdüğünden, akımlara dahil olan felsefecilere kendi görüşlerini geliştirme imkanını fazla vermemektedir. Felsefi tutumun temel ilkeleri arasında olan, şüphe aracılığıyla ortaya çıkan, *ileri sürülmüş her düşünce eksik ve hatalıdır* kabulüne uyulmadığından, düşünce üretimi zayıf kalmaktadır. Bununla birlikte adları anılan düşünce akımları, belli çevrelerde sorunların açıklanmasında kullanıldıklarından, bir yandan felsefenin yaygınlaşmasına, bir yandan da felsefenin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.

Kendimizi Sınayalım

1. "Felsefe akımı"nı aşağıdakilerden hangisi en iyi şekilde açıklamaktadır?
 - a. İdeoloji
 - b. Siyasi öğreti
 - c. Belli bir konuya açıklık getiren düşünceler bütünlüğü
 - d. Tarikat sistemi
 - e. Meslek örgütü
2. Aydınlanmanın temel ilkesi nedir?
 - a. Toplum
 - b. Akıl
 - c. Sözleşme
 - d. Tarih
 - e. Keşifler
3. Gökberk'e göre Aydınlanma insanı nelerin dışına çıkarmıştır?
 - a. Din ve geleneğin dışına çıkmıştır
 - b. Bilimlerin dışına çıkmıştır
 - c. Felsefelerin dışına çıkmıştır
 - d. Siyasetlerin dışına çıkmıştır
 - e. Toplumların
4. Aşağıdakilerden hangisi pozitivist düşünür kabul edilir?
 - a. Alaeddin Şenel
 - b. Macit Gökberk
 - c. Adnan Adıvar
 - d. Filibeli Ahmet Hilmi
 - e. Beşir Fuat
5. Materyalizmin Osmanlılar arasında taraftar bulma nedenleri nelerdir?
 - a. İktisadi yapının yetersizliği
 - b. Toplumun bütün kesimlerinde inancın zayıflaması
 - c. Devletin sorunları çözememesi
 - d. Maddenin bilimin dayandığı ilke olması ve din dışı bir tavır sergilemesi
 - e. Siyasi görüşlerin yetersizliği
6. Sosyal Darwinizmi aşağıdaki terimlerden hangisi daha iyi açıklamaktadır?
 - a. Tembellik
 - b. Besin bolluğu
 - c. Hayvan türlerinin azlığı
 - d. Ülkelerin zenginliği
 - e. Yaşamak için savaşmak
7. Türkiye'deki ilk evrimci düşünür kimdir?
 - a. Filibeli
 - b. Ahmet Mithat
 - c. Ziya Gökalp
 - d. Mehmet İzzet
 - e. İsmail Hakkı İzmirli
8. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye'de Spiritualizmin temsilcisi kabul edilir?
 - a. Beşir Fuat
 - b. Abdullah Cevdet
 - c. Filibeli Ahmet Hilmi
 - d. Mehmet Ali Ayni
 - e. Mehmet Emin Erişirgil
9. Fenomenolojide amaç nedir?
 - a. Felsefenin kesin bir bilim olarak kurulmasını sağlamak
 - b. Felsefenin tarihini yazmak
 - c. Evrenin nasıl olduğunu açıklamak
 - d. Bilim öğretilerini düzenlemek
 - e. Sanatın yapısına ulaşmak
10. Analitik felsefede ne amaçlanmaktadır?
 - a. Önergeler üzerinden düşünmek
 - b. Felsefedeki önermelere ek yapmak
 - c. Önergeleri aydınlatmak
 - d. Metafizikçi desteklemek
 - e. Bilim felsefesi yapmak

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c Felsefe akımı ifadesi, belli bir konuya açıklık getiren düşünceler bütünlüğü anlamında kullanılmaktadır. Eğer yanıtınız yanlışsa, 6. Ünite'nin giriş kısmı yeniden gözden geçiriniz.
2. b Aydınlanmanın temel ilkesi akıldır. Din temelli evren tasavvuruna karşı çıkarak, felsefe ve bilim temelli bir evren tasavvuru kurma teşebbüsü, aklın merkeze alınmasıyla gerçekleşmiştir. Eğer yanıtınız yanlışsa, Aydınlanma kısmını yeniden gözden geçiriniz.
3. a Gökberk'e göre Aydınlanma insanı din ve geleceğin dışına çıkarmıştır. Eğer yanıtınız yanlışsa, Aydınlanma kısmını yeniden gözden geçiriniz.
4. e Beşir Fuat, Türkiye'de pozitivist olarak bilinen en ünlü kişidir. Eğer yanıtınız yanlışsa, Pozitivizm kısmını yeniden gözden geçiriniz.
5. d Materyalizmin taraf bulmasının en önemli nedeni, maddenin bilimin dayandığı ilke olmasıdır. Ayrıca Şarkiyatçılar Türklerin geri kalışının önemli nedeni olarak İslam'ı göstermeleri de materyalizmin taraftar toplanmasında etkili bir unsurdur. Eğer yanıtınız yanlışsa, Materyalizm kısmını yeniden gözden geçiriniz.
6. e Yaşamak için savaşmak, Sosyal Darwinizmi en iyi açıklayan ifadelerden biridir. Eğer yanıtınız yanlışsa, Sosyal Darwinizm kısmını yeniden gözden geçiriniz.
7. b Ahmet Mithat Efendi, Türkiye'deki ilk evrimci düşünür kabul edilmektedir. Eğer yanıtınız yanlışsa, Sosyal Darwinizm kısmını yeniden gözden geçiriniz.
8. c Filibeli Ahmet Hilmi, Türkiye'de Spiritualizmin temsilcisi kabul edilir. Eğer yanıtınız yanlışsa, Spiritualizm kısmını yeniden gözden geçiriniz.
9. a Fenomenolojide amaç felsefenin kesin bir bilim olarak kurulmasını sağlamaktır. Eğer yanıtınız yanlışsa, Fenomenoloji kısmını yeniden gözden geçiriniz.
10. c Analitik felsefede ne amaç, önermeleri aydınlatmaktır. Eğer yanıtınız yanlışsa, Analitik Felsefe ilgili kısmı yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Aydınlanma, düşünme ve değerlendirmenin geleneklere bağlı olmaktan kurtulup insanın kendi aklı ile, kendisinin yapmış olduğu denemeler ve gözlemler ile hayatını aydınlatmaya girişmesidir.

Sıra Sizde 2

Aydınlanma anlayışına göre insanın anayurdu, dünyadır. Ortaçağda insanlar öte dünyaya göre yaşarlardı. Aydınlanmayla birlikte insanlar bu dünyaya göre yaşamaya başlamışlardır.

Sıra Sizde 3

Pozitivizm, hem bilimsel disiplinler arasında yaptığı sınıflamada önceliği toplumsal bilimlere vermesi, hem de bir sosyoloji hareketi halinde gelişmesi, Osmanlı aydınlarının beklentilerine kısa vadeli cevap niteliğindedir. Özellikle felsefe siyaset ilişkisi konusunda önerileri, Osmanlı bürokrasisi için yol gösterici kabul edilmiştir.

Sıra Sizde 4

Abdullah Cevdet, biyolojik materyalizmin toplumun gelişmesinde itici bir güç olduğu görüşündedir. O, doğa bilimlerindeki çalışmaların toplumsal açıklamalarda kullanılmasının bir sonucu olarak, Darwinizmin benzer kullanımında, tekamül ilkeleri nedeniyle, doğal ayıklanmanın toplumu elitin yöneteceği düşüncesine varmıştır. Beyinlerinin büyük olduğu gerekçesiyle, biyolojik elitin yönetimi ele alması, toplumsal gelişme için gerekli olduğu düşüncesindedir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Ahmet Ağaoğlu. (1972). **Üç Medeniyet**. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Birand, K. (1945). "18inci Asır Fransız Tefekkürü ve Namık Kemal". Felsefe Arşivi, Cilt 1, No, 1.
- Doğan, A. (2006). **Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darvinizm**, Bilgi üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Filibeli Ahmet Hilmi. (1999). "Hangi Felsefi Ekolü Kabul Etmeliyiz?". **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Düşüncesinde Arayışlar**. Yayına Hazırlayanlar, İlyas Çelebi, Ziya Yılmaz. Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Gökberk, M. (1948). **Kant ve Herder'in Tarih Anlayışları**. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Gökberk, M. (1974). **Felsefe Tarihi**. Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Gökberk, M. (1979). **Felsefenin Evrimi**. Milli Eğitim Yayınları, İstanbul.
- Gökberk, M. (1982). "Macit Gökberk'le Konuşma: Felsefe ve Kültür Sorunları". Yazko Felsefe Yazıları 1. Kitap. Hazırlayan, Selahattin Hilav.
- Gökberk, M. (1983). "Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk". **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**. Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Gökberk, M. (1983/1). "Macit Gökberk'le Söyleşi 1". **Macit Gökberk Armağanı**. Yazı Kurulu, Bedia Akarsu ve Tahsin Yücel. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gökberk, M. (1997). **Değişen Dünya Değişen Dil**. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gökberk, M. (1997/1). "Değişen Dünya". **Değişen Dünya ve Değişen Dil**. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gökberk, M. (1997/2). "Teknik Üzerine Düşünceler". **Değişen Dünya Değişen Dil**. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gökberk, M. (1997/3). Geçmiş ve Gelecek". **Değişen Dünya Değişen Dil**. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gökberk, M. (1997/4). "Tarih Bilinci". **Değişen Dünya Değişen Dil**. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gökberk, M. (1997/5). "Büyük Adam Atatürk". **Değişen Dünya Değişen Dil**. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gökberk, M. (1997/6). "Felsefe Bakımından Dil". **Değişen Dünya Değişen Dil**. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gökberk, M. (1997/7). "Leibniz'in Alman Dili Üzerine Görüşleri". **Değişen Dünya Değişen Dil**. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gökberk, M. (1997/8). "Millet Oluş Yolunda Dil Davası". **Değişen Dünya Değişen Dil**. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gökberk, M. (1997/11). "Türkiye'de Felsefe Dilinin Gelişmesi". **Değişen Dünya Değişen Dil**. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gökberk, M. (1997/12). "Tarihsel Arkapları Bakımından Cumhuriyet Döneminde Bilim Dili". **Değişen Dünya Değişen Dil**. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Grünberg, T. (1971). **Epistemik Mantık Üzerine Bir Araştırma**. Orta Doğu Teknik Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Hanioglu, M. Ş. (1981). **Bir Siyasal Düşünür olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**. Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- Hanioglu, M. Ş. (1985). **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler (1889-1902)**. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Husserl, E. (1995). **Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe**. Çeviren, Tomris Mengüşoğlu. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Işın, E. (1985/1). "Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm". **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**. Cilt 2. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Işın, E. (1985/2). "Osmanlı Materyalizmi". **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**. Cilt 2. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karakuş, R. (1995). **Felsefe Serüvenimiz**. Seyran Kitap, İstanbul.
- Korlaelçi, M. (1986). **Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi**. İnsan Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (1998). **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**. Çevirenler, Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mengüşoğlu, T. (1968). **Felsefeye Giriş**. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Mengüşoğlu, T. (1976). **Fenomenoloji ve Nicolai Hartmann**. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Uludağ, Z. (1996). **Şehbenderzade Ahmet Hilme ve Spiritüalizm**. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ülken, H.Z. (1979). **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**. Ülken Yayınları, İstanbul.